

ARKIV
FÖR
NORDISK FILOLOGI

UTGIVET MED UNDERSTÖD AV AXEL KOCKS FOND FÖR
NORDISK FILOLOGI SAMT STATS BIDRAG FRÅN
DANMARK FINLAND NORGE OCH SVERIGE

GENOM

BENGT PAMP och **CHRISTER PLATZACK**

UNDER MEDVERKAN AV

SIGURD FRIES EYVIND FJELD HALVORSEN
POUL LINDEGÅRD HJORTH LUDVIG HOLM-OLSEN LARS HULDÉN
VALTER JANSSON ALLAN KARKER BENGT LOMAN

ETTHUNDRATREDJE BANDET

ÄTTONDE FÖLJDEN, FÖRSTA BANDET

1988

LUND UNIVERSITY PRESS

Tryckt med stöd av
Nordiska publiceringsnämnden för humanistiska tidskrifter
Axel Kocks fond för nordisk filologi

Art nr 20108
ISSN 0066-7668
ISBN 91-7966-052-5
Berlings, Arlov 1988

Innehåll

<i>Amory, Frederic</i> , assistant professor, Berkeley, Cal.: Kennings, Referentiality, and Metaphors	87-101
<i>Benson, Sven</i> , professor, Göteborg: Talaktsteori och islänningasaga	102-117
<i>Benson, Sven</i> , professor, Göteborg, <i>Pamp, Bengt</i> , arkivchef, Lund, och <i>Platzack, Christer</i> , professor, Lund: Litteraturkrönikan 1987	205-235
<i>Conroy, Patricia</i> , associate professor, Seattle, and <i>Langen, T. C. S.</i> , dr., Seattle: <i>Laxdæla saga: Theme and Structure</i> ..	118-141
<i>Einarsson, Jan</i> , docent, Lund: Medeltida statusnamn på <i>-holm</i> ..	181-192
<i>Grønvik, Ottar</i> , første amanuensis, dr. philos., Oslo: Om Eggja-innskriften	36-47
<i>Heller, Rolf</i> , Dr. phil., Leipzig: Bemerkungen zu den „irischen“ Namen in der Laxdæla saga	142-149
<i>Jakobsen, Alfred</i> , professor, Trondheim: En saga om Hårek fra Tjøtta i skriftlig form?	150-156
<i>Langen, T. C. S.</i> , se <i>Conroy, Patricia</i>	
<i>Pamp, Bengt</i> , se <i>Benson, Sven</i>	
<i>Pettersson, Gertrud</i> , högskolelektor, Lund: Bisatsledföljden i svenskan eller Varifrån kommer BIFF-regeln?	157-180
<i>Platzack, Christer</i> , se <i>Benson, Sven</i>	
<i>Riad, Tomas</i> , fil. kand., Stockholm: Tracing the Foot. A Metrical Analysis of Change in Nordic Languages	1-35
<i>Ruthström, Bo</i> , ordboksredaktör, Lund: Oklunda-ristningen i rättslig belysning	64-75
<i>Salberger, Evert</i> , docent, Göteborg: Adelsö kyrkas runsten. Inskriftens attribuering	76-86
<i>Thuesen, Karen</i> , lektor, mag. art., Uppsala: Den urnordiske runeskrift fra Flistad	48-63
<i>Wiktorsson, Per-Axel</i> , docent, Stockholm: En avhandling om yrkesbeteckningar – några synpunkter	193-204
Meddelanden	204

TOMAS RIAD

Tracing the Foot

A Metrical Analysis of Change in Nordic Languages*

0. Introduction

This paper is an attempt at a skeletal reconstruction of the historical development of stress accent and its relation to other phenomena in Germanic languages – Nordic languages in particular – in the light of current metrical theory (Lieberman & Prince (1977), Prince (1980, 1983), Hayes (1981, 1982)).

The chief aim of my investigation is twofold. Firstly, I want to provide the outline of a unified theory of stress and quantity that relates several phenomena in a truly diachronic sense, over a rather long period of time (about 900 years). To achieve this I apply a formal theory, the idea being that the very formalism should show the relation (or lack thereof) between the changes discussed. This way I hope to show how certain changes that are usually treated or thought of as separate processes are in fact dependent on the development of stress.

Secondly, I want to find out how the metrical theory to be assumed here could be used for diachronic analysis. The work done within metrical theory so far has concentrated on synchronic aspects of metrical systems. To my knowledge, no diachronic study has as yet been carried out. What I hope to achieve in this respect is a formal description of a metrical development.

The structure of the paper is as follows: In section 1. the so called foot theory is presented and some observations are made concerning its application in diachronic study. Some definitions of central notions, such as syllable and mora, are also introduced in this section. We shall then move chronologically from Proto-Germanic (PG.) via Proto-Nordic (PN.) to Old Icelandic (OI.) and Old Swedish (OSw.) and deal with some major changes that seem relevant to a diachronic analysis of stress (sections 2.–12.). These changes are in turn: Germanic stress fronting, early umlauts, syncope, main *i*-umlaut,

* I am indebted to Alan Prince for inspiring discussions and insightful comments. I am grateful to Christer Platzack and to Brandeis University and the Fulbright Commission, who in various ways made this research possible. I also thank Rune Palm for reading and commenting on several drafts of this paper, and Moira Yip, Ingemar Olsson and Gösta Bruce for valuable suggestions.

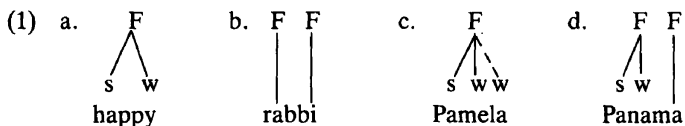
secondary stress and accent 2, epenthesis, vowel balance, vowel levelling and syllable normalization. Section 13. contains a discussion of some of the conclusions reached. Formalized rules and conditions are collected in the appendix.

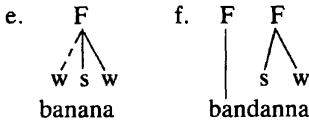
1. Preliminaries

1.1. *Foot theory*

Recent research has wanted to identify the unit **foot (F)** and motivate the use for it in universal stress prosody. Significant insights into the stress patterns of English and various other languages have been gained. Here, we shall try to track down the foot in a historical perspective. If, as metrical theory assumes, the foot is intrinsic to stress accent – the predominant Germanic accent type – then it should be possible to spot it in the development of Germanic stress as well as in the quantitative and qualitative changes dependent thereon.

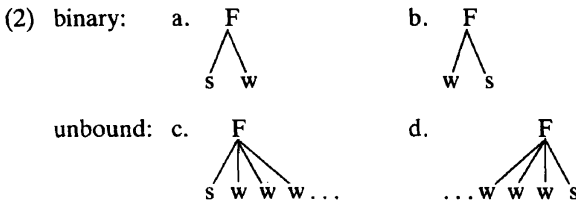
The term foot is borrowed from verse metricity and there is a close kinship between the two types of feet. The foot is generally defined as the metrical unit that dominates one and only one stressed unit (e.g. a syllable) and some number (including zero) of unstressed units. Theoretically, however, the foot is independent of lower-level units, e.g. syllables and moras. Metrical structure is often represented as a tree-structure. The foot canonically has two or more branches and these branches (also called nodes) are labelled stronger and weaker by a universal convention. These labels say nothing about the absolute stress of the syllables dominated, but are wholly relative within the foot and therefore carry information only as long as the foot has more than one node. The node labelled *s* indicates where the stress of a foot is located. It is a universal tendency among languages to strive toward alternating stress patterns (cf. Selkirk (1984: ch. 2)). Thus, in a morpheme consisting of say five syllables and two stresses, the stresses will not fall on two adjacent syllables, but prefer to leave one or two unstressed syllables inbetween. This tendency is captured in the definition of both the verse-foot (except spondee) and the metrical foot. A few basic F-structures of English words are presented in (1) for the sake of illustration (examples adapted from Hayes (1981)). English feet are binary branching and branch to syllables.

In *happy* the stress falls on the initial syllable whereas the second syllable is unstressed. In *rabbi* both syllables are stressed and hence two feet must be erected, since a foot must contain but one stress. *Pamela* and *banana* contain one stress each, as indicated. The dotted node is used here to indicate that this node is attached to the foot or the word late in the (synchronic) derivation (cf. stray syllable adjunction, Hayes (1981:ch.5), Schmid (1987:57f.)) for reasons we need not go into here. *Panama* and *bandanna* each receive two feet, since they contain two stresses.

In his dissertation, Hayes (1981) argues that the typology of F-structures be quite restricted. In a natural language the foot is either binary branching or unbound. The stress may occur under either of the end nodes of the foot. This gives us the following variants in (2).

The theory is made more sophisticated by some additional theoretical devices (e.g. extrametricality, Hayes (1981:ch.5)), which make this typology go through in the particular languages. We will not go further into such matters here, though.

The English foot is of type (2a) and our hypothesis will be that this F-type is common to the other Germanic languages, as well. In the contemporary Germanic languages the foot is syllable-timed, i.e. it branches to syllables. As already mentioned, this is no necessary state of things and we shall see that the substructure of the foot varies over time.

1.2. Quantity

What is quantity and how is it measured? Languages vary with respect to these questions. From a metrical point of view, the interesting aspect of quantity in Germanic languages is that of syllable quantity, i.e. the distinction long/short (or heavy/light) syllable. In many languages quantity is defined segmentally (e.g. Danish, cf. Garlén (1984:124f.)), i.e. a syllable is long or short depending on the length of the vowel. That is to say that the

number of consonants within the same syllable as the vowel is basically irrelevant to rules and conditions referring to quantity. I will argue below (section 3.) that there was a time when the Germanic languages were of this type.

If we abstract quantity from the segmental level, we get the **mora**-level. On this level the segments are “visible” only as units of time-length, i.e. as moras (abbreviated **m**). One mora is equivalent to the length of one segment (C or V) in the relevant part of the syllable (to be specified below). Quantity is then measured by the number of moras. This makes quantity a property of the syllable rather than a property of the segments themselves. As an illustration of the fact that quantity in some languages (e.g. Modern Swedish) is abstracted from the segments themselves we may consider substitution lengthening, which is a process by which an empty space left by an apocopated segment is “filled out”. PN. **maþ.lian* ‘tell’ becomes OSw. *mää.la* by this process (geminate notation is used to indicate long vowels and syllable boundaries are marked by dots). When *þ* is lost, the vowel is lengthened so as to preserve the length of the syllable. If quantity were a property of the segments, the vowel would have remained short.

1.3. *The syllable*

The **syllable** (abbreviated **σ**) has been given various definitions, partly due to confusion of morphology and phonology. Here we shall assume a purely phonological definition, by which the syllable need not heed any morphological boundaries. A syllable must have a syllable peak, which in Germanic languages normally is a vowel. Moreover, one can discern at least two constituents within the syllable, the **onset** and the **rime**.¹ The onset is the part that precedes the syllable peak, the rime is the rest.

To begin with the rime, this is the part of the syllable that is relevant to quantity. Hence, the initial syllables of Modern Swedish (MSw.) *ää.del* ‘noble’ and *skrää.na* ‘shriek, make noise’ are equally long with respect to quantity rules, albeit the latter word has three segments preceding the vowel. Evidence for the rime as a constituent is found in the way verse distinguishes between heavy and light syllables. Another type of evidence is found in some tone languages where sonorant consonants occasionally can have tone. This is only possible if the consonant in question is in the rime constituent of a syllable. Also, phonotactic conditions are often different in onset and rime, respectively.

The onset is used as an independent constituent by language games (e.g.

¹ In current phonological literature one sees suggestions of other, additional constituents within the syllable, such as nucleus and coda. For our purposes, it is sufficient to discern only the onset and rime, whose constituency is uncontroversial.

pig latin) and spoonerisms. For example, the phrase *bad scene* could in fast speech, by mistake come out as *sad bean*, whereby the onsets of two syllables have switched places. One would however not make a mispronunciation like **seed ban*, where the onset and part of the rime form the switched units. The constituency of the onset is further motivated by alliterated verse, where only the onset or parts of it is used.

Coupled with this division of the syllable there is a universal phonological principle called the maximal onset principle (e.g. Nespor & Vogel (1986:137), among others), by which as many consonants as possible of a consonant cluster between two syllable peaks are added to the second syllable. The maximal onset principle applies in accordance with the phonotactic rules of the particular language, which determine which and how many consonants may be combined to form an onset. The syllable division of MSw. *speela* 'to play' and *väädra* 'to air' would, by this principle, be made thus: *spee.la*, *vää.dra*.

Returning for a moment to the mora, we have said that one mora is equivalent to the length of one segment in the relevant part of the syllable. That relevant part is the rime and the distinction between long and short syllables will be the distinction between rimes containing one or two moras, respectively. The definitions of long and short syllables are given in (3). (A zero subscripted to a consonant means 'a number of consonants including zero', X means 'one segment, C or V'.)

- (3) Short σ : C_0V OSw. *ga.ta* 'street', *vi.ka* 'week'
 Long σ : C_0VX OSw. *mää.la* 'tell', *fis.ker* 'fish'

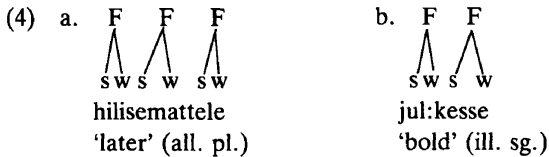
As it happens, the Nordic proto-languages also had overlong syllables which would be defined C_0VVC_1 . Examples of such words are OI. *boon.di* 'farmer; husband' and *fjaan.di* 'fiend, foe'. The distinction between long and overlong syllables appears to be wholly phonetic in the sense that whereas there is an absolute difference of length between them, this difference is not distinctive as far as phonological rules referring to quantity are concerned. Thus, there are no rules changing e.g. the quality of certain vowels in long syllables, but not in overlong ones, etc. There is no reason, then, to assume that overlong syllables contain more than two moras. Rather, long and overlong syllables both contain two moras, which is desirably minimal from a theoretical point of view. Naturally, the two-way distinction (m/mm) is preferable to a three-way distinction (m/mm/mmm).

1.4. *F's relation to σ and m*

Prosodically speaking F is superordinate to both σ and m, and it may branch to either of them. In languages having stress accent it is most common for the

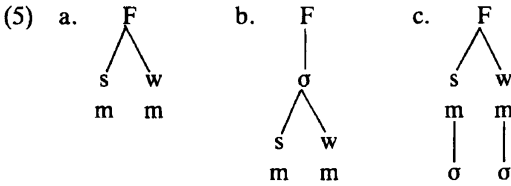
stress to coincide with syllables. An alternating stress pattern is thus usually equivalent to a string of syllables, where some syllables bear stress and some do not. In such languages, other things being equal, the foot will branch to syllables only, which is the unit that basically makes rhythm possible at all. The foot may be sensitive to whether or not the syllables are light or heavy, that is, it may strive to place stresses on heavy syllables rather than light ones. This may be formulated as a well-formedness condition on stressed syllables that they be heavy. This situation is called **quantity sensitivity**. The reverse case, where feet are quantity **insensitive**, may also hold for languages.

However, the foot can also be more directly involved with quantity, i.e. branch directly to the quantity-measuring units, the moras. This has been shown to be the case in Estonian (Prince (1980)), where overlength (i.e. quantity 3) in syllables is distinctive. Thus, a full foot may be contained within one single syllable, due to the extra length of one mora in that syllable. This is evidenced by the fact that, whereas the Estonian stress system generally prohibits stresses on adjacent syllables, such constellations are allowed if the first of the stressed syllables is a quantity 3 syllable. This is the case in (4b) below (adapted from Prince (1980:518 f.)).

In the case of Germanic languages, the development of their presentday metricity is closely connected to the quantitative circumstances. Processes like Germanic stress fronting and thereon dependent syncopations and weakenings have greatly influenced the development of the stress pattern. Consequently, the foot has changed size several times throughout history. As we shall see the foot has branched to both moras and syllables at different points in time. The binarity of Germanic feet I take to be genetic. We would not expect a typological change from binary to unbound feet (or *vice versa*) to take place easily in a language.

One further point concerning syllables and moras should be noted. These units are genetically different (a syllable **has** quantity, a mora **is** quantity) and are not, *a priori*, hierarchically ordered. To illustrate this fact, consider the long syllable. It has the quantity of two moras, [mm]. The quantity [mm], however, does not necessarily correspond to a long syllable. It might as well correspond to two short syllables. Thus, the F-structure (5a) may correspond to either of (5b) or (5c).

Concerning the universality of the foot, it must obviously have some constant features, so as to keep the theory unified and retain explanatory power. The most prominent such feature is the fact that the foot contains one stressed unit. Another would be that the foot canonically must branch. It has been suggested (Prince (1976)) and well supported (cf. the maximal tree construction principle, Hayes (1981:7 ff.)) that the foot universally strives towards maximality within its prestipulated, language-specific boundaries. Thus, if the foot of a language is bisyllabic, as much as possible of each morpheme will be assigned bisyllabic feet in the synchronic derivation. Only when no other option is left, monosyllabic feet will be permitted. This condition is also at play in processes like stray syllable adjunction (Hayes (1981: ch. 5), (1c, e) above), whereby ternary feet appear late in the derivation.²

Other aspects of the foot, however, must be allowed to vary, crosslinguistically and diachronically. Hence, feet may branch to syllables or moras or both. They may be quantity sensitive, quantity insensitive or both.³ Moreover, they may vary with respect to binarity and unboundedness, though only crosslinguistically.

2. IE., PG. and Germanic stress fronting

On the basis of properties of gradation, it is assumed that, at different times and places, both pitch (musical) accent and stress (dynamic) accent were used dominantly in the Indo-European (IE.) proto-language (Krahe (1966:46 ff., 72), Prokosch (1939:120 ff.)). One salient feature of IE. stress was that it was “free” in the sense that it could appear on any syllable of a word (according to certain rules), regardless of the morphological status of that particular syllable.

The perhaps most striking feature of the transition from IE. to Proto-Germanic (PG.) was that the main stress of the word gradually came to be

² This condition is interesting mainly in the synchronic derivation of full-fledged metrical systems, like those of contemporary English and Swedish. In the historical perspective, when metrical structure develops, different powers will affect and change the size of the foot.

³ It is common for the foot designating the main stress of the word to be quantity sensitive, whereas secondary stresses are marked by quantity insensitive feet.

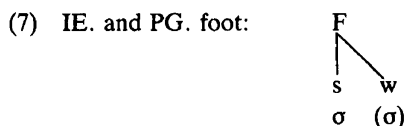
fixed on the initial syllable (cf. e.g. Wessén (1968:8 ff.)). Moreover, the accent became predominantly dynamic ('expiratorisch'). The fronting of the stress displays a characteristic feature of Germanic stress accent in general; it is basically insensitive to morphology, in a way reminiscent of IE. accent, the difference being the fixed word-edge location in PG. Krahe (1966:47 f.) takes the German nominal and verbal compounds to illustrate this and the fact that stress fronting, in its overt aspect, was a time-limited process (stressed syllables are italicized).⁴

(6)	<i>Urteil</i>	'verdict'	<i>Urlaub</i>	'holiday'
	<i>erteilen</i>	'confer, give'	<i>erlauben</i>	'permit'

The examples in (6) show that the nominals were perceived as single units by the time of the stress fronting, whereas the verbal compounds were not. The stress fronting must have ceased by the time of the verbal compounding, since the stress would otherwise have shifted to the initial syllable *er-*.⁵ Thus, stress falls on what used to be the initial syllable.

The basic proposal of this paper is that the two forces – the foot's universal tendency to branch maximally and the stress fronting – are at the heart of the metrical development of the Germanic languages. The two forces are opposed, as we shall see, and as long as the stress fronting is active, it will dominate the scene. After it has ceased to work, the Germanic foot will expand to its contemporary size, which is to say that the metrical system of Germanic languages will assume its most natural rhythmic disposition.

We are now in a position to state the first conditions on foot structure. I have not explored the characteristics of the IE. foot. I will simply assume that the foot had its function more or less "neutralized" during the IE. period, as well as most of the PG. era. We may conjecture that it looked something like (7).

This would mean that a foot would be erected wherever a stressed syllable occurred. The foot would optionally branch, just as contemporary feet universally prefer to branch. When we enter PG. times the stress has begun to orient itself towards the initial syllable. The causes behind this stress shift

⁴ Alan Prince has pointed out (personal communication) that this piece of evidence might not be overly strong, since verbal compounds in general tend to display a much looser physical connection between the components than do nominal compounds. If this is right, then the *er-* of the verb-form need not have been considered the initial syllable until a long time later.

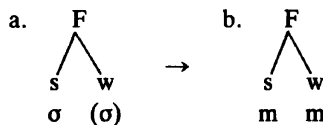
⁵ *Er-* is the unstressed form of the formerly independent morpheme *ur-*.

are basically unknown, although (partly frivolous) suggestions abound: higher tempo of speech, contact with new languages, default stress location, etc., e.g. Wessén (1969:10). Here, we shall have to simply take it for an empirical fact. We shall say that Germanic stress, like stress in a great many languages of the world (cf. Hayes (1981)), is quantity sensitive, but in a rather special way. As mentioned in section 1.4., quantity sensitivity basically means that stress will tend to fall on the heavier or longer syllables of the word.⁶ In some languages, e.g. Munsee (Algonquian language spoken by one clan of the Delaware indians), each heavy syllable receives stress. In Munsee, there is also a mechanism assigning alternating stress to light syllables. The rightmost non-final stress becomes the main stress. A stress system like this does not *a priori* single out a specific syllable to carry the main stress. In Germanic, on the other hand, the initial syllable is the predetermined location of the main stress. As a consequence, we can observe the quantity sensitivity, diachronically, in the **speed** with which stress is fronted. Thus, stress is fronted more quickly (on the surface) when the destination syllable is heavy. In order to account for this, we shall obviously want to make the distinction between heavy and light syllables. On the suprasegmental, prosodic level the mora is the relevant unit for this purpose.

Stress fronting is a gradual process and has both an overt and a covert aspect to it. This is important to recognize in order to understand some of the subsequent changes. Overtly, there is the bare fact that the main stress ends up on the initial syllable. This change is gradual in the sense that, over time, more and more words come to be stressed that way. Covertly, there is the shift of what we may call 'stress quantity'. Although the initial syllable in some word carries the relatively most prominent stress, it can still absorb stress, in an absolute (phonetic) sense. Thus, we can think of the stress of one word to be a certain quantity or amount of stress that could be differently distributed over the syllables of the word, without necessarily upsetting the relative stress prominence among them. I will argue that the whole F is a domain containing a quantity of stress (section 10.2.). The *s/w* notation merely indicates the relative stress prominence within the foot, whereby the speaker/listener makes the distinction stressed/unstressed.

(8) indicates the footing of two important stages in the initial development of the foot (support will be given below).

(8) PG. and early PN. foot:

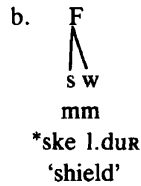
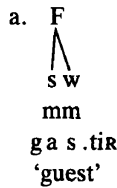
⁶ I will argue (section 3.) that purely prosodic quantity sensitivity could develop from quantity sensitivity at the segmental level.

The transition from stage (8a) to (8b) is the shaping of the foot – from its neutral state to an independent life. According to the theory presented here, this transition takes place before syncope was initiated. There will be intermediary stages between those indicated in (8), as suggested in the next section.

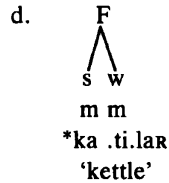
The F-structure in stage (8b) distinguishes words with a long initial syllable from words with a short initial syllable (cf. (9) below). At this particular time, stress is more quickly attracted to long initial syllables than to short ones. This process takes place by virtue of the uncontroversial assumption that a mora in a stressed position may attract a given amount of stress at a given point in time. Wessén (1969:11) assumes that stress was more ‘spread out’ in short-stemmed words. Although it is difficult to say anything definite about such an assumption concerning this point in historic time, it is not a wild guess. The later development of vowel balance shows features indicative of such a spreading (cf. section 10., where an analysis of the foot as a stress-domain will be discussed).

It is time to enter some data into the discussion and put the hypothesized feet to work. A few early PN. word-forms are given in (9).

(9) long initial σ :

short initial σ :

3. Early umlauts

In this section, we shall look at the *a*-umlaut and the early *i*-umlaut.⁷ Phonetically, these sound-changes are processes of assimilation and are not directly dependent on stress. Our objective here is to give some support to the change in foot-shape indicated in (8) above, as well as to illustrate how

⁷ This change should possibly not be seen as an umlaut, but as part of a more general process of heightening of *e* to *i*. Voyles (1968) touches on this issue in his discussion of Gothic, a language in which the change takes place in all positions. I will however treat the change as tradition has treated it, i.e. as an umlaut.

stress transits from segmental reference to prosodic reference. Seip (1971:14) presents some evidence that the *a*-umlaut takes place as early as around 500 A.D. It is assumed that the early *i*-umlaut takes place around the same time (Wessén (1969:21)).

3.1. Early *i*-umlaut

By this umlaut, a short *e* in the main-stressed syllable was heightened to an *i* if an *i* was present in the syllable following the stressed syllable. The umlaut takes place in both light and heavy stem-syllables. An interesting feature is the fact that the triggering vowel need not be short, as opposed to the case in *a*-umlaut.

- (10) PN. *snel.liin > OSw. snille 'readiness, quickness'
 PN. *her.ði.ar > OI. hirðir 'shepherd'
 PN. *ve.nir > OI. vinr 'friend'

3.2. *A*-umlaut

A short *a* in a syllable following the main-stressed syllable caused a qualitative change of the vowel in the preceding stressed syllable. By this operation short *u* and *i* change to short *o* and *e* respectively. The change is a process of lowering. The quantitative conditions were a little varying. Whereas *i* was lowered only in open syllables, *u* could be lowered also in closed syllables. This is indicated in (11). Old Gutnic (OGu.) is a Swedish dialect reflecting PN. vocalism in this instance.

- (11) OI. niðr 'down' – OI. ne.ðan 'below'
 OGu. mul.ka – OI. mol.ka 'to milk'

3.3. Discussion

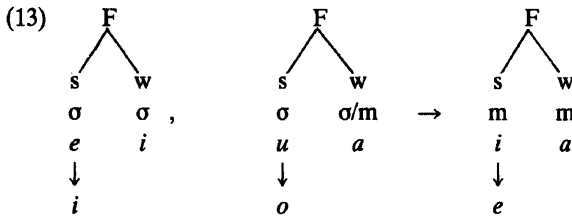
It seems to me we could observe the transition from segmental umlaut to prosodic umlaut in these processes. This is illustrated in (12) below, where the rimes of the two initial syllables of each word have been extracted, so as to show their length.

- (12) a. *e > i* PN. *snel.liin 'readiness' eC iiC
 PN. *her.ði.ar 'shepherd' eC iØ
 PN. *ve.nir 'friend' eØ iC
- b. *u > o* PN. *stur.mar 'storm' uC aC
 PN. *hur.na 'horn' uC aØ
 PN. *bu.ða 'commandment' uØ aØ

c. $i > e$	PN. *ni.ða.na	'below'	$i\emptyset$	$a\emptyset$
	PN. *hi.ða.na	'from here'	$i\emptyset$	$a\emptyset$
	PN. *vi.rar	'man'	$i\emptyset$	aC

The one constant feature of these changes is the fact that the vowel affected by umlaut is short and stressed. In (12a, b) this vowel may be followed by a tautosyllabic consonant, whereas in (12c) it may not. We could view this change of conditions as a change in the definition of light and heavy (initial) syllable respectively. In the earlier stage, (12a) and (12b), a light syllable would be segmentally defined as equivalent to a syllable containing a short vowel. Hence both C_0V and C_0VC would be light syllables. A heavy syllable would be C_0VVC_0 . In the later stage, (12c), a light syllable would be prosodically defined as C_0V only, whereas anything longer would be heavy.⁸ Syllable weight thus comes to refer to the time-unit mora – which makes no distinction between V and C – rather than the syllable-bearing vowels *per se*. In other words, a light syllable will have a monomoraic rime and a heavy syllable will have a bimoraic rime.

The order of implementation of these umlauts is presented in (13). The F-structures of (8) have been added.

The umlauting vowel is always short. To the left of the arrow in (13), this is sufficient for the initial syllables (which contain the umlauting vowels) to be considered light. To the right of the arrow, i.e. later in time, the quantitative condition on the syllable containing the umlauting vowel is sharpened to one m only, which yields the new definition of light syllable (C_0V).

As far as the second syllable is concerned, it could initially be heavy by the old definition (**snel.liin*). It then came to be light by the same definition, i.e. the triggering *a* of *a*-umlaut had to be short, although it could still be followed by a C in the same syllable (cf. fn. 8).

The hypothesis is that the foot comes into play around this time and that all of these umlauts take place regressively within the foot. The leftmost F-shape in (13) is that of the earliest, neutral stage. Stress fronting causes it to

⁸ In an unstressed, final syllable, C_0VC will also count as light, a fact that might seem exceptional, but which is attested in many languages. A word-final C often adds nothing to the weight of the syllable it belongs to and rules are seen to be more general if final C's are discounted metrically (so called extrametricality, cf. Hayes (1982)).

shrink in the fashion displayed. This shrinking is reflected on the syllabic level in the change of definition of light and heavy syllable, as we have seen. Notice that the relative order of implementation of the umlauts is predicted by our theory of the foot's initial development.

A further prediction of this hypothesis is that if this was no sporadic change, but a significant and permanent one, caused by the increasing role of stress in the phonology of the language, we would expect later umlauts of similar types to obey prosodic conditions in a similar way, and definitely not segmental conditions. As we shall see when discussing the main *i*-umlaut, this prediction is borne out. In the early umlauts the role of prosody is quite limited. For one thing, the initial condition of shortness on the part of the umlauting vowel is segmental. In the main *i*-umlaut (cf. section 5.), this condition is removed and the relevant distinction becomes that of long/short syllable.

Before going on, I will indicate an alternative way of formalizing the early umlaut rules. The familiar format of (14) perhaps better expresses the peripheral role of the foot as constituting environment.

(14) Early *i*-umlaut: $e \rightarrow i / [_{\text{F}} \text{---} C_0 i]$

A-umlaut: $u \rightarrow o$
 $i \rightarrow e / [_{\text{F}} \text{---} C_0 a]$

4. Syncope

Syncope is the weakening and/or deletion of vowels in unstressed positions. As a consequence of stress fronting, many a syllable found itself in such a position and the vowel was eventually deleted as syncope hit the Germanic speech community. In PN. the change took place mainly during the period 550–800 A.D. and, as Wessén (1969:10 ff.) among others points out, the process was implemented in two steps. Syncope, as described here, can be seen as the last and covert phase of the process of stress fronting, which was initiated a very long time earlier.

Recall the early PN. F-structures of long and short stems.

(15) a. $\begin{array}{c} \text{F} \\ \swarrow \quad \searrow \\ \text{s} \quad \text{w} \\ \text{mm} \\ \text{g a s.tir} \end{array}$ b. $\begin{array}{c} \text{F} \\ \swarrow \quad \searrow \\ \text{s} \quad \text{w} \\ \text{m} \quad \text{m} \\ \text{*da.gar} \end{array}$

The foot has the expansion [mm] (cf. (13)) and syncope now sets in in words with long stem syllables like (15a). The reflex of the old stress fronting is seen in that all of the main stress gets concentrated to the initial (bimoraic)

syllable in words containing a long stem syllable. The second syllable in such words is left completely unstressed and becomes the target of the syncope rule, which will look something like (16) (to be somewhat modified later).

(16) Syncope: $V \rightarrow \emptyset / F _ \#$

Bisyllabic words with short stems remain unaffected for the time being, since both syllables are within the F-domain. There is an interim period of some two hundred years when forms are analogous to those in (17). The change in vowel quality in (17a) is due to *i*-umlaut. (For practical reasons I will henceforth indicate the moras only when necessary.)

(17) a. $\begin{array}{c} F \\ | \\ sw \\ \text{gestr} \end{array}$ b. $\begin{array}{c} F \\ / \quad \backslash \\ s \quad w \\ \text{da.gar} \end{array}$

Now is the time for the very last repercussion of the Germanic stress fronting. What happens is that even short initial syllables come to bear full stress and the foot regresses to the minimal size in (18). The substructure of this foot indicates that the foot would be concentrated to a single syllable, regardless of length.

(18) Late PN. foot: $\begin{array}{c} F \\ / \quad \backslash \\ s \quad w \\ m \quad m \end{array} \rightarrow \begin{array}{c} F \\ | \\ \sigma \\ | \quad \backslash \\ s \quad w \\ m \quad (m) \end{array}$

Consequently, words like **daGAR* fall victim of the syncope rule (16), which remains in effect. The result is forms like those in (19).

(19) $\begin{array}{c} F \\ | \\ \text{dagr 'day'} \end{array}$ $\begin{array}{c} F \\ | \\ \text{sta\ddot{a}r 'place'} \end{array}$ $\begin{array}{c} F \\ | \\ \text{mqgr 'son'} \end{array}$

We can represent syncope and the development of the foot graphically, as in (20) (T = time, S = syncope).

(20) $\begin{array}{c} F = [mm] \text{-----} F = [\sigma] \text{-----} \text{---} F = [mm] \\ T \text{-----} 550 \text{-----} 750 \text{-----} \\ S1 \text{-----} \text{-----} S2 \text{-----} \end{array}$

One virtue of this account is that we can clearly see how syncope really is **one** ongoing process. During the first syncope period, the rule (16) exhausts the lexicon. All items fulfilling the conditions of the rule undergo the change. The rule then, as it were, waits for the stress fronting to cause the foot to

shrink and then hits the lexicon anew. Significantly, the syncope rule has only one formulation, stated in relation to the foot.

Syncope was a crude, hardhitting vowel consumer. However, there were a few conditions that could delay or withstand its application and offer some protection to vowels in exposed positions.

A final nasal, which occasionally coloured a preceding vowel and then often was dropped, could keep syncope away; PN. **hanan* > OI. *hana* 'rooster', acc. sg.⁹

The quality of the vowel to be syncopated played a role. This feature patterns neatly in Germanic cross-linguistics. The final vowels in the relevant words were *a*, *i*, *u* and they would be struck in that order. In Gothic *a* and *i* were syncopated, but *u* retained. In the West-Germanic languages, *a* was always syncopated, but *i* and *u* only after long stem syllable. Syncope applied most extensively in the Nordic branch of the Germanic oak and all three vowels were syncopated, after long as well as short stem syllables.

One particularly powerful protector against syncope was accent 2 (or secondary stress), which will be discussed *in extenso* in sections 6. and 7.

5. I-umlaut

5.1. Axel Kock and the data

I-umlaut is the qualitative change of a stressed vowel in a syllable preceding one containing an *i*. Phonologically, the process is one of palatalization or fronting. Naturally, the back vowels are the main targets.

Various hypotheses of how *i*-umlaut was implemented have been suggested. Axel Kock (1888)¹⁰ (also referred to in Wessén (1970:16 ff.) and Seip (1971:22 ff.)) assumes three stages that appear in the following chronological order.

1. *I* causes the stem-vowel of a heavy syllable to undergo umlaut, by virtue of the fact that *i* is syncopated in the same process. (The boldface *e* is epenthetic, cf. section 9.)

(21) a.	PN. <i>gas.tir</i>	> OI. <i>gestr</i> ,	OSw. <i>gäster</i>	'guest'
b.	PN. * <i>doo.mi.an</i>	> OSw. <i>döma</i>		'to judge'
c.	PN. * <i>hlau.pir</i>	> OI. <i>hleypr</i>		'runs'

⁹ The effect of the nasal is hard to isolate. Most words that have been suggested to contain a nasal protection from syncope (e.g. PN. **geban* 'give' > OI. *gefa*, Wessén (1958)) also receive secondary stress (or accent 2). As argued below, secondary stress always protects a vowel from being syncopated.

¹⁰ We celebrate the centenary of this famous ANF article.

2. An *i* following a light stem syllable is syncopated without causing umlaut. According to Kock this is an umlautless period. However, there are a few cases of umlauted vowels in words with short stems (22d, e).

- (22) a. PN. *sta.ðir > OI. staðr, OSw. staþer 'place'
 b. PN. *va.li.ðee > OSw. valþe 'chose'
 c. PN. *ka.ti.loor > OSw. katlar 'kettles'
 d. PN. *ba.rir > OI. berr 'carries'
 e. PN. *ba.ti.ree > OI. betri 'better'

3. An *i* that is either consonantal or not syncopated always causes umlaut to a preceding stem vowel. A consonantal *i* could thus remain or fall, but would always cause umlaut.

- (23) a. PN. *siuu.kiin > OSw. syyke 'illness'
 b. PN. *ka.ti.lar > OSw. ketill 'kettle'
 c. PN. *su.niir > OSw. synir 'sons'

Consonantal *i* (concerning syllabification, cf. section 5.2.):

- d. PN. *nat.ja > OSw. nät 'net'
 e. PN. *val.jan > OSw. välja 'to choose'

Kock has received much criticism for his analysis (for a review of some important counter-proposals, cf. Steblin-Kamenskij (1959)). In particular, the umlautless period between the two periods when umlaut was active has been hard to accept. Here, I shall not discuss the numerous proposals that have been put forth on this issue. Instead, I will just call attention to two main weaknesses of Kock's analysis that call for solution and that have inspired the present, metrical analysis.

1. The assumption that umlaut takes place by virtue of the fact that the *i* itself is syncopated. This separates the umlaut in words undergoing syncope from the umlaut in words with *i* retained.

2. The assumption that umlaut takes place twice with an umlautless period inbetween. This means that the two periods would seem to be totally disconnected from each other, which makes their similar results and their proximity in time seem an incredible coincidence.

Kock's analysis is at any rate a good starting-point in that the facts are explicitly stated. There is a great, general lack of data that makes the chronology hard to ascertain on empirical grounds alone. In the proposal made here, the theory will make some clear predictions as to chronology. However, before going on to the diachronic account, we shall attempt to state the rules formally. Two things need to be expressed. One is the purely

phonological, qualitative change; the other is the metrical circumstances under which this change takes place. The phonological rule could look something like (24).

(24) *I*-umlaut rule 1a: $V \rightarrow [-\text{back}] / \text{---} C_0 i$

Since the *i*-umlaut basically is an assimilation, it would perhaps be more expressive to write the rule as one of spreading of a feature, as in (25).

(25) *I*-umlaut rule 1b:
$$\begin{array}{c} [-\text{back}] \\ \swarrow \uparrow \\ V \quad i \end{array}$$

I-umlaut takes place in long stem syllables earlier than in short ones, where it hardly occurs at all (cf. period 2 above). Hence the metrical circumstances are as in (26).

(26) Metrical conditions: a. stressed heavy σ
b. stressed σ

These conditions are highly resemblant of the development of the foot at this time. We therefore suggest (27) as our *i*-umlaut rule. Notice that no indication of syllable-internal conditions, e.g. weight, need be given.

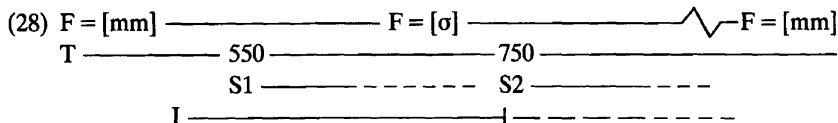
(27) *I*-umlaut rule 2:
$$\begin{array}{c} [-\text{back}] \\ \swarrow \uparrow \\ [_{\text{F}} \sigma] \quad i \end{array}$$

5.2. *I*-umlaut and syncope

We shall make the reasonable overall assumption that an *i* must be **present** in order to cause umlaut. The fact that the *i* so often is deleted by syncope has led many scholars to assume that there is an intrinsic connection between syncope and *i*-umlaut (Kock (1888), King (1971)). Indeed, there is a connection, but it is only **indirect**. Syncope and *i*-umlaut are each, independently, related to stress. Their interplay in time renders the data somewhat disparate. Herein, though, lies the very key to the process. Our view (as opposed to Kock and his followers) is that the *i*-umlaut is **one** ongoing process, just like syncope. This fact together with the activity of syncope will render the otherwise embarrassing short-stems that do undergo umlaut (cf. Cathey (1972)) unproblematic.

I-umlaut, then, is sensitive to stress. When stress gets concentrated to the initial syllable, in heavy syllables earlier than light ones, the initial syllable becomes open to change by the succeeding *i*. The *i*, by the same process, becomes increasingly weak and susceptible to undergoing syncope. Both syncope and *i*-umlaut are essentially "blind" processes that will not select

their targets carefully, but apply across the board wherever their conditions are met, unless some other power comes in the way. (28) graphically illustrates the progression of syncope and *i*-umlaut. The relative order of events is crucial to an understanding of the output data ($I = i$ -umlaut).

The *i*-umlaut is a little bit more sensitive to stress than syncope. The proof of this is the very fact that we do have umlaut in words with long stems. Hence, *i*-umlaut begins to work a little earlier than syncope. In most normal cases during the first syncope period, the triggering *i* is syncope. The foot then shrinks to its minimal size, as a late effect of the stress fronting, which results in the main stress becoming wholly concentrated on the initial syllable, whether light or heavy. As stated before, *i*-umlaut and syncope are not intrinsically related to each other, but each is separately related to the development of stress (read: the foot). Hence, it is quite natural to assume that they are implemented at independent paces in the lexicon, which I propose they are. In the initial stages, *i*-umlaut is “ahead” of syncope. Syncope, however, albeit slow in the beginning, gains implementary speed and “overtakes” *i*-umlaut about the same time the second wave of syncope sets in. At this point in time, we simply have a **reordering** of rules, synchronically speaking. Syncope in words with short stems comes to precede *i*-umlaut, the result naturally being that *i*-umlaut, in most relevant short-stems, will never take place at all. In a few cases of words with short stems we actually do have both processes represented and they will hence have been umlauted a very short while prior to the reordering.

Throughout, where the *i* remains unsyncope (because of accent 2, nasal protection, etc.), *i*-umlaut is effected, whether the target syllable is light or heavy. This, of course, is our proof that *i*-umlaut *per se* remains in effect.

The above sketched account allows for some interesting predictions. It was said that consonantal \ddot{i} always causes umlaut, whether it stays or falls. When it falls in short-stems, it has already caused umlaut, which could mean that either the consonantal \ddot{i} is more sensitive to stress than vocalic *i*, i.e. reacts in full in the lexicon before syncope in short-stems sets in, or, that the degree of destressing of the *i* is relevant to the speed of implementation. In itself, it is natural to assume that a consonantal \ddot{i} carries less stress than a vocalic one, especially as it does not constitute the peak of a syllable. I think, however, that we could be a little more stringent on this point by observing a general condition on syllable structure in Nordic languages. It seems to be the case

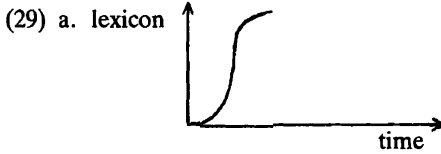
that the syllable following a short stressed syllable can have only a single C as onset. This is to say that whenever there is a C-cluster following a short stressed vowel, (at least) one of the following consonants will syllabify with the stressed vowel, thereby making the stressed syllable heavy. This condition is at play in the word *gas.tir* as well as in the words **nat.ɿa* and **val.ɿan* (cf. (23d, e) above). Presumably, phonetic qualities of /i/ make it liable to become realized as a glide (and therefore a consonant) in certain environments. Thus, in an underlying form /*na.ti.a*/, the /i/ stands in a position following a short stressed vowel, and finds itself in hiatus position with a following syllable peak. Hiatus is unbearable to /i/ unless the preceding syllable is heavy, as in **doo.mi.an*. Since the preceding syllable is short in /*na.ti.a*/, /i/ will be realized as a glide. We thus get the situation of a short stressed vowel followed by a C-cluster, which will trigger resyllabification according to the condition described above. The result is that the stem syllable of certain morphemes, i.e. those having an /i/ in the second syllable, will vary with respect to length in the paradigm, depending on what follows the /i/. On the surface, then, a consonantal \dot{i} will always follow a long syllable and we have reason to assume that umlaut caused by a consonantal \dot{i} took place together with all the other long-stems.

If we assume the metrical analysis of *i*-umlaut outlined in this section, the whole question of chronology becomes different from that which faced Axel Kock. One prediction would be that umlaut in all long stems takes place during the same period of time, regardless of whether or not the *i* is syncopated. This is to say that the fact that an *i* remains – particularly in words with long stems and words with consonantal \dot{i} – need not in itself be a reason for **delayed** umlaut. Kock's third stage, then, might never have existed. From a metrical point of view, the grouping together of long and short stems with retained second-syllable *i* makes an unnatural class at this point in time. Empirical evidence for their forming a class together is needed, if a hypothesis claiming they do (Kock's) should be maintained. If there is no such evidence, then our hypothesis seems more justified than Kock's.

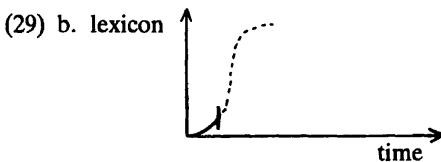
Another consequence of our proposal is that we should be able to ascertain empirically (if data are available, of course) when the reordering of rules takes place. The handbooks give a rough estimate (indicated in (28)) of when the second wave of syncope sets in. This must also be the time of the reordering.

A lot more needs to be said concerning *i*-umlaut and syncope, to substantiate this analysis. One important issue is the implementation of these rules in the lexicon. In the last couple of decades, a theory concerning the lexical

implementation of phonological change has developed (Wang (1969), Chen (1972), Wang, ed. (1977)), known as the theory of lexical diffusion. I think this theory is highly revealing with respect to the rule reordering suggested above. Importantly, people have realized that the implementation of a phonological rule cannot be instantaneous in the lexicon. There is always a certain amount of gradualness in the process. It has been shown (e.g. Wang (1969), Ralph (1975)) that the implementations of various phonological changes in the lexicon display a characteristic behaviour, best illustrated with diagrams like (29a) and (29b).

In the initial stages, the rule affects only a few lexical items. After a while the rule gains speed and is rather quickly implemented in the lexicon, affecting the bulk of its targets. The curve then flattens out, usually leaving a few items unaffected. When there are competing changes – that is two or more changes affecting the same targets at the same time – like in our case, there is a risk of one change intercepting the other. The typical time for such an interception (reordering, in synchronic terms) to take place is in the beginning or towards the end of the change to be intercepted. In our diagram this is before the S-curve turns steeply upwards or just after it has begun to flatten out. The reordering of *i*-umlaut and syncope is no exception to this tendency. The S-curve in (29b) describes how *i*-umlaut would have been implemented in the relevant short-stems of the lexicon.

Only a few instances of short-stems have been affected by *i*-umlaut, when syncope intercepts and hinders further umlaut in that section of the lexicon. The arising result, a seemingly random division of short stems, is a direct consequence of the collision of *i*-umlaut and syncope both moving through the lexicon during the same period of time.¹¹

¹¹ For a more extensive account, the reader is referred to the authors mentioned. Studies involving Nordic material have been made by Ralph (1975) and Janson (1977).

6. Secondary stress

Up to this point we have dealt with main stress only. At this point, however, it is necessary to let secondary stress enter the discussion. This is to anticipate the next section, where it is suggested that accent 2 develops out of secondary stress.

I assume that secondary stress develops in two cases: on a syllable containing a long vowel outside the stem, and on the second syllable of a bisyllabic stem.

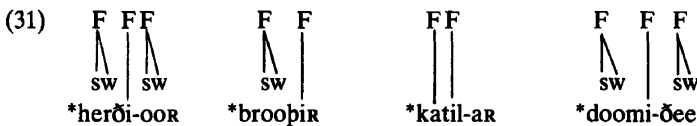
It seems reasonable to assume that secondary stress would develop on syllables containing long vowels. If quantity plays any role at all in the assignment of secondary stress, then the syllables containing long vowels should be the primary targets. Some suffixes contain long vowels, e.g. the plural suffix in PN. **herði-oor* 'shepherds', **dag-oor* 'days', and the weak past tense verb inflection in PN. **doomi-ðee* 'he judged'. We thus assume that a foot is erected on these suffixes, as in (30) (the F-structure indicated is not yet complete).

We shall have to assume that the secondary stresses are either lexically specified for the suffixes or that stress is synchronically assigned in a certain order, probably right to left (cf. the synchronic account of stress in Modern English in e.g. Liberman & Prince (1977), where assignment is right to left). This would explain why the stem **dag-* is dominated by a non-branching foot.

The prosodic consequences of monosyllabicity or bisyllabicity in stems turn out to be quite dramatic. As a rule, bisyllabic stems develop accent 2 (cf. Gårding (1977:10 ff.) and references given there). Examples of such stems are PN. **herði-* 'shepherd', **brooþir* 'brother' and **katil-* 'kettle'. As mentioned earlier, these forms do not undergo syncope, since accent 2 protects the second syllable, presumably for morphological reasons. The assumption I shall make is that the protection from syncope is initially provided by a secondary stress on the second syllable. The situation of two adjacent stresses will provide the environment out of which the melodic accent 2 develops.

The full F-structures of a few word-forms are given in (31).

Notice that secondary stress develops before syncope is implemented, since e.g. **katil-aR* comes out as *ketill* after the process, with the *i* unsyncopeated.

Notice also that we have attributed secondary stress a feature of **morphological** sensitivity. Secondary stress must be able to identify the second syllable of a bisyllabic stem. This might well sound *ad hoc*, but it remains a true generalization that accent 2 (ultimately) develops in bisyllabic stems. Thus, whatever account one proposes, there will have to be some unit or other that has the faculty of “seeing” the difference between mono- and bisyllabic stems. It seems most natural to take secondary stress to be lexically specified in these instances.

7. Accent 2

The development of accent 2 in Swedish and Norwegian is a much disputed topic in Nordic linguistics and philology. Authorities argue about its origin (for reviews, cf. A. Liberman (1982:207 ff.) and Gårding (1977:10 ff., 94 ff.)). Some researchers have wanted to trace accent 2 (and Danish ‘stød’) to IE., but I have adopted the more common view that it is a Scandinavian innovation.

Accent 2 (grave) is two-peaked in the standard dialects (cf. Gårding (1974:56 ff.)), as opposed to the one-peaked accent 1 (acute).¹² The first peak of accent 2 I take to be metrically the same as that of accent 1. There are phonetic differences, of course, but in the initial stages, the language user makes no mental distinction concerning stress between the initial syllables of accents 1 and 2. It is by virtue of the presence of a second peak or the location of the melody peak (if there is only one, cf. fn. 12), in accent 2 that the distinction is made. The second peak develops on the second syllable of bisyllabic stems (**hirði-*, **katil-*) and on affixes originally containing long vowels (**-oor*, **ðee*). These environments are the same as those in which we assumed secondary stress to develop. If we assume that a secondary foot develops in bisyllabic stems, we have unified the environments in which accent 2 can develop, namely in the environment of two feet on adjacent syllables.

The deeper reasons why a new accent should develop in this environment are hard to get at. The accent distinction only occurs in Swedish and Norwegian (and Danish, as the ‘stød’) and not in Icelandic or Faroese. Its

¹² The central Swedish dialects (Sveamål and Götamål) have two melodic peaks in accent 2. In the dialects of Gotland and Bergslagen, accent 2 is one-peaked, but this peak is manifested on the second syllable as opposed to accent 1, which is manifested on the first syllable. In the southern Swedish dialects of Skåne and Blekinge both accents are manifested on the first syllable, where the accent 1 peak occurs early and the accent 2 peak occurs late in that syllable.

distinctive function, as far as the understanding of the language is concerned, is rather limited. Mainly, it serves to keep definite forms like *and-en* 'the duck' and *ande-n* 'the spirit' apart. These items can appear in the same syntactic and prosodic context (cf. Gårding (1977:97)). Nevertheless, it seems undisputable that accent 2 primarily exists in order to uphold morphological distinctions. Strictly speaking though, the relevant distinctions could as well be upheld by the presence/absence of secondary stress in the positions discussed in the previous section. Why then do we have a development of a new accent on top of the development of secondary stress? I propose that what we see in Swedish and Norwegian is one of two or more available strategies for a language to take when a **stress clash** (e.g. Prince (1983), Nespor & Vogel (forthcoming)) occurs in the metrical system. Universally, the occurrence of stresses on adjacent syllables is avoided. Languages strongly tend to prefer alternating stress patterns with one or more unstressed syllables between the stressed ones. For various reasons, however, stresses occasionally do end up adjacent to each other and there is a stress clash. In English and Swedish phrasal prosody stress clashes frequently occur and the strategy of remedying the arising unaestheticisms, employed in the languages, is to shift one of the stresses away from the other. This is illustrated in (32) (examples from Prince (1983:21)).

- (32) a. x b. x
 x x x x
 fourteen women
- c.
				x
	x	↔	x	⊗
				x
x	x		x x	x x
				x x
				x x
- fourteen + women = fourteen women

A Swedish phrase made up of the words *kaptén* 'captain' and *Nilsson* behaves similarly: *kápten Nilsson*.

I would like to think that this is but one way of mitigating the uncomfords of clashing stresses. In cases of clashing stresses inside words, the mainland Scandinavian model would be to develop a melody over the clash. The distinctive function of secondary stress would thus be shifted from the realm of stress to the realm of tone, allowing for restructurings to take place on the stress level. Nespor & Vogel (forthcoming) have noted a potentially similar behaviour in Greek phrasal prosody. In some cases of stress clash, speakers do not delete one of the stresses or insert a silent beat between the stresses, which are the clash resolving strategies otherwise employed in the language. Instead, either of the stresses that clash gets a very high tone and the other a very low tone. Thus, a sharp change of pitch serves to resolve a clash of stresses.

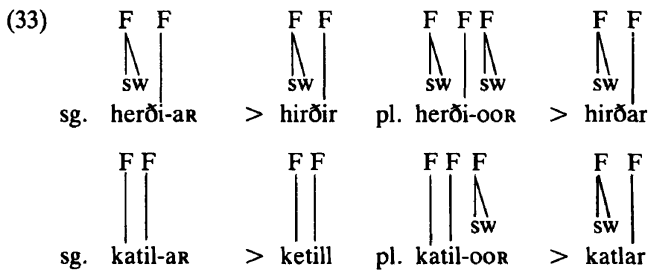
Note that it is by virtue of the fact that we get a stress clash **inside** words – for reasons of diachronic development – that the melodic contour gets lexicalized as accent 2. In the Greek case, the stress clash giving rise to the melodic contour is phrasal and hence more “occasional”.

I have discussed the two-peaked manifestation of accent 2, for which the relevant distinctive feature is the development of a melodic peak on the second syllable. The basic claim is that a melody, and ultimately a distinctive accent, can develop in the context of a stress clash. Exactly how the melody of the accent should be constituted is not clear, but it seems that a rather sharp change in fundamental frequency is essential. Thus, the stress clash is resolved by the creation of a distance in pitch instead of a distance in time, as is otherwise common.

Once the melodic accent is there, the language can allow changes and restructurings in the foot-structure again.

8. Syncope in trisyllabic words

Syncope sometimes takes place in trisyllabic words. In some words a syllable that we would expect to be protected by accent 2 gets syncopeated, a situation that must be accounted for. The relevant data are presented in (33) in their forms prior and posterior to syncope.

In the singular cases the *a* of the suffix gets syncopeated regularly by the familiar syncope rule, repeated below in a slightly modified form:

$$(16') \text{ Syncope: } V \rightarrow \emptyset / F _ \left\{ \begin{array}{l} \# \\ F \end{array} \right\}$$

In these cases it is the position after the **second** foot that constitutes the environment for syncope.

In the plural cases, syncope comes about in a two-step fashion. First there is an F-deleting rule – interstress destressing – highly resemblant of the English sonorant destressing rule discussed in Hayes (1982:251 ff.). The rule erases a foot in the position between the heads (or stress-bearing elements)

of two other feet. The foot affected is the weakest of the three; it does not branch, since it dominates only a short vowel, and it does not contain the main stress. It is natural that it should be the one to go.

(34) Interstress destressing: $F \rightarrow \emptyset / F _ _ F$

When this purely prosodic event has taken place, the stress clash has been resolved. However, the syncope rule is still at large and sees in these words an opportunity to operate and delete the vowel of the exposed mid-syllable. Notice that the added specification of environment in (16'), as opposed to that in (16), makes the rule more general than before. Perhaps this information is altogether redundant, in which case the rule becomes maximally simple, as in (16'').

(16'') Syncope: $V \rightarrow \emptyset / F _ _$

Notice that the "blind" character of syncope is clearly visible here. It is not to be expected that syncope should heed laws of eurhythmicity in the language.

The operation of syncope inside the plural forms of the words in (33) leads to yet another stress clash. This time accent 2 develops.

After this has happened, I think it is reasonable to assume that the secondary foot in the accent 2 words is deleted or incorporated into the main foot (cf. syllable normalization, section 12.). The purpose of developing accent 2 was to protect the second stem-syllable from being eaten by syncope or, more generally, to preserve some morphological distinctions between words with mono- and bisyllabic stems, respectively. On the stress level the clash remains. Now that accent 2 has begun to function, nothing prevents the laws of eurhythmicity to operate (delete or restructure) in the F-structure. As will be seen below, the end of the stress fronting and inherent properties of the foot favour such a development.

Bisyllabicity, as a phenomenon, is non-quantitative and we should expect the secondary foot to develop simultaneously in both long stems and short. Hence – diachronically – there will be a change in the assignment of feet to words with short stems. As argued initially, short, bisyllabic stems would have both syllables contained under one foot. When secondary stress develops, unless it exists from the very beginning, this foot will be broken up into two feet. The order of F-erection (synchronically) is likely to be right to left, as hinted earlier, and thus, when the secondary foot has been placed, no more than one short syllable will remain for the main foot to dominate. This is uncontroversial, also with respect to the normal F-expansion [mm] at the time, since although feet universally like to branch, they do not demand it

when no choice is given. Thus, sooner or later, all the syllables of a word get ranged in the metrical structure, even if they do not perfectly match the canonical foot-size.

As an alternative, we could assume that the secondary F is not erected in bisyllabic stems until it is “needed”, i.e. in the last stage of stress fronting, when short initial syllables can bear all the main stress alone and the second syllable is exposed to the jaws of syncope. Secondary stress would thus potentially develop independently in its different environments. A secondary foot need not have developed at the same time on bisyllabic stems as on long-vowel suffix syllables.

9. PN./OSw. epenthesis

The completion of syncope marks the end of the Germanic stress fronting. Syncope had come to put a certain strain on the OSw. phonology. Many words were left with a sonorant, usually *r*, hanging directly off the stem: *fiskr* ‘fish’, *dagr* ‘day’. Gradually, syncopated forms begin to develop epenthetic (svarabhakti) vowels in front of the dangling sonorant: *fisker*, *dager*. We can view this process as a sort of repair measure taken by phonology. This purely phonological rule could be given the simple rendering in (35).

(35) Epenthesis: $\emptyset \rightarrow V / [-\text{son}] \text{ — } [+ \text{son}]$

Rules similar to this one can be found in many other languages. An argument for considering it a phonological rule rather than a metrical one derives from the range of data affected by it. Thus, not only the syncopated forms undergo epenthesis, but also other eligible words, e.g. *sokn* ‘parish’ > *soken*, *fughl* ‘bird’ > *fogel*. Words with two sonorants juxtaposed, *barn* ‘child’, *karl* ‘man’, were not affected by the rule.

We have mentioned the universal tendency of the foot to branch. This natural tendency of the foot had by this time been thwarted for hundreds of years by the Germanic stress fronting. The overt and covert shift of stress toward the initial syllable was so powerful that it could not be stopped until it, as it were, hit the wall and could move no further leftwards. The force of the fronting thus neutralized, the foot begins to expand to its preferred equilibrium, which in Germanic languages ultimately is two syllables (cf. contemporary English F-structure, Hayes (1981)). This is a gradual process and we shall find reason to assume that the first change is as indicated in (36). Syllabic substructure (cf. (18)) has been left out.

(36)
$$\begin{array}{c} \text{F} \\ | \\ \sigma \end{array} \rightarrow \begin{array}{c} \text{F} \\ / \quad \backslash \\ \text{m} \quad \text{m} \end{array}$$

To begin with, the foot regains the bimoraic size it had during the PN. period.

10. Vowel balance

In the early OSw. days, the dialects of large parts of Sweden developed so called vowel balance (VB), which was later lost in most dialects, due to changes in the syllable structure (cf. section 12.). Even today, though, several northern dialects retain VB.

10.1. *The facts*

VB means that the quality of the vowel in the second syllable of bisyllabic words is determined by the quantity of the initial stem-syllable. The alternating vowel qualities are (the sharper) *a, i, u* and (the laxer) *ä, e, o*, respectively. Thus, if a stem syllable is heavy, the final syllable will get one of the laxer vowels, whereas if the stem syllable is light, one of the sharper vowels will follow. Some examples are given in (37).

(37)	Short stems:	Long stems:	
a.	tala 'speak'	siungä 'sing'	
b.	gläþi 'joy'	vaape 'danger'	
c.	gatu 'street'	tungo 'tongue'	(obl.)
d.	himil 'heaven'	ängel 'angel'	
e.	faþur 'father'	mooþor 'mother'	(obl.)

Vowel balance in OSw. appeared both in open final syllables and in closed ones, albeit more often in the former. This is not incongruent to our theory and has to do with the weight status of the final syllable. As mentioned in footnote 8, closed syllables with short vowels may be treated as light by metrical rules. VB appears to be such a rule, even if it shows a preference for canonically light, i.e. open, final syllables. Naturally, we would not expect the reverse situation to hold, i.e. that VB were more common in closed than in open final syllables.

The difference between the groups of words in (37) could be seen as one in tenseness/laxness.¹³ Since there is a greater concentration of stress on heavy initial syllables than on short ones, the second syllable in words with long stems will be proportionately weaker and the vowel quality lax. If we consider the stress in short-stems to be more "spread out" (as suggested by

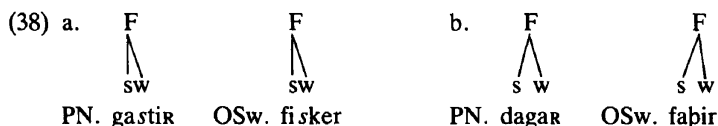
¹³ Nothing hinges on the exact phonetic nature of the distinction.

Wessén (1969:11)), it is easy to understand how a tense quality of a vowel could be retained in such words.¹⁴

The stage is now set for formalization. We shall explore a rather novel approach to VB. We want to pinpoint the VB rule in time and see if perchance it could be related to the contemporary F-structure. Hypothetically, we assume that VB sets in at a time when metrical conditions make a particularly clear distinction between heavy and light stem syllables. As discussed above, we assume that the foot begins to expand again after the last wave of syncope and resumes the size [mm]. Before we can actually write the rule of vowel balance, we must do some theoretical foot-work.

10.2. *The foot qua domain*

We have not had reason to deal with extrametrical or stray syllables (cf. Hayes (1982)) in this paper. Such syllables are not organized into the F-structure until late in the derivation. They often end up adjoined as an extra *w*-node to a preceding or following foot. The way the theory is often laid out, no distinction is made between a F-internal *w*-node and a F-external one (i.e. an extrametrical syllable previously to adjunction). The formalism, however, allows us to make such a distinction. This has been noted by e.g. Yip (1980) and Cheng (1973), who use the foot as the domain of phonological rules (cf. below). Here, we shall make slightly different use of the notion **domain** of the foot. We want to use F-internal *w*-nodes to express that the dominated element is part of a unit containing stress. This is to say that we view stress as a property of the foot as a whole and not just as a property of the syllable dominated by the *s*-node.¹⁵ In a situation where the foot has the expansion of two moras, we can make crucial use of the suggested distinction.

It is hardly meaningful to say that the italicized *s*'s of (38a) bear weaker stress than the respective preceding vowels. This type of fact is pretheoreti-

¹⁴ Wessén (1969:61) states that in the regions where VB used to be alive (most of Sweden), bisyllabic words with short and long stems had different accents. Long stems had accent 1 and short stems had accent 2. It seems too strong to assume this state of affairs at the time of VB's initiation, since such a situation would involve extensive assignment of accent 2 after the process of epenthesis.

¹⁵ This treatment of stress has been implicitly assumed throughout, e.g. in the formulation of the syncope rule. The theoretical implications, however, do not show up until now.

cal. The important thing is that the foot in these examples does not subsume two syllables. The notation in (38a), if complete, tells us that the final syllable is virtually unstressed (by default, cf. (41), below) since it is outside the foot. The F-notation in (38b) expresses the relative stress prominence within the foot. Some facts evidenced by delayed syncope and VB in short-stems, however, are not expressed. In short-stems there is some sort of distribution of stress over both syllables. In order to recognize this, I propose we should view the foot as a domain of stress. Stress is then a property of the foot itself at its own level, and not a property of a syllable dominated by a node labelled *s*. Stress then percolates down **both** nodes of the foot. The relative prominence between the nodes – which must be, universally – is expressed by the *s/w* labelling.

Notice that the discussion concerning the speed of stress fronting, particularly the covert aspect of it, is better illustrated and understood under this view. During the period of time when the foot shrinks, the stress fronting determines the size of it. Given ‘F = domain of stress’ as part of the definition of the foot, the foot will at all times mirror the concentration of stress in the syllables dominated by it. By derivation we get both the fact that long syllables attract all stress and leave a following vowel unstressed, and the fact that stress is “spread out” in words with a short stem-syllable.

Moira Yip, in her dissertation (1980: ch. 2, 5), presents rules referring to the foot as a domain in the relevant fashion. She shows that some phenomena, e.g. tone deletion in Mandarin, Amoy and Shanghai, can be profitably formalized as foot-internal rules, thus making interesting use of the foot as a domain for phonological rules.¹⁶

A further idea is that one should be able to assign features directly to the foot, when it appears to be involved as a unit in some rule. Cheng (1973), as referred to in Yip (1980:192 f.), discusses consonant voicing (read: laxing) and a general process of vowel laxing in neutral toned syllables in Mandarin, which could appropriately be referred to in this context. Cheng suggests that there is a laxing rule operating not just on the syllable-peak **vowel**, but on **entire syllables** that are neutral toned.¹⁷

(39) Neutral toned syllable laxing rule:

$$\sigma \rightarrow [-\text{tense}] / \begin{array}{c} \text{w} \\ | \\ \hline \end{array}$$

¹⁶ The reader may recall the formalizations of the early umlaut rules. The F-structures used there, however, appeared to have a rather indirect role in the rules, since the umlauts had begun to take place before we could show the active participation of the foot in the phonology.

¹⁷ Recall the similarity of mechanics to the *i*-umlaut rule, where I take the umlaut to affect the whole syllable rather than just the vowel, since the syllable is the unit on which the foot puts its stress.

assimilation takes place between the vowels, as exemplified in the rightmost column of (42). The Standard Swedish forms are given in the first column.

(42) a.	veta	'to know'	[veta]
b.	ladu	'barn' (obl.)	[ludu]
c.	lova	'to promise'	[lovɔ]
d.	mycket	'much'	[myfʃy]

The spreading of vowel quality can take place in both directions, cf. (42a, b) as opposed to (42c, d). Usually, it is the quality of the final vowel that spreads to the initial one. The rule in (43) refers to the normal case, but is in effect bidirectional. I have not sought an answer to whether or not there is a governing feature that decides the direction of spreading.

(43) Vowel levelling: []

The rule is active in some northern Swedish dialects. Our hypothesized rule predicts that in these dialects, the foot has the expansion [mm], just as in the OSw. days.

12. OSw. syllable normalization

Towards the end of the Old Swedish period (mainly the 15th century), some changes in the structure of stressed syllables take place. Changes similar to those described below also take place in the other Germanic languages, though generally a little earlier (Prokosch (1939:140), Bergman (1970:75 ff.)).

The language loses two types of stressed syllables: the short (C_0V) and the overlong (C_0VVC_1). All stressed syllables become long (C_0VX), either by V/C lengthening or V/C shortening. The process is clearly one of normalization or standardization. Partly following a suggestion made by Alan Prince (personal communication), we shall view this process as the result of a normalization condition on stressed syllables.

(44) Syllable normalization: $\sigma = [mm]$

This bimoraic restriction will both cause short syllables to lengthen and overlong syllables to shorten. The condition does not refer to the segmental level at all and that is desirable, since there is an extensive dialectal variation as to which element, the V or the C^{18} , it is that lengthens or shortens. Geographically local rules of phonology will deal with that. Some examples

¹⁸ In overlong syllables, this C is that of the rime. In short syllables, it is the C constituting the onset of the second syllable or, in monosyllabic words, the word-final C.

are given in (45). (The qualitative changes in (45c, f, g) are not important in the present context.)

(45) Overlong σ :

a. doot.tir	→ doo.ter/dot.ter	'daughter'
b. rää.t.ter	→ rää.ter/rät.ter	'right'
c. naatt	→ nååt/natt	'night'

Short σ :

d. dag	→ daag	'day'
e. lä.sa	→ lää.sa	'read'
f. skip	→ skeep/skepp	'ship'
g. mo.si	→ möö.se/mos.se	'moor'

Given the normalization condition, the final stages of expansion of the foot now follow automatically. Notice that the condition in (44), in the case of former short-stems, is going to entail an F-expansion to $[\sigma m]$. In fact, the mora of the right branch directly dominated by the foot must be a syllable of its own. This is so, since the foot branches in the first place and since the overlong syllables obey (44). We should, therefore, state the F-expansion like in (46).

(46) Late OSw. and MSw. foot: $F = [\sigma \sigma]$

This is the foot of Modern Swedish, as well as Modern English (Hayes (1982)).

13. Conclusion

We have tried to reconstruct the development of the Germanic foot. How do we know if we have succeeded? There is no direct and tangible evidence for the existence of the foot, but if rules and conditions can be simpler and more coherently stated over foot structure than otherwise, then there is at least incidental motivation to assume the existence of feet other than those we walk with.

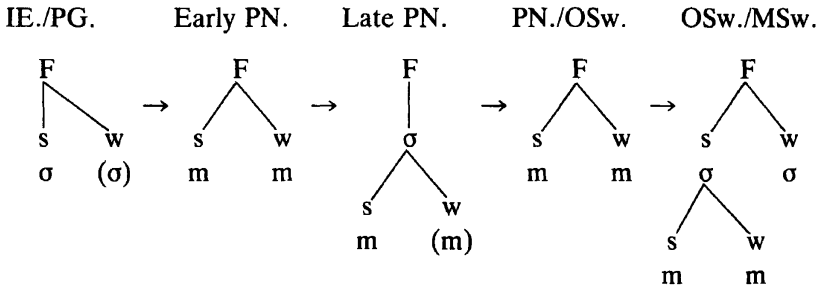
I hope to have shown that the foot has developed in a simple and straightforward way. The powerful Germanic stress fronting has been shown to have widespread effects and to have determined the 'Lebensraum' of the foot for positive ages. The stress fronting eventually came to a full halt with the second application of syncope. After this point in time we see changes in F-structure that in a step-by-step fashion lead up to the present-day size of the foot. At the various stages in time, when changes have taken place, it has been easy to formulate the rules in direct relation to the reigning foot-size.

Let us turn to the other results of the investigation. It is a virtue of any sound theory that it continually makes predictions about the material, predictions that upon an empirical check (if feasible and available) can be

either corroborated or refuted. The theory presented here has led us to order diachronically certain changes – the early umlauts, *i*-umlaut and syncope, syncope and the development of accent 2, etc. I think it should be possible to substantiate or refute these results by more empirical research, at least to the extent that we know whether this was a way along which things might have proceeded.

Appendix

A. The development of the foot:

B. Rules:

Early umlauts: $e \rightarrow i / [_{\text{F}} \text{---} C_0 i]$
 $u \rightarrow o$
 $i \rightarrow e / [_{\text{F}} \text{---} C_0 a]$

Syncope: $V \rightarrow \emptyset / \text{F} \text{---}$

i-umlaut: $[_{\text{F}} \sigma] \xrightarrow{[-\text{back}]} i$

Interstress destressing: $\text{F} \rightarrow \emptyset / \text{F} \text{---} \text{F}$

Epenthesis: $\emptyset \rightarrow V / [-\text{son}] \text{---} [+ \text{son}]$

Vowel balance: $\text{F} \rightarrow \text{F}$
 $\quad \quad \quad |$
 $\quad \quad \quad [+ \text{tense}]$

Default laxing: $[\] \rightarrow [- \text{tense}]$
 $\quad \quad \quad \downarrow$
 $\quad \quad \quad \text{V}$

Vowel levelling: $[\]$
 $\quad \quad \quad \swarrow \downarrow \searrow$
 $[_{\text{F}} \text{V} \text{V}]$

Syllable normalization: $\sigma = [\text{mm}]$

References

- Bergman, G. (1970). *Kortfattad svensk språkhistoria*. Prisma: Stockholm.
- Cathy, J. E. (1972). "Syncope, *i*-Mutation, and Short Stem Forms in Old Icelandic", *Arkiv för nordisk filologi* 87, 33–55.
- Chen, M. (1972). "The Time Dimension: Contribution toward a Theory of Sound Change", *Foundations of Language* 8, 457–498.
- Cheng, C.-C. (1973). *A Synchronic Phonology of Mandarin Chinese*, 73–83. Mouton: The Hague.
- Garlén, C. (1984). *Svenskans fonologi – i kontrastiv och typologisk belysning*. MINS 15, Department of Nordic Languages, University of Stockholm.
- Gårding, E. (1974). "Den efterhängsna prosodin", in Teleman, U. & T. Hultman (eds.) *Språket i bruk*, Liber Läromedel: Lund.
- (1977). *The Scandinavian Word Accents*. CWK Gleerup: Lund.
- Hayes, B. (1981). *A Metrical Theory of Stress Rules*, diss., MIT, Cambridge, Massachusetts. Revised version distr. by Indiana University Linguistics Club: Bloomington.
- (1982). "Extrametricity and English Stress", *Linguistic Inquiry* 13, 227–276.
- Janson, T. (1977). "Reversed Lexical Diffusion and Lexical Split: Loss of *-d* in Stockholm", in Wang, W.S.-Y. (ed.) *The Lexicon in Phonological Change*, 252–265. Mouton: The Hague.
- King, R. D. (1971). "Syncope and Old Icelandic *i*-Umlaut", *Arkiv för nordisk filologi* 86, 1–18.
- Kock, A. (1888). "*I*-omljudet och den samnordiska förlusten af ändelsevokaler", *Arkiv för nordisk filologi* 4, 141–162.
- Krahe, H. (1966). *Germanische Sprachwissenschaft*, I. Einleitung und Lautlehre. Walter de Gruyter & Co.: Berlin.
- Liberman, A. (1982). *The Scandinavian Languages* (Germanic Accentology, vol. 1). University of Minnesota Press: Minneapolis.
- Liberman, M. and A. Prince (1977). "On Stress and Linguistic Rhythm", *Linguistic Inquiry* 8, 249–336.
- Nespor, M. and I. Vogel (1986). *Prosodic Phonology*. Foris: Dordrecht.
- (forthcoming). "Reactions to Stress Clash and Prosodic Constituents". Presented at GLOW, Venice, 1987, ms. Universities of Amsterdam and Delaware.
- Prince, A. (1976). "'Applying' Stress", ms. University of Massachusetts at Amherst.
- (1980). "A Metrical Theory for Estonian Quantity", *Linguistic Inquiry* 11, 511–562.
- (1983). "Relating to the Grid", *Linguistic Inquiry* 14, 19–100.
- Prokosch, E. (1939). *A Comparative Germanic Grammar*. The Linguistic Society of America, University of Pennsylvania: Philadelphia.
- Ralph, B. (1975). *Phonological Differentiation. Studies in Nordic Language History*. Acta Universitatis Gothoburgensis: Göteborg.
- Schmid, K. B. (1987). *Non-linear Approaches to Swedish Word Prosody*, diss., Brown University, Rhode Island.
- Seip, A. S. (L. Saltveit, ed.) (1971). *Norwegische Sprachgeschichte* (Grundriss der germanischen Philologie 19). Walter de Gruyter & Co.: Berlin.

- Selkirk, E. O. (1984). *Phonology and Syntax: The Relation between Sound and Structure*, MIT Press: Cambridge, Massachusetts.
- Steblin-Kamenskij, M. (1959). "Concerning the Three Periods in the Scandinavian *i*-Umlaut", *Arkiv för nordisk filologi* 74, 105–111.
- Voyles, J. B. (1968). "Gothic and Germanic", *Language* 44, 720–746.
- Wang, W. S.-Y. (1969). "Competing Changes as a Cause of Residue", *Language* 45, 9–25.
- (ed.) (1977). *The Lexicon in Phonological Change*. Mouton: The Hague.
- Wessén, E. (1958). *Isländsk grammatik*. Svenska Bokförlaget: Stockholm.
- (1968). *Die nordischen Sprachen*. Walter de Gruyter & Co.: Berlin.
- (1969). *Svensk språkhistoria* I. Ljudlära och ordböjningslära. Almqvist & Wiksell: Stockholm, Göteborg, Uppsala. 8th edition, 2nd printing.
- (1970). *Schwedische Sprachgeschichte*, I. Laut- und Flexionslehre. Walter de Gruyter & Co.: Berlin. The page-references are given to the Swedish edition, but they only differ marginally between the two editions.
- Yip, M. (1980). *The Tonal Phonology of Chinese*, diss., MIT, Cambridge, Massachusetts. Repr. by Indiana University Linguistics Club: Bloomington.

OTTAR GRØNVIK

Om Eggjainnskriften

I 1985 utga jeg ei bok om Eggjainnskriften med flere nye runelesninger og en fundamentalt ny tolkning av hele innskriften. I de tre år som er gått siden jeg avsluttet manuskriptet (1984), har jeg selvfølgelig ofte hatt innskriften i tankene og tumlet videre med de problemer den reiser. På flere punkter er jeg kommet fram til nye løsninger, og det skal jeg i det følgende få lov å gjøre rede for.

1. Om A-linjen, særlig første del (forliset)

1.1 A-linjen begynner ifølge Magnus Olsen (1919:84) og alle senere forskere med runene $\mathfrak{H}|\mathfrak{t}$ *hin*, og det har også jeg hittil gått ut fra. Foran første rune er det en avflaking som må være yngre enn innskriften, siden den har tatt med seg øverste del av første rune. Denne avflaking *kan* da også ha tatt med seg noen runer i begynnelsen av innskriften, men ikke mer enn 7–8 runer (Grønvik 1985:50, Liestøl 1970:202). Leses det første ordet som *hīn* ntr. pl. ‘de øvrige (dei hine)’, forutsetter også det at det har stått noen runer foran (Grønvik 1985:62).

Dermed blir, som Quak har påpekt i sin anmeldelse, “ein neues unsicheres Element in die Interpretation eingeführt” (1986:235). Dertil kommer at det i praksis viste seg meget vanskelig å finne en utfylling som både var kort nok og hadde et passende innhold (med et substantiv i ntr. pl.). Jeg foreslo (1985:62) setningen *hīu þverr* (sml. norr. *hjú* ntr. pl.) ‘det minker med husstandsmedlemmer’, men skal villig innrømme at holdepunktene for denne utfylling var svake (sml. også Mæhlums kritikk 1987:98 f.); den gir heller ikke noen helt passende innledning på en gravinnskrift.

Det er derfor grunn til å se nærmere på første rune: er den virkelig en h-rune? Det er tydelig at øvre del av runen er sterkt skadet ved avflakingen (se Grønvik 1985 plansje II), og også at forbindelseskvisten i den antatte h-runen ligger påfallende lavt i forhold til de nærmeste runene. Ved min undersøkelse av steinen 1.10.1976 noterte jeg følgende: “Er dette nødvendigvis en \mathfrak{H} ? Kan det ha vært en $\mathfrak{H}?$ Den antatte h-kvisten er dels et farvebånd i steinen, dels en naturlig fordypning, som fortsetter noe til venstre for første stav. Men effekten [\mathfrak{c} : synsintrykket] av en h-rune er

frapperende. 𐀓-runekvistene må være tapt i avskallingen øverst, sammen med øvre del av stavene.”

Da det kom til stykket, torde jeg ikke bygge på mine egne observasjoner, siden alle andre leste en h-rune her, og dessuten fordi jeg trodde at løsningen på *hīn*-problemet (med kravet om en motstilling ‘denne : hin’) kunne ligge i avflakingen foran. Men nå da jeg har prøvd denne vei og ser hvor usikker den er, vil jeg heller våge den hypotese at første rune har vært en 𐀓. I så fall begynner innskriften med ordet *mīn*, og som vi skal se, gir dette en meget passende begynnelse på hele innskriften.

1.2 A-linjen begynner etter dette med følgende runer, som alle er sikre bortsett fra første rune:

minwarbnaseuwilrmādeþaimkaibaibormoþahuni

Dette har jeg foreslått å lese ut som to setninger, som i antatt samtidig lydform ville lyde:

hīn (for: *mīn*) *warp nāsēu wīlR,*
māðe þaim kaipa i bormōþa hūni.

‘over de øvrige (dei hine) kasta *wīlR* nåsjø, keipene måddes (ble utslitt, brotna, røyk) for dem i den “bortrøtte” mastetoppen.’

Dette blir da en skildring av et skipsforlis. En havgud *WīlR* sendte en veldig brottsjø mot skipet, og dette greide ikke å manøvrere unna på grunn av rigghavari: keipene (som stag og vant var festet til) i den “bortrøtte” mastetoppen “måddes” (dvs. de røyk sund på grunn av slitasje og sterk belastning under seilassen i uværet), med den følge at masta med seilet falt ned, skipet mistet styringsfart og ble presset ned av nåsjøen. Det gis altså her en teknisk forklaring på rigghavariet og båtens forlis.

Etter denne tolkning er den første setningen en vanlig “personlig” setning med *WīlR* som subjekt, mens den andre setningen er en “upersonlig” (subjektløs) setning av en type som er godt belagt i norrøn litteratur (sml. Grønvik 1985:56).

1.3 Mot denne tolkning kan det reises to innvendinger. For det første kan det ikke påvises noe slikt ord **wīlR* > norr. **vīll* hverken i norrøn litteratur eller i senere nordisk språk. Dette er så mye mer påfallende som dette er det eneste ordet i Eggjainnskriften som ikke finnes igjen i senere språk (Grønvik 1985:177), og det har også Quak fremhevet som betenkelig (1986:235 f.). Selv om man nok kan kombinere et slikt ord med annet ordstoff og på etymologisk grunnlag tillegge det en mulig betydning, gir ikke det noen sikkerhet for at ordet faktisk har vært i bruk noen gang.

For det annet er det syntaktisk visse vanskeligheter med å oppfatte den andre setningen som upersonlig, når den foregående setningen har et subjekt, og dette står umiddelbart foran verbet i neste setning. Det ligger nemlig da nær å ta den første setningens subjekt som (uttrykt) subjekt ('han') også i den andre setningen. Det gir riktignok ingen passende mening (at en gud gned sund keipene), men det virker forstyrrende inn på forståelsen av hele utsagnet.

Det er derfor all mulig grunn til å se seg om etter en bedre forklaring av ordet **wilr**.

1.4 Lydlig ligger det nær å forbinde **wilr** med adjektivet norr. *vildr* 'som er etter vilje, etter ynske; hugleg, gild, god' (Heggstad). Det kan også oversettes med 'kjær', sml. Lex.poet. 616 og Hsv 25:

*ef þú vin átt,
þann er þér vildr sé,
fýs hann gott at gera.*

Ordet fantes også i eldre svensk og dansk, som msv. *vilder* 'god, ypperlig', gda. *vildh* 'god, dyktig' (sml. Torp 864). Komparativ, som i norr. heter *vildri* eller *vildari*, og superlativ norr. *vilztr* og *vildastr*, "bruges alm. i samme Betydning som *betri*, *beztr*" (Fritzner III 944).

Dette ordet forklares som en omdannelse av en eldre komparativform germ. **wel-iz-an-* > urn. **wilira*, *-an* (sml. kymr. *gwell* 'bedre' og Torp 864, Vries 663). Denne forklaring støttes av det avlydende got. *walisa* adj. 'echt, geliebt', som Bammesberger (1980) har forklart som en semantisk og formelt isolert komparativ (med bevart *-s-* for *-z-* etter Thurneysens dissimilasjonslov).

1.5 I 1985 avviste jeg å forbinde innskriftens **wilr** med norr. *vildr* med den begrunnelse at et ord med denne betydning ikke ville passe som subjekt i setningen: "han som sendte nåsjøen og voldte ulykken, kan ikke godt være oppfattet som *vildr maðr* = *vildarmaðr*" (1985:65). Dessuten henviste jeg til at komparativ i gammelgermansk jo alltid bøyes svakt, og det ville ikke stemme her (1985:61).

Men i norrøn tid fungerer jo adjektivet *vildr* som en positivform, og derfor har det fått nye, sekundære komparativ- og superlativformer. Det er selvsagt intet i veien for å anta at denne forandring var skjedd allerede i Eggjaspråket, slik at ordet alt da var semantisk og også formelt isolert fra komparativkategorien og ble behandlet som en positivform.

Går vi ut fra et urn. adjektiv **wilira*, *-an*, formelt en komparativ og derfor svakt bøyd, men uten noen positivform ved sin side (bortsett fra adverbiet

norr. *vel*), så ville dette i yngre nordisk (etter ca 500) først få formen **wiliri* (med analogisk endelse *-i* etter langstavede jan-stammer), obl. **wilira* osv. Noe senere ville mellomstavelsens *-i-* synkoperes (i mellomstavelse faller *i* og *u* også etter kort stavelse allerede før Eggjainnskriftens tid, som *nakðan* = *nokðan* viser, sml. Grønvik 1985:168). I Eggjaspråket måtte derfor ordet lyde **wilri*, obl. **wilra* osv. Men da ordet var formelt og semantisk isolert, kunne dette oppfattes som svakt bøyde positivformer, som snart fikk sterkt bøyde positivformer ved sin side, dannet ut fra en nyabstrahert stammeform *wilr-*: dat. sg. **wilrum*, akk. **wilran* osv. Eggjainnskriftens *wilr* blir da nettopp den form man skal vente på dette språktrinn i nom. sg. m./f. og i nom. akk. pl. ntr.

Videreutviklingen kan man da tenke seg slik (1) at en nydannet komparativform **wil(r)-ri* var truet av assimilasjon *lr>ll* (etter Noreen § 277,2) og dermed ville miste komparativmorfemet; derfor utviklet det seg (differensiatorisk) en overgangslyd *-d-*: **wild(r)-ri*, yngre **wildri*, (2) som så ble tolket som **wild-ri* = norr. *vildri* og ga grunnlag for en enda yngre komparativform *vildari* med entydig stammeform *vild-*. Deretter kunne det også dannes positivformer med denne stamme: norr. *vild-r* osv. Hvis Torps etymologi overhodet skal være mulig, tror jeg det må antas en slik videreutvikling.

1.6 Er det en slik form *wilr* 'god, dyktig, gild, kjær' som foreligger i Eggjainnskriften, så står dette ordet selvsagt ikke som subjekt i setningen (sml. § 1.5). Det må høre sammen med setningens første ord *mīn* og sammen med dette danne et diskontinuerlig setningsledd *mīn* --- *wilr* ntr. pl., som betyr 'mine kjære' (substantivert) og står som objekt i en upersonlig setning. Dermed har vi i alt to eksempler på diskontinuerlige setningsledd i Eggjainnskriften, sml. *nokðan* --- *nā* i C-linjen. Typen er velkjent i norrøn diktning (Grønvik 1985:142 f.).

1.7 Innledningsordene i Eggjainnskriften lyder da i sin helhet:

A1 *Mīn warp nāsēu wilr,
māðe þaim kaipa
ī bor-mōþa hūni.*

'Over mine kjære kasta det seg nåsjø, keipene måddes (ble slitt sund) for dem i den "bor-trøtte" mastetoppen.'

Her er begge setningene upersonlig konstruert, den første med *warp* som predikat. Nettopp verbet *verpa* er hyppig brukt slik i norrøne sjøskildringer, sml. *viðilvági verpr inn of þrǫm stinnan* Refr 4,4, Árm 4 '(det) kaster bølgen ...', 'bølgen kaster seg inn, styrter inn over den sterke reling' (se Grønvik 1985:56, 60). Eggjainnskriften har altså her en uttrykksmåte som er særdeles

godt belagt i litt senere diktning.

Stilistisk er det en fordel at vi på denne måten får to upersonlige og for så vidt parallelt oppbygde setninger etter hverandre (sml. § 1.3). Det er også en vinning at forliset fremstilles på samme måte som man ville fremstille det idag: det berettes nøkternt og saklig hva som objektivt hendte (om nåsjøen og rigghavariet), uten at det antydes noe om overnaturlige makter bakom hendelsene. (Dermed bortfaller alt jeg tidligere har skrevet om *wilr* som ordform og som navn på et mytologisk vesen (1985:66–70 og ellers, se indeks); men redegjørelsen for ordene *vél* f. og *Vilir* s. 66–68 kan fremdeles være riktig.)

1.8 Da ordene *mīn* . . . *wilr* ‘mine kjære’ står i ntr. pl., må de etter gammelgermansk syntaks henviser til en gruppe personer av begge kjønn, altså voksne menn og kvinner, eventuelt også barn. Av de alternativene jeg drøftet i 1985 (s. 64), om båten hadde vært ute på fiske, på tingferd eller på reise til et gjestebud, ser det således ut til at den siste mulighet treffer det rette; ellers ville det ikke vært kvinner (og kanskje barn) med i båten. Ved forliset har da runeristeren, formodentlig en eldre mann, mistet mange av sine nærmeste.

Med ordet *mīn* på førsteplass og sterkt betont, og de omkomne omtalt som ‘kjære’, anslås en tone av dypt personlig engasjement. For så vidt minner begynnelsen av Eggjainnskriften om strofe 10 i Egils Sonatorrek: *mik hefr marr miklu ræntan*.

1.9 En følge av lesningen *mīn* for *hīn* er at også første del av Eggjainnskriften (A1) får metrisk form og kan stilles opp som tre kortlinjer med samme rytme som i målahått (sml. § 1.7). De to første linjene er klart forbundet med *m*-alliterasjon (*mīn* : *māðe*). I den tredje linjen kan det sammensatte adjektiv *bor-mōþa* ha annetleddsbetoning og blir dermed bundet til de to foregående linjene ved stavrim. Denne mulighet gjorde allerede Magnus Olsen oppmerksom på (1919:140 f.).

Som kjent finnes det i visse norske dialekter ikke så få komposita med annetleddsbetoning, likesom også i eldre svensk (Beckman 1899:74), og dette må betraktes som noe prinsipielt gammelt. Om forholdene i norrøn tid kan man si med sikkerhet at annetleddet i mange tilfelle var omtrent like sterkt betont som førsteleddet (noe man ofte ser i 3. og 6. linje i ljoðahått, sml. *mikinn móð-trega* Skí 4 med rytmen $\acute{x}\acute{-}\acute{x}$, *mína orð-speki* Vafþr 55, *yrði í ár-daga* Vafþr 28, *tívar at tann-fé* Grí 5 osv.). Beckman har stilt opp den regel at annetleddet hadde hovedbetoningen når det hadde flere stavelser enn førsteleddet (1899:86), og det angir Aasen også som en mulighet for nynorsk (1864 § 63). Det er da ikke til å undres over at annetleddet av og til også bærer stavrimet, selv om det er uhyre sjeldent i norrøn diktning; men

sml. *ofr-gjöld fá / gumna synir* Reg 4, *ó-leiðastan lifa* Skí 19, 6, *myni ó-gott um gala* Lok 31, 3; dertil kommer kanskje *ek guðija un-gandir* xx Nordhuglo fra urn. tid.

Derfor er det absolutt mulig å regne med annetleddsbetoning og *m*-alliterasjon også i ordet *bor-móþa* i Eggjainnskriften; og denne mulighet blir nærmest til visshet når man ser at *alle* kortlinjene i første del av Eggjainnskriften (A1-A2-A3) da vil ha stavrim.

1.10 Som vist i 1985 synes det klart at A2 og A3 er metrisk oppbygd, og at derfor også den store lakunen i A3 (**Afxaxxxxga lande**) må fylles ut slik at det blir stavrim og rytme:

A2 *H^uwær ob kam*
hærje ā hitt land?

A3 *Gotna fiskr*
or firnæy-īm,
s^uwimande foki
af fān-wanga lande

Begrunnelsen for å fylle ut lakunepartiet i A3 til *fān-wanga lande* 'landet med de lysende vanger' skal jeg ikke gjenta her (sml. Grønvik 1985:84, 86). Det er selvfølgelig en dristig utfylling, men jeg har ikke – på grunnlag av hele materialet i Heggstads gammelnorske ordbok – greid å finne noe annet ord som passer til runespor og plassforhold og som samtidig fyller kravet til stavrim og til innpassing i den språklige kontekst.

1.11 Det usikre punkt i A2 er ordet **harxx**, der jeg har lest ut de to siste runene som |M|e, mens andre har lest |H|is, |N|si eller (mindre sannsynlig) F|Nas (se Grønvik 1985:43, 72 f.). Så skadet som dette lille partiet er (man ser bare spor av tre staver), kan ingen avgjøre med sikkerhet hva det har stått her bare ved å undersøke steinen og runesporene. Avgjørelsen må bero på en vurdering av hele konteksten.

Hvis man prøver seg fram med lesningen **harsi**, som Lis Jacobsen foretrakk, så gir også det et interessant norrønt ord. Det kan nemlig tolkes som *hærsi*, dat. sg. av ordet norr. *hersir* m. (sml. *hersen* i Sogn). Verset ville da lyde: "Hvem førte hersen (d.e. hersen og hans følge) over til hint land?"

Vurdert ut fra konteksten i A2 gir dette god mening. At man bare nevner høvdingen, men mener høvdingen og hans følge, er det mange eksempler på i litteraturen. I Håkonarmål kommer Håkon *með her mikinn* (v. 10) til Valhall, men det diktet særlig er opptatt av, er at det er *kongen* som kommer: *at nú mun allvaldr koma* (v. 13). Og når Hermod og Brage får beskjed om å møte høvdingen: *gangið í gogn grami* (v. 14), så betyr det i

virkeligheten kongen og hans følge. På dette punkt kunne da Eggjaverset være i samsvar med uttrykksmåten i senere dikt.

Men ser man teksten i A2 i sammenheng med hele konteksten foran (A1), passer lesningen *hærsi* mindre godt. De som forliste omtales nemlig først som “*mine kjære*”, i neste linje som “*dem*”, og da er det overraskende om fremstillingen plutselig skulle fremheve *hersen*, mens resten av de omkomne ble skjøvet i bakgrunnen og måtte underforstås (som hersens følge). Det er mer passende at de som var ombord, tredje gang omtales som ‘*flokken*’ (“*hæren*”). Som vist kan ordet *herr* m. i norrøn tid også brukes i ikke-militær betydning, om en flokk mennesker (Grønvik 1985:75).

Ut fra en slik analyse av den samlede tekst mener jeg derfor at lesningen *harię* er å foretrekke, og holder fast ved den.

1.12 Den bruken av ordet *urn*. **harja*-> norr. *herr* i betydningen ‘flokk’ som vi ser her, må være gammel. Det fremgår av Odinsnavnet *Herjann* <**harjana*-R, som betegner Odin som leder for flokken av dødninger (Falk 1924:16), og som stemmer påfallende godt med at ordet ‘hær’ i Eggjainnskriften nettopp brukes om de forliste (døde) som skulle til ‘hint land’. Odinsnavnet svarer igjen til gr. *koíranos* m. < ieur. **korjo-no-s*, som ikke spesielt betyr ‘hærfører’, men ‘hersker (i fred og i krig)’, sml. *koiranéō* ‘herske (om en konge i fredstid, eller om en hærfører)’.

Ordets gamle betydning ‘flokk’ i nordisk fremgår også av lånordet fi. *karja*, estn. *kari* osv. ‘kuflokk’ (Vries 1962:224); sml. også mir. *cuire* < ieur. **korjo*- ‘flokk, skare’ og gall. *Tricorii* folkenavn ‘die dreistämmigen’ (Pokorny 615). Som så ofte ellers går altså også her betegnelsen for en militær enhet (‘hær’) tilbake på et ord for en gruppering i det sivile liv (‘flokk’). Sml. norr. *folk* : *fylkja*.

2. Om C-linjen (gravvernformelen)

2.1 C-linjen har følgende runer:

nissolusotuknisaksestaínskorin
nixxxxmaRnAkdanisnAwrinRniwiltirmanRlAgix

Dette har jeg tolket som en gravvernformel:

*Ni s sōlu sott,
uk ni sakse, stain skorinn.
Ni wīti manR,
nqkðan is nā wrīnR,
ni wiltir mænnR lęgis!*

'Ikke i sol, og ikke med sverd,
 søkes det til skåren stein.
 Ikke oppsøke (den) mann,
 som hylar over naken dødning,
 (og) ikke forvillede menn, (dette) leiet!'

2.2 For en nærmere begrunnelse av denne lesning og tolkning må jeg henviser til min fremstilling fra 1985 (s. 119–148). Bare ett punkt skal jeg få lov å korrigere. Hvis utfyllingen av den store lakunen til $P|\uparrow|$ **witi** er riktig (begrunnet 1985:144–146), så behøver ikke det å være en form av det sjeldne verbet *vita*, som jeg antok den gang (s. 147) og som Quak stiller seg tvilende til (1986:237). Det kan også være pres. konj. 3. sg. av det velkjente verbet norr. *vitja*. I eldre nordisk måtte denne formen selvsagt lyde **witje*. Men i Eggjadialekten og andre dialekter med vokalharmonisk regulering av endelsesvokalene *i* og *e* (og i norrøne *i*-dialekter) måtte formen bli *witi* med lydrett tap av *j* foran *i* (som i de tilsvarende former *seti*, *svefi* osv. til *setja*, *svefja* osv., sml. Noreen § 527 og § 295; *sete*, *svefe* osv. i *e*-dialektene er prinsipielt yngre former). Her i Eggjainnskriften kan vi derfor lese ut formen *witi* som regulær pres. konj. 3. sg. av verbet norr. *vitja* (c. gen.) “besøge, opsøge”, “fare hen til et Sted, hvor noget er, eller for denne Tings Skyld, som man vil se . . .” (Fritzner III 973). Det stemmer nøyaktig med den betydningen vi skal vente her i Eggjasetningen (sml. 1985:146).

2.3 Hvis min tolkning av A-linjen er riktig, så var Eggjagrava tom, altså en kenotaf. Det lyder da merkelig at gravvernformelen taler om å “hyle over den nakne døde”. Dette problem har jeg prøvd å løse ved å anta at gravvernformelen retter seg mot menn som var kjent for å bryte opp graver og som man derfor fryktet ville gjøre det her også; “det var *den slags menn* man ikke ønsket besøk av” (1985:160). Denne forklaringen har Quak åpenbart ikke funnet overbevisende (1986:237), og Folke Ström har i et brev til meg av 7.10.1986, der han forøvrig uttaler seg anerkjennende om mine “religionsfenomenologiska slutsatser”, uttrykt alvorlig tvil akkurat på dette punkt: “Som särskilt svårsmält ter sig förenligheten av Eggja-stenen som kenotaf med talet om (nekromantiska) män tjutande över lik. . . ‘De tjutande männen’ f.ö. leder tanken till kungasagornas uppgifter om Harald hårfagers son Ragnvald rettilbeini och hans följe av 80 sejdmän, vilkas verksamhet var allmänt avskydd.”

2.4 Etter dette kan det være grunn til å reise spørsmålet på nytt om Eggjagrava virkelig var en kenotaf. Men indisiene på det er ganske sterke. For det første taler de arkeologiske data for det. Hvis de foreliggende opplysninger om gravkammerets dimensjoner er riktige, så var det ikke plass

til noen kiste mellom overliggeren (Eggjasteinen) og bunnen i gravkammeret (Grønvik 1985:8 f., 31). For det annet beretter innskriften selv klart og tydelig først om et forlis. Dernest stilles spørsmålet: “Hvem førte flokken (“hæren”) over til hint land?”, og svaret er: *gotna fiskr*. Dette kan vel bare forstås slik at de som forliste ikke ble funnet, men at man var religiøst overbevist om at et mytologisk vesen hadde hjulpet dem over til dødslandet. Det er da vanskelig å unngå den konklusjon at Eggjagrava virkelig var en kenotaf, som man innviet for å ha et sted der man kunne utføre de kulthandlinger som de døde hadde krav på.

2.5 Hvordan skal vi da forklare at ordene *nokðan is nā wrīnr* er kommet inn i gravvernformelen? Og hva med ordet *lægi* ‘leie’, som jo også tyder på at noen (den døde) virkelig lå der?

Den eneste mulighet jeg ser, er at C-linjen inneholder *en tradisjonell gravvernformel*, altså en gravvernformel som var i alminnelig bruk i bygdene i Sogn og som naturligvis da var utformet med tanke på det som var det normale, nemlig at det lå et lik i grava.

Ved innvielsen av kultstedet her på Eggja brukte man da den formular man kjente fra før, uten å bry seg om at det var detaljer som ikke passet. En kenotaf var jo anlagt *som en grav*, der utførte man et begravelsesrituale og senere de samme kulthandlinger *som ved en grav*, og oppfattet den vel som et symbolsk hvilested for de døde. Det er derfor forståelig at man også brukte det samme gravvernritualet.

Etter dette er A-linjen formulert spesielt for Eggjasteinen av en personlig engasjert runerister (§ 1.8), selv om det naturligvis er mulig at siste del (A3) er tatt fra eller influert av et eldre religiøst dikt (Grønvik 1985:165). For avslutningen derimot, gravvernritualet, ser det ut til at han har grepet til en tradisjonell rituell formular. Lignende ser man jo også ved begravelser i vår egen tid.

2.6 En mulig innvending mot hypotesen om at C-linjen representerer en tradisjonell formular, kunne være at gravstedet omtales ikke bare som *lægi* ‘(dette) leiet’, men også som *stain skorinn*. Da ‘skåren stein’ her åpenbart henfører seg til hestebildet på steinen (Grønvik 1985:134), og man sjelden finner utskårne dyrebilder på gravsteiner eller i gravkister, kunne man mene at *stain skorinn* er et for spesielt uttrykk til at det kunne gå inn i en alminnelig brukt formular som betegnelse på et gravsted. Men da kan det henvises til Nordéns opplysninger om at det finnes mange merkede steiner inne i graver (merket med skålgroper, bølgelinjer, konsentriske sirkler osv., sml. Grønvik 1985:135). Derfor kan uttrykket ‘skåren stein’ godt være en gammel uttryksmåte i slike verneformler, og betegne en innviet stein og dermed, som *pars pro toto*, det innviede gravsted.

3. Om B-linjen

3.1 Eggjainnskriften har en del skadete runer og noen lakuner, der to eller flere runer er mer eller mindre fullstendig tapt på grunn av avflaking. Skadete enkeltruner kan man oftest bestemme noenlunde sikkert ut fra den språklige kontekst; lakunene volder større vansker. Alle som har forsøkt å tolke Eggjainnskriften, har likevel vært nødt til å gjøre seg opp en mening om hva det kan ha stått i disse lakunene.

For min egen del har jeg følt meg forpliktet til å prøve å fylle ut lakunene med konkrete runer og ord og på den måten vise at den tolkning av innskriften, som jeg var kommet fram til på grunnlag av de sikkert lesbare partiene, lot seg gjennomføre også når man tok hensyn til hva det kunne ha stått i lakunene.

Det er også en annen grunn til å prøve å fylle ut lakunene, og det er at tidligere forskere også har prøvd seg på det. Forat leseren ikke skal føle seg tankemessig bundet av disse eldre forslag, er det nødvendig å legge fram egne utfyllingsforslag som harmonerer med ens egen tolkning av partiet rundt om lakunene.

Det ligger i sakens natur at dette er en vanskelig oppgave. Man famler mer eller mindre i mørke og har lite å holde seg til. Og det er vel sjelden man når fram til forslag som man selv er helt sikker på eller som blir godtatt av skeptiske medforskere (sml. Benson 1986, Quak 1986). Men det fritar en ikke fra plikten til å prøve.

3.2 Den utfylling jeg selv var minst fornøyd med da jeg leverte fra meg manuskriptet, var utfyllingen av linje B. Der kan man med sikkerhet lese 7 venstrevendte runer: **axxisurki**. Mellom rune **a** og **i** er det fire stavrester. Av de to første stavene ser man bare den aller nederste delen. De to følgende ser man i nesten full høyde, men det kan ikke avgjøres hvilke kvister de har hatt. Magnus Olsen leste dem som runen **ǫ m**, Gerd Høst (og deretter jeg) som **u**; men det kan nok også ha vært en rune **ǫ d**, der kryss-stavene (som også ellers) ikke når helt ned til basis.

Fordi disse ni eller ti runene står på en egen linje, gikk jeg ut fra at de uttrykte en egen språklig enhet, en avslutningsformel eller en kort bønn (1985:93). Jeg foreslo derfor å fylle ut linjen til **ai au is urki**, norr. *æ ey es yrki!* 'Alltid (bli det) hjelp, når jeg dikter!' Dette har ikke overbevist Quak (1986:236), og det kan jeg godt forstå. Syntaktisk er setningen svakt strukturert, og innholdsmessig er den isolert i forhold til det foregående. Den gir også inntrykk av en noe selvbevisst runemester, som ikke ligner mye på den runerister vi nå har lært å kjenne, som har mistet sine kjære (sml. § 1.8).

3.3 Hvis man i steden går ut fra at “den ombøyde linje” B skal leses som en fortsettelse av linje A, kan man fylle ut lakunen med runene $\mathfrak{N}\mathfrak{M}$ **ud**, og lese ordene **a[ud] is urki** = *auð is yrki*, en relativsetning med betydningen ‘(han) som utvirke rikdom og lykke’.

Relativpartikkelen *is* står som subjekt og på annenplass i setningen (som i *nǫkðan is nā wrīnr* i C-linjen; om denne ordstillingstypen se Grønvik 1985:142). Dette *is* kan vel bare vise tilbake på *gotna fiskr* i A3, d.e. på den sjelehenteren som førte de forliste over til ‘hint land’.

Ordet *auð* må være akk. sg. av norr. *auðr* m. I norrøn diktning betyr dette ordet oftest ‘rikdom’, men det kan også bety ‘lykke’. Det tilsvarende ord i geng. er *ead*, og det oversettes med ‘Reichtum, Glück, Wohlstand’ (Holt-hausen), ‘riches, prosperity, happiness’ (Bosworth); sml. også got. *auda-hafts* adj. ‘beglückt’. For gammelgermansk livsfølelse var ‘rikdom (velstand)’ og ‘lykke’ åpenbart to sider av samme sak, og slik var det vel også her i Eggjasamfunnet.

Verbet *yrkja*, her i pres. konj. 3. sg. *yrki*, står transitivt og må bety ‘utvirke, bevirke, oppnå (noe for en)’. Det er en betydning verbet ikke lenger har i norrønt språk, men lignende betydninger har geng. *gewyrcan* og gs. *giwirkean* (se ordbøkene). Det er ingen ting i veien for at en slik eldre betydning kan være bevart her, i et fast uttrykk.

Etter dette skal A3 og B leses i sammenheng. Spørsmålet om hvem som førte de forliste over til ‘hint land’ (A2), besvares med ordene (sml. teksten § 1.10):

‘Mannefisker

fra imen (havkrusningene) ved Firnøy (øya i det fjerne)
svømmende i fokket
fra landet med de lysende vanger,
(han) som utvirke rikdom og lykke.’

B-linjen inneholder da for så vidt en avslutningsbønn, som jeg først antok. Men formelt er den en fortsettelse av hovedinnskriften i form av en relativsetning, plassert etter hovedsetningen, som en *adjunction* (som vanlig i eldste geng., sml. O’Neil 1977). Innholdsmessig knytter den forbindelsen bakover til den viktige *gotna fiskr*, og uttrykker nettopp det ønsket som man vel alltid ville rette til en sjelehenter, at han ikke bare skulle føre de døde over til ‘hint land’, men også utvirke at de ble lykkelige der.

Denne utfylling av B-linjen vil, hvis den er riktig, bekrefte den tolkning jeg har gitt av A-linjen og av *gotna fiskr* som en *psychopompós*. Det er synd at to ødelagte runer skal hindre oss i å få full visshet i ett spørsmål som er så viktig fra et religionshistorisk synspunkt.

Litteratur

- Aasen, Ivar. 1864. *Norsk Grammatik*. Christiania.
- Bammesberger, Alfred. 1980. "Gotisch walisa. Ein etymologischer Versuch aus der Sicht der Wortbildungslehre." *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* (Tübingen) 102, 1–4.
- Beckman, Nat. 1899. "Zur altnordischen metrik. II Zur betonung der composita." *Arkiv för nordisk filologi* 15, 74–87.
- Benson, Sven. 1986. (Anm. av Grønvik 1985) *Arkiv för nordisk filologi* 101, 256.
- Bosworth, Joseph and Toller, T. Northcote. 1898. *An Anglo-Saxon Dictionary*. Oxford.
- Falk, Hjalmar. 1924. "Odensheite." *Videnskapsselskapets Skrifter*. II. Hist.-Filos. Klasse No. 10. Kristiania.
- Fritzner, Johan. 1954. *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. Nytt uforandret opptrykk av 2. utgave (1883–1896). Oslo.
- Grønvik, Ottar. 1985. *Runene på Eggjasteinen. En hedensk gravinnskrift fra slutten av 600-tallet*. Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø.
- Heggstad, Leiv. 1930. *Gamalnorsk ordbok med nynorsk tyding*. Oslo.
- Holthausen, Ferdinand. 1934. *Altenglisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg.
- Høst, Gerd. 1960. "Eggja-innskriften i ny tolkning." *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 19, 489–554.
- Jacobsen, Lis. 1931. *Eggjumstenen*. København.
- Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske Skjaldesprog*. 2. Udgave ved Finnur Jónsson. København.
- Liestøl, Aslak. 1970. (Anm. av Nielsen 1968) *Maal og Minne* 199–207.
- Mæhlum, Brit. 1987. (Anm. av Grønvik 1985) *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 1/1987:97–107.
- Nielsen, Niels Åge. 1968. "Runestudier." *Odense University Studies in Scandinavian Languages I*. Odense.
- Noreen, Adolf. 1970. *Altnordische Grammatik I. Altisländische und altnorwegische Grammatik (Laut- und Flexionslehre) unter Berücksichtigung des Urnordischen*. 5., unveränderte Auflage. Tübingen.
- Olsen, Magnus. 1919, 1923. "55. Eggjum." *Norges Indskrifter med de ældre Runer* III 77–197 [1919], 268–279 [1923]. Christiania.
- O'Neil, Wayne. 1977. "Clause Adjunction in Old English." *General Linguistics* 17, 199–211.
- Pokorny, Julius. 1959–1969. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* I–II. Bern.
- Quak, Arend. 1986. (Anm. av Grønvik 1985) *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 24, 235–238.
- Torp, Alf. 1919. *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania.
- Vries, Jan de. 1962. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden.

KAREN THUESEN

Den urnordiske runeindskrift fra Flistad*

Da man i slutningen af sidste århundrede foretog en udgravning på en mark i landsbyen Flistad i det nordlige Västergötland, gjorde man et bemærkelsesværdigt fund. Godt og vel en halv meter under jordens overflade stod en runesten begravet, ret op og ned og ovenikøbet på "hovedet" (SRI V p. 10 ff., jf. Jungner 1924 p. 245 ff.).

Nu viste det sig dog snart, at denne, den såkaldte Flistadsten, ikke var forskningen ubekendt, da den dukkede op af jorden. Den omtales første gang i en kilde fra 1750. På den tid befandt den sig måske på sin oprindelige, nu ukendte plads "i Flistads gata" i den gamle kirkeby.¹ I 1784 viser en notits, at stenen er blevet flyttet til en mur i byen, og senere er den endt som grundsten til den kælder, hvorfra den hentes frem ved udgravningen i 1897. Fra 1901 opbevares den på Statens historiska museum i Stockholm, hvor den i dag, ironisk nok, atter er henlagt i en kælders mulm og mørke.

Har man manglet respekt for stenen selv, er den behandling indskriften har fået ikke meget bedre. Den er forsøgt tolket flere gange, men med så ringe held, at den er blevet betragtet som et muligt falsum (Marstrander 1952 p. 221). I de sidste mange år har den været lagt på hylden, og ingen nyere værker om de urnordiske runeindskrifter behandler den seriøst.

Flistadstenen er en ret lille, uanselig grå gnejssten, fladt pyramideformet og velbevaret uden synlig forvitring. Den måler i dag 117 cm i højden, og i bredden forneden henholdsvis 58 og 22 cm, men man har diskuteret om den eventuelt engang kan have været højere.

De ældste indskriftsstudier bygger på iagttagelser gjort af den runekyndige G. A. Bohlin, der affotograferede stenen ved fundet.² Bohlin udtaler sig som den første om stenens beskaffenhed i et brev til Sophus Bugge. Heri hedder det bl.a.: "Markens ägare, bonden Rickard Andersson, uttalade

* Mine kolleger ved Uppsala Universitet, ikke mindst docent Lena Peterson og fil. kand. Henrik Williams, takkes hermed for inspiration og hjælp ved udarbejdelsen af artiklen. En særlig tak skylder jeg nu afdøde prof. emer. Karl Martin Nielsen, København, som gennemlæste mit manuskript og bidrog med vigtige ændringsforslag.

¹ Den nya svenska Mercurius 1761 p. 409. Se iøv. litteraturfortegnelsen i SRI V p. 10.

² Bugge 1901 p. 1 f. Ved Bugges artikel gengives et af Bohlins fotografier med optrukne runetegn.

farhågor, att stenen, som varit mycket svår att få upp, vid arbetet blifvit afbruten nedtill, så att ett stycke ännu kunde finnas i marken. Af denna anledning ägnade jag särskild uppmärksamhet åt nedre kantens utseende. Såvidt jag kan förstå, är denna ände lika afnött och afrundad i kanterna som andra delar af stenen, hvarför min mening är, att hela stenen blifvit upptagen” (Bugge 1901 p. 2). Hugo Jungner, der senere har undersøgt stenen, går derimod kraftigt ind for, at der på et eller andet tidspunkt efter runernes indristning er brækket et stykke af basis, og at dette forklarer tegnenes mærkelige placering. “Basytan är plan och avgjort mindre vittrad än stenens övriga sidor”, mener han (Jungner 1924 p. 246). – Nu er overfladen, så vidt jeg ved mine egne undersøgelser af stenen har kunnet konstatere, ingen steder præget af noget synderligt forfald. Desuden kunne en pænere bundflade være et resultat af, at stenen formentlig har stået oprejst i beskyttende muld i hundreder af år. Jungners teori kan med andre ord ikke bekræftes.

Et blik på indskriften giver ikke nogen umiddelbar forklaring på dens forvisning fra runelitteraturen. Den er indristet med ret små (ca. 5 cm høje), men kraftige og pænt dybt hugne tegn, som gennemgående står tydeligt i stenen. På trods af at stenen har to store jævne flader, har risteren valgt den ene smalside som baggrund for teksten. Her er indskriften placeret sådan, at den strækker sig fra stenens midte til dens nederste kant. Dette forhold kan eventuelt skyldes, at den øverste del af siden er meget knudret.

Runeristeren er blevet anklaget for at have sjustket med indskriftens udførelse; men de problemer, man støder på ved dens udtydning, kan han dog næppe lastes for. Under de forhåndenværende omstændigheder har han gjort et nydeligt arbejde. To ting skaber imidlertid vanskeligheder for en tolkning af tegnene. For det første har det været svært for risteren at undgå de ujævnheder, der findes på den side, han har valgt, og for det andet har han anvendt fuparken temmelig frit i forhold til det, vi normalt finder i de gamle stenindskrifter.

Med en udlæsning, jeg vil diskutere nedenfor, præsenterer Flistadindskriften sig således:³

∫	↓	ƒ	∫	×	Ÿ	†	Ψ	∏	ƒ	×
a	t	a	l	g	ra	n	r	e	a	g
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

I overensstemmelse med hævdvunden praksis gengives Ÿ med r, uden at tegnets lydverdi i øvrigt skal kommenteres.⁴

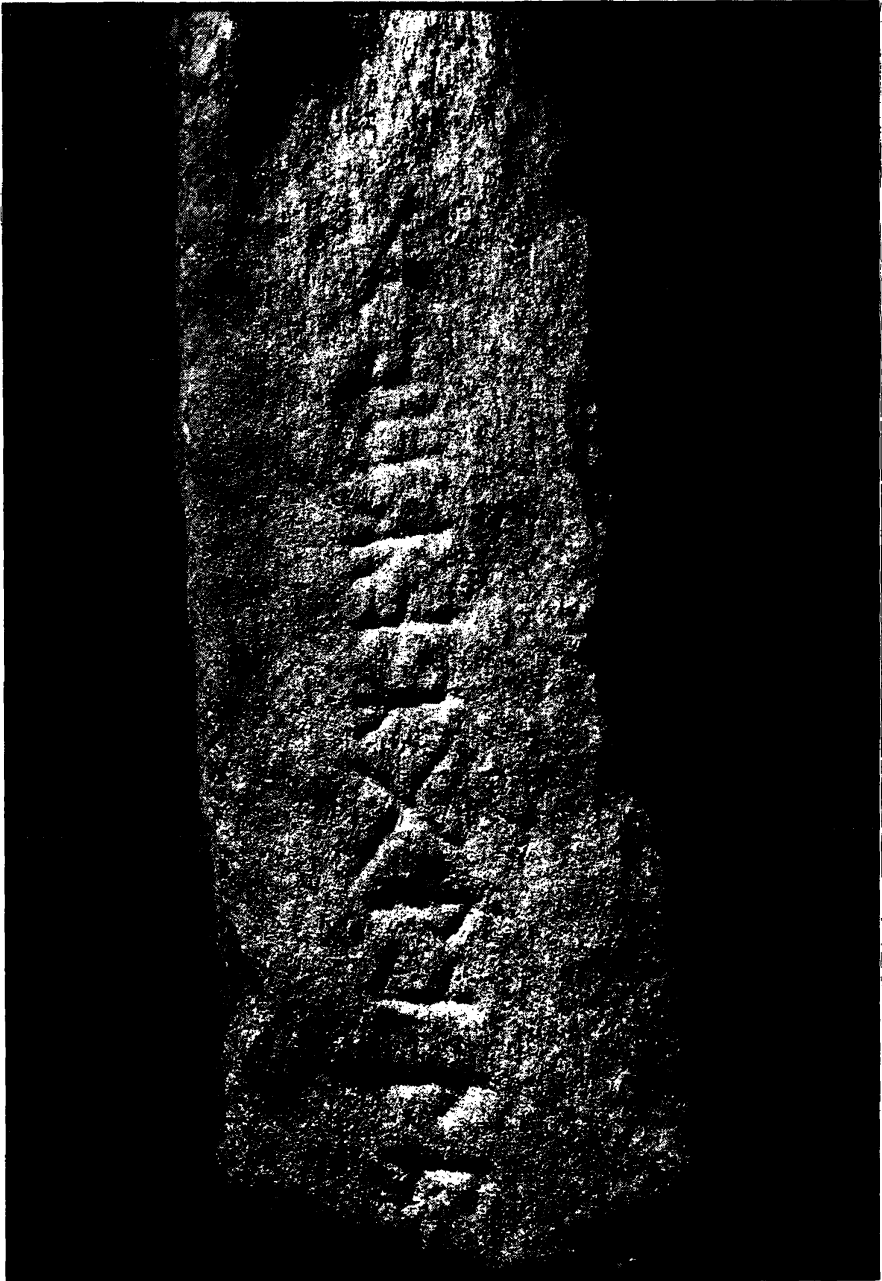
Vi kan først bemærke, at indskriften savner rammestreger, ligesom den

³ Der tages forbehold over for tegningens præcision i detaljer.

⁴ Jf. Antonsen 1975 § 1.2, hvor udlæsningen z foreslås anvendt konsekvent.

mangler skilletegn. Runeristeren har anvendt sig af en enkelt binderune ($\hat{r}a$), af stupruner (**a** nr. 1 & 6, **t** og **l**) og af venderuner. Blandt de forskere, der har beskæftiget sig med Flistadindskriften, hersker der enighed om, at teksten skal læses fra højre mod venstre. Eftersom den modsatte læseretning ikke synes at frembyde nogen tolkningsmulighed, skal denne idé også følges her. Det betyder, at tre af indskriftens **a**-tegn er venderuner, idet deres bistave vender modsat læseretningen (**a** nr. 3, 6 & 10). I øvrigt tilhører alle tegn, mere eller mindre tydeligt, den ældre **f**ubark i dens klassiske udformning. Mest karakteristisk er det krydsformede **g**-tegn, som ikke anvendes i senere perioder; men også **r**-runen, hvis bistave peger opad, som det er normen i de urnordiske runeindskrifter, er arkaisk. Når rune nr. 10 for **a** minder om vikingetidens form af samme rune, skyldes det sandsynligvis ophavsmandens problem med at undgå en naturlig ujævnhed i stenen over den øverste lille stav. I det mindste kan det konstateres, at **a**-runerne 1, 3 & 6, hvor øverste bistav i hvert enkelt tilfælde udspringer fra hovedstavens "top", har den forventede form. Dog kan vi hos denne rister bemærke den palæografiske særhed, at hovedstaven i flere tegn – og tydeligst i **t** – rager lidt op over bistaven, der normalt skulle udgå fra toppen.

De største vanskeligheder er forbundet med tydingen og tolkningen af rune nr. 6 og 9, der her er læst som henholdsvis $\hat{r}a$ og **e**. Førstnævnte tegn, der helt klart må være en binderune, præsenteres første gang i Sophus Bugges afhandling om stenen som et sammenskrevet $\hat{r}a$, en idé han kunne hente i en utrykt behandling af indskriften, som Adolf Noreen havde sendt ham (Bugge 1901 p. 4 ff.). Hos begge forskere bidrager denne opfattelse til en tolkning, der forudsætter en sen datering af indskriften. I den urnordiske periode forekommer ingen **t**-rune med ensidig bistav. Mere logisk ville det være at læse ligaturen som et sammenføjet **l** og **r**; men i det deraf dannede [$\hat{g}aer$] $\hat{r}n$ \hat{r} [$\hat{g}lata$] findes der næppe nogen tolkningsmulighed. – Udlæsningen $\hat{a}r$, som først blev foreslået af Ivar Lindquist i en kortfattet note i værket om Sparlösa-stenen, har dermed størst sandsynlighed for sig (Lindquist 1940 p. 128 f. noten). Således skulle vi i denne form have en yderst original binderune uden direkte modstykke i det bevarede urnordiske materiale. Risteren har valgt at lade **a**-runen dele ikke bare hovedstaven – som det er skik og brug – men også den ene bistav med **r**. En forklaring på dette er måske, at en sådan løsning rent teknisk kunne være tiltalende, fordi afstanden mellem bistavene på de ret små runer er ringe, og fordi stenen næppe har været helt let at bearbejde. I **a**-tegn nr. 1 mangler fx lidt af det spidsvinklede hjørne mellem hovedstaven og øverste bistav. At denne stenflis tabtes allerede ved indristningen, kunne de afslidte kanter antyde. Men selv om kombinationen af **a** og **r** i denne form er ukendt, findes der blandt de urnordiske binderuner en enkelt parallel, som viser at ophavsmanden til Flistadstenens $\hat{a}r$ også kan have bygget på en udbredt tradition, der tillod mere individuelle udform-

Flistadindskriften (SRI V, Vg. 5) indristet på stenens ene sideflade. (Foto ATA 1963)

ninger af tegnene. På den lille slibesten fra Strøm i Norge forekommer flere ligaturer, således i ordet "horna" *nā* skrevet \mathfrak{F} . Her er de to tegn på samme måde fælles om både hovedstaven og den ene bistav (Westergaard 1981 p. 70 ff.).

Den niveauforskel i stenens overflade, der har skabt vanskeligheder for udformningen af **a** nr. 10, løber hen over indskriftens fem sidste tegn, d.v.s. fra **n** til **g** nr. 11 og er formentlig også årsag til misdannelsen af rune nr. 9, der her er udtydet som et **e**, \mathfrak{I} , med en skrå og ukarakteristisk bistav. I Sveriges runinskrifter bd. V foreslås tegnet læst som et **r**, \mathfrak{R} (SRI V p. 11). Denne idé finder dog ikke nogen støtte i de grafiske træk, hvor højre stav helt mangler den krumning, man måtte forvente at finde i **r**-runen. Bugge og Noreen tolkede begge – uden at have set stenen – tegnet som et **m**, \mathfrak{M} . Det var igen Bohlins kommentarer, der dannede baggrund for opfattelsen; men Bohlin havde faktisk selv foreslået udlæsningen **e** som et alternativ. På hans fotografi af stenen findes runen optrukket med hvidt og formet som en **e**-rune, hvor øverste stav har den almindelige vinkelform: \mathfrak{M} (jf. Bugge 1901 foto ved p. 1). Den tydning af runen, der gengives her, bygger på mine egne iagttagelser, som jeg har fundet bestyrket ved Hugo Jungners detaljerede og præcise beskrivelse af det problematiske sted: "Under huvudstavarnas toppunkter går i vertikal riktning över tredje runan och åt båda sidorna en naturlig fördjupning. Då den är djupast just emellan tredje runans stavar torde man få anse, att den blivit ytterligare upphuggen. Några spår till ett kors kunna emellertid icke iakttagas. Enär runtecknen f. ö. äro tydligt huggna, kan det då knappast vara tillåtet läsa **m** utan snarast **e** (med läsningen **ii** bör man näppeligen räkna)" (Jungner 1924 p. 247).

I forbindelse med indskriftens udlæsning har det som et særligt problem været nævnt, at stenen kunne være beskadiget og et eller flere tegn forsvundet med dele af bundfladen. Jungner, der så kategorisk taler for, at et større stykke af basis skulle være tabt, diskuterer også dette forhold: "Intill själva brottytan finnas ett par (...) fördjupningar liknande bistavarna till ristningens första **a**; men de sitta närmare varandra än vad eljest å ristningen är fallet. Då därtill kommer, att de äro betydligt grundare än de inhuggna runtecknen och i bottnen ojämfäna, torde de med största sannolikhet icke utgöra lämningar av ristningen. Inskriften kan vara fullständig" (p. 246 f.). På dette punkt har Jungner sikkert ret. At de mindre revner ved stenens fod ikke er rester af tabte stave bestyrkes nemlig af, at de ligger vandret på risteretningen i modsætning til bistavenes normalt skrånede vinkel. Hertil kommer, at afstanden mellem sidste rune og stenens kant er så bred, at et eventuelt tegn burde have afsat tydeligere spor.

De tidligste udtydninger af stenens indskrift bygger på en tolkning af tegnene, der på afgørende punkter afviger fra den ovenfor skitserede.

Adolf Noreen og Sophus Bugge fremkom i forbindelse med stenens genfund som de første med deres udlæsninger omkring år 1900. Noreen gav foreløbig sit bud på indskriftens indhold i et brev til Bugge, som denne flittigt citerer og kritiserer i sin afhandling, som er den mest omfattende, der hidtil er skrevet om indskriften (Bugge 1901 p. 1–16). I realiteten er der dog ikke den store forskel på deres tolkninger, der begge bæres af den samme idé: Flistadstenen er et gravmonument sat af en navngiven person over en anden, hvis navn vi ligeledes finder på stenen.

Noreens forslag findes bedst gengivet i hans *Altisländische Grammatik* (Noreen 1923 p. 378, jf. Bugge 1901 p. 9 f.):

“Urn.	ʒamR ATR ʒla[n]ta
Aisl.	<i>Gammr</i> (aisl. beiname, urspr. vogelname) * <i>ettr</i> (...) * <i>Glenta</i> (dän. <i>glente</i> , schwed. dial. <i>glänta</i> weih)
Uebers.	Gammr nach Glenta [errichtete dieses denkmal].”

På ét punkt rummer tolkningen dog som her gengivet en afvigelse fra den oprindelige, der foreslog sidste ord udlæst som et **glanda* “en fra samme land”, jf. vn. *landi*. Noreen nævner ikke, om dette ord, der ligesom adj. *glíkr* (> *líkr*) skulle udvise et bevaret præfix, her repræsenterer et appellativ eller et proprium (Bugge 1901 p. 9). Men eftersom han selv har været utilfreds med sin konstruktion, vil vi ikke opholde os længere ved den. Som det fremgår, opgiver han den til fordel for to allittererende theriofore mandsnavne af samme type som fx vn. *Haukr*, men i dette tilfælde uden yderligere belæg i den tidlige personnavneskik.

Læsningen af første ord som **ʒamR** afhænger af den usikre udtydning af indskriftens niende rune som et **m**. I andet ord, **AŕR**, er tekstens syvende rune læst som et oralt **a**, en såkaldt jara-rune, binderunen som sammensat af **R** og **t** med ensidig bistav. Endelig er i tredje ord, **ʒlanta**, indskriftens **t** tolket som *nt*, hvilket dog er helt i overensstemmelse med den praksis, at runesprogets ortografi ofte udelader den dentale nasal i forbindelse med en “homorgan lyd” (Krause 1971 § 19.2.).

Hos Bugge gentages flere af disse ideer (p. 2 ff.):

Urn.	X ʒmR AŕR X laʒa
Oldn.	<i>Ámr</i> * <i>ettr</i> * <i>Landa</i>
Overs.	“Aam (ridsede disse Runer, eller: reiste denne Sten) efter Lande.”

En fundamental forskel finder vi alene i opfattelsen af de to krydsformede **g**-runer som skilletegn. Det er en idé, Bugge gentagne gange har udnyttet i sin forskning, måske fordi det ofte – som her – har voldt risteren problemer at få formen til at passe ind i de øvrige skriftræk: **X** bliver alt for bred i forhold til

højden (jf. NIÆR 1:I p. 26). Inden for den senere forskning har denne tanke dog aldrig vundet gehør.

I tredje ord, *Landa*, tolker Bugge uden videre t-runen som et *nd*, hvilket ikke er helt rimeligt i en urnordisk indskrift, hvor *d*-tegnet skulle repræsentere denne lydforbindelse. På Eggjumstenen (ca. 700) kan Bugges forslag dog hente en vis støtte. Her finder vi *land* (< **landa*) skrevet *lat*.⁵

De mange forskelligartede og ofte i forvejen ukendte personnavne, der er belagt ikke mindst i vikingetidens runemateriale, gør det næsten umuligt at afvise, at navne, som dem Noreen og Bugge her foreslår, kan have eksisteret. Sandsynligheden for, at to så særprægede navne som *Gam* og *Glente* er at finde side om side i samme indskrift, synes ringe, med mindre man forestiller sig, at et variationsprincip byggende på det theriofore element har været anvendeligt. Bugge søger da også at verificere *sin* teori ved henvisning til det mytiske *Ámr* (Hyndluljóð str. 18 og Snorres Edda) og til et ohty. *Lando* og *Lanto* svarende til et vn. **Landi* (p. 3 f.).

Men også selve formen *atr* tolket **etr* er angribelig, hvilket Bugge selv er yderst opmærksom på i sin afhandling: "Det er paafaldende at finde paa Flistad-Stenen for 'efter' Formen *atr* uden *f* ved siden af Runeformer, som er eiendommelige for den længere Række. Af de svenske Indskrifter, i hvilke for 'efter' findes en af følgende Former uden *f*: *etr*, *itr*, *atir*, *itir*, *autir*, *utir*, *yti*, synes ingen mig at være ældre end anden Halvdel af 11te Aarhundred. Og endog paa den Tid er ingen af disse Former sædvanlig" (p. 5 med henvisning til Noreen Altschwed. Gramm. § 288). Blandt vikingetidsindskrifterne er formen altså sen, og i den urnordiske litteratur findes kun to eksempler på præpositionen, hvilket indirekte siger noget om tilsvarende *formlers* repræsentation i denne periode. Begge disse indeholder som ventet et *f*: *after* (Tunestenen, ca. 400) og *afatr* (Istabystenen, 1. halvdel af 600-tallet).

Det er vanskeligt at frigøre sig fra en opfattelse af de to tolkninger som resultatet af en forudfattet idé, der presses ned over teksterne, for at få dem til at stemme med vikingetidens kendte og overordentlig udbredte model for mindeindskrifter. Betænkkeligheden forstærkes, når man ser, hvor dårligt dette resultat passer til de foreliggende mønstre. En sådan "elliptisk Udtryksmaade" (Bugge p. 8) kan ikke med sikkerhed påvises i andre indskrifter.

De morfologiske og modstridende palæografiske træk, som Flistadindskriften i disse udlæsninger indeholder, fremtvinger en meget sen datering af teksten, selv om begge forskere trods alt er enige om, at den må tilhøre den urnordiske periode. Ved at placere den i det ottende århundrede (Bugge helt

⁵ Krause 1971 § 66. – Med mindre andet nævnes er alle ex. i det følgende hentet fra Krauses værker, uden at jeg har anset det for muligt at diskutere hvert enkelt ords tolkning i detaljer.

præcist i årene mellem 750 og 775), d.v.s. i brydningstiden op mod den yngre fuparks indførelse, søger de at gardere deres tolkning. Det virker ikke overbevisende.

Også Hugo Jungner har i sin afhandling "Västergötlands äldsta runinskrifter" stort set adopteret Noreens udlæsning af indskriftens tegn (Jungner 1924 p. 245–48). Følgelig må han fastslå, at "rundragen på Flistad-stenen avvika på ett uppseendeväckande sätt från de runtecken, som man känner från goda urnordiska inskrifter. Anledningen torde vara, att ristaren är en mindre runkunnig man på en tid – slutet av folkvandringstiden (?) –, då de gamla runorna höllo på att glömmas" (Jungner 1924 p. 247). Väsentligt er det dog, at han som den første læser rune nr. 9 som et e.

Jungner, der også betragter meddelelsen som en mindeindskrift, tager i sin gengivelse af teksten højde for, at den kan have været længere:

Urn.	"gæRaîR glata (-??)"
Overs.	"Geirvatr glada (? -- vilar här)"

Nogen entydig transskription af teksten får vi ikke i Jungners tolkning. Men af de to personnavne opfatter han sidstnævnte som et tilnavn og tilslutter sig uden kommentarer Noreens teori om, at navnet er et oprindeligt fuglenavn. Første personnavn udlægges på grundlag af formen **kairuatr** på den meget senere Ardresten nr. 3 (SRI bd. XI, Gotl. 113). Jungner ansætter med henvisning til Noreens Altschwedische Grammatik § 252: 2d som andetled et fsv. *-atr* (< *-vatr*). Forlyden skulle da være tabt på et meget tidligt stadium. Men det af Noreen omtalte *-v*-svind gælder bare enkeltlyden i visse positioner, mens *-vatr* – hvad Jungner totalt overser – går tilbage til et *-hvatr*.⁶ – Anvendelsen af **æ** for **ai**, som vi skal vende tilbage til, søges også ganske ulogisk bestyrket ved et eksempel fra 1000tallet, hvor **e**-runen udgøres af et stungent **i**: **kaeti** "gæiti" (SRI bd. VIII, I – Bro kyrka, Uppl. 617). Runeristernes ukorrekte brug av ansur-runen i **gæer**- forklares ikke gennem Jungners tolkning.

Carl J. S. Marstrander omtaler Flistadstenen i sit værk "De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet" (Marstrander 1952 p. 219–222). Ikke uden grund er han meget kritisk over for de foreliggende ideer om indskriftens indhold, men også over for selve teksten. Han antyder muligheden for, at der kan være tale om et falsum og giver ikke selv noget troværdigt bud på en tolkning. Indskriften bør ikke "nyttes for språklige eller historiske formål", mener han (p. 222).

En helt afvigende, men desværre ukommenteret udlægning finder vi i Ivar Lindquists ovenfor nævnte bog om Sparlösastenen (p. 128 f.). Lindquist, der

⁶ Jungner 1924 p. 247. Jf. Nordisk Kultur VII p. 119, hvor *-hvatr* nævnes i andre forledsforbindelser. Et navneled *-vatr* forekommer ikke.

som den første fremkommer med en udlæsning af tegnene som rent urnordiske, tolker budskabet som en “forbandelsesformel”:

Urn. translitteration:	gaer nâr glata
Urn. transskription:	<i>Gairr nâer glata</i>
Overs.:	“Ett ‘spjut’ kommer at nå åverkaren”

Det er formentlig de morfologiske træk, der også får Lindquist til at ansætte en sen tilblivelsestid for teksten, som sidestilles med Blekingeindskrifterne fra 600tallet. I det mindste kunne man i ældre urnordisk forvente et **gairar* for *gairr* (nom. sg. masc.) og et **glatan* som akkusativsform af denne anstamme.

Der kan rejses flere indvendinger mod tolkningen. I første ord skulle indskriftens *ae* som hos Jungner stå for diftongen *ai*. I de urnordiske indskrifteres ret omfattende eksempelmateriale på denne diftong findes ingen paralleller: *ai* gengives normalt ved runeforbindelsen *ai*, af og til ved *a*. Kombinationen af tegnene for *ae* er sjælden, men findes et par gange netop i Blekingeindskrifterne: *haeruwulafir* (Istaby) og *haeramalausr* (Björketorp). I begge tilfælde repræsenterer tegnene *ae* brydningsdiftongen *ia*, måske som “et ubehjælpsomt udtryk for brydningen paa det første stadium med en svævende diftong ...” (Nielsen, K. M. 1960 p. 19). Hertil kommer, at verbalformen *nâer*, som noget påfaldende mangler et tegn for *e*-lyden, er umulig, hvis den, som Lindquist i sin oversættelse antyder, skal repræsentere en 3. pers. sg. kjkt., en form, man forventer at finde i et sådant udtryk. Konjunktivsendelsen er her i urn. *-ē* (>vn. og fsv. *-i*).

En alvorlig anstødssten, hvad Lindquists sene datering angår, er imidlertid igen selve de palæografiske træk. Ikke alene peger *æ*-runens form som nævnt tilbage i tiden; men meget bemærkelsesværdigt ville det desuden være at finde en så sen indskrift, der udelukkende benyttede ansur-runen som tegn for *a*.

Uden kendskab til Ivar Lindquists note om Flistadstenen læste jeg fra begyndelsen dens runer på samme enkle måde: som rent urnordiske tegn, hvor ligaturen udgjordes af *âr* og den utydelige niende rune af et *æ*. Jeg mener dog at være kommet frem til en tolkningsmulighed, som både hvad angår indhold og datering får de morfologiske og palæografiske træk til at harmonere:

Urn. translitteration:	gaer nâr glata
Urn. transskription:	<i>gâer nâar glata</i>
Vn. oversættelse:	1) <i>gáir nás</i> , * <i>glati</i> ! – 2) <i>gáir nás!</i> <i>glat!</i>
Oversættelse:	1) Giv agt på den døde, ødelægger! 2) Giv agt på den døde! Fordærv!

Bortset fra, at indskriften – hvilket næppe er påfaldende – gengiver de to *a*-vokaler i *nāar* ved et enkelt tegn,⁷ kan runerne i øvrigt transskriberes ved den lydverdidi, man normalt tillægger dem.

Indskriftens første ord udlægges her som verbet vn. *gá*, der af Fritzner oversættes “have sin Opmærksomhed henvendt paa noget, ænse det, give Agt derpaa” (I p. 535). Ordets grundbetydning er ‘at lægge mærke til’, men her synes det at optræde i en mere prægnant advarende funktion ‘give agt på’ eller muligvis stærkere, som vi finder det eksemplificeret i den senere sprogbrug, jf. vn. *gá sín* ‘tage sig i agt for’. Ordet, der er velbelagt i den ældre vestnordiske litteratur, anvendes endnu i nyislandsk, færøsk og nynorsk, hvorimod det er dårligt repræsenteret i østnordisk. I fornsvensk har vi dog et vidnedbyrd om, at *gá* også har været i brug i senere västgötsk, idet den ældre Västgötalag har bevaret et enkelt eksempel på glosen. I lovens møllebalk § 5 finder vi følgende: “[T]akæ grännær almännig in firi mylnu döröm. Pa skal han sær uæghær kræfiæ. þer skulu hanum uægh læggiæ. Gaar maþær þæ[s] eig laghskiptæ þær iorþo . . .”⁸ (Hvis naboerne tager almindelig ind foran mølledørene, da skal han (d.v.s. mølleren) kræve veje til sig selv. De skal lægge en vej for ham. *Giver han ikke agt på dette, kan de (andre) skifte jorden efter loven.*)

Verbets oprindelse er usikker, og en del fantasifulde forslag til en etymologi er fremsat (jf. de Vries: *gá* 3 p. 151). Antager man, at *gá* som en del andre primære svage verber er en oprindelig *e*-stamme, sådan som den vestnordiske bøjning synes at vise, er den enkleste forklaring til en etymologi, at *gá* er udviklet af et urn. **gawēn*, dannet over den ieur. rod **ghou-*.⁹

Den form, Flistadstenen indeholder, må tolkes som en 2. pers. sg. kjkt. *gāer*, vn. *gáir*, ældre urn. **gawēr*. Hvad angår den urnordiske *-w*-lyd, der her må være tabt, skriver Krause: “der Halbvokal *w* hat sich im Nordischen . . . sowohl im Inlaut wie im Anlaut lange Zeit gut erhalten” (1971 § 16). Når det gælder det intervokaliske *-w-* findes lyden så godt repræsenteret i det tidlige ordforråd, at et ret klart billede af dens udvikling træder frem. Fra de ældste tider og frem til 500tallet findes en halv snes belæg på denne lyd, mens ingen former udviser tab af *-w-*. Først på den norske fibula fra Eikeland, der af Wolfgang Krause dateres meget sent (til omkr. 600), ses to lydligt modstridende former: personnavnene *wir* (<ældre urn. *wiwar*, Tunestenen (omkr. 400)) og *wiwio* (vn. **Ýju* (?)). Om sidstnævnte skriver Krause: “Die

⁷ Se fx Sparlösa-stenen, som i Lindquists tolkning indeholder flere lignende eksempler: *ibum* udlæses “*ibúum*”, *suap* (2 gange) “*sváap*”, *vi* “*véi*”, *si* “*síi*”. Lindquist 1940 p. 6 ff. Jf. SR V p. 195 ff.

⁸ Sjöros p. 84. (Min egen normalisering.) Ang. problemerne ved udlæsningen af dette sted i den ældre Västgötalag se noterne hos Sjöros p. 259 f.

⁹ Således de Vries p. 151: “Am einfachsten aus germ. **gawēn*.” Pokorny foreslår (p. 453) udviklingen ieur. **ghou-* > **gawōn* > *gá*, Alexander Jóhannesson (p. 388) ieur. **ghou-* > **gāwēn* > *gá*.

Form *Wiwio* ist vielleicht ein künstlicher Halbarchaismus”, en tanke, der støttes af Ottar Grønvik i en indgående behandling af indskriften (Krause 1971 § 60.6, jf. Grønvik 1976 p. 167 ff.). På dette tidspunkt bør *-w-* være svundet efterladende sig en længde på den foregående vokal. I hvert tilfælde findes ingen belæg på intervokalisk *-w-* i de senere indskrifter.

Efter runelitteraturen at dømmes må *-w-*svindet tidsfæstes til det 6. årh., d.v.s. til den tidlige synkopetid. Dette forhold sætter en *terminus post quem* for Flistadinskriftens opståen.

Konjunktiviske former er belagt flere gange i det urnordiske materiale, 2. pers. sg. dog kun yderst usikkert på den lillebitte stentavle fra Kinneve i Västergötland, hvis indskrift dateres til slutningen af 500tallet. Kun et brudstykke er bevaret: “. . . **siraluh**”. Heraf er de seks første tegn udlagt: “Du skal være til beskyttelse!”, hvilket formentlig betyder, at stenen skal beskytte den grav, hvori den blev fundet. **sir** er da 2. pers. sg. kjkt., vn. *sér*, af verbet *vera*. Anvendt imperativisk befalende eller opfordrende som her er 2. pers. kjkt. ikke meget almindelig i oldsproget. Bedst kendes denne form fra den vestnordiske poesi, hvor den af og til optræder side om side med en egentlig imperativ (Falk & Torp 1900 § 120, Nygaard 1906 § 183). Når runemesteren benytter sig af konjunktiv i Flistadinskriften, kan det imidlertid harmonere med et ældre sprogrtrins normale forhold. I gotisk anvendes fx begge former: “Forskjellen er væsentlig den, at der ved imperativ udtrykkes en opfordring, som straks ventes efterkommet, mens optativ ogsaa rummer en fjernere fremtid; derfor er denne den modus som anvendes i almindelige forskrifter” (Falk & Torp 1900 § 120).

Nāar, indskriftens andet ord, er genitiv singularis af *i*-stammen urn. **nawīr*, vn. *nār*, “Dødning, død Person” (Fritzner II p. 786). Genitivsformen, der er styret af verbet, ville formentlig i ældre urnordisk have haft formen **nawār*, men *i*-stammernes oprindelige udseende i denne kasus er usikker.¹⁰ Senere antager ordet den med *a*-stammerne analoge *s*-genitiv: *nās*. Formen *nāar* forudsætter en lydudvikling med tab af intervokalisk *-w-*svarende til den, der ovenfor er belyst under behandlingen af *gāer*. Selve glosen er i østnordisk muligvis belagt en enkelt gang i Sigtunadåsens **nas** (1020–50), også en genitivsform (von Friesen 1912 p. 8 ff.). I vestnordisk forekommer *nār* meget hyppigt i den ældre litteratur, ikke mindst i poesien,¹¹ og fra urnordisk kender vi to usikre belæg på yngre former af ordet, dels Strandspændets **na-hli** “værn mod døde”, dels Eggjumstenens **na-seu** “ligsø” (kenning for “blod”).

¹⁰ Brøndum-Nielsen III § 454.4. Krause opfører (som Brøndum-Nielsen) Årstadstenens (**ung**)-**wīnar** som et eksempel på *i*-stammernes gen. sg. (Krause 1971 § 92.3). Men formen er siden omtolket og (usikkert) bestemt som en dativ, jf. Antonsen 1975 p. 34.

¹¹ Jf. Den arnamagnæanske Kommissions Ordbog over det norrøne Prosasprog. Jeg takker Ordbogens redaktion for dens tilladelse til og hjælp ved min anvendelse af samlingerne.

I det tredje ord *glata* finder vi formentlig samme rod som i vn. *glata* "fordærve, tilintetgjøre, dræbe" (Fritzner I p. 608 f.) med tilhørende substantiv *glat* n. "Fordærvelse". I vestnordisk er verbet velbelagt, mens det i østnordisk kun kendes i to eksempler, hvoraf det ene findes i den ældre Västgötalags kirkebalk, det andet i Västmannalagens mandhelgsbalk (Schlytter p. 234).

Den grammatiske form, der forekommer i teksten, har morfologisk og betydningsmæssigt to muligheder for sig, hvoraf den ene vanskeligt kan fremhæves for den anden.

Der kan for det første være tale om samme personbetegnelse, som Lindquist har foreslået i sin udlæsning af teksten: et ellers ukendt urn. *glata*, vn. **glati*, en "ødelægger". Lindquist tolker ordet som en akk. sg. af denne masc. *an*-stamme, d.v.s. som en sen form udviklet af et ældre urn. **glatan*. I nærværende udlægning repræsenterer den en regelret urnordisk nominativ af samme glose, her i vokativisk anvendelse. Nominativsformer af *an*-stammer er ikke ukendte i runematerialet. Fra brakteaterne har vi eksempler som *frohila* (Darum I) og *hariuha* (Sjælland II), i stenindskrifter fra omkring år 500 findes *harija* (Skåång) og *wiwila* (Veblungsnes). Det tidligste tilfælde, som udviser ændrede lydforhold i bøjningsmorfemet, forekommer måske på Björketorpstenen i det kryptiske *weladaude* (< **-dauþa*) (Krause 1971 § 94).

En anden mulighed ligger i udlæsningen af *glata* som den urnordiske form af det kendte, men ret dårligt belagte substantiv, vn. *glat*. Tre eksempler findes der på ordet, alle i den vestnordiske religiøse prosa.¹² Selv om *gæer* och *nåar* viser, at indskriften tilhører synkoptiden, kunne *-a* i denne form efter de kockske regler være bevaret i det kortstavede ords udlyd (Kock V § 2093).

Hvad enten *glata* tolkes som en masculin eller en neutral stamme, må Flistadindskriftens budskab forstås som en advarsel, der skal sikre en død persons gravfred. Nogen fuldstændig parallel findes ikke blandt de urnordiske indskrifter, der som bekendt udviser stor individualitet og variation i deres udtryk. Alligevel rummer teksten visse ligheder med andre indskrifter.

I det førstnævnte forslag: "Giv agt på den døde, ødelægger!", er det muligt at se en forbindelse til de formler, der henvender sig direkte til en eventuel hærværksmand med en opfordring om ikke at ødelægge det mindesmærke, runerne er sat til at bevogte. Typen er velrepræsenteret. Fra senurnordisk tid har vi en sådan formulering på de to Blekinge-sten fra Stentofen (DR 357) og Björketorp (DR 360), fra vikingetidens førkristne periode på de danske sten fra Skern (DR 81), Sønder Vinge (DR 83), Glavendrup (DR 209), Tryggevælde (DR 230) og Glemminge (DR 338) samt på en enkelt sten

¹² Fritzner I p. 608 har kun ét ex. Ordbog over det norrøne Prosasprog indeholder de tre nævnte ex.

fra Västergötland: Saleby (SRI bd. V, Vg. 67). Fælles for disse indskrifers ordlyd er, at den eventuelle gerningsmand ikke benævnes ved et enkelt substantiv. Truslen rettes med en verbal omskrivning mod den, der på en eller anden måde beskadiger mindet, efter samme mønster som på fx Glavendrupstenen (ca. 900): **at rita sa uarþi is stain þansi ailti iþa aft aþan traki**. "Til en 'ræte' vorde den, som ailti denne sten eller slæber den bort til minde over en anden", oversætter Danmarks Runeindskrifter, hvor de usikre gloser **rita** og **ailti** kommenteres (DR sp. 248 ff.).

Den formulering, der i denne tolkning ligger Flistadindskriftens nærmest, findes imidlertid på Eggjumstenen. Her står der – oprindeligt dog skjult for alles øjne: **alu misurki!** "beskyttelse mod ugerningsmanden!". Dativsformen **misurki** læses da som en nomen agentis (vn. **misyrrkir*) til verbet *yrkja* og danner et overbevisende modstykke til *glata*.¹³

Men også den opfattelse, der vil fremhæve *glata* som et voldsomt truende udbrud: "Fordærv! (for den, der nærmer sig stenen i onde hensigter)" – kan finde støtte i materialet. Netop i begrebet *alu*, som ikke sjældent optræder alene i indskrifter, har man ment at se en beskyttelsesformel. Derved indeholder ordet måske indirekte samme ondt varslede budskab, som det vi finder i Björketorpindskriftens **uþarabasba** "ufærdsspådom!". Også her er truslen, der udgør den bedste parallel til et *glata* "fordærv!", uden syntaktisk forbindelse med resten af teksten.

Meget tyder på, at Flistadindskriftens første del, *gæer nāar*, ikke blot skal gøre opmærksom på et gravsted i al almindelighed, men at det ligefrem udtrykker en advarsel mod selve liget, en opfordring til at tage sig i agt for den døde. Hermed skulle denne tekst være stenindskrifternes eneste direkte bevis for, at jernalderens mennesker tillagde den døde magt til hævn. En sådan tro på ondsindede gengangere har man ment at finde i runerne på Strandspændet, som lå i en norsk kvindegrov fra omkring år 700: **sikli's nahli** "smykket er til beskyttelse mod døde".¹⁴

At indskriftens opfordring overskrider en almindelig advarselsfunktion og intentioner synes også at fremgå af runernes placering på stenen. Niels Åge Nielsen har i sine "Runestudier" beskæftiget sig med de såkaldte forbandelsesformler, der her omdefineres til "værneformler" (1968 p. 47). De er som oftest anbragt for sig selv på stenens top, på dens "bagside", ude i en kant eller på den ene smalside. Hvilken idé, der ligger bag en isolering af dette tekststykke, kan vi naturligvis ikke vide; men forholdet pointerer, at disse tegn ikke nødvendigvis skulle ses, endsiges læses og forstås for at virke. Flistadindskriften er ikke bare ristet på en smal, knudret sideflade, men også

¹³ Denne tolkning af **misurki** hos Krause (1966 § 100) og fx også hos Gerd Høst 1976 p. 42 ff. Helt afvigende hos Grønvik 1985 p. 91 ff.

¹⁴ Jf. Krause 1966 § 18. Klaus Düwel diskuterer (1978 p. 236) denne tolkning, som understøttes af en redegørelse ved Aslak Liestøl (ibid. note 23).

så yderligt på denne, at de sidste runer må have været dækket af jord, når stenen stod oprejst. Denne placering kan ikke være valgt tilfældigt, eftersom det havde været betydeligt lettere for risteren at arbejde i stenens glatte skureflade, der samtidig havde haft langt bedre plads til tegnene. Med andre ord minder Flistadindskriften både hvad angår runernes placering og deres budskab så meget om de kendte værneformler, at det vil være naturligt at betragte den som en tidlig og mere enkel udgave af denne formeltype.

En opsummering af de resultater, der er fremkommet ved undersøgelsen af forholdene omkring Flistadstenen, tager sig nu således ud:

At indskriften tilhører den urnordiske periode synes hævet over enhver tvivl. At den skulle skyldes en særlig dårlig runerister eller eventuelt – som fremhævet af Marstrander – kunne være et falsum, er usandsynligt. Alle de træk, der præger indristningens teknik og indhold, peger entydigt tilbage på jernalderen og viser runemesterens fortrolighed med gældende normer. Den mangler rammestreger og skilletegn, og selve runerne, der er indhugget i én lodret kort række, skal læses fra højre mod venstre. Lignende forhold er almindelige i periodens stenindskrifter. Alle runer kan uden større vanskeligheder tolkes som tegn fra den klassiske urnordiske fupark. Risteren har benyttet sig af stupruner, venderuner og en enkelt binderune, palæografiske variationer, der tilhører normen, og som derfor ikke kan tilskrives uvidenhed eller sjusk. Tværtimod kan man både i risterens jonglering med fuparken og i den omstændighed, at han med overlæg anbringer indskriften på stenens smalside, se et indgående kendskab til alle samtidens runologiske regler og muligheder. Allitterationen mellem *gæR* og *glata* understreger også indtrykket af en velovervejede og gennearbejdet form.

Indskriftens palæografiske og lydlig forhold muliggør en ret nøjagtig datering efter de givne kriterier. Fraværet af et særlig tegn for oralt *a* ville være påfaldende i den senurnordiske periode. Også binderunen antyder en ret tidlig oprindelse for teksten, idet binderuner er mest almindelige i indskrifter fra perioden mellem år 400 og 600 og sjældent forekommende i yngre urnordisk tid. Lydligt røber frem for alt tabet af det intervokaliske *-w-* dog, at vi ikke har at gøre med en af de allerældste stenindskrifter. En datering til 500tallet, sådan som Krause alene på grundlag af runeformerne har foreslået, synes dermed rimelig (Krause 1966 p. 151 Anm. & p. 316).

Litteratur og forkortelser

- Antonsen, Elmer H.: *A Concise Grammar of the Older Runic Inscriptions*. Tübingen 1975.
- Brøndum-Nielsen, Johannes: *Gammeldansk Grammatik I–VIII*. København 1950 (2. udg.) –1973.
- Bugge, Sophus: *Flistad-Indskriften*. Arkiv för nordisk filologi XVIII. Lund 1901.
- DR: *Danmarks Runeindskrifter I–II*. Ed.: Lis Jacobsen & Erik Moltke. København 1941–42.
- Düwel, Klaus: *Grabraub, Totenschutz und Platzweihe nach dem Zeugnis der Runeinschriften*. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-historische Klasse. Dritte Folge Nr. 113. Göttingen 1978.
- Falk & Torp: Hjalmar Falk & Alf Torp: *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania 1900.
- von Friesen, Otto: *Runinskrifterna på en koppardosa, funnen i Sigtuna Augusti 1911*. Fornvännen 7. Stockholm 1912.
- Fritzner, Johan: *Ordbog over Det gamle norske Sprog I–IV*. Kristiania 1886–96 & Oslo 1972.
- Grønvik, Ottar: *Runeinnskriften fra Eikeland på Jæren*. Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap XXX. Oslo 1976.
- *Runene på Eggjasteinen*. Oslo 1985.
- Høst, Gerd: *Runer – Våre eldste norske runeinnskrifter*. Oslo 1976.
- Jóhannesson, Alexander: *Isländisches etymologisches Wörterbuch*. Bern 1956.
- Jungner, Hugo: *Västergötlands äldsta runinskrifter, i: Festskrift tillägnad Hugo Pipping på hans sextioårsdag den 5 november 1924*. Helsingfors 1924.
- Kock, Axel: *Svensk ljudhistoria I–V*. Lund 1906–23.
- Krause, Wolfgang: *Die Runeninschriften im älteren Futhark I–II*. Göttingen 1966.
- *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften*. Heidelberg 1971.
- Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder I–XXII. København 1956–78.
- Lexicon Poeticum. *Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*. Ed.: Sveinbjörn Egilsson & Finnur Jónsson. København 1931.
- Lindquist, Ivar: *Religiösa runtexter II. Sparlösa-stenen*. Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund XXIV. Lund 1940.
- Marstrander, Carl J. S.: *De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet I*. Særtrykk af Viking. 1952.
- Nielsen, Karl Martin: *Til runedanskens ortografi*. Arkiv för nordisk filologi LXXV. Lund 1960.
- Nielsen, Niels Åge: *Runestudier*. Odense University Studies in Scandinavian Languages I. Odense 1968.
- NIÆR: *Norges Indskrifter med de ældre Runer I–III*. Ed.: Sophus Bugge & Magnus Olsen. Christiania 1891–1924.
- Noreen, Adolf: *Altisländische Grammatik*. Halle 1923 (4. Aufl.).
- *Altschwedische Grammatik*. Halle 1904.
- Nordisk kultur VII. Personnamn*. Ed.: Assar Janzén. Stockholm 1947.
- Den nya svenska Mercurius 1761*.

Nygaard, M.: *Norrøn syntax*. Kristiania 1906.

Ordbog over det norrøne prosasprog. Ed.: Den arnamagnæanske Kommission.
[Utrykt samling.]

Pipping, Hugo: *Äldre västgöotalagens ordsfatt*. Helsingfors 1913.

Pokorny, Julius: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I-II*. Bern 1959–69.

Schlyter, D. C. J.: *Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar*. Lund 1877.

Sjöros, B., se *Äldre Västgöotalagen i diplomatiskt avtryck*.

SRI: *Sveriges Runinskrifter I-*. Ed.: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm 1900 ff.

de Vries, Jan: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden 1962.

Westergaard, Kai-Erik: *Skrifttegn og symboler. Noen studier over tegnformer i det eldre runealfabet*. Osloer Beiträge zur Germanistik 6. Oslo 1981.

Äldre Västgöotalagen i diplomatarisk avtryck. Ed.: Bruno Sjöros. Helsingfors 1919.

BO RUTHSTRÖM

Oklunda-ristningen i rättslig belysning

Inledning

Ristningen på en berghäll vid gården Oklunda i Ö. Husby socken, några mil öster om Norrköping i Östergötland, upptäcktes år 1929. Den har tolkats av ett flertal forskare, senast av Evert Salberger (1980). Denne har också utförligt presenterat ristningen, sammanfattat dess tolkningshistorik och givit bibliografiska hänvisningar. I första hand hänvisar jag därför till honom. Väsentligen fyra olika huvudtolkningar har framkommit, representerade av Arthur Nordén (1931), Otto v. Friesen (1933), Nordén återigen (1945) och Salberger (1980). Trots detta har ingen helt invändningsfri och övertygande tolkning ännu presterats.

Vad jag här – efter en summarisk presentation av forskningsläget – vill bidra med är inte någon självständig runologisk insats grundad på egen läsning. I stället skall jag försöka göra en strukturell rättshistorisk och rättsfilologisk värdering av de hittills framkomna tolkningsförsöken och på grundval av denna presentera ett eget tolkningsförslag.

Ristningen, som anses härröra från 800- eller 900-talen, visas på nedanstående fotografi. Runorna är av kortkvistyp, s.k. rökrunor.

Huvudtolkningarna

Nordéns, v. Friesens och Salbergers respektive tolkningar presenteras kortfattat nedan i kronologisk ordning. Mera detaljerade kommentarer och redan tidigare framförd kritik anføres i samband med utvärderingen av tolkningarna. För enkelhetens skull kallar jag i fortsättningen Nordéns tidigare tolkning för Nordén I och hans senare tolkning för Nordén II.

Nordén I:

I Nordéns efterföljd betecknar jag här runräckorna med romerska siffror I–V, med början uppi från med de vågräta raderna och med den lodräta räckan sist.

I normal läsordning kommer inskriften då att lyda:

Oklunda, Ö. Husby sn, Östergötland. Foto: ATA. Se även s. 66.

kunar : faþi runar

þisar : in sa flau sakir

suti ui þita : (i)n sa fik

in rupþan : in sa bat

uifin : þitta faþi

I nära samarbete med v. Friesen gav Nordén följande uttydning:

Gunnar ristade runor dessa: och han flydde, saker (till ett dråp): (och) sökte "vi" detta: och han fick (skulden) avröjd: och han band (överenskommelsen).

Vi-Finn ristade detta (Nordén (1931) s. 345).

Själva sammanhanget är i och med detta klart. I skarp motsats till de vanliga och något yngre runinskrifterna på upprest sten till hugfästade av minnet av

I (I) ʒ R h D D ʒ ʒ : ʒ ʒ ' ʒ ʒ ʒ ʒ (I)
 i n r u þ þ a n : i n s a b a t
 ran spricka ran

II ' h ʒ | h | D | ʒ ʒ : ʒ ʒ ' ʒ ʒ | ʒ | ʒ
 s u t i u i þ i t a : (i) n s a f i k

III þ | ' ʒ , : | ʒ ʒ ' ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ ' ʒ ʒ | , :
 þ i s a r : i n s a f l a u s a k i r

IV ʒ h ʒ ʒ R : ʒ ʒ D | R h ʒ ʒ ,
 k u n a r : f a þ i r u n a r

V
 u i f i n : þ i t t a f a þ i

en avliden är det här frågan om en inskrift av rättsligt innehåll, ristad på en liggande stenhäll i en forntida hednisk offerlund. Ristningen saknar direkt motsvarighet.

Nordén uppfattade räckorna I–IV som ett av en dråpare – Gunnar – inristat intyg om ingången förlikning, och räcka V som en av en tempelförestandare – Vi-Finn – utfärdad attest av förlikningens giltighet.

v. Friesen:

**kunar : faþi runar / þisar : in sa flau sakir : / suti ui þita : in sa ha fr
 la / nrup þan : in sa bat / uifin : þitta faþi**

v. Friesens viktigaste avvikelse från Nordén I är läsningen av de sista tecknen i räcka II. I stället för **sa fik / inrup** läser han **safrla / rup = sa afr
 la / nrup = sa ha fr la / nrup** i slutet av räcka II och början av räcka I.

Han uttydde detta:

1. "Gunnar ristade dessa runor. Men han hade flytt skyldig (till dråp); han tog sin tillflykt till denna heliga plats. Och han innehar sedan denna röjning av land (= nyodling) (l. röjning på landets allmänning). Och han träffade förlikning (med den dräptes fränder) (eller: Han har här sin fredskrets)."
2. "Vi-Finn ristade detta" (v. Friesen (1933) s. 152 f.).

v. Friesen uppfattade räckorna I–IV som en rättslig åtkomsthandling till en röjning som Gunnar tagit upp intill viet, och räckva V som en senare tillkommen inskrift av en arvinge till Gunnar – Vi-Finn –, avsedd att dokumentera att denne nu var ägare till gården.

Nordén II:

kunar : faþi runar / þisar : in sa flau sakar / (suti ui þita) : (in) sa flu / in ruþ þan : ((in) sa bat uifin : þitta faþi) (Partierna inom parenteser har av förf. supplerats från Nordén I)

Avvikelsen från Nordén I är att det i räckva III läses **sakar** i stället för tidigare **sakir**, och att det i räckva II och I läses **sa flu / in ruþ þan** i stället för tidigare **sa fik / nrupþan**.

De ändrade delarna tolkades: ”han flydde för ett brotts skull”, respektive ”han flydde in i den där röjningen” (Nordén (1945) s. 58).

Salberger:

: þitta faþi / kunar : faþi runar / þisar :
: in sa flau sakir : suti ui þita :
: in sa afr la / nrup þan : in sa bat / uifin :

Salberger uppfattar räckorna I–V som en enda inskrift i ett slags primitiv målahått, som skall läsas med början i räckva V efter ordskillnadstecknet. **uifin** i räckva V uppfattas som objekt till **bat** i räckva I.

Salberger uttyder detta:

”Detta ristade Gunnar, ristade dessa runor.
 Och han flydde saker, sökte upp detta vi.
 Och han har landröjning sedan, och han band Vi-Finn.”

(Salberger (1980) s. 19.)

Salberger följer således i väsentliga delar v. Friesen. Han kommenterar inte närmare den sakliga bakgrund som förutsätts genom den från v. Friesen och Nordén I och II avvikande tolkningen ”han band Vi-Finn”.

Utvärdering

Sammanfattningsvis kan sägas att själva läsningen av stora delar av inskriften – allt utom räckva II efter ordskillnadstecknet och räckva I före ordskillnadstecknet – är tämligen enkel och inte heller har vållat några större meningskiljaktigheter mellan de ovan nämnda uttolkarna. Enighet råder således i stort sett så långt om ordens tolkning, med undantag för att Salberger dels

har tolkat ristningens **uifin** såsom objekt till det föregående verbet **bat**, dels har fört orden **þitta faþi** till **kunar**, och i motsats till alla övriga tolkare menar att dessa senare ord skall anses inleda ristningens text.

Den del av texten i räckorna I–IV som sålunda är så gott som ostridig, lyder i översättning:

Gunnar ristade dessa runor. Och han hade flytt saker (till dråp). Han tog sin tillflykt till detta vi.

Nordén I, II och v. Friesen är vidare eniga om att tolka slutet av räckta I som ett uttryck för att förlikning ingicks: "Och han träffade förlikning" (v. Friesen (1933) s. 152).

Väsentligt för mig är då blott att konstatera, att ristningen ger de första två relevanta fakta och det sista i landskapslagarnas rättsliga schema för hejdan-de av blodshämnd för begånget dråp.

1. Ett allvarligt brott (sannolikt dråp) har begåtts;
2. Den flyende gärningsmannen uppsöker en fredad plats, här en offerlund;
3. Gärningsmannen får förlikning med målsägarens ätt.

Som redan påpekats av Nordén (Nordén (1931) s. 348) finns en klar parallell till den asylrätt ristningens Gunnar utnyttjar i Gutalagens regler om asylrätt för dråpare i tre särskilt fredade kyrkor på Gotland, nämligen Fardhem, Tingstäde och Atlingbo. Några ytterligare försök att i landskapslagarnas rättsliga system och terminologi hämta stöd för eller uppslag till vidare tolkning av inskriften har man dock hittills inte gjort. Dock borde den bevarade götarätten och i all synnerhet ÖgL kunna ha något att ge med tanke på rättsreglers egenskap att vara seglivade och lagspråkets välkända konservatism.

Även om ingenting sägs direkt om asylrätt för dråpare i kyrka i ÖgL, så framgår sålunda ändå indirekt av ÖgL DrB VII:1 att en dråpare var skyddad inom kyrkogården mot hämnd av den dräptes fränder. Enligt EdsB III:2 var det ett edsöresbrott att dråpa man i kyrkan. Att detta fridsskydd i kyrka inte var en nyhet i götarätten (eller f.ö. i svearätten) som skulle ha införts genom edsöreslagstiftningen, framgår omedelbart vid en jämförelse med ÄVgL:s Urbotamål. I Holmbäck-Wesséns översättning lyder början av Urbotamål sålunda: "Dräper någon en man i kyrka, det är nidingsverk." Urbotamål anses tillhöra lagens ålderdomligaste partier. För undvikande av varje missförstånd bör kanske här framhållas att ordet *kyrka* inte utgör något som helst bevis för att den ifrågavarande rättsregeln är lika ung som den kristna kyrkan. Den har med all sannolikhet existerat redan i heden tid, och då med heden terminologi.

Hurudan var då en dråpares situation enligt ÖgL? Från det ögonblick dråpet väl var begånget kunde dråparen saklöst huggas ned av den dräptes

fränder, så länge detta skedde på bar gärning, d.v.s. i direkt anslutning till dråpet (se DrB II:pr). Dråparens enda möjlighet att efter dråpet (1.) skaffa sig en villkorad rätt till försoning var

2. att söka skydd på fredad plats, utan att vara förföljd dit ända från vigvallen; sådan plats var, förutom kyrkan, dråparens eget hem (DrB II:2 o. EdsB I:pr), annan mans gård (EdsB I:pr, 1) och tinget (EdsB III:2);
3. att från denna plats färdas viss bestämd väg till tinget; om han färdades annan väg måste han utverka fri lejd till (och från) tinget (DrB VII:1; jfr ÄVgL M I:pr, som kräver utverkande av fri lejd till under alla förhållanden);
4. att vidgå dråpet på tinget och erbjuda eller förmå sina fränder att erbjuda försoningsbot (DrB VII:pr; jfr ÄVgL M I:3, 4); och
5. att under förutsättning av den dräptes ätts accepterande av försoningsboten sluta förlikning med denna ätt (DrB VII:pr).

Terminologien var följande från det att dråparen satt sig i säkerhet på skyddad plats:

bepas grupar (griþar) 'bedja om fri lejd' (ÄVgL M I:pr)
viper ganga a þingi 'vidgå (dråpet) på tinget' (ÖgL DrB III:1)
fæsta oran bot 'utfästa försoningsbot' (ÖgL RB XXVI:pr o. DrB VII:pr)
taka sæt 'ingå el. godtaga förlikning' (ÖgL KrB XIII:3).

Att utverkad lejd (*grup* eller *griþ*) och ingången förlikning (*sæt*) var utrustade med lagens starkaste skydd, framgår klart av ÄVgL Urb. Det räknas där bland lagens värsta brott, nämligen nidingsverken, att *ganga a griþ ok göræ sæt*, d.v.s. 'att hämnas trots utlovad lejd och ingången förlikning' (YVgL Add. V:pr not 41 har varianten *grup*).

Om man nu sätter in ristningens text i ÖgL:s schema, finner man att ristningen nämner punkterna 1, 2 och 5 i detta. Såvitt jag kan förstå, måste man i denna situation ha rätt att se mindre förutsättningslöst än eljest på de olika, i och för sig möjliga eller tänkbara läsningar av den mellanliggande texten, som har uppställts eller kan uppställas. Den eller de läsningar och tolkningar av två eller flera möjliga, som i fråga om fri lejd till tinget, vidgående av gärningen eller erbjudande av försoningsbot kan föra handlingen framåt, bör ha företräde.

Låt oss då se på Nordén I i fråga om återstoden av ristningen, d.v.s. slutet av räcka II och början av räcka I:

(i)n sa fik (i)nrupþan

”Och han fick (skulden) undanröjd.”

Flera enskildheter förefaller tveksamma i denna tolkning. Dels är Nordén tvungen att antaga att ramen (för första gången i ristningen) skall utnyttjas, dels är det därvid erhållna ordet **in** oförståeligt om man inte med Nordén

antager att det är ett till början av II hörande men där bortglömt ord. Vidare saknas objekt till det antagna verbet *ryðja*, och uttrycket *ryðja skuld* el. dyl. är icke belagt. Även om man accepterade allt detta förefaller tolkningen diskutabel när den sätts in i lagens schema. Varken fri lejd, vidgående av gärningen eller erbjudande av böter nämns. I stället utsågs något som – om det överhuvudtaget kan tänkas rimma med den dåtida rättsliga terminologien – snarast borde ha nämnts efter och inte före omnämmandet av förlikningen.

Otto v. Friesens (s. 152 f.) tolkning av denna passage innefattar en delvis annan läsning av runorna, och lyder:

in sa (ha)fr la nruþ þan

eller på klassisk isländska:

En sá hefir landruð þá

Jag går inte närmare in på denna tolkning, eftersom den enligt min mening lider av det grundfelet, att den hamnar helt på sidan av saksammanhanget. Intressant är dock att v. Friesen tolkat sekvensen **þan** såsom fsv. *þa*, adv., 'då, sedan'.

Samma invändning, som riktats mot v. Friesens tolkning, har sin giltighet gentemot dels Salberger, som i det väsentliga följer v. Friesen, dels Nordén II:

(i)n sa flu (i)n ruþ þan

"Och han flydde in i den där röjningen" (Nordén (1945) s. 58).

Jag går inte här in på de ytterligare invändningar som kan göras mot denna tolkning (jfr Salberger (1980) s. 15).

Någon ytterligare tolkning har inte framkommit.

Förslag till ny tolkning

I stället för de hittills föreslagna tolkningarna vill jag till utgångspunkt ta iakttagelsen, att bistaven i runan för *n* i namnet *Gunnar* i räkka V är felaktigt vänd uppåt i stället för nedåt. Om man gör antagandet att bistaven i första runan i räkka I på motsvarande sätt är felvänd, får man en **k**-runa. Texten skulle då kunna läsas:

(i)n sa fik krup þan

d.v.s. på fsv.:

en sa fik grup þa

alltså:

Och han fick fri lejd (till tinget) då (eller sedan).

Sekvensens tredje ord läses då i likhet med Nordéns ursprungliga läsning såsom **fik** med en felvänd **k**-runa. De tre sista runorna tolkas liksom av v. Friesen såsom fsv. *þa* 'då, sedan'. Med denna läsning fogas nu ett tredje relevant rättsfaktum till de tidigare två i texten nämnda. Det fjärde, förlikningen, innefattas som ovan nämnts i de avslutande orden i I:

in sa bat

'Och han slöt (förlikning)'.

Därmed skulle texten redovisa uteslutande rättsligt relevanta moment ända fram till slutandet av förlikningen. Man kan naturligtvis nöja sig med detta och då – med Nordén – tolka räkka V som en helt separat inskrift, sannolikt från ett senare tillfälle, av en föreståndare för offerlunden, och utgörande en "attest" av det i I–IV inristade.

Det ligger dock något principiellt otillfredsställande i att utan tvingande skäl tolka dessa väl sammanhållna runräckor som två skilda, vid olika tillfällen tillkomna inskrifter. Det förefaller också anmärkningsvärt att en inskrift, som med den nu föreslagna läsningen är klar, välartikulerad och sakligt sett helt sammanhängande, skulle sluta så abrupt och jämförelsevis dunkelt, något som också särskilt påtalats av Salberger (se Salberger (1980) s. 18).

Svårigheter uppstår också om man försöker se det avslutande **uifin þitta fapi** som en separat huvudsats med saklig anknytning till det föregående. De rent språkliga svårigheterna med avsaknad av nominativändelse och omkastad ordföljd har redan påpekats av Salberger (se Salberger (1980) s. 17). Därtill kommer emellertid att satsen inte verkar passa alldeles väl in i det sakliga sammanhanget. Om nu Vi-Finn var en föreståndare för en offerlund och attesterade en ingången förlikning (Nordén (1931) s. 346), borde han knappast ha valt orden "Vi-Finn ristade detta", utan snarare "Vi-Finn var vittne till eller bekräftar detta", eller kanske allra helst "Vi-Finn ristade dessa runor och han var vittne" el.dyl. De fornsvenska verb som kunde ha passat, vore t.ex. *vitni vara* eller *viþ vara* el.dyl. Ordalydelsen ger i allt fall ingalunda klart vid handen, att någon bekräftelse av det i I–IV ristade åsyftas.

Även ur speciellt rättslig synpunkt förefaller Nordéns offerpräste teori tveaktig. Det finns inget som helst rättshistoriskt belägg för att offerpräster haft något slags officiell vittnesfunktion. Utan en sådan funktion vore emellertid "påskriften" såvitt jag förstår tämligen dubiös som bevisning. Ena parten i ett påstått, muntligt avtalsförhållande skulle alltså här låta en annan person, men inte motparten, skriftligen bekräfta detta påstående. Ingen

skulle i dag ingå eller bekräfta avtal på detta sätt. Sannolikt har man inte varit mera godtrogen i äldre tid.

Min tanke är i stället att **uifin** skall uppfattas som objekt till **bat**; verbet är *binda* i betydelsen 'rättsligt binda, förplikta', vilken är belagd i fsv., se Schlyter *binda*, v. 2; jfr även Fritzner *binda*, v. 9. Samtidigt anknyter formuleringen till (det i fvn. belagda) uttrycket *binda sætt* 'ingå förlikning'. Satsen **in sa bat uifin** tolkas sålunda omskrivet till fsv. *en sa bant Vi-Finn (sæt)* 'och han slöt bindande förlikning med Vi-Finn'. Konstruktionen finns belagd i konkret användning i uttr. *binda man ærmabandum*, ÖgL Våd. XXXIII:1. Själva uttrycket är emellertid såvitt jag vet inte belagt utan måste förutsättas.

Vi-Finn blir med denna tolkning företrädare för den förfördelades (dräp-tes) ätt, och svårigheten med avsaknaden av nominativändelse försvinner därmed.

Återstående två ord **pitta faþi** bör då tolkas som en defekt relativsats '(som) ristade detta', med antingen **sa** eller **uifin** som huvudord. I förra fallet skulle meningen i översättning till nusvenska lyda:

1. Och han som ristade detta slöt bindande förlikning med Vi-Finn.

I senare fallet skulle det bli:

2. Och han slöt bindande förlikning med Vi-Finn, som ristade detta.

Den omkastade ordföljden blir med dessa tolkningar inget problem. Att den antagna relativsatsen saknar partikel torde inte innebära någon svårighet. Satsen kan uppfattas som exempel på s.k. kil (jfr t.ex. Wessén (1965) s. 246).

Alternativ 1 förefaller emellertid redan ur saklig synpunkt så svagt, att det bör avvisas. Varför skulle Gunnar behöva upprepa att han ristade runorna? Detta är ju utsagt från början! Mot detta alternativ talar också att räckorna I–IV enligt Nordén tycks vara inhuggna av en annan hand än V.

Alternativ 2 däremot skulle ge utmärkt mening. Denna tolkning innebär att Vi-Finn med de avslutande orden i räkka V bekräftar vad Gunnar i I–IV påstått, nämligen att bindande förlikning är ingången.

Den föreslagna tolkningen skulle således innebära, att Oklundaristningen är en skriftlig bekräftelse av båda parterna i det äldsta kända nordiska förlikningsavtalet. Med denna tolkning får inskriften vad den tidigare saknat, nämligen en klar, rättslig funktion som bevisning om att förlikning kommit till stånd.

Om den här föreslagna tolkningen är riktig, skulle också behovet att koppla namnet **uifin** till offerlunden, viet, sjunka i bakgrunden. Man kunde då se detta namn som endast ytterligare ett i raden av namn med *Vi-* (*Væ-*) som förled, t.ex. de östgötska *Vibiorn*, *Vifastr*, *Vigotr* och Rökstenens *Væmodhr*.

Med denna tolkning kommer också möjligen förhållandet att räcka V placerats vinkelrätt mot I-IV, liksom att den huggits in med ett annat verktyg än I-IV, i ett delvis nytt ljus. Det blir då angeläget att V så starkt som möjligt kontrasterar mot I-IV för att framhäva att V ristats av en annan person. Det skulle i så fall ha varit helt konsekvent om de båda ristarna vid den efterföljande målningen av ristningen hade använt olika, mot varandra kontrasterande färger. Tyvärr lär väl inte ens den mest förfinade kemiska analys kunna ge något besked på den punkten.

Man kan mot denna tolkning av texten fr.o.m. ordet **bat** i räcka IV invända att den i kontrast till det föregående ger en text som är anmärkningsvärt oklar, är syntaktiskt primitiv eller bristfällig. Jag gör emellertid antagandet att texten i räcka V i högre eller lägre grad är ett resultat av kollisionen mellan två olika, delvis skiljaktiga språkliga intentioner. Den ena – Gunnars – skulle då ha eftersträvat en sammanhängande mening, som på en gång klart uttryckte att Gunnar fått förlikning, att Vifinn var motparten och att Vifinn genom sin påskrift bekräftade både att förlikningen kommit till stånd och att bekräftelsen gjorts samtidigt av båda parter. Den andra – Vifinns – skulle ha varit vagare och huvudsakligen varit inriktad på att bekräfta att han faktiskt ristade vad som skulle stå i räcka V.

Varför – kan man fråga – har man då valt just en offerlund, ett vi, till plats för ett rättsligt dokument som snarare kunde tyckas höra hemma på den tingsplats där förlikningen en gång slöts? Man kan naturligtvis se placeringen som föranledd enbart av att en väsentlig del av det i ristningen beskrivna skeendet är knutet till offerlundens. I så fall kunde dock ristningen lika gärna ha förlagts till dråpsplatsen eller till tingsplatsen. Man kommer då endast tillbaka till den ursprungliga frågan. Inte heller om man utgår från intresset att bringa ristningens innehåll till allmänhetens kännedom, kan man inse varför ristningen inte lika gärna kunde ha placerats på tingsplatsen. Det finns emellertid, såvitt jag förstår, inget skäl att godtaga tanken på en slumpmässig eller godtycklig placering så länge en möjlighet till en funktionell förklaring återstår.

Det är då för mig påfallande att den fornsvenska processen i hög grad integrerade religiösa föreställningar. Bevisfrågorna avgjordes i äldsta tid vanligen inte genom en av rätten gjord, självständig bevisvärdering, utan genom ett i lag reglerat system för fördelning av bevisrätt (bevisvitsord), den s.k. edgårdsmannaprocessen. Eden hade i denna process en avgörande betydelse. Den part som i ett givet skede av en rättegång enligt lag hade att tillsammans med sina vittnen eller edgårdsmän med ed intyga förhandenväron eller frånvaron av ett visst rättsfaktum, åberopade då enligt det fastställda edsformuläret gudarnas stöd för det i eden gjorda påståendet. Vi har detta hedniska formulär bevarat bl.a. i ÄVgL, där det t.ex. i dråpsmål lyder:

”Sva se mær guð hol ok vattum minum. at þu bart a han od ok æg. ok þu ær sændær bani hans.” M I:2

d.v.s.

Vare gudarna mig och mina vittnen nådiga, så sant som du bar på honom udd och egg, och du är hans sanne baneman. (Jfr Holmbäck-Wessén (1979) ÄVgL M I:2 och KrB not 41.)

Det finns ingen anledning att misstänka, att förhållandena i Västergötland i detta avseende skulle ha avvikit från förhållandena i övriga Sverige. I varje ed i varje rättegång på varje tingsplats måste således i äldsta tid gudarnas stöd ha åberopats för den edsavläggande partens påstående. Det ligger då enligt min mening ingenting märkligt i att uppfatta Oklundaristningens placering i en offerlund så, att gudarna därmed tas till vittnen på eller åkallas som beskyddare av den ingångna förlikningen. Ristningens placering skulle därmed ges en rimlig förklaring.

Ristningens text skulle således sammanfattningsvis med den föreslagna läsningen och tolkningen kunna återges på följande sätt på fornsvenska:

Gunnar faþi runar þessar. en sa flo saker. sotti vi þetta. en sa fik grup þa. en sa bant Vifinn (sæt er) þetta faþi.

eller på nusvenska:

Gunnar ristade dessa runor. Och han hade flytt skyldig (till dråp). Han tog sin tillflykt till denna offerlund. Och han fick fri lejd då (eller sedan) (till tinget). Och han slöt bindande förlikning med Vifinn (som) ristade detta.

Källor

- v. Friesen, Otto (1933), ”De svenska runinskrifterna”. O. v. Friesen (utg.), *Runorna*, Nordisk kultur VI, Stockholm, s. 145–248.
- Fritzner, Johan (1973), *Ordbog over det gamle norske sprog*, 4 utg., Universitetsforlaget, Oslo–Bergen–Tromsø.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias (1979), *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar*. 2 uppl. Band 1 o. 5, AWE/Gebers, Stockholm.
- Nordén, Arthur (1931), ”Ett rättsdokument från en fornsvensk offerlund”, *Fornvännen*, årg. 1931, Stockholm, s. 330–349.
- (1945), ”Rökstensingressen än en gång”, *Fornvännen*, årg. 1945, Stockholm, s. 57–59.
- Salberger, Evert (1980), ”Oklunda-hällens runristningar”. E. Salberger (utg.), *Östgötska runstudier*, Scripta runica, Göteborg, s. 2–23.
- Samling af Sweriges gamla lagar*. Utg. af H. S. Collin & C. J. Schlyter. Stockholm o. Lund 1827 o. senare (VgL, ÖgL, Ordbok).
- Schlyter, C. J., se *Samling af Sweriges gamla lagar*.
- Wessén, Elias (1965), *Svensk språkhistoria III*, 2 uppl., Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Förkortningar

VgL	Västgötalagen
YVG	Yngre västgötalagen
Add.	Additamenta
ÄVG	Äldre västgötalagen
KrB	Kyrkobalken
M	Om mandrån
Urb.	Urbotamål
Ög	Östgötalagen
DrB.	Dråpsbalken
EdsB	Edsöresbalken
KrB	Kyrkobalken
RB	Rättegångsbalken
Våd.	Vådamålsbalken

EVERT SALBERGER

Adelsö kyrkas runsten

Inskriftens attribuering¹

På 1600-talet fanns U 2, en numera förstörd och försvunnen runristning vid Adelsö kyrka,² enligt Bureus "För Kyrkedören" och enligt Peringskiöld "uthan för Waknhusdören, på en stor kulliggiande Runehäll, af rödachtig Sten, dock nu af senaste wåld i det af trä gjorde wåkenhuset, så förbränder och i stycken sönderslagen, att man nu mehra föga skriftt der på märkia kan".³

I runverket har Elias Wessén läst inskriften – någon avbildning av den är inte bevarad – enligt Bureus' uppteckning i F a 6:

**yfaigr · auk . . . þþorn þair litu · raiþa · staina · þisa at · ernbiorn · faþur
· sen · kuþ · hielbi sil hans ·**

och tytt den: "Ofeg och . . . -björn de läto resa dessa stenar efter Ärnbjörn, sin fader. Gud hjälpe hans själ!"³ Inskriften består av en ordinär dedikation och en likaledes ordinär böneformel.

Wessén har påpekat, att runorna **y** och **g** i **yfaigr** och **e** i **ernbiorn**, **sen** och **hielbi** är tydligt stungna; det inledande personnamnet har dock ostungen **u**-runa i F a 5. Inskriftens **n**-runor i . . . **þþorn**, **staina**, **ernbiorn**, **sen**, **hans** och **o**-runor i . . . **þþorn** och **ernbiorn** har bistav(ar) endast på huvudstavens högra sida, liksom dess **a**-runor i **yfaigr**, **auk**, **raiþa** (slutrunan), **staina**, **þisa**, **at**, **faþur** och **hans** har ensidig bistav på huvudstavens vänstra sida; övertvärande bistav har **a**-runan i **þair** och första **a**-runan i **raiþa**. I F a 5 finns ordskillnads-tecken även mellan orden . . . **þþorn þair**, **þair litu**, **þisa at**, **hielbi sil** och **sil hans**, på vilka ställen det saknas i F a 6, jfr ovan.

Någon attribuering av runinskriften på U 2 har veterligen aldrig gjorts; Wessén har ingen i runverket, och tidigare är inskriften föga behandlad. Att försöka attribuera en förstörd och försvunnen runristning, av vilken det inte ens finns en avbildning, är givetvis ytterst vanskligt. I ett fall som U 2 finns det ingen ornamentik, som kan vägleda, ej heller går det att få någon

¹ Denna attribuering ingick bland de attribueringar av ett antal uppländska runinskrifter som jag framlade i ett föredrag om "Attribuering av runinskrifter" i Filologiska samfundet vid Göteborgs universitet den 15 november 1978.

² U = Upplands runinskrifter granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson, 1–4 (Sveriges runinskrifter, 6–9). Sthlm 1940–58. – Siffrorna anger inskriftens nummer.

³ Upplands runinskrifter, 1:1 (1940), s. 4.

självsyn av runslingans skick och form, de enskilda runornas former, stungna och ostungna runor eller förekomsten av ordskillnadstecken. För att en attribuering ändå skall lyckas och förmå övertyga, krävs det för visso flera starka och säkra kriterier av språklig art. Ett försök må likväl göras.

Formen **yfaigr** (nom.) av namnet *Ofæigr* 'Ofeg' med y-runa för negativprefixet, jfr ostungen u-runa i F a 5, är i hög grad anmärkningsvärd och påkallar en närmare behandling. En excerpering av detta i runsvenskan vanliga mansnamn har givit inalles 31 belägg, fördelade på olika östliga landskap: Uppland (17 belägg), Östergötland (5), Södermanland (4), Hälsingland (3), Småland (1) och Gotland (1). Negativprefixet i namnet har i 19 fall tecknats med u-runa, i nio fall med o-runa, i ett fall **un-** och i två fall med y-runa. Utom i **yfaigr** (nom.) på U 2 möter y-runa – den är enligt Sven B. F. Jansson "tydligt stungen" – i formen **yfaik** (ack.) på U 770, en runsten i Tjursåker vid Ristingsbro, Vårfrukyrka sn, med inskriften:

· **hipintis** · **auk** · **erntis** · **þar** · **letu** · **rasa** · **stan** · **at** · **yfaik** · **faþur** · **sin** · **koþan** ·
bali · **risti** · **stan** †,

som i runverket har tytts: "Hedendis och Ärndis de läto resa stenen efter Ofeg, sin gode fader. Balle ristade stenen."⁴

Formen **yfaik** (ack.) 'Ofeg' med y-runa på U 770 talar för att formen **yfaigr** (nom.) med y-runa på U 2 är den riktiga, samtidigt som signaturen · **bali** · **risti** · **stan**, "Balle ristade stenen" på U 770 riktar uppmärksamheten på en av de stora uppländska runmästarna. – Sedan kan man diskutera, om det är berättigat att translitterera den stungna u-runan i **yfaigr** och **yfaik** med y; runans ljudvärde kan i dessa fall inte ha varit *y* utan måste rimligtvis ha varit *ō*, jfr de nio runsvenska beläggen med o-runa: nom. **ofaigr** U 43, **ofaigr** U 485, **ofaigr** U 674, **ofahr** U 868, **ofaigr** G 75,⁵ ack. **ofaik** U 945, **ofahi** U 1056, **ofaih** Sö 134⁶ och på en runsten vid Ludgo kyrka i Södermanland,⁷ och jfr de fornsvenska beläggen *Ofegher in Rødarnum* Uppl. SD 3, s. 270 (1316), *Ofegher de Berghum* Uppl. SD 4, s. 113 (1329), *Ofeer* Uppl. SD 3, s. 95 (1312) i en markgäldslängd för Stavby sn (1312?).⁸

Av stort intresse är ett annat – mera sällsynt – namn sammansatt med O-, på vilket det finns tre belägg i runsvenskan och ett i fornsvenskan. På U 674, en runsten vid Skadevi i Häggeby sn vars inskrift "icke utan skäl"⁹ har

⁴ Upplands runinskrifter, 3:2 (1951), s. 342.

⁵ G = Gotlands runinskrifter granskade och tolkade av Sven B. F. Jansson, Elias Wessén och Elisabeth Svärdström, 1–2 (Sveriges runinskrifter, 11–12). Sthlm 1962–78.

⁶ Sö = Södermanlands runinskrifter granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén (Sveriges runinskrifter, 3). Sthlm 1924–36.

⁷ S. B. F. Jansson, Sörmländska runstensfynd, i: Fornvännen, årg. 1948, s. 284 f.

⁸ Anføres enligt M. Lundgren och E. Brate, Svenska personnamn från medeltiden. Sthlm 1892–1915; s. 184.

⁹ Upplands runinskrifter, 3:1 (1949), s. 165.

attribuerats till Fot,¹⁰ möter formen **osurk** (ack.), jfr i samma inskrift namnet **ofaikk** (nom.) 'Ofeg', vari negativprefixet likaledes har tecknats med **o**-runa. I runverket anser Wessén, att namnet är av samma typ som *Ofæigr*, *Onæmr*, *Osnikinn*, *Otryggr*, *Opvaginn*, och efterleden bör då vara ett adjektiv, men något **syrkr* eller **syrgr* är inte betygat. Enligt Wessén skulle ett runsv. *osyrgr* "kunna vara bildat till *sorg*, f. 'sorg, omsorg' på samma sätt som isl. *vænn* 'vacker (eg. som ger gott hopp)' till *ván*, f. 'hopp, utsikt', *skyldr* 'skyldig' till *skuld*, f. 'skuld', *einhendr* 'enhändig' till *hǫnd*, f. 'hand' m.fl. Namnet *OsyrgR* skulle i så fall betyda 'den obekymrade, den glade'.⁹

Ett annat belägg på namnet möter i formen **usyrk** (ack.) 'Osyrgr' på U 742, en runsten vid Myrby i Boglösa sn. Sven B. F. Jansson, som har behandlat denna inskrift i runverket, hänvisar i fråga om namnets innebörd till Wesséns behandling av **osurk** (ack.) på U 674. – Runinskriften på U 742 är, som framgår av den något defekta signaturen --- **kumi ristī runi**, "Tidkume ristade runorna", ett alster av en annan välkänd runmästare.

Det tredje belägget på namnet har kommit fram på senare år. Då U 707, som låg dold någonstans i Kungs-Husby kyrkas mur, behandlades i runverket (1949), hade runstenen trots bemödanden ännu inte påträffats, utan Sven B. F. Jansson fick anföra Caspar Cohls bristfälliga läsning:

**iurkr ... stan · þina ... faþur · sin · koþan · hier · man · stenta · sten ...
bali · risti · runr · þisi,**

vilken fick tydningen: "... (låt resa) denna sten efter ... sin gode fader. Här skall stenen stå ... Balle ristade dessa runor."¹¹

I samband med en yttre restaurering av kyrkan under hösten 1965 kom runstenen i dagen den 25 september, då det tjocka putslagret på vapenhusets södra vägg delvis hade avlägsnats. Tyvärr hade runstenen för att bättre kunna passas in i kyrkmuren blivit pietetslöst stympad. Dess topp och kanter hade slagits av, varigenom viktiga delar av inskriften gått förlorade. Inskriften är således fortfarande defekt och kommer att så förbli. Men runstens tillrättakomst gav ett antal smärre korrigeringar och kompletteringar av värde. Sven B. F. Janssons nya läsning är:

**... ysurkr -- ... · stan · þisa · at · ka- ... ŋ · faþur · sen · koþan · h ...
hier · man · stanta · stan ·----- i .. bali · risti · ru- r · þis- -**

med tydningen: "... Osyrgr ... (reste) denna sten efter ..., sin gode fader. Han ...

Här skall stånda sten ...
Balle ristade dessa runor."¹²

¹⁰ E. Brate, Svenska runristare. Sthlm 1925; s. 81.

¹¹ Upplands runinskrifter, 3:1, s. 233.

¹² S. B. F. Jansson, Två återfunna uppländska runstenar, i: Fornvännen, årg. 1966, s. 29.

Den verkliga överraskningen är inskriftens första runföljd, som ändrats från **iurkr** till **ysurkr** – ”y är tydligt stunget” –, ett mansnamn i nom., som Jansson uppfattar och tyder som *OsyrgR* ’Osyrgr’, d.v.s. ett nytt belägg på detta namn vid sidan om **osurk** (ack.) på U 674 och **usyrk** (ack.) på U 742; namnets innebörd är enligt Jansson ’den osorgsne, den gladlynte’.¹² Signaturen **bali · risti · ru- · r · pis- · - ·**, ”Balle ristade dessa runor” avslöjar vem som har ristat inskriften.

Av intresse är att negativprefixet i de tre runsvenska beläggen på namnet *OsyrgR* ’Osyrgr’ har tecknats med olika runor av de tre ristarna: med **u** i **usyrk** (ack.) på U 742 av Tidkume, med **o** i **osurk** (ack.) på U 674 säkerligen av Fot och med **y** i **ysurkr** (nom.) på U 707 av Balle.

Från Uppland härrör också det hittills enda fornsvenska belägget på namnet, *OsyrgR aff hyrkio* 1362 29/5 Uppsala RAp or. (SD 8, s. 196), buret av en nämndeman i Örke, by i Skuttunge sn, Bälunge hd.

De båda skrivningarna **yfaik** (ack.) ’Ofeg’ på U 770 och **ysurkr** (nom.) ’Osyrgr’ på U 707 med **y**-runa för ljudvärdet *ō* i två av Balle signerade inskrifter ställer frågan om han har ristat även U 2 vid Adelsö kyrka med **y**-runa i namnet **yfaigr** (nom.) ’Ofeg’. – Uppgiften blir att närmare undersöka, om det i U 2 finns andra språkdrag som överensstämmer med eller avviker från Balles språkvanor.

Den ordform i Adelsö-inskriften som främst bör uppmärksammas är verbformen **hialbi** (pres. konj.) ’hjalpe’, vars brytningsdiftong, tecknad med digrafen **ie**, visar progressivt *i*-omljud. En excerpering av runverkets böneformler ger vid handen, att den avgjort mest frekventa skrivningen av nämnda verbform är **hialbi** med 153 belägg, därefter följer på stort avstånd **ialbi** med 22 belägg, **hialbi** med 13, **halbi** med 12, **hilbi** med 10 och **hiabi** med 5 belägg etc. De 13 beläggen på **hialbi** fördelar sig på landskapen Uppland (8), Södermanland (3), Östergötland (1) och Gotland (1). Två av de uppländska beläggen (U 819 och U 873) återfinns på runstenar, vilkas inskrifter signerats av Balle, åtminstone tre uppländska belägg (U 650, U 722, U 808) och ett sörmländskt (Sö 212) på runstenar, vilkas inskrifter på säkra grunder av Erik Brate – med instämmande av Elias Wessén (U 650 och Sö 212) och Sven B. F. Jansson (U 722 och U 808) – har attribuerats till Balle; ett uppländskt belägg (U 690) kommer att behandlas i annat sammanhang. Om ett annat uppländskt belägg på **hialbi** (U 813) och ett sörmländskt dito (Sö 181) kan inte sägas någonting bestämt, medan ett sörmländskt belägg på Sö 347 liksom ett östgötskt på Ög 239¹³ och ett gotländskt på G 203 faller klart utanför Balles verksamhetsområde.

Redovisningen av beläggen på **hialbi** (pres. konj.) ’hjalpe’ har visat, att

¹³ Ög = Östergötlands runinskrifter granskade och tolkade av Erik Brate (Sveriges runinskrifter, 2). Sthlm 1911–18.

denna skrivform i Adelsö-inskriften (U 2) passar väl in i Balles språk, som veterligen inte brukar någon annan skrivning av nämnda verbform.

Början av dedikationen på Adelsö-stenen: **yfaigr · auk . . . þjörn þair litu**, ”Ofeg och . . . -björn de läto” ger exempel på s.k. dubbel satsdel, en syntaktisk företeelse som innebär, att två eller flera personnamn, i detta fall två mansnamn, sammanfattas medelst ett personligt pronomen. Företeelsen är vanlig i Gunnars och Asmund Karasons inskrifter men sällsynt i Öpers och Visätes inskrifter och inte belagd i Fots och Eriks inskrifter. Med anledning av pron. **þair** ’de’ efter de två mansnamnen på U 2 är det av intresse att undersöka, hur det förhåller sig i Balles inskrifter.

Dubbel satsdel medelst dylikt pronomen möter i följande av Balles signerade inskrifter:

U 705. Öster-Dalby, Veckholms sn: [· **ulaifr · tuk hiulmfastr · au . . . u – auk**] · **ę[ibrantr]** · **þair · litu** etc.

U 750. Viggby, Husby-Sjutolfts sn: · **saibiorn · auk · fraikair · þair · litu** etc.

U 756. Ullstämman, Litslena sn: **þolfr · auk · fastulfr · auk · erlaifr · þair · litu** etc.

U 770. Tjursåker, Ristingsbro, Vårfrukyrka sn: · **hipintis · auk · erntis · þar · letu** etc.

U 829. Furby, Furbylund, Giresta sn: **furkuntr · auk · kuanr · þnir · litu** etc.

Och i följande inskrifter vilka på goda grunder har attribuerats till Balle:

U 650. Jädra, Övergrans sn. Nu vid Signildsberg, Håtuna sn: · **ulfkair · auk · halftan · þair letu** etc.

U 706. Öster-Dalby, Veckholms sn: . . . **auk · hiulmfas . . . air · litu** · etc.

U 713. Skeberga, Kungs-Husby sn: . . . **-ulaifr · þair · lity** etc.

U 723. Hummelsta, Vallby, Löts sn: · **aykair · auk · fr – – – . . . r** [þar | lit] u etc.

U 724. Hummelsta, Vallby, Löts sn: · **aykair · auk · fraikair · þir · letu** etc.

U 735. Långarnö, Villberga sn: · **uepralti** etc. **auk · arker** | þau | **litu** etc.

U 749. Sävsta, Husby-Sjutolfts sn: · **halftan · auk · sikniutr · þair · litu** etc.

U 751. Viggby, Husby-Sjutolfts sn: **hulmķir · auk · labus · auk · lafsi · þair · litu** etc.

U 757. Ullstämman, Litslena sn: **bal** [i · **auk · iki-i**] **orn · auk · uikbi** [or] n · **þi** [r] **litu** etc.

U 838. Ryda kungsgård, Nysätra sn: **þufr · auk · þorfatr · þair · litu** | etc.

Sö 209. Fröberga, Överselö sn: · **uikhiulmbr · auk · auþmuntr · þair · litu** etc.

Den enda av Balles signerade inskrifter utan sådan dubbel satsdel är:

Sö 203. Östa, Ytterselö sn: | **byorn** | **auk · kerþar** | **litu** etc.

liksom den osignerade parallellinskriften:

Sö 197. Kolsundet, Husby, Ytterselö sn: | **byrn** | **auk** · **kerþar** | **litu** · etc.

Utan dubbel satsdel är ytterligare en av hans osignerade inskrifter, men i denna följs de två mansnamnen omedelbart av en apposition:

U 808. Enberga, Hamra, Fröslunda sn: · **kisl** · **auk** · **nkimuntr** · **kopir** | **trekar** | **kerua** · **litu** etc.

Företeelsen dubbel satsdel med ett sammanfattande personligt pronomen efter två eller flera personnamn, på vilken företeelse det ges ett klart exempel i Adelsö-inskriften (U 2), är således mycket vanlig i Balles inskrifter.

Formen **þair** med digraf för diftong och **r** i stället för **rk** som slutruna, jfr **ai** även i **yfaigr**, **raisa** och **staina** resp. **yfaigr** med **r**-runa i samma inskrift, kan belysa även ett par andra drag i Balles språk. Erik Brate har bland egenheter i Balles ristningar förtecknat: "h) **rk** användes efter vokal i allmänhet i enlighet med etymologien men ersättes ock stundom av **r**"¹⁴ med exempel på **r** som slutruna efter både vokal och konsonant och "i) De gamla diftongerna motsvaras än av monoftongisk än av diftongisk beteckning".¹⁴

I ovan anförda inskrifter av Balle möter formen **þair** med digraf för gammal diftong tillika med **r** som slutruna på U 650, U 705, U 749, U 756 och U 838, jfr även **þnir** för **þair** på U 829 och det något defekta **-air** på U 706, formen **þair** med digraf för gammal diftong och **rk** som slutruna på U 713, U 750, U 751 och Sö 209, formen **þir** med monograf för gammal diftong jämte **r** som slutruna på U 724, formen **þir** med monograf för gammal diftong men **rk** som slutruna på U 757, jfr formen **þar** även den med monograf för gammal diftong jämte **rk** som slutruna på U 723. – Också skrivningar som **yfaigr**, **þair**, **raisa** och **staina** i Adelsö-inskriften passar väl in i Balles språkvanor med växling mellan digraf och monograf som beteckning för gammal diftong och med växling mellan **rk** och **r** för etymologiskt **rk** i slutposition efter vokal och efter konsonant.

Av intresse vid en attribuering är vidare de två namnen . . . **þbjörn** (nom.) ' . . . -björn' och **ernbiörn** (ack.) 'Ärnbjörn' i fråga om efterledens skrivning i det förra och såväl förledens som efterledens skrivning i det senare. Det finns i runsvenskan ett flertal olika skrivformer av efterleden '-björn'; den avgjort mest frekventa är **-biarn** med ett drygt 100-tal belägg, därefter **-biurn** med ett 70-tal och sedan **-biorn** med ett 25-tal belägg, av vilka flera möter i Balles inskrifter.

Nämnas bör främst ett par belägg i två av Balle signerade inskrifter, nämligen **saibiorn** (nom.) 'Säbjörn' på U 750 och **abiorn** (ack.) 'Åbjörn' på

¹⁴ E. Brate, Svenska runristare, s. 55.

U 753, sedan belägg som **hulbiorn** (nom.) 'Holmbjörn' på U 739, **uibiorn** (ack.) 'Vibjörn' på U 749, **iki-i[orn]** (nom.) 'Ingebjörn', **uikbi[or]n** (nom.) 'Vigbjörn' och **uibiorn** (ack.) 'Vibjörn', alla tre på U 757, inskrifter som på säkra grunder attribuerats till Balle, måhända också **[kribior-]** (ack.) 'Gerbjörn?' på U 712 och **[trbiorn]** (ack.) 'Gerbjörn?' på U 713, två försvunna runstenar vid Skeberga i Kungs-Husby sn – ett fragment av U 712 påträffades år 1965 eller 1966¹⁵ – vilka det är möjligt att attribuera till Balle, jfr också namnformen **arbiorn** (ack.) 'Ar(n)björn' på U 740, en runsten vid Hemsta i Boglösa sn med en av Balle signerad inskrift, och namnet **byorn** (nom.) 'Björn' på Sö 203, en runsten vid Östa i Ytterselö sn vars inskrift också har signerats av Balle.

Skrivningen **-born** av efterleden i namnet ...**þborn** med defekt förled i Adelsö-inskriften förekommer även i **þorbörn** (ack.) 'Torbjörn' på U 838 och i det enkla namnet **börn** (nom.) 'Björn' på U 731, en inskrift resp. ett inskriftsfragment som attribuerats till Balle. I namnet **aib-rn** (ack.) 'Ebjörn' på U 751, vars inskrift på säkra grunder attribuerats till Balle, är efterledens vokalruna osäker och har av Sven B. F. Jansson icke translittererats utan markerats med ett halvfett streck i runverket. På det uppmålade fotot av inskriften i planschverket (Pl. 80) består runan av en huvudstav, och beträffande läsningen har Jansson anmärkt: "T. h. om hst [= huvudstaven] i r. 47 finnas två grunda fördjupningar, som knappast äro huggna; runan har sannolikt varit i."¹⁶ Runan kan dock ha varit en **o**-runa med två korta bistavar till höger, jfr **o**-runan med två korta bistavar till höger i ordet **kōpan**. I så fall är efterledens skrivform **-þörn** och namnet **aibörn** (ack.) 'Ebjörn'. – Men detta oavsett är efterledens skrivning i namnet ...**þborn** på U 2 säkert betygad hos Balle.

Skrivformen **ern-** av förleden i **ernbiorn** (ack.) 'Ärnbjörn' på U 2 möter även i namnen **erntis** (nom.) 'Ärnis' på U 770, en runsten vars inskrift är signerad av Balle, och **ernuiþr** (nom.) 'Ärnvid' på U 810, en runsten vid Nopskäl i Fröslunda sn vars inskrift av Erik Brate¹⁷ har attribuerats till Balle, jfr skrivformen **er-** med utelämnning av **n**-runan i namnet **erlaifr** (nom.) 'Ärnlev' på U 756 med en av Balle signerad runinskrift. – Även skrivningen av förleden i namnet **ernbiorn** (ack.) 'Ärnbjörn' på Adelsö-stenen är således väl dokumenterad i Balles språk.

Det finns ytterligare några språkliga företeelser på U 2 som bör uppmärksammas. En sådan är prep. **at** 'efter, till minne av'. I och för sig är bruket av **at** inte något märkligt. Men en företagen undersökning visar, att formen är nästan allena rådande i Balles såväl signerade som osignerade runristningar. Gentemot ca ett 40-tal belägg på **at** 'efter' står veterligen bara **yftir** 'efter' (1

¹⁵ E. Svärdström, Runfynd 1968, i: Fornvännen, årg. 1969, s. 301 f.

¹⁶ Uplands runinskrifter, 3:1 (1949), s. 300.

¹⁷ E. Brate, Svenska runristare, s. 57.

g.) på U 726, Ramby-stenen, **iftir** 'efter' (1 g.) på U 729, Ågersta-stenen, **yftir** 'efter' (1 g.) på Vs 15, Lilla Kyringe-stenen och **ufter** 'efter' (1 g.) på Vs 24, Hassmyra-stenen,¹⁸ fyra skrivningar som möter på runstenar med inskrifter signerade av Balle. Formen **at** 'efter', som återfinns i bl.a. Adelsö-inskriften, är således den ordinära i Balles språk.

Efter subst. **fapur** (ack. sg.) 'fader' har possessivpronomenet formen **sen** med e-runa. Normalformen **sin** (ack. sg. mask.) 'sin' med i-runa är i Balles inskrifter något vanligare än formen **sen** 'sin' med e, som för visso inte kommer långt efter. Belägg på **sen** finns på U 703, U 707 (signerad av Balle), U 723, U 724, U 729 (signerad av Balle), U 735 och U 838 (2 ggr), vidare på Sö 209, Sö 210 (signerad av Balle), Sö 212, Sö 214 (signerad av Balle), belägg på **seno** (ack. plur. mask.) på Sö 197, Sö 203 (signerad av Balle) och på **seno** (ack. sg. fem.) på Vs 24 (signerad av Balle). Formen **sen** 'sin' med e-runa på Adelsö-stenen är alltså mycket väl dokumenterad i Balles inskrifter.

Det återstår att kommentera ordet och formen **sil** (dat. sg.) 'själ' på U 2, en ordform som inte torde förekomma i någon annan uppländsk runinskrift, ej heller i någon annan runinskrift ristad av eller på säkra grunder attribuerad till Balle. Ett belägg på **sil** 'själ' möter i böneformeln **kuþ halbi · sil hns**, "Gud hjälpe hans själ!" på Sö 207, en runsten vid Överselö kyrka. Inskriften på denna runsten har visserligen Erik Brate¹⁹ velat tillskriva Balle, men denna attribuering, som har ifrågasatts av Elias Wessén,²⁰ övertygar inte och bör nog avböjas.

En ordform **sil** 'själ', belagd på Sö 207, jfr **sil** 'själ' även på Sm 107, en försvunnen runsten på Vetlanda kyrkogård,²¹ jfr också formen **silu** (dat. sg.) 'själ' på U 363, U 461 och U 681, är inte otänkbar på U 2, men man är benägen att rista ett frågetecken för den och skulle önska, att man kunde kontrollera skrivformen på stenen. Balles normalform av ordet är **sal** 'själ', som möter i böneformeln **kuþ · hielbi · sal · hans**, "Gud hjälpe hans själ!" på U 814, en runsten vid Mysinge i Kulla sn, och U 873, en runsten vid Örsunda i Gryta sn, båda med inskrifter signerade av Balle, vidare i böneformler på U 724, U 808, Sö 212, och ytterligare något belägg kan tillkomma. Andra skrivformer av ordet hos Balle är **sial** 'själ' på U 722, en runsten i Löts kyrka, och **selu** 'själ' på Sö 197, en runsten vid Kolsundet, Husby, Ytterselö.

Om man vill ifrågasätta formen **sil** på Adelsö-stenen, kan man i första hand tänka sig, att det funnits en ensidig bistav på vänster sida av i-runans huvudstav, som gjort den till en a-runa och ordformen till **sal** 'själ', d.v.s. Balles normalform, i andra hand att en a-runa utelämnats och skall supple-

¹⁸ Vs = Västmanlands runinskrifter granskade och tolkade av Sven B. F. Jansson (Sveriges runinskrifter, 13). Sthlm 1964.

¹⁹ E. Brate, Svenska runristare, s. 56.

²⁰ Södermanlands runinskrifter, h. 4 (1936), s. 174, jfr s. 184.

²¹ Sm = Smålands runinskrifter granskade och tolkade av Ragnar Kinander (Sveriges runinskrifter, 4). Sthlm 1935-61.

ras, så att ordformen blir **sial** 'själ' som på U 722. – Det bör tilläggas, att Balle inte använt ordet **ant**, **at**, **ont**, **ot** etc. 'ande' i någon inskrift utan alltid ordet **sal**, **sial** (1 g.), **selu** (1 g.) 'själ'.

På grund av att Adelsö-stenen är förstörd och förkommen, finns det som påpekat ingen ornamentik att kommentera, ej heller någon möjlighet att kontrollera, om en runa varit stungen eller inte och ej heller tillfälle att studera de enskilda runornas former, t.ex. **b**-runan, som hos Balle liknar *K*. Beträffande stungna runor, varav Adelsö-inskriften har tre **e**-runor: i **ernbiorn**, **sen** och **hielbi**, en **y**-runa och en **g**-runa, båda i **yfaigr**, kan sägas, att det i Balles inskrifter finns åtskilliga **e**-, **g**- och **y**-runor. Några exempel är: **uipugsi** (nom.) 'Vidhugse', **seref** (ack.) 'Säreve', **sen** 'sin', **byki** 'bodde', **agurstam** (dat. plur.) 'Ågersta', **hier** 'här', **tekr** för **t<r>ekr** (nom. sg.) 'man', **ryn** (adj.) 'runvis' på U 729, Ågersta-stenen (signerad av Balle), **erntis** (nom.) 'Ärndis', **yfaik** (ack.) 'Ofeg' på U 770, Tjursåker-stenen (signerad av Balle), **byorn** (nom.) 'Björn', **kerþar** (nom.) 'Gärdar', **sena** 'sina' **sigfast** (ack.) 'Sigfast' på Sö 203, Östa-stenen (signerad av Balle), **higulfr** (nom.) 'Hägulv', **merki** 'minnesmärke', **kuþlug** 'Gudlög', **istaen**, **sten** (ack. sg.) 'sten', **yftir** 'efter' på Vs 15, Lilla Kyringe-stenen (signerad av Balle).

I fråga om runornas former har Wessén påpekat, att Adelsö-stenens **n**-runor och **o**-runor har bistav(ar) endast på huvudstavens högra sida, och att flertalet av dess **a**-runor har bistav endast på huvudstavens vänstra sida. Detta är en för attribueringen inte oviktig upplysning, eftersom ensidiga bistavar är en för Balle ganska utmärkande egenhet, som återfinns i flera av hans inskrifter.

Vid läsningen av inskriften på U 650, en runsten från Jädra i Övergrans sn, har Elias Wessén bl.a. noterat: "Alla **a**-runor i inskriften ha bst [= bistav] endast på v. sidan av hst [= huvudstaven], alla **n**-runor endast på h. sidan"²² och rörande U 873, en runsten vid Örsunda i Gryta sn: "Alla **a**-, **n**- och **o**-runor ha ensidiga bistavar."²³ Och Sven B. F. Jansson antecknar om U 699, en runsten från Amnö i Veckholms sn: "Inskriftens **a**- och **n**-runor ha ensidiga bistavar och **o**-runan har formen med bistavar endast till höger"²⁴, om U 744, en runsten från Gidsmarken i Husby-Sjutolfts sn: "Alla **a**- och **n**-runor ha ensidiga bistavar,"²⁵ om U 753, en runsten vid Litslena prästgård: "**a**- och **n**-runorna ha ensidiga bst"²⁶ och om U 808, en runsten vid Enberga, Hamra i Fröslunda sn: "Alla **a**-, **n**- och **o**-runor ha ensidiga bst",²⁷ men däremot om U 750, en runsten vid Viggby i Husby-Sjutolfts sn: "**a**- och **n**-

²² Upplands runinskrifter, 3:1 (1949), s. 107.

²³ A. a., 3:3 (1951), s. 545.

²⁴ A. a., 3:1, s. 219.

²⁵ A. a., 3:1, s. 289.

²⁶ A. a., 3:1, s. 304.

²⁷ A. a., 3:2, s. 414.

runorna ha dubbelsidiga bst, vilket ej är regel hos Balle”.²⁸

Anförda upplysningar om a-, n- och o-runor med ensidiga bistavar i flera signerade och osignerade inskrifter av Balle talar ytterligare för att inskriften på den förkomna Adelsö-stenen, som också haft dylika a-, n- och o-runor med ensidiga bistavar, är ett alster av denne uppländske runmästare.

Ännu en företeelse bör nämnas. Adelsö-inskriften har tydligen ganska konsekvent haft ordskillnadstecken i form av en punkt mellan orden, måhända mellan dem alla. En undersökning ger vid handen, att flertalet av Balles signerade och osignerade runinskrifter i regel konsekvent har ordskillnadstecken i form av en punkt ·, som i några inskrifter i viss mån växlar med ordskillnadstecken i form av ett kort streck |; två av Balles inskrifter, Vs 15 och Vs 24, har ett kryss x och en, U 726, två punkter : som ordskillnadstecken. Men det ordinära och avgjort mest frekventa ordskillnadstecknet i hans inskrifter är som på Adelsö-stenen en punkt.

Trots det synnerligen ogynnsamma utgångsläget har det lyckats att nå fram till en välgrundad attribuering av runinskriften på U 2. Förekomsten av y-runa med ljudvärdet *ō* i namnet **yfaigr** (nom.) 'Ofeg', digrafen **ie** i verbformen **hielbi** (pres. konj.) 'hjelpe', som visar progressivt *i*-omljud, s.k. dubbel satsdel i form av ett pers. pron. **þair** 'de' efter de två mansnamnen **yfaigr** (nom.) 'Ofeg' och **þhorn** (nom.) 'björn', skrivformen **þair** som jämte **yfaigr**, **raisa** och **staina** visar, att ristaren här brukat digrafen **ai** för att beteckna gammal diftong, och som jämte **yfaigr** visar, att han kan använda **r** för etymologiskt **ʀ** efter såväl vokal som konsonant, de två skrivningarna **-horn** och **-biorn** av efterleden '-björn' i namnen **þhorn** (nom.) '...dbjörn' och **ernbiorn** (ack.) 'Ärnbjörn' och skrivningen **ern-** av förleden i namnet **ernbiorn** (ack.) 'Ärnbjörn', vidare prep. **at** 'efter, till minne av', poss.-pron. **sen** 'sin', ordet och formen **sil(?)** (dat. sg.) 'själ', stungna runor som **y** och **g** i **yfaigr** och **e** i **ernbiorn**, **sen** och **hielbi**, n- och o-runor med bistav(ar) endast på huvudstavens högra sida och i flertalet fall a-runor med bistav endast på huvudstavens vänstra sida och slutligen ordskillnadstecken i form av en punkt · är språkliga och grafiska företeelser som var för sig och i kombination med varandra har lett fram till att runinskriften på Adelsö-stenen (U 2) med all säkerhet är ristad av den kände uppländske runmästaren Balle.

Attribueringen har varit inte bara ett mål i sig; undervägs har den bragt i dagen en hel rad viktiga kriterier, åtskilliga ristaregenheter, varav vissa har rang av individualismer, ej förut nämnda av Erik Brate eller andra forskare, karakteristika vilka kompletterade med andra som kan tillkomma och i kombination med varandra kan vara till god vägledning vid nya attribueringar framöver. Varje osignerad runinskrift ger sina förutsättningar och ställer sina krav. För en framgångsrik och övertygande attribuering till en bestämd

²⁸ A. a., 3:1, s. 299.

runristare erfordras en så grundlig kännedom som möjligt om dennes runformer, ordformer, ordval, fraseologi, syntax, hans konsekvens eller inkonsekvens i fråga om språkvanor. Undan för undan ser man, att det finns olikheter mellan ristare, att var och en har sin språkprofil, även om inskrifterna i hög grad präglas av stereotypa formler. Det är av vikt att som i det föregående skett i fråga om Balle uppmärksamma både till synes ganska triviala egenheter och omiskännliga individualismer.

Attribueringen av Adelsö-inskriften (U 2) utvidgar Balles verksamhetsområde, som var sydvästra Uppland med Trögds härad i centrum, men även omfattade angränsande delar av Västmanland och Södermanland, främst Selaön. Därifrån var det för Balle inte lång väg över vattnet till en annan ö i Mälaren – grannön Adelsö.

Kennings, Referentiality, and Metaphors

I

I shall try in this paper to bring together some of the poetic materials in *Snorra Edda* with more modern concepts of metaphor and reference germane to them. I begin with some well-known but not always rightly understood data on the skaldic kennings, taken from the poetics of Snorri Sturluson and his grammatical successors, and from current handbooks.¹ It has been clearly recognized that the deverbative noun *kenning* belongs in the context of the verb phrase “kenna X við Y”, meaning “to call X by Y’s name”, or designate X by Y; and yet it has gone oddly unnoticed that Snorri’s term *viðkenning* (lit., “bykenning”) is simply a nominalization of this phrase. *Viðkenning*, however, does not have the strength of *kenning*, for it lacks a symbolic dimension of the other term, its metaphorical extension. *Viðkenningar* and the even weaker *sannkenningar* (the misleadingly “true” kennings) are accordingly treated as borderline kennings – kennings that merely denote persons by their qualities of character, relations to others, and possessions, just as they are or are supposed to be. The “true kennings” are so veraciously “true” in their descriptions of some things that they hardly seem to be kennings at all (e.g., “stinn sár” and “sterk egg” in *Háttatal*, st. 4). Using a basic linguistic distinction of Roman Jakobson’s, we may separate the sheep from the goats among the kennings by stating that the metonymic principle of syntagmatic proximity or contiguity predominates in the formation of “bykennings” and “true kennings”, and the metaphorical principle of paradigmatic similarity in that of bona-fide kennings.² This linguistic distinction, always serviceable, will be the entering wedge of our investigation into the symbolism and referentiality of the kennings in *Snorra Edda* and skaldic verse.

¹ Allusions here are to the *Edda Snorra Sturlusonar*, ed. Finnur Jónsson (1931) and *Den tredje og fjerde grammatiske afhandling* by Óláfr Þórðarson and another, anonymous author, ed. Björn Magnússon Ólsen (1884); and to E. O. G. Turville-Petre (1976), who has muddled Snorri’s categorizations of skaldic diction, pp. xlv–lix, and R. Frank (1978), pp. 39–49; cf. on the *Snorra Edda*, M. Clunies Ross (1986), and on the grammatical treatises, F. D. Raschellà (1983).

² Cf. R. Jakobson and M. Halle’s *Fundamentals of Language* (1956), pp. 58–62 and 76–82; B. Fidjestøl (1974), pp. 10–11, but this scholar doubts hypercritically whether any kenning is really a metaphor; and A. H. Stewart (Spring, 1979), by whom metaphor and metonym are consolidated, somewhat synthetically, into one stylistic model for the Old English kenning. As figures of speech, the two may go together, but as distinct principles of language they stand apart.

Whether metonymic or metaphorical, the kennings are further set off from the uncompounded and nonfigurative *heiti* (e.g., *seggr*, *bragr*, *blakkr*, etc.), those poetic appellatives which were said to be “úkennd” in Snorri’s poetics, i.e., undesignated Y for X, as the kennings are. This is only to say in sum that the root of the differences between ordinary poetic diction and the kennings, as also among the kennings themselves, lies in their respective modes of reference; and this is established pretty firmly by Snorri’s *Skáldskaparmál* 7, which gives three grades of heightened language for skaldic poetry. I translate the passage, with running commentary on the gradations.

1. “To name every thing the way it is called.” The ordinary *heiti* does so unequivocally with poetic words for man, poetry, horse, fire, etc.

2. “The second branch is what is termed substitution for names [= for-*nofn*].” Snorri seems to have in mind under *fornofn* the Latin rhetorical term, *pronomination*, for a classical figure which will match either the “by-” or the “true kenning”. By *pronomination* the Roman Gracchi were called rhetorically “the grandsons of Scipio Africanus”; cf. the *viðkenningar* for Odin, *Burs/Bestlu sonr*, *Vilis bróðir*, *Balds faðir*, etc., or for Thor, *Jarðar burr*, *Sifjar verr*, *Prúðar faðir*. Hence in this division are to be ranged the borderline *viðkenningar* and *sannkenningar*. Substituting thus descriptions for proper names, Snorri’s *fornofn* refer to persons indirectly, through their kinship relationships. The notion of “next of kin” was productive of many metonymic kennings.

3. “The third branch of diction is what is termed kenning, and the branch is so set up that if we denominate Odin or Thor or Tyr or some one of the gods or the elves, and to each of them that I give a name, I then transfer [tek ek. . .af] with an appellative the property of another god or mention some of his deeds, therewith the first becomes the possessor of the name and not the one who was named for him; thus when we allude to Victory-Tyr or Tyr of the Hanged Men or Tyr of Ships’ Cargoes, those are Odin’s names . . .” In this definition of kenning the main criterion is the transfer of names that the kenning effects, so that Tyr, the sharer in Odin’s sovereignty, can stand for Odin, while Odin “possesses” Tyr’s name. It may have been this kind of transference, or *translatio* (OI *framfæring*), which prompted Óláfr Þórðarson to claim in the *Third Grammatical Treatise* (III, 16) that every kenning was constructed with a metaphor. In any case, it is quite surprising to see how near Snorri’s line of thought comes to Aristotle’s in *Poetics* 21, 7 (1457b), on the transferences of metaphor,³ even though there is no histori-

³ Cf. with the above-translated sentence clause of Snorri, “. . . þá tek ek með heiti af eign ássins eða get ek hans verka noðkurra”, Aristotle’s own words, μεταφορά δε ἐστὶν ὀνόματος ἀλλοτρίου ἐπιφορά . . ., “metaphor is an importing [= application] of the name of something else . . .” These words have been mistranslated by S. R. Levin (1977), p. 85, and the correct translation of them (Bywater’s) rejected by D. Bickerton (1969), p. 34, note. Of the several

cal link-up between the two authors through Latin intermediaries in the 13th century.

What we are being tendered in *Skáldskaparmál* 7 and in other passages from the *Háttatal* commentary is a set of stylistic categorizations of skaldic diction (the *kennd* and *úkennd heiti*), which have been scaled by mode of reference to an implicit theory of names. We shall not pause longer to inquire how much of the theory Snorri owed to late-antique and medieval Latin grammar, and how much was of his own inspiration,⁴ but implement it at once with the Jakobsonian distinction between metaphor and metonym. Roughly speaking, we may say that the ordinary *úkennd heiti* require no special mode of reference (grade 1 = 0), whereas the “pronominal” descriptions and the full-blown metaphors of the *kennd heiti* must designate their referents within one remove, or at one remove and more from the same (grade 2 = $n - 1$, and grade 3 = $1 + n$).

Those kennings, grade 2, that metonymically describe persons without naming them (the *viðkenningar* and *sannkenningar*) do not altogether displace the objects of their reference but retain identifiable traces of them in a personal characteristic, a possession, or kinship with somebody, for they do not at any point, to the nth description, break the contiguous syntagmatic connections with the persons described – otherwise their primary referents could not be recovered and named. Grade 3 kennings, on the other hand, replace entirely the primary referents with secondary metaphorical ones, elevating their modes of reference to the paradigmatic plane of similarity and exemplarity and severing the syntagmatic connections below. As a result, the interpretation of the metaphorical kennings is notoriously more tenuous and involved than that of the metonymic *viðkenningar* and *sannkenningar*, and often must be guided by encyclopedic knowledge, i.e., extralinguistic knowledge of the culture and mythology of the medieval Icelanders,⁵ if it is to be accurate. Metaphor on the whole may be more familiar to us than metonym because of its stylistic prominence in Romantic and modern poetry, but its linguistic workings are nonetheless obscure – hence the painful emphasis on them in this paper.

Snorri’s theory and examples presuppose oppositions between names and

kinds of Aristotelian transference, analogy has been held most relevant by Levin (1977), pp. 92 ff., but irrelevant by Fidjestøl (1974), pp. 17 f., to metaphorical kennings. It is unnecessary to settle this methodological issue; cf. Andreas Heusler’s analogical formula for the kenning (“Metaphor mit Ablenkung”) in a review of R. Meissner (1922), p. 130.

⁴ M. Clunies Ross’s monograph on *Skáldskaparmál* is taken up with such questions, chs. 3–5.

⁵ On this interpretative factor, see Levin (1977), pp. 95–9. Whether this factor is extra- or intralinguistic has been debated by I. Loewenberg (1975), pp. 327–30, and K. Hammer (1979), pp. 218–24. “One finds”, says Hammer, p. 219, “that although this extralinguistic or . . . linguistically nonessential kind of knowledge is necessary to the interpretation of metaphors, it is not necessary to the identification of them since it never figures in the conflicting values on features which is characteristic of a metaphor.”

descriptions (grades 1 vs. 2) as well as between metonyms and metaphors (grades 2 vs. 3). His presupposition is in itself linguistically sophisticated, regardless of whether the oppositions are made very explicit for us. At grade 2. I have equated above the “pronominal” descriptions (*fornofn*) with metonyms and the metonymic *viðkenningar* and *sannkenningar* in particular, but at grade 3 the compound nature of the metaphorical kennings clouds over their stylistic and grammatical status. If the head noun of a compounded noun-kennings is a metaphor, is the specifying determinant also a metaphor, or rather a metonymic tag? Secondly, both metonyms and metaphors supply descriptive elements to the make-up of kennings – do kennings then compound in order to name things, by abridging lengthy descriptions under briefer names (Levi, 1978:60-2), or do they simply describe things? These two complications are not addressed by Snorri in commenting on the compounding of kennings in *Háttatal* (at sts. 3 and 7), but we must cope with them.

It will be granted, in answer to the initial question, that where we have a kenning in the standard form of a metaphorical head noun plus a specifying determinant, the determinant can pass for a metonym. Thus “victory”, “hanged men”, and “ships’ cargoes” in the Odin kennings cited by Snorri are effectually metonyms detailing circumjacent areas of Odin’s presence, on the battlefield, by the gallows, and amidships. As I would argue, however, metonyms and metaphors are in principle not compatible together in kennings, except as rhetorical figures of speech (see fn. 2 above). Furthermore, there are enough irregular metaphorical kennings in which the determinants specify little or nothing about the referents of the head nouns to disqualify also this mixed figure-of-speech classification. Better, then, that the metaphorical kennings, grade 3, should be wholly metaphorical as Snorri desired.⁶ In that case, the head noun of a metaphorical kenning would be by itself an “open” metaphor, because open to every comparison, but together with its specifying determinant it becomes a “closed” metaphor, limiting comparison to certain respects.⁷ In Snorri’s Odin kennings, e.g., “Týr” by itself could be the name of any god, metaphorically, but in respect of “victory”, “hanged men”, or “ships’ cargoes”, its metaphorical reference has been confined to Odin alone.

The second complication, in the grammatical status of metaphorical kennings, is not so easily resolved. As metaphors and compounds, kennings are forever in double focus under our scrutiny, their metaphorical aspect exhibiting their descriptiveness, and their composite character their alternate

⁶ Clunies Ross would deny, *Skáldskaparmál*, pp. 44, 114, that Snorri desired any such thing.

⁷ I adapt freely with the tokens “open” and “closed” from the polemical paper of I. Loewenberg, “Denying the Undeniable: Metaphors are *not* Comparisons” (1976). The question of the comparability of metaphors with their referents will be taken up below.

nameworthiness. Most students of compounds nowadays would assert that compounding is primarily an expedient for devising new names for things, a syntactic shortcut to the lexicon; but, then, most of these students close their eyes to the metaphorical aspect of poetic compounds like the kennings.⁸ However we choose to look at this aspect of kenning compounds, they must always be more than momentary names or fixed epithets by virtue of their metaphorical descriptivity. Snorri himself, notwithstanding his implicit theory of names, was quite aware of the latent descriptive power of the kennings, else he would not have recommended to would-be skalds, in comment on *Háttatal*, st. 6, that instead of stringing together different names for one and the same thing they could unify their descriptions of it by protracting a single novel image (*nýgerving*) for it throughout a stanza.

II

I have elsewhere attempted a first orientation of kennings as compounds (Amory, 1982), but here I shall be probing into the metaphorical symbolism of the kennings, i.e., the grade 3 kennings. In outline, the study of metaphor over the past thirty years, beginning with Roman Jakobson's researches into the linguistic distortions of aphasia, has swung from literature to language as such and then from language to thought and on to science. Metaphor which ordinarily is a literary phenomenon, and at its weakest a verbal ornament, has been revitalized as a figure of thought, or "cognitive process", being strong enough, allegedly, to symbolize the unknowns of science; so Plato once resorted to myth, in order to discourse, through Socrates, of the suprasensible Ideas.⁹ As between the two poles of literature and science, we shall seek a middle ground in language as such, and hold to the given position of Jakobson, namely, that metaphor is rather a pervasive principle of language than an isolated figure of speech.¹⁰ A high density of metaphors

⁸ Exceptional but still unsatisfactory is Judith Levi's inclusion of compounds with one metaphorical member in her grammar of complex nominals (1978), pp. 9 f., 92 f., and 106 f., for the grammar will only generate the literal forms of the semimetaphorical compounds: e.g., "mustache which is a handlebar"(!) → "handlebar mustache". She dispenses with any semantic prime of Likeness in the deep structure of the grammar, and leaves the literal meanings of the metaphorical compound-members to be extended metaphorically from context, along pragmatic lines of interpretation, pp. 114 ff.

⁹ See on the second phase of the study of metaphor the editor's introduction to *Metaphor and Thought* (1979), pp. 1–16, and on the "cognitive process" of metaphor, the chapter, "Metaphor as a Knowledge Process", in E. R. MacCormac's new book, *A Cognitive Theory of Metaphor* (1985), pp. 127–57. Latest bibliography of studies of metaphor by J. P. Van Noppen *et al.* (1985).

¹⁰ G. Lakoff and M. Johnson (1980) have overcapitalized on this position with their loose assertions that language is largely metaphorical.

may evidence a poetic language, or linguistic subsystem for one kind of poetry or another, like the “kenningsystem” that Bjarne Fidjestøl has abstracted from the *Skáldskaparmál* and from skaldic verse itself.¹¹ Indeed, the kennings have all the earmarks, symbolic and structural, of a poetic language *par excellence*.

Now, of the most touted of the recent methodologies of American linguistics, the systematics of the kennings will not accommodate the pragmatics of metaphor advocated by John Searle and others, who have urged that metaphor and irony are speech acts, having their locus of meaning in the intentions of a speaker and knowledge of a world (= context), and not in the ambiguities of a text. For Searle, “metaphorical meaning is always speaker’s utterance meaning”; the “word or sentence meaning” of a text is of significance only for the clues it yields as to the speaker’s intentions, which, metaphorically or ironically, are at variance with the text.¹² This appeal to the speaker beyond the text, in its context, may be appropriate for casual metaphoring in everyday speech, or else for the very idiosyncratic figuration of the Romantic poets, but it is otherwise irrelevant to the kenning system of skaldic diction; for the system itself will mark metaphors and coordinate their twofold meanings.¹³ No poetic intention in the skaldic speaker, apart from the text, need be reckoned with for the correct interpretation of metaphorical kennings.

Thus, when Egil Skallagrímsson commences his *Höfuðlausn* metaphorically,

Vestr fórk of ver,
 en ek Viðris ber
 munstrandar mar,
 svá’s mitt of far;
 drók eik á flot
 við ísa brot
 hlóðk mærdar hlut
 míns knarrar skut,¹⁴

¹¹ Rigorous as Fidjestøl is, his reconstruction of this system is marred in places by faulty parallels, e.g., between linguistic constituents and kenning components in the table on p. 30.

¹² See Searle’s contribution to *Metaphor and Thought*, “Metaphor”, pp. 92–123; quotation above on p. 93. “Metaphor” is reprinted in his book of essays, *Expression and Meaning* (1979), pp. 76–116, but I will not cite this version hereafter. Ina Loewenberg anticipated Searle’s major premise (1975), pp. 324 ff.

¹³ On the marking of metaphors by distinctive semantic features, see D. Bickerton’s article of 1969, pp. 39, 42–8, and the criticisms of R. L. Matthews (1971), pp. 415–17. Despite the latter, semantic marking would not be amiss in the conventional and conservative figuration of the skalds.

¹⁴ In Lee M. Hollander’s translation (1968), p. 68:

it helps not at all in unlaying the three-metaphor kenning for poetry in the first *helmingr* to be told that “Viðris . . . / munstrandar mar” is “speaker’s utterance”, with some one meaning of Egil’s own (“poetry”), over against that of the text (“the sea of the soul’s shore of Viðrir”). Rather, the “speaker’s utterance meaning” will already be present in the kenning system, where the metaphorical nucleus of Egil’s kenning, the sacred mead, may be marked semantically ARTIFICIAL, LIQUID, and INTOXICANT, and be coordinated, either through the myths about this mead or by one or more of its intrinsic properties (intoxication), with the inspirational poetry of the skalds.¹⁵ Secondary metaphorical associations, viz., of “sea” with mead and “soul’s shore” with breast, are similarly to be coordinated in the system. “Viðrir”, finally, is just another name for Odin in both Eddic and skaldic poetry.

The formula for this kenning of Egil’s, and for the possible variants of other skalds, couples with the obligatory strong-drink metaphor for poetry (mead or ale) an optional container (the human breast, a cup, etc.) and an optional mythological possessor of the container or the drink (Odin, a giant, the dwarves, etc.). Hence beside the expanded form of the kenning in *Höfuðlausn* – schematically, (Metaphor) Drink ± (Met.) Container ± Possessor – there are shortened forms either with the nucleus plus Possessor, “Hǫars lið”, or with the nucleus alone, “vágr . . . ǫldrhafs”, as in Eyvindr Finnson’s *Háleygjatal*, st. 1, and Einarr Helgason’s *Vellekla*, st. 5, respectively.¹⁶

Obviously, this systematic fund of information about the kenning “Viðris . . . / munstrandar mar” could not have been stored one-sidedly in a corner of Egil’s imagination, or it would have perished with him there, at his death. Such information has to be gathered from texts (oral or written), and from the linguistic subsystem underlying these texts, which scores (quasi-musical-

I sailed to the West
and of Odin’s breast
bear I the sea –
thus is’t with me.
I put out to float
at ice-break, my boat
freighted with load
of lofty ode.

The Icelandic stanza is quoted from Sigurður Nordal’s edition of *Egils saga* (1933), p. 185.

¹⁵ Regrettably, Fidjestøl in “Kenningsystemet”, pp. 7f., barely touches on the kennings concerning the sacred mead of poetry; fuller discussion of them by Roberta Frank, “Snorri and the Mead of Poetry” (1981), pp. 155–70, but her belief that Snorri invented kennings of this stamp is unconvincing; cf. Ursula Dronke’s reaction in “Óminnis hegri” (1984), p. 60, fn. 34; complete documentation of the mead-of-poetry metaphor among the skalds by Carol Clover in “Skaldic Sensibility” (1978), pp. 68–80.

¹⁶ *Den Norsk-Islandske Skjaldedigtning*, ed. Finnur Jónsson (1973), B I, pp. 60 and 117; cf. Frank’s discussion again (1981), pp. 158–65, of these and other examples.

ly) the counterpoint between their literal and figurative meanings that is so essential to any metaphoring.¹⁷ "Speaker's utterance meaning", if it is to have meaning, must be subjective and personal, as when a modern speaker gives an unexpected twist to a word or a phrase to lend it a new metaphorical meaning which often nobody but the speaker could guess; but this linguistic subjectivity would be out of place and therefore unintelligible, in a traditional and conventional kenning system with prescribed metaphorical correspondences.¹⁸

To strike a balance on the pragmatics of ambiguous language, metaphorical and ironical: although the kenning system of polite court poetry in Old Norse has more or less pre-empted the role which the linguistic pragmatists would assign the metaphorical speaker in everyday speech, it may well be that for satirical or *níð* verse the ironic meaning of a *double-entendre* or allusive slur rests pragmatically with the skaldic speaker rather than in the text of his poem; but the point is that this pragmatic situation arises precisely because *níð* and other satirical verse, unlike straightforward *dróttkvætt*, seems to have no language of its own, no set figures of speech, but parasitically draws upon the standard kenning system for its insulting epithets, or coins them out of hand, thereby turning the reader's attention from the satire to the satirist. A Þjóðólfr Arnórsson burlesquing the fight between a smith and a tanner, or a Sneglu-Halli lampooning a dwarf in armor will flagrantly twist the kenning system to their satirical purposes. With some allowances, then, we can endorse the *mot* of Etienne Gilson: "Verse [by which he means its metrical rules] is there to keep the poet from speaking" (1964:218). This is eminently true of the nonsatirical verse of the skalds.

III

Resuming course again, I have spoken previously of the systematic coordination of the metaphorical components of kennings and their referents and of a counterpoint of literal and figurative meanings. Naturally, we would want to know more about the ultimate grounds for this coordination of the metaphorical and the referential, as well as about the textual interaction of the figurative and the literal, and so it is tempting to believe that Jakobson's

¹⁷ It is no objection to this textual, two-meaning concept of metaphor to insist, as Searle does, "Metaphor", p. 93, that "sentences and words have only the meanings that they have", since their meanings may be semantically in overplus several ways without our having to appeal from a text to a speaker.

¹⁸ The subjective element will surface nonetheless in the versification of the skalds in personal stylisms and individual expressions, for which there is scope: e.g., Egil's use of "far" in the above-quoted stanza in the special sense of "state"; cf. st. 18 and Sigurður Nordal's note to st. 1 on p. 185 of his edition of *Egils saga*.

metaphorical principle of paradigmatic similarity should regulate the extra-textual relationships at least between every metaphor and its referent. His principle is broad enough, as he says (1956:61), to cover “the common core of antonyms” which will unite apparently unlike dissimilarities. Nevertheless, the linguistic pragmatists – viz., Ina Loewenberg (1976) and Searle (1979:99–113) – returning to the fray, have assailed the whole business of similarity in metaphor as being factually untrue (a man does not *de facto* resemble a tree in the man/tree kennings) and devoid of information for “open” metaphors and not even a good paraphrase of “closed” metaphors. These sweeping objections cannot at one stroke rid metaphor of similarity, with which it is intricately and extensively bound up, but they do signal a justified impatience with the vague all-inclusiveness of the comparison view of metaphor.¹⁹ Without relinquishing Jakobson’s metaphorical principle, we may agree with Loewenberg that what is chiefly wrong with the comparison view is that no single explanatory principle suffices to account for so complex a phenomenon as metaphor (1976:313), even if Jakobson’s principle has the broadest application to the phenomenon of any that has been advanced so far. Exceptions are the rule, unfortunately.

In contrast to the approximation of metaphor to referent outside the text, a dichotomy between the literal and figurative meanings of metaphor bifurcates within the text, a split which is the surest verbal sign of this figure of speech, albeit a negative one.²⁰ The literal meaning is subject to the so-called truth-conditions of common logic; the figurative meaning is not. If the literal meaning of a comparison is referentially false or can be falsified for being

¹⁹ For counterarguments to Searle see the remarks of S. R. Levin and J. L. Morgan on his paper in their contributions to *Metaphor and Thought* (1979), pp. 124–8 and 143. Loewenberg’s little paper has escaped notice in the secondary literature on metaphor, though, once again, she anticipates in it arguments of Searle’s, viz., that metaphors are inadequately paraphrasable (“Metaphor”, p. 97) and “similarity is a vacuous predicate”, etc. (p. 106). The poor paraphrasability of metaphors is indeed a serious objection: many people would make unparaphrasability a test of whether a comparison is truly a metaphor or a paraphrasable simile. Poor as metaphors may be in paraphrasability, however, Searle acknowledges that “the paraphrases must approximate what the speaker meant”, p. 97. It is, for the rest, a greater deficiency in the secondary literature that linguists, of whatever opinion, have concentrated on the linguistic output of metaphoring, to the virtual exclusion of its linguistic input (= “what the speaker meant”), and thus obfuscated the communication that goes on by metaphor between speaker and listener. Some incomprehensible metaphors have been put into the mouths of speakers by the linguistic pragmatists: e.g., “A child is a file folder”, “Sally is a prime number between 17 and 23”, etc. No wonder the similarity principle won’t work with these examples!

²⁰ “Verbal opposition”, “interaction”, and “Konterdetermination” (in German) are the current catchwords for the antithesis of literal to figurative meaning. Whatever the word for the antithesis, it is important to realize that “verbal opposition” and the like cannot be an *alternative* to the comparison view of metaphor, but is rather its *complement*. On “interaction” see Max Black’s essay, “Metaphor” (1962), pp. 40–4, and on “Konterdetermination”, E. Marold’s monograph, *Kenningkunst* (1983), p. 46, citing H. Weinrich (1968), p. 100, and p. 63, quoting *Höfuðlausn*, st. 1.

irrelevant in context or having incompatible lexical features of semantic markers, then, unless the expression is a blatant lie or an inadvertent error, we may be hearing or reading a metaphor, negatively registered.²¹ The odds that a comparison with a false literal sense is in fact a metaphor will be highest in poetry, unquestionably. On the other hand, no one yet has been able to declare with any assurance what the positive force of a metaphor is in its figurative meaning. Probably Ina Loewenberg is about right in suggesting that a metaphor *qua* metaphor is pragmatically putting a proposal to the listener or reader to “see things” (the metaphorical referents) the speaker’s way (1975:335).²² Thus with a metaphor the latter invites us to share his outlook and envision the world differently, for a re-evaluation of it or of something of interest to him in it. In skaldic poetry the world is constantly being re-evaluated metaphorically under the fleeting images of religious myth and of war.

IV

With these clarifications of the referential comparability of metaphors and their semantic dichotomy, we can consider in conclusion a few of the objective requirements which the kenning system demands for the nice coordination of metaphorical kennings and their external referents. Three sorts of comparison, minimally, enter into the system to form metaphors: a) similitudes (“X is like Y”); b) analogies (X:X’::Y:Y’); and c) paradigms (“X is the prototype or model for Y, Z”).²³ Metaphors generated by these comparators are plentiful in skaldic verse and in the myths retold in *Skáldskaparmál*.

a) Metaphorical similitudes may be quite transparent or fairly opaque in grade 3 kennings. The comparisons of mead or ale to a sea or wave of the sea and the periphrasis of “soul’s shore” for the chest cavity are transparent in the skaldic images of poetry as strong drink (above, pp. 92–3), but the central metaphor, of mead for poetry, would not be entirely apprehensible as a comparison unless one knew, like the early medieval skalds and their audi-

²¹ So Loewenberg (1976), p. 305, and K. Hammer (1979), pp. 217 f., but cf. Loewenberg’s afterthoughts in her rebuttal to Hammer’s paper in *Studies in Language* (1979), pp. 232 f.

²² E. R. MacCormac’s contention on behalf of science and art that metaphors are “true assertions” (in chapter 8 of *A Cognitive Theory of Metaphor*) seems mistaken on two counts, of logic and linguistics.

²³ On these operations, see the contribution of the psycholinguist and leading exponent of the comparison view, George A. Miller, in *Metaphor and Thought* (1979), pp. 218 ff., and also the rather repetitious papers of the cognitive psychologist Eleanor Rosch, “Universals and Cultural Specifics in Human Categorization” (1975), pp. 177–91, and “Principles of Categorization” (1978), pp. 36–7, 40–1.

ences, the myth of Odin's theft of the poetic mead, "er hvern, er af drekk, verðr skáld eða fræðamaðr" (*Skm.*, ch. 5), in Snorri's words. The referent of this metaphor, "poetry", has a myth attached to it which reinforces the comparison of strong drink to inspirational poetry.

Many referents of metaphors in the kenning are anchored thus in myths or popular credences, but even in the outermost sphere of Biblical mythology Snorri will advert to primitive cosmic similarities as between the earth and the human body (prologue to *Gylfaginning*),²⁴ whence it may be deduced that in retelling the Eddic myths in *Skáldskaparmál* he was not only instructing fledgling skalds in the (pagan) mythological background of key kennings but also enhancing the verisimilitude and descriptivity of the kennings as esthetic values which he prized in the kenning style of the older skalds (*ad Ht.*, st. 6, as above p. 91). Minor exceptions to the similarity principle, however, will crop up here and there: such metaphorical equivalences as a troll- or giant-woman to a battle-axe, or some carnivore (bear, wolf, etc.) to an ocean-going vessel depend not so much on the conceivable resemblances between symbol and object as on the folklore surrounding the object.

b) Metaphors have traditionally (since Aristotle) been proportioned in analogies between two entities and two of their attributes; the ensemble may be permuted in eight combinations of X, X', Y and Y'.²⁵ Within the kenning system the mechanism of analogy operates most effectively – in the permutations of X:X':Y:Y' and X:Y::X':Y' – upon those metaphorical kennings in which a cross-category comparison is drawn between two entities without closer resemblances to each other. The kennings for the ear *hljóðgreip* ("the hand-grip on sound") and *hlustamunnr* ("the mouth for listening"), and the snake kennings of the type *dalfiskr* ("fish of the valley") are susceptible of having been analogized; e.g., as the hand is to gripping, so the ear "catches" a sound, and therefore the hand is to the ear as gripping is to catching a sound of something; and so forth and so on with the other examples.

c) Lastly, there are the paradigmatic metaphorical kennings in which entities of one category bear a "family resemblance" to one another and the category itself is typified by the more prominent entities, or else by the most outstanding entity. Under these conditions either the prototype can represent all the other entities as one category, or they can severally represent the prototype as its congeners. Since it would be a little colorless, e.g., to represent Odin as this epitome or that of the Aesir (*Alföðr*, etc.), the individual representation of the prototype is preferred, as with Tyr's representation of Odin in Snorri's grade 3 kennings (above, p. 88). The preferred

²⁴ See on these "natural" likenesses Marold (1983), pp. 54–5, who rightly regards them as elementary kennings.

²⁵ See Miller (1979), pp. 225 f., citing J. D. Sapir, "The Anatomy of Metaphor" (1977); cf. Levin (1977), pp. 92 ff., and Heusler (1922), p. 130.

manner is demonstrated at length in the skalds' paradigmatic metaphors for the hawk which is represented as a starling, a woodcock, a gull, a grouse, a cuckoo, a crane, a swan, and a goose in their beasts-of-battle kennings.²⁶ These lesser birds are related to the bird of prey purely by generic family resemblances – wings, feathers, claws, beak.

V

Coming to the end of this probe into the metaphorical content of the kennings, we should take stock briefly of what has actually been accomplished for the understanding and appreciation of them, and what has not. Ernst Robert Curtius would have asked, “Was ist damit für die Erkenntnis geleistet?” (1960:455). It is to be hoped that modern linguistic methods wherever pertinent do assist interpretation of the most resistant of these medieval Icelandic figures of speech, the grade 3 kennings, and that they do not incur the old reproach of *obscurum per obscurius*. At any rate, the metaphorical kennings are complicated to begin with by the linguistic fact that like most other kennings they are compounds, as which they might be taken for names instead of descriptions. Snorri with his implicit theory of names and his recommendation to younger skalds to unify their kenning descriptions appears to be of two minds about the metaphorical kennings, and so frankly am I, though I am persuaded that the metaphorical extensions of kenning compounds have a descriptive thrust.

More confidently, I have upheld against the linguistic pragmatists the validity for metaphor and metaphoring of Roman Jakobson's similarity principle, not because its validity is absolute – far from it – but because it motivates more adequately than anything else the making of metaphors and therefore serves us reliably for their interpretation among the kennings. Nuanced by George Miller's comparison view of metaphor, this principle diversifies the metaphorical activity of the skalds in similitudes, analogies, and paradigms. But our disagreement with the pragmatists runs deeper.

They pretend that the figurative twists and turns of metaphoring are subjectively at the whim of any speaker, while the skalds at their most perverse were still pursuing their bold combinations of kenning and referent in an objective subsystem of a poetic language. Since every word of such a language is marked somehow as being “poetic” and potentially capable of a metaphorical meaning, a metaphorical marking convention should be acceptable which will specify, as with the mead of poetry (above, pp. 92–3),

²⁶ As cited by Hollander (1968), p. 14, and R. Meissner, *Die Kenningar der Skalden* (1984), pp. 119–21. The hawk as hornet (*geitungr*), which Hollander found very odd, was an analogical addition of the skalds.

the semantic combinants of skaldic metaphor for the kenning referents tabulated conveniently by Meissner in *Die Kenningar der Skalden*. These markers of the metaphorical extensions of the kennings can also be the coordinates of the kenning system which insure its coherence. Moreover, the metaphorical bifurcations of meaning in the texts may be readily aligned by listing together the lexical features of word-metaphors and their literal counterparts in the kennings, so as to throw into relief the violations of selectional restrictions on the features of the metaphorical kenning members – superficial incoherences in the texts, which merely alert us to the presence of metaphor in them.²⁷ Together, metaphorical marking and lexical-feature listing would enable us to grasp simultaneously the semantic contradictions of metaphor in the grade 3 kennings and its referential consistency in the kenning system, a two-in-one gain.

Throughout this paper I have conceived the metaphorical interpretation of grade 3 kennings as being directed from a world of plenary reality to a lesser, contradictory and figurative skaldic text waiting to be construed. “Reality” in its plenitude, be it said, will have comprehended not only the many objects of reference in skaldic verse but also the myths and folkloric beliefs and social attitudes that were associated with those objects. Interpretation as between world reality and textual figuration is not unidirectional, however. Samuel Levin reminds us that metaphorical interpretation may go the other way to construe the world rather than the text: “Instead, that is, of construing the utterance so that it makes sense in the world, we construe the world so as to make sense of the utterance” (1979:131). Then the to-be-interpreted world of the skalds and their audiences will seem deficient in meaning, and not the kennings themselves, which forthwith impose their “unnatural” images on reality, being no longer symbols but literal reports of it, however disconcerting. This interpretive direction points away from the world to the poet, who has actually recreated it as a “possible world” in his poetry, and it is perhaps only in this direction that we can ever reach him and attain to his vision of the world, if we so wish. The pragmatics of metaphor terminates in the uncertainties of private psychology but the systematics of kennings continues to be accessible to wider investigation.

Bibliography

- Amory, F., “Towards a Grammatical Classification of Kennings as Compounds”, *ANF* 97 (1982), 67–80.
- Bickerton, D., “Prolegomena to a Linguistic Theory of Metaphor”, *Foundations of Language* 5 (1969), 34–52.

²⁷ Cf. the lexical features of *man* and *wolf* listed by Matthews (1971) for the metaphor “man is a wolf”, p. 418.

- Black, M., "Metaphor", in *Models and Metaphors: Studies in Language and Philology*. Ithaca: Cornell Univ. Press, 1962. Pp. 40–4.
- Clover, C., "Skaldic Sensibility", *ANF* 93 (1978), 68–81.
- Clunies Ross, M., *Skáldskaparmál. Snorri Sturluson's Ars Poetica and Medieval Theories of Language*, in *Viking Collection* 4. Odense: Odense Univ. Press, 1986.
- Curtius, E. R., *Gesammelte Aufsätze zur romanischen Philologie*. Bern and Munich: Francke, 1960.
- Dronke, U., "Óminnis hegri", in *Festskrift til Ludvig Holm-Olsen*, ed. E. Lundeby et al. Øvre Ervik: Alvheim & Eide, 1984, Pp. 53–60.
- Egils saga*, in *Íslenzk fornrit* II, ed. Sigurður Nordal. Reykjavík: Hið íslenska fornrita félag, 1933.
- Fidjestøl, B., "Kenningsystemet. Forsøk på ein lingvistisk analyse", *MM* (1974), 5–50.
- Frank, R., *Old Norse Court Poetry: The Dróttkvaett Stanza*, in *Islandica* 42. Ithaca and London: Cornell Univ. Press, 1978.
- "Snorri and the Mead of Poetry", in *Speculum Norroenum*, ed. U. Dronke et al. Odense: Odense Univ. Press, 1981. Pp. 155–70.
- Gilson, E., *Matières et formes*. Paris: J. Vrin, 1964.
- Hammer, K., "Metaphor and Symbol as 'Deviant' Language", *Studies in Language* 3 (1979), 218–24.
- Heusler, A., review of R. Meissner's *Die Kenningar der Skalden*, in *Anzeiger für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 41 (1922), 127–34.
- Hollander, L. M., *The Skalds*. Ann Arbor: Univ. of Michigan Press, 1968.
- Jakobson, R., with Halle, M., *Fundamentals of Language*. 'S-Gravenhage: Mouton, 1956.
- Lakoff, G., and Johnson, M., *Metaphors We Live By*. Chicago: Univ. of Chicago Press, 1980.
- Levi, J. N., *The Syntax and Semantics of Complex Nominals*. New York, etc.: Academic Press, 1978.
- Levin, S. R., *The Semantics of Metaphor*. Baltimore and London: Johns Hopkins Univ. Press, 1977.
- "Standard Approaches to Metaphor and a Proposal for Literary Metaphor", in *Metaphor and Thought*, ed. A. Ortony (1979). Pp. 124–35.
- Loewenberg, I., "Identifying Metaphors", *Foundations of Language* 12 (1975), 315–38.
- "Denying the Undeniable: Metaphors are not Comparisons", in *Mid-America Linguistics Conference Papers of 1975*, ed. F. Ingemann. Lawrence, Kan.: University of Kansas, 1976. Pp. 305–16.
- "Reply to Hammer", *Studies in Language* 3 (1979), 209–28.
- MacCormac, E. R., *A Cognitive Theory of Metaphor*. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press, 1985.
- Marold, E., *Kenningkunst: ein Beitrag zu einer Poetik der Skaldendichtung*. Berlin–New York: W. de Gruyter, 1983.
- Matthews, R. L., "Concerning a 'Linguistic Theory' of Metaphor", *Foundations of Language* 7 (1971), 413–25.
- Meissner, R., *Die Kenningar der Skalden*. Repr. Hildesheim: Georg Olms, 1984.

- Miller, G. A., "Images and Models, Similes and Metaphors", in *Metaphor and Thought*, ed. A. Ortony (1979). Pp. 202–50.
- Morgan, J. L., "Observations on the Pragmatics of Metaphor", in *Metaphor and Thought*, ed. A. Ortony (1979). Pp. 136–147.
- Van Noppen, J. P., et al., *Metaphor: A Bibliography of Post-1970 Publications*. Amsterdam and Philadelphia: J. Benjamins, 1985.
- Den Norsk-Islandske Skjaldedigtning*, ed. Finnur Jónsson. Repr. Copenhagen: Rosenkilde og Bagger, 1973. B I.
- Óláfr Þórðarson et al., *Den tredje og fjærde grammatiske afhandling*, ed. Björn Magnússon Ólsen. Copenhagen: Fr. G. Knudtzon, 1884.
- Ortony, A., (ed.), *Metaphor and Thought*. Cambridge, Eng.: Cambridge Univ. Press, 1979.
- Raschellà, F. D., "Die altisländische grammatische Literatur: Forschungsstand und Perspektiven zukünftiger Untersuchungen", *Göttingische Gelehrte Anzeigen* 235 (1983), 271–315.
- Rosch, E., "Universals and Cultural Specifics in Human Categorization", in *Cross-Cultural Perspectives in Learning*, edd. R. Brislin, S. Bochner, and W. Lonner. New York, London, etc.: Halstead Press, 1975. Pp. 177–91.
- "Principles of Categorization", in *Cognition and Categorization*, edd. E. Rosch and B. B. Lloyd. Hillsdale, N. J.: L. Erlbaum Assoc., 1978. Pp. 27–48.
- Sapir, J. D., "The Anatomy of Metaphor", in *The Social Use of Metaphor*, edd. J. D. Sapir and J. C. Crocker. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press, 1977. Pp. 3–32.
- Searle, J., "Metaphor", in *Metaphor and Thought*, ed. A. Ortony (1979), pp. 92–123, and in his *Expression and Meaning*. Cambridge, Eng., and New York: Cambridge Univ. Press, 1979. Pp. 76–116.
- Snorri Sturluson, *Snorra Edda*, ed. Finnur Jónsson. Copenhagen: Gyldendal, 1931.
- Stewart, A. H., "Kenning and Riddle in Old English", *Papers on Language and Literature* 15, no. 2 (Spring, 1979), 115–36.
- Turville-Petre, E. O. G., *Scaldic Poetry*. Oxford: Clarendon, 1976.
- Weinrich, H., et al., "Bochumer Diskussion. Die Metapher", *Poetica* 2 (1968), 100–31.

SVEN BENSON

Talaktsteori och islänningasaga

Den moderna talaktsforskningen går tillbaka på den engelske filosofen J. L. Austin. Denne höll under åren 1952–54 en serie föreläsningar i Oxford över temat "Words and Deeds". Hans arbete inom ämnet kulminerade i tolv föreläsningar vid Harvard University 1955. När Austin avled 1960 hade han publicerat olika smärre artiklar inom ämnesområdet, men det var först genom det postuma arbetet *How to Do Things with Words* (1962) som hans teorier nådde ut till en större läsekrets. I det nämnda arbetet lanserar Austin en mängd nya termer och avgränsar och exemplifierar en mängd nya begrepp. Hans definitioner och andra begreppsbestämningar är dock inte alltid helt klara.

För att en *talakt* skall uppstå fordras det en talare (sändare), en åhörare (mottagare) och ett yttrande. Talakten försiggår vid en viss tid, på en viss plats och i en viss miljö; dessa faktorer bildar *talsituationen*, talaktens situativa eller situationella kontext. Talaren har normalt ett visst syfte med sitt yttrande. Formellt lika yttranden, avgivna i olika talakter, kan ha tillkommit i olika syften. Om denna uppfattning om talakten råder i dag ingen större oenighet.

Austin gör a. a. s. 3 ff. en preliminär distinktion mellan två huvudtyper av yttranden, *constatives* och *performatives*. Performatives avgränsas från andra yttranden såsom yttranden, varigenom man utför den handling som satsen eller yttrandet anger. När man säger att man döper någon till N. N., utför man därmed handlingen att döpa någon till N. N. Man åstadkommer genom yttrandet en ändring av världen.

Under den fortsatta diskussionen av yttranden och talakter kommer Austin fram till en allmännare teori, i vilken *locution*, *illocution* och *perlocution* blir de grundläggande begreppen.

Austins termer och begrepp *locution*, *illocution* och *perlocution* har tagits upp av den senare talaktsforskningen och nått internationell spridning och användning. I Brockhaus-Wahrig, *Deutsches Wörterbuch* (1980–1984) möter följande definitioner:

Lokution: Teil des Sprechakts, der das Äussern bestimmter Laute, das Äussern bestimmter Wörter in einer grammatischen Konstruktion u. die Verwendung dieser Wörter in einer bestimmten Bedeutung umfasst.

Illokution: Teil des Sprechakts, der sich auf die Handlung bezieht, die mit

der Äusserung in einer bestimmten Kommunikationssituation ausgeführt wird.

Perlokution: Teil des Sprechaktes, der die Wirkung des illokutionären Aktes auf die Gefühle, Gedanken, Handlungen o.ä. des Hörers umfasst.

Austin projicerar (s. 144 f.) begreppsparet *constative* : *performative* på begreppen *locution* etc. på följande sätt:

With a constative utterance, we abstract from the illocutionary (let alone the perlocutionary) aspects of the speech act, and we concentrate on the locutionary; moreover, we use an over-simplified notion of correspondence with the facts. . . . With the performative utterance, we attend as much as possible to the illocutionary force of the utterance, and abstract from the dimension of correspondence with facts.

Austin överger sedan sin indelning av talakterna i constatives och performatives för en mera specificerad indelning. Denna omfattar kategorierna *verdictives*, *exercitives*, *commissives*, *behabitatives* och *expositives* (s. 150). Förf. betraktar själv inte indelningen som helt lyckad och den har i stort sett övergivits. Den starkaste men också mest konstruktiva kritiken kom från filosofen J. Searle, bl.a. i dennes arbete *Speech Acts* (1969). Searle påvisar att Austin i sina försök till systematisering av talakterna sammanblandat flera olika indelningsgrunder. Med utgångspunkt i talarens syfte med ett yttrande har Searle senare i uppsatsen "A Classification of Illocutionary Acts" (*Language in Society* 1976) sammanfattat sina tankar sålunda:

If we adopt illocutionary point as the basic notion on which to classify uses of language, there are a rather limited number of basic things we are doing with language: we tell people how things are, we try to get them to do things, we commit ourselves to doing things, we express our feelings and attitudes and we bring about changes through our utterances. Often we do more than one of these at once in the same utterance.

De kategorier Searle iakttar, benämner han *representatives*, *directives*, *commissives*, *expressives* och *declaratives*.

Ej heller Searles indelning och terminologi har fått stå oemotsagda, men vi skall här inte följa den fortsatta debatten.¹

I Sverige använde juristen Karl Olivecrona adjektivet *performativ* redan 1960 i arbetet *Rätt och dom*. Han skrev (s. 62) rörande de konstitutiva domarna:

Även hithörande domar ha imperativisk karaktär. När rätten "dömer till äkten-skapsskillnad" mellan ett par makar, så är detta liktydigt med att rätten säger: "vare makarna skilda!" Visserligen förekommer här intet till parterna eller

¹ Bland senare, viktiga bidrag må nämnas David Wunderlich, *Studien zur Sprechakttheorie* (1976) och Inger Rosengren, "Die Sprechhandlung als Mittel zum Zweck" (1979).

någon av dem riktat *handlingsimperativ*, såsom när rätten ålägger svaranden att fullgöra en prestation. Imperativet har här en annan natur. Det går ut på *åstadkommandet av en rättslig effekt*. Skilsmässan *anordnas* genom ett därpå riktat imperativiskt uttalande. Man kan för detta slags imperativer använda beteckningen "existentialimperativer" . . . Det i modern engelsk filosofi lancerade uttrycket "performativa" satser om satser, vari imperativer av nu berörda art förekomma, är synnerligen träffande och torde såsom mera naturligt vara att föredra.

Två år senare (1962) förutsätter juristen Tore Strömberg substantivet *performativ* som allmänt bekant. Han skriver – under hänvisning till Olivecrona – i sitt arbete *Inledning till den allmänna rättsläran* s. 127:

Även kvalifikations- och kompetensakterna äro språkligt egenartade fenomen. Båda tillhöra den kategori av satser, som numera ofta kallas *performativer*, en term som kommer från engelsk filosofi . . . I rättsspråket begagnas ofta performativa utsagor i avsikten att framkalla rättsliga effekter. Man åtalar eller yrkar ansvar genom att säga (eller skriva), att man åtalar eller yrkar ansvar . . . I det borgerliga vigselformuläret är kärn- och höjdpunkten en utsaga med karaktär av kvalifikationsakt: "I kraft av mitt ämbete förklarar jag Eder för äkta makar." . . . En performativ utsaga med karaktär av kompetensakt föreligger, när en officer säger sig "överlämna befälet" över en trupp till en underordnad.

En praktiskt användbar indelning av språkets funktioner möter i Rolf Ekman's lärobok *Filosofins grunder* (1973), s. 42. Ekman skiljer mellan *informativ*, *expressiv*, *preskriptiv*, *performativ* och *social* funktion.

Adjektivet *performativ* har i den språkliga debatten använts som bestämning till olika huvudord; dessa betecknar förutom funktion även texter, talakter, satser (i tal och skrift) och enskilda verb (i tal och skrift). Vi kommer i denna uppsats främst att uppehålla oss vid performativa talakter och yttranden.

Av betydande värde är Austins regler för att ett performativt yttrande skall bli "happy", nå sin avsedda funktion. Han skriver a.a. s. 14:

(A. 1) There must exist an accepted conventional procedure having a certain conventional effect, that procedure to include the uttering of certain words by certain persons in certain circumstances, and further

(A. 2) the particular persons and circumstances in a given case must be appropriate for the invocation of the particular procedure invoked.

(B. 1) The procedure must be executed by all participants both correctly and
(B. 2) completely.

(Γ. 1) Where, as often, the procedure is designed for use by persons having certain thoughts or feelings, or for the inauguration of certain consequential conduct on the part of any participant, then a person participating in and so invoking the procedure must in fact have those thoughts or feelings, and the participants must intend so to conduct themselves, and further

(Γ. 2) must actually so conduct themselves subsequently.

För misslyckade talakter bygger Austin (s. 17 f.) upp en särskild hierarki. Av den må här endast nämnas några termer. Talakter som ej fyller kraven under A benämnes *misinvocations* medan akter som ej fyller kraven under B benämnes *misexecutions*. Om kraven under Γ ej är uppfyllda, talar Austin om *misabuses*. Misinvocations och misexecutions sammanhåller Austin under den gemensamma beteckningen *misfires*. I det följande kommer termen *nullitet* att användas som svensk motsvarighet till *misfire*.

I denna uppsats skall några episoder i den isländska sagolitteraturen behandlas, där talsituationen avsiktligt manipuleras så, att ett yttrandes funktion kan te sig som en annan än den av sändaren eller mottagaren avsedda.

I början av Njáls saga (*ÍF XII*) introduceras en man vid namn Mård (Mǫrðr). Han bodde på Vall på Rangávellir. Han beskrivs som en mäktig hövding och en mycket lagklok man. Han hade en vacker och dugande dotter vid namn Unn, som förstod att skicka sig väl och som räknades för ett mycket gott gifte.

Till henne friade en man vid namn Hrut (Hrútr) från Breidafjordsdalarna. Han beskrivs i Njáls saga som ståtlig till det yttre, storväxt och vapenskicklig men fredlig till lynnet, hårdför mot sina fiender men en god rådgivare. Äktenskap mellan Hrut och Unn kom till stånd men det äktenskapliga samlivet mellan dem blev misslyckat. Det slutade med att Unn återvände hem till sin fader. På alltinget reste Mård sak mot Hrut och krävde sin dotters hemgift åter. Hrut utnyttjade lagens möjlighet att utmana Mård på holmgång i stället för att låta dom avkunnas. Mård ansåg sig icke kunna mäta sig med Hrut i tvekamp och lät saken falla. Hrut behöll Unns hemgift, och Mård ådrog sig mycken smälek.

Så dog Mård och Unn ärvde honom. Hon var slösaktig, hennes lösöre föröddes och till slut ägde hon endast sin jord, sina smycken – och sin fordran på Hrut. I sin nöd vände hon sig till sin frände Gunnar på Hlíðarendi. Denne var också en storväxt och ståtlig man, utmärkte sig i alla idrotter, var mycket vapenskicklig och därtill vänsäll. Gunnar var villig att hjälpa Unn i hennes krav på Hrut men visste inte hur han skulle hantera saken. Unn föreslog honom att söka råd hos den lagkunnige Njál på Bergthorsvall. Problemet var i första hand hur Hrut i laga ordning skulle kunna stämmas. Stämning skulle nämligen muntligen framföras till svaranden i hans egen bostad och i två vittnens närvaro.

Njál tänkte över saken och lade sedan fram en plan. Gunnar skulle förklädd till köpman och med två man i följe bege sig västerut, först till Hruts broder Höskuld och sedan till den gård som låg närmast Hruts egen gård samt bjuda ut varor. Han skulle därvid uppträda bråkigt och besvärligt, så att ett dåligt rykte gick före honom. Hrut skulle då komma att sända bud

efter honom för att få tvisterna bilagda. Alltjämt förklädd till köpman skulle Gunnar samtala med Hrut och så småningom skulle man börja diskutera folket på östra och södra Island. Sagan berättar (22 kap.):

Tal ykkat mun koma til manna á Rangárvöllu. Þá skalt þú segja, at þar sé sízt mannval, síðan Mqrðr gígja var dauðr. Hrútr mun spyrja, hvat þú finnr helzt til þess, at eigi megi koma maðr í stað hans; þú skalt því svara, at hann var maðr svá vitr ok svá mikill málafylgjumaðr, at aldri yrði á um höfðingskap hans. Hann mun spyrja, hvárt þér sé nokkut kunnigt af, hversu fór með þeim Hrúti. „Kunnigt er mér“, skalt þú segja, „at hann tók af þér konuna, en þú hafðir ekki at.“ Þá mun Hrútr svara: „Þótti þér ekki á verða fyrir honum, er hann náði eigi fénu, en bjó þó til málit?“ „Hér má ek vel svara þér um“, skalt þú segja; „þú skoraðir honum til einvígis, en hann var maðr gamall, ok réðu vinir hans honum þat, at hann berðisk eigi við þik, ok drap þú svá niðr málinu.“ „Mæltu ek þat“, mun Hrútr segja, „ok þótti heimskum mǫnnum sem þat væri lǫg, en mátti þó málit upp taka á qðru þingi, ef hann hefði þrek til haft.“ „Veit ek þat“, skalt þú segja. Hann mun þá spyrja þik, hvárt þú kunnir nokkut í lǫgum. „Kunna þótta ek norðr þar“, skalt þú segja, „en þó munt þú segja mér verða, hversu málit skal upp taka.“ Hrútr mun svara, at hverju máli þú villt spyrja. „At því“, skalt þú segja, „er mik skiptir engu: hversu upp skal taka fjárheimtuna Unnar.“ „Stefna skal málinu, svá at ek heyra á eða at lǫgheimili mínu“, mun Hrútr segja. „Stefn þú nú þá“, skalt þú segja, „en ek mun í annat sinn.“ Þá mun Hrútr stefna, ok skalt þú hyggja at því vandliga, hver atkvæði hann hefir. Þá mun Hrútr mæla, at þú skylir stefna; þú skalt þá stefna, ok skal stefna rangt, svá at eigi sé meir en annat hvert orð rétt. Þá mun Hrútr hlæja, ok mun hann þá ekki gruna þik, en mæla þó, at fátt sé rétt í; þú skalt kenna forunautum þínum, at þeir hafi glapit þik. Þá skalt þú biðja Hrút, at hann mæli fyrir þér, ok biðja, at hann leyfi, at þú mælir eptir; hann mun þat leyfa þér ok stefna sjálfr málinu; þú skalt þegar stefna eptir ok mæla þá rétt ok spyrja þá Hrút, hvárt rétt sé stefnt. Hann mun svara, at þat megi eigi ónýta; þá skalt þú mæla lágt, svá at forunautar þínir heyri: „Stefni ek handseldri sǫk Unnar Marðardóttur.“

Allt gick exakt så som Njál hade planerat. Gunnar sade efter, när Hrut förestavade stämningen, och han tog sedan sina följeslagare till vittne på att han stämt i Unn Mårdsdotters sak. När Hrut och hans husfolk hade somnat, smög sig Gunnar och hans båda följeslagare bort.

Höskuld hade under tiden gripits av misstanken att allt inte stod rätt till med köpmannen. Han uppsökte brodern på natten och frågade honom vad slags gäst han hade. Hrut svarade:

„Hér er Kaupa-Heðinn.“ Höskuldr segir: „Breiðari mun um bakit: ek get verit munu hafa Gunnar frá Hlíðarenda.“ „Þá mun hér sløgleiksmunr orðit hafa“, segir Hrútr. „Hvat er at orðit?“ segir Höskuldr. „Ek sagða honum, hversu upp skyldi taka málit Unnar, ok stefnda ek mér sjálfr, en hann stefndi eptir; ok mun hann þann hafa málatilbúnaðinn, ok er sá rétr.“ „Mikill er vizkumunr orðinn“,

segir Høskuldr, „ok mun eigi Gunnarr einn hafa um ráðit. Njáll mun þessi ráð hafa til lagt, því at engi er hans maki at viti.“ Þeir leita nú Heðins, ok er hann allr í brautu. Síðan sofnuðu þeir liði ok leituðu þeira þrjá daga ok fundu þá eigi.

Gunnar kom lyckligen hem. Han träffade Njál och omtalade att hans råd hade varit gagneligt.

I sagans följande kapitel berättas att Gunnar red till alltinget. Dit red också Hrut och Höskuld med stort följ. Gunnar stämde i målet på tinget och gick eden, men Hrut påstod att stämningen var ofullständig och därmed ogiltig. Gunnar utmanade då Hrut på holmgång. På Höskulds inrådan avstod Hrut från att möta Gunnar med vapen i hand. Det hela slutade med att Gunnar fick Unns pengar. Han for hem till Unn med dem och begärde ingen lön för mödan.

Delgivning av stämning har alltid varit en vanskelig sak. Under en tid, då kåranden själv eller genom ombud skulle delge svaranden stämning, var det vanligare än nu. Även under en tid då stämning kan eller skall delges skriftligen, förekommer det ofta att svarandeparten på ett eller annat sätt söker undandraga sig stämning. Därom kan rättshistorien och folktraditionen vittna.

För att undandraga sig att en sak blev föremål för rättslig prövning kunde man i det medeltida samhället förfara på flera olika sätt. Man kunde hålla sig undan eller med våld eller hot om våld hindra kårandeparten från att delge stämningen. Man kunde också vid tinget hävda att stämning ej utfärdats i laga ordning eller att stämning skett till fel domstol.

I det ovan relaterade fallet kunde Hrut ha dräpt Gunnar och hans följeslagare samt sedan gjort gällande, att Gunnar förklädd hade sökt tillskansa sig de pengar som Hrut behöll, när Mård ej vågade möta honom i holmgång. Hrut kunde svårligen ha blivit sakfälld för ett sådant dråp.

De här återgivna händelserna utspelas i sagans värld. De får tänkas ha tilldragit sig på 970-talet eller däromkring. Vi har ingen detaljkunskap om det rättssystem som tillämpades på Island vid denna tid. Grágás hade ännu inte kompilerats. Are frode berättar i andra kapitlet av sin *Íslendingabók* (*ÍF* I:1), att en man vid namn Ulfjótr under slutet av landnamstiden förde lag från Norge till Island. Ulfjótr gav en lag som skulle ha byggts på Gulatingslagen och på råd av Thorleif Hørdæ-Kárason. Ares berättelse kan svårligen vara bokstavigen sann men torde rymma en kärna av sanning. All sannolikhet talar för att man under 900-talets senare del tillämpade en rätt på Island, som i allt väsentligt stämde överens med rättssystemet i västra Norge, ett rättssystem som i Norge kom att kodifieras i Gulatingslagen. Detta betyder emellertid inte utan vidare att det är Gulatingslagen eller Ulfjóts lag som speglas i Njáls saga. Denna saga tillkom mot slutet av 1200-talet, kanske på 1280-talet. Då befann sig isländsk lag i ett brytningsskede. Járnsíða antogs

1271–73 och Jóns bók infördes 1281. I Njáls saga spelar processerna en stor roll, och sagans författare har varit en rättslärd man. Huruvida hans rättshistoriska lärdom har räckt till för att ge en korrekt bild av rättsordningen under 900-talets senare del och i början av 1000-talet är ovisst.

Det är dock skäl att konfrontera berättelsen om Gunnars besök hos Hrut med lagarnas bestämmelser.

Unn var vid denna tid frånskild och faderlös. Hon torde ha varit partshabil men icke processhabil. Så bör sannolikt bestämmelserna i Ä. Gulatingslagen² 47 och 290 tolkas. På det förra stället sägs: ”Sva skal kono sœkia sem karlmann. ef hon er ein firi sér. en hon a kost at selia sokn sina oc vorn.” På det senare stället stadgas: ”Nu ef eckia a boð a iorðu þeirri er selld er. þa scal hon fa mann til hvern sem hon vill at lysa því a þingi . . .”.

Utan tvivel hade Unn rätt att uppdraga åt Gunnar att från början till slut driva hennes sak mot Hrut.

En huvudregel var att stämning skulle utfärdas vid den saksöktes bostad och i vittnens närvaro. Varken Gulatingslagen eller Grágás hade förutsett möjligheten av att stämningssmannen uppträdde under falsk identitet. På tinget skulle käranden upprepa sin stämning och vittnena skulle styrka att han hade stämt. Om detta har Grágás (31) klara bestämmelser. Kärandeparten hade vitsord och svaranden (i detta fall Hrut) kunde icke bestrida åtalet genom att hävda att någon annan (den förgivne köpmannen) hade stämt och alltså icke kärandens ombud (Gunnar). Hrut fick därför sätta in sin motaktion på en annan punkt och göra gällande att stämningen var ofullständig.

Vi skall för ett ögonblick gå in i sagans värld, tänka oss personerna som historiska och händelserna som historia.

Njál bygger sin plan på att stämning skall anses korrekt utförd, om rätt ord uttalas på rätt sätt, på rätt plats och vid rätt tid samt i vittnens närvaro. Han förutsätter alltså att man kan identifiera yttrandet med handlingen att stämma.

Hrut accepterar på natten stämningen som rätt utförd. ”Jag stämde mig själv och han stämde efter. Han kommer att åberopa den stämningen och den är korrekt.” Han säger också att Gunnar var slugare än han. Men Höskuld förstår att det är Njál som ligger bakom, ”ty ingen är hans like i klokhet”.

Sagans författare antyder på intet sätt att han finner den svekfullt framförda stämningen ogiltig. Man kan antaga, att de som hörde eller läste sagan, när den var fullbordad, fann att Njál hade överlistat Hrut inom lagens ramar.

För en nutida läsare måste talsituationen och talakten te sig onöjaktig och den framförda stämningen framstår därmed som en nullitet. Följande må särskilt anföras:

² *Norges gamle Love indtil 1387*, förste Bind.

Gunnar uppträder förklädd och under falsk identitet. Han styrker ej sin rätt att stämma å någons vägnar. Han klargör ej heller för Hrut att han har för avsikt att stämma eller att han verkligen stämmer. Hrut måste fatta saken så, att främlingen har lyckats att korrekt återge den ordsekvens som han, d.v.s. Hrut, förestavat i informativt syfte. Själv deltar inte Hrut medvetet i ett rollspel som mottagare av ett performativt yttrande, och han är inte ens efter det att den förklädde Gunnar talat färdigt medveten om att han har blivit stämd. Han tror sig ha blivit informerad om att en köpman från norra Island har lyckats lära sig hur en stämning rätt skall formuleras. Både Hrut och hans husfolk går till sängs i lugn och ro, och även gästerna förefaller att somna. Det är först när Hrut får klart för sig vem gästen verkligen var, som han finner att en stämning blivit framförd. Men då betvivlar han inte ett ögonblick att ett nytt sakläge har uppstått genom att stämmningsorden yttrades. Det han först uppfattade som en information godkänner han nu som ett verkningsfullt performativt yttrande. Om man fasthåller kraven på talsituationen, finner man att Hrut i själva verket går i fällan först i det ögonblick, då han godkänner talakten, icke när han förestavar och avlyssnar stämmningsorden.

Det kan förefalla anakronistiskt att anlägga nutida juridiska och filosofiska aspekter på frågan huruvida Hrut stämdes i laga ordning. I sagan och i det medeltida isländska samhället var det uppenbart att han blivit stämd i laga ordning. Sagan visar att man icke gjorde åtskillnad mellan yttrande och handling, icke ställde krav på talaktens perlokutiva fas.

Skulle sagans eller verklighetens lagkloke Njál själv ha gått i en sådan fälla som sagans Njál gillrade för Hrut? Frågan kan ställas men naturligtvis inte besvaras.

Heiðarvígásaga (*ÍF* III) anses vara en av de äldre islänningasagorna. Den har ansetts vara nerskriven omkring år 1200. Dess innehåll anses vara historiskt, och huvudpersonerna i sagan har existerat i verkligheten. Det får anses styrkt, att de händelser som här skall behandlas utspelades år 1014. Detta betyder naturligtvis inte att repliker och detaljskildringar är autentiska.

Sagan beskriver en rad dråp och hämndaktioner. Den når sin kulmen, när en skara män från norra Island utför ett planlagt anfall på män som bor på södra delen av ön. Sydsidan bådär upp folk, och en drabbning äger rum på Tvidœgra hed, väster om Eiríksjökull och norr om Hvítá. När sydsidan får förstärkning genom Illuge svarte och hans män, viker nordsidan tillbaka och kommer undan i kvällningen. Ingen vapenvila ingås mellan de stridande. Manfallet har varit störst på sydsidan.

Ledare för nordsidan var en man vid namn Barði. Han drog norrut med sin skara utan att bli förföljd, och han återvände till sin hembygd. Där hade Barði att på sin broder Halldors vägnar ingå förlikning med några män från

nordlandet. Han rönte skiftande mottagande bland grannar och fränder vid återkomsten. Bl.a. bröt han ohjälpligt med svärfadern Björn och återlämnade under skymfliga former sin hustru Gudrun till honom. Detta skedde i Víðidalen.

Strax därefter fick Barði och hans män höra ett starkt gny. De såg att en stor skara män red ner mot ån. Det var Thorgísl Arason, som kom från sitt bröllop norrut i Tvärå i Eyjafjord och var på väg västerut mot hemmet. Han red med stort följe – 80 man – och i hans sällskap var bl.a. Snorre gode. Thorgísl hade tidigare varit gift med Gríma, en syster till Illuge svarte och Tind Hallkelsson, och han hade vänner bland folket i Borgarfjord. Sagan berättar (33–34 kap.) som följer.

Pá mælti Barði: „Tökum ofan búnað várn ok ríðum í flokkinn ok aldri meir en einn senn, ok munu þeir ekki í ráða, er myrkt er.“ Ríðr Barði at Snorra goða ok hefir grímu á höfði sér ok hjalar við hann á vaðinu ok segir honum tíðendin. Nú ríða þeir af áinni. Pá mælti Snorri: „Porgísl“, segir hann, „hér vilju vér æja ok eiga dvöl ok hjalask við, áðr vér skipum oss á gistingar.“ Þeir Barði ríða hjá flokkinum, ok ráða menn ekki í þat. Porgísl ætlar um kveldit á Breiðabólstað. Ok er þeir [höfðu] niðr sezsk, þá mælti Snorri: „Pat er mér sagt, Porgísl“, segir hann, „at engi maðr mæli jafnvel fyrir griðum sem þú ok qnnur lögskil.“ „Lítills er um þat vert“, segir Porgísl. „Nei“, segir Snorri, „mikitt mun til haft, er einmælt er um.“ Porgísl segir: „Eigi er frá haft, at ek mæla betr fyrir griðum en aðrir menn, ok má þó lögfullt vera.“ Snorri mælti: „Pat vil ek, at [þú] látir mik heyra.“ Hann segir: „Hver þorfr er þess? Eru hér nokkurir missáttir?“ Hann kvezk aldrigi þat vita, en aldrigi er því misráðit, ok ger, sem ek vil, ok skeyt mér forvitni.“ Porgísl segir, at svá skal vera. Hann tók þá til máls.

„Pat er upphaf griðamála várra, at guð sé við oss alla sáttir; vér skulum ok vera menn sáttir vár í millum ok samværir at qldri ok at áti, á þingi ok á þjóðstefnu, at kirkna sókn ok í konungs húsi ok hvarvetna, þar er manna fundir verða, þá skulu vér svá sáttir, sem aldri hafi fjándskapr vár í millum verit. Vér skulum deila kníf ok kjötstykki ok alla hluti vár í milli sem frændr en eigi fjáendr. Ef sakar gerask heðan af á milli vár, þær skal fé bæta, en eigi flein rjóða, en sá várr, er gengr á gorrvar sættir eða vegr á veittar tryggðir, þá skal hann svá víða vargrækr ok rekinn, sem menn víðast varga reka, kristnir menn kirkjur sökja, heiðnir menn hof blóta, eldar upp brenna, jorð grær, moqr móður kallar, skip skríðr, skildir blika, sólskin snæ lægir, Fiðr skríðr, fura vex, valr flýgr várlangan dag, standi honum beinn byrr undir báða vængi, himinn hverfr, heimr er byggðr, vindr vex, veitir vatn til sjóvar, ok karlar korni sá. Hann skal firrask kirkjur ok kristna menn, guðs hús ok guma, heim hvern nema helvíti. Tekr hverr várr tryggðir við annan fyrir sik ok sinn erfingja, alinn ok óborinn, getinn ok ógetinn, nefndan ok ónefndan, en hvorr veitir í mót tryggðir ok ævintryggðir, mætar tryggðir ok megintryggðir, þær er æ skulu haldask, meðan moldir ok menn lifa. Nú eru vér sáttir ok sammála, hvar sem vér finnumsk á landi eða á legi, skipi eða á skíði, í hafi eða [á] hestbaki, árar at miðla ok ausskotu, þóptu ok þilju, ef þarfar gerask, jafnsáttir hvorr við annan sem sonr við föður eða faðir við son í samförum qlum.

Höfum nú lófatak at tryggðamálum ok höldum vel tryggðir at vilja Krists ok at vitni allra manna þeira, er nú heyrðu tryggðamál; hafi sá guðs hylli, er heldr tryggðir, en sá gremi guðs, er rýfr réttar tryggðir, en hylli sá, er heldr. Höfum heilir sæzk, en guð sé við alla sátrr.”

Ok er Þorgísl hafði lokit at mæla fyrir griðum, þá mælti Snorri: „Haf þökk fyrir, vinr; stórvel er mælt, ok þat sýnt, sá, er á bak gengr, er at vísu griðníðingr, ok sé hann við staddr.“ Nú segir Snorri tíðendin, þau som orðin váru, ok þat, at þeir Barði váru þar komnir í flokk þeira Þorgísls. Þar váru margir vinir sunnanmanna ok náfrændr. Þorgísl hafði ok átt fyrr Grímu Hallkelsdóttur, systur Illuga ins svarta. Þá mælti Þorgísl: „Vel hefðim vér mátt missa þín, Snorri, nú at sinni.“ Hann svarar: „Eigi er þat, góði vinr, ærin eru nú orðin vandræði með mönnum, þótt hér nemi staðar.“ Þorgísl vill nú eigi ganga á grið þessi, er hann hefir sjálfr fyrir mælt, ok skiljask menn nú. Ríðr Snorri frá með tuttugu menn ok Barði með honum ok hans menn til Lækjamóts, ok tekr Þórarinn vel við þeim, ok eru nú kátir.

När fejd eller fiendskap avbröts, var tre begrepp centrala i isländskt liv och lagspråk: *sætt* (*sátt*), *grið* och *trygð*.³

Sætt innebar förlikning och sämja mellan två personer; två personer som försonats var *sáttir*. Orden ingår i talrika sammansättningar. *Grið* betecknade dels lejd, som beviljats viss person för viss tid, dels allmän vapenvila för viss tid eller plats. Som synonym till *grið* kunde stundom *friðr* förekomma. *Trygð* innebar varaktig fred och sämja. *Grið* kunde beviljas för erläggande av böter i dråpsmål; sedan böterna erlagts, skulle trygð högtidligen garanteras. När *grið* skulle sättas, användes en ed som kallades *griðamál*. När trygð skulle garanteras, användes ett edsformulär som kallades *trygðamál*.

Den vetenskapliga litteraturen om *griðamál* och *trygðamál* är omfattande. En litteraturöversikt möter i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* i artikeln *Griðamál og trygðamál*. Framst bland undersökningarna må nämnas W. H. Vogt, *Altnorwegens Urfehdebann und der Geleitschwur* (1936) och samme förf., ”Zu tryggðamál und griðamál” (*PBB* LXII, 1938, s. 33 ff.).

Griðamál saknas i de norska landsdelslagarna. Av *trygðamál* är endast inledningsorden belagda i en av dessa lagar, nämligen Gulatingslagen. I denna börjar kap. 320 sålunda: ”Saker varo þeirra a millum N. oc N. Nu ero þær saker settar oc fe bættar fullum eyri oc fram komnom þeim i hond er hava skal. slict som dæmendr dæmdo. metendr mato. virðendr virðu. hyggiendr hug . . .” Här avbryts texten.

Såväl *griðamál* som *trygðamál* är däremot väl belagda i Grágás. I två islänningasagor förekommer en kombination av *griðamál* och *trygðamál*.

Vogt skiljer (1936, s. 160) med hänsyn till den tänkta talsituationen mellan två grupper av formler för *grið* och *trygð*. Den ena gruppen, kallad A-

³ Se härom bl.a. Klaus von See, *Altnordische Rechtswörter*, passim.

gruppen, innehåller varianter, där det får förutsättas, att den talande har varit en av parterna i en tvist eller fejd. Den andra gruppen, kallad B-gruppen, innehåller varianter, där den talande får tänkas vara ledare för en uppgörelse och en försoningsakt.

Till grupp A (partsed) av griðamál för Vogt bl.a. kap. 384 och 386 i Staðarhólsbók.⁴ Det förra börjar med följande ord: "Þat er uphaf at þeso male. at ek set grið oc friþ a milli þeirra .N.º oc N.º. Se cristr fyrstr igríðum þvi at hann er beztr . . . Set ec grið och fullan frið . . .". Ordet *vér* används i det följande om parterna: "sva lengi sem ver verþum a sáttir . . .". Kap. 386 börjar sålunda: "Þat er uphaf mals mins at ec set grið oc frið her a meðal manna. se cristr i gríþum með oss . . . Set ec grið oc fullan frið . . .". Även i detta kapitel används pronomenet *vér* om parterna.

Häremot står kap. 383 och 385 i Staðarhólsbók. Kap. 383 inleds sålunda: "Allir vito atburþi um missætti þeirra Nº N.º sonar oc .Nº N.º sonar oc nu ero til komnir vinir þeirra. oc vilia sætta þa. Nu selr .Nº N.º son grið . . .". Något avvikande börjar texten i kap. 385: "Vendræði gerðuz þeirra a meðal .N.º N.º sonar oc .Nº N.º sonar sem þer vituð skyn á. Nu hafa vinir þeirra til comit oc vilia sætta þa. oc nu ero sett grið með þeim." Kap. 114 i Konungsbók av Grágás överensstämmer nästan fullständigt med kap. 383 i Staðarhólsbók. Dessa formler hör till grupp B, är avsedda att användas när en tredje man lyser grið mellan två parter.

I de isländska grágástexterna är trygðamál endast belagt i B-versioner, d.v.s. i texter, som skall användas, när tredje man talar. Trygðamál förekommer en gång i Konungsbók (kap. 115) och två gånger i Staðarhólsbók (kap. 387 och 388). Versionen i kap. 388 står Konungsbók 115 nära men är något kortare.

Trygðamál i Konungsbók är den version som närmast överensstämmer med texten i Heiðarvíga saga. Här återges Konungsbóks text enligt Finsens utgåva 1852, s. 205 ff.⁵

115. trygða mal.

Sacar voro a mille þeirra N. N. oc N. N. enn nu ero þær settar oc fe bøttar sem metendr máto oc teliendr toldo oc domr dømþi. oc þiggiendr þágo oc þaðan báro með fe fulllo. oc fram komnom eyre þeim i hond sellt er hafa scyllde. Þit scolot vera menn sattir oc samværir at öldri oc at átte. aþingi oc aþioðstefno at kirkna sócn oc ikonvngs húse. oc huervetna þess er manna fundir verða þa scolot þit sva samsáttir sem aldregi høfiz þetta yckar a meðal. Þit scolot deila kníf oc kiotstyc-

⁴ Grágás efter det Arnamagnæanske Haandskrift Nr. 334 fol., Staðarhólsbók, udgivet af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat (Kjøbenhavn 1879). Utgåvans markering av upplösta förkortningar återges här icke.

⁵ Utgåvans markering av upplösta förkortningar återges här icke; kapitåler inuti ord och i ordslut återges med dubbelskriven konsonant.

ke. oc alla lute yckar imille sem frændr enn eigi sem fiandr. Ef sacar geraz siban amille þeirra annat enn þat er vel er. Þat scal fe bota enn eigi flein riða. En sa yckarr er gengr a gørvar sáttir eða veqr aveittar trygðir. þa scal hann sva viða vargr rækr oc rekinn sem menn viðazt varga reka. cristnir menn kirkior søkia. heiðnir menn hof blóta. elldr upp brennr. iorð grør. mögr moðor callár. oc moþir mög föðir. alldir ellda kynnda. scip scriðr. scildir blícia. sol scínn snæ leggr. fiðr scriðr fura vex. valr flyr várlangan dag. stendr honom byrr beinn vndir báda vængi. himinn huerfr heimr er bygðr. vindr þytr. vótn til sævar falla. karlar korne sá. hann scal firraz kirkior oc cristna menn. Guðs hus oc guma. heim huern nema hæl vite. Nu haldit þit bápir abóc einni enda ligr nu fe aboc er N. N. bötir fyrir sic oc sinn erfingia alinn oc o borinn. getinn oc ogetinn. nefndan oc onefndan. N. N. tecr trygðir enn N. N. veitir ævintrygðir þar æ scolo halldaz meþan molld er oc menn lifa. Nu ero þeir N. N. oc N. N. sáttir oc sammala hvar sem þeir hittaz alande eþa lege. scipi eða ascíðe. ihafe eða a hestz bake arar miðla eða avstscoto. þopto eða þilio ef þarfar gervaz. iafn sáttr hvarr við annan sem faþir við son. eða sonr við foðor isamförum öllom. Nu leggja þeir hendr sinar saman. N. N. oc N. N. halldit væl trygðir at vilia cristz oc allra manna þeirra er nu heyrðo trygða mal. hafe sa hylle guðs er helldr trygðir. en sa reiðe er ryfr rettar trygþir. enn hylle sa er helldr. hafit hæilir sæz. enn ver sé m váttar er við erom staddir.

De två islänningasagor, i vilka trygðamål möter, är Grettis saga och Heiðarvígá saga. I båda sagorna är det tal om grið och i båda fallen byggs ett påbörjat griðamål ut med trygðamáls bundna ordalag, varigenom sanktionsbestämmelserna blir strängare formulerade.

I båda sagorna får kombinationen av griðamål och trygðamål en formulering som är användbar när en av parterna talar. Detta går på ett naturligt sätt in i sammanhanget i Grettis saga (*ÍF VII*, s. 232 f.). Där utlovas grið åt Gretti, som uppträder under det falska namnet Gest, för att han skall kunna delta i en improviserad brottningsstävlan. Den utförliga eden i Grettis saga är klart tänkt som ett griðamål men innehåller betydande element och formuleringar ur trygðamål.

Episoden i Heiðarvígá saga behöver närmare analyseras, och vi återvänder till utdraget ur sagan för att följa, hur talsituationen uppkommer och utvecklas.

Barði och hans män har oförmärkt blandat sig med Thorgísls män. Förutom Snorre har ingen i Thorgísls skara och ej heller Thorgísl själv hört talas om striden på Tvidægra hed. Barði och hans män har till yttermera visso vidtagit åtgärder för att inte bli igenkända. Snorre föreslår Thorgísl att man skall taga en stunds rast innan männen skils för att söka nattkvarter. Och när man har satt sig, säger Snorre – insmickrande: ”Det har sagts mig, Thorgísl, att ingen kan påbjuda grið och [vidtaga] andra rättshandlingar så väl som du.” ”Det talet är föga värt”, säger Thorgísl. ”Jo”, säger Snorre, ”det ligger nog mycket i det, eftersom alla säger detsamma därom.” Thorgísl säger:

”Det är icke sagt att jag kan påbjuda grið bättre än andra män, men jag kan dock göra det enligt lagen.” Snorre säger: ”Det vill jag, att du låter mig höra.”

Thorgísl anar väl inte något svek men är alltjämt föga villig att föredraga griðformuläret. Han säger: ”Vad skall det tjäna till? Är här några som är osams?” Snorre undviker att svara på frågan. Han säger att man aldrig kan veta, om så är fallet, och att det aldrig kan skada, och tillägger: ”Gör som jag vill och stilla min nyfikenhet!” Thorgísl säger då att det skall bli som Snorre vill och tar till orda.

Det vill synas som om frasen *mæla fyrir griðum ok qnnur lqgskil*, som Snorre använder och som här återges med ”påbjuda grið och [vidtaga] andra rättshandlingar” inrymmer situationens dubbelhet. Thorgísl tycks tro att Snorre menar, att han, Thorgísl, på ett korrekt sätt kan läsa upp vissa formelaktiga fraser, som skall användas när lejd ges och när andra processuella handlingar företagas, och att han skall visa detta. Men frasen *mæla fyrir griðum* inrymmer ett performativt element: att *mæla fyrir griðum* kunde innebära att åstadkomma grið, vapenvila, genom föredragande av en formel, griðamål. Till rättshandlingen hörde även att nämna tolv män, som skulle ansvara för griðen, och två eller flera vittnen. Thorgísl inser kanske själv något av situationens dubbelhet, när han frågar: ”Vad skall det tjäna till? Är här några som är osams?”

Thorgísl inleder sitt tal med att återge början av ett griðamål, som närmast ansluter till den ovan nämnda A-gruppen, dock utan att ha verbalt motstycke inom denna. Redan efter orden ”þat er upphaf griðamála várra, at guð sé við oss alla sáttr” går han emellertid över till trygðamål: ”Vér skulum ok vera menn sáttir vár í millum ok samværir at qldri ok áti, á þingi . . .”.

Thorgísls formel måste föras till A-gruppen, det är en av två parter som talar och subjektet är *vér*. Dispositionen av stoffet och ordalagen står eljest mycket nära Konungsbóks text, som hör till B-gruppen. Det förefaller uppenbart, att sagoförtäljaren känt trygðamål i en version, som stått Konungsbók nära. Sagan utformades dock innan den nu föreliggande Konungsbók nedskrevs. Trygð skulle bekräftas med hand på bok och med handslag.

Det finns i och för sig ingenting i talsituationen, som betingar att Thorgísl skulle tala i *vi*-form, uttrycka sig så som om han själv hade varit en av parterna i en nyss utkämpad strid. Snorres hemställan innebar ju att han skulle visa sin skicklighet i att med ord hindra vapenskipfe, och han kunde lika väl ha talat som fredsmäklare. Sagoförtäljaren låter Thorgísl välja det alternativ som kunde få den av Snorre eftersträvande effekten.

När Thorgísl slutar att ”mæla fyrir griðum”, tackar Snorre honom och säger, att det var väl mäلت och att den som bryter vapenvilan förvisso är en ”griðníðingr” och hemfallen åt en sådans straff. Han låser alltså fast Thorgísl

vid uppfattningen, att han med sina ord verkligen utfört handlingen att sätta grið. Därefter berättar Snorre vad som hade hänt och omtalar att Barði och hans män nu befinner sig i Thorgísls skara. Thorgísl säger då: "Den här gången hade vi gott kunnat undvara dig, Snorre." Men Snorre söker lugna honom med att det nu får vara slut med allt bråk. Och sagoförtäljaren säger: "Thorgísl vill nu icke bryta den grið han själv hade påbjudit." Med dessa ord antyder sagoförtäljaren att rättshandlingen även enligt hans mening verkligen blivit utförd. Och så har troligen hans samtid uppfattat saken.

För en nutidsmänniska ter det sig orimligt att söka hävda, att Thorgísl verkligen satte grið och utlovade trygð i enlighet med isländsk lag under fristatstiden. Följande må särskilt framhållas:

Det nämns ingenstades i sagan att Thorgísls ord hördes av mängden; han föredrog en formel för att stilla Snorres nyfikenhet, men Snorre var icke hans tänkbara motpart. Möjligen kan det antagas, att Barði – utan att vara igenkänd av Thorgísl – uppehöll sig i de talandes närhet. Frånsett att Thorgísls första mening innehåller ordet *griðamál*, har hans ordval ingenting med grið att göra. Han nämner icke män, som skall svara för grið, ej heller några vittnen; han antyder inte ens att sådana tarvades. Och om hans ord var att fatta som trygðamál, underlät han att fullfölja handlingen att skapa trygð genom att påfordra hand på bok eller handslag; han antydde inte ens att sådant skulle bekräfta eden. Han har alltså inte fullbordat en juridisk handling av något slag, han har endast utfört en lokution. Han var uttryckligen ombedd att utföra denna i informativt syfte, och ansåg sig hava gjort så. Vi måste konstatera, att han icke framställs som klart medveten om att hans ord kunde få annan verkan än den avsedda. Men sagoförtäljaren låter icke blott Thorgísl acceptera Snorres syn på det skedda. Han säger även själv att grið var satt.

Det är ovisst, om sagoförtäljaren var klar över skillnaden mellan griðamál och trygðamál. Han låter grið bli satt genom uppläsning av trygðamál. Tänkas kan att han berättade episoden för att visa Snorres slughet, visa hur Snorre kunde lura Thorgísl, som fick framstå som mindre lagklok, än han själv trodde sig vara. Men det kan också tänkas, att sagoförtäljaren verkligen accepterade rättshandlingen som fullgod.

Gemensamt för de båda episoder, som här refererats och analyserats, är att i formellt hänseende performativa yttranden tillskrivs rollen av fullgoda juridiska handlingar i och med att yttrandena blev verbalt korrekt framförda. Sagoförtäljarna och deras publik accepterade lokutionerna som juridiska handlingar, trots att talakterna företedde stora brister och talsituationerna i själva verket var orimliga.

Hur varsam man i den isländska sagans värld ansåg sig böra vara med ord framgår av en episod i Gunnlaug Ormstungas saga. Gunnlaug, Illugi svartes

son, hade vid 12 eller möjligen 15 års ålder blivit osams med sin fader och flyttat från Gilsbakki till Borg. Denna gård innehades av Thorsteinn, Egill Skallagrimssons son. Thorsteinn hade en dotter Helga, som var jämnårig med Gunnlaug och som kom att bära tillnamnet ”den fagra”. Gunnlaug lärde lagkunskap av Thorsteinn, och han och Helga trivdes gott i varandras sällskap. Sagan berättar (*ÍF* III, s. 60) följande:

Ok einnhvern dag, er menn sátu í stofu at Borg, þá mælti Gunnlaugr til Þorsteins: „Einn er sá hlutr í lögum, er þú hefir eigi kennt mér, at fastna mér konu.“ Þorsteinn segir: „Þat er lítit mál“, ok kenndi honum atferli. Þá mælti Gunnlaugr: „Nú skalt þú vita, hvárt mér hafi skilizk, ok mun ek nú taka í hönd þér ok láta sem ek festa mér Helgu, dóttur þína.“ Þorsteinn segir: „Þarfleysi ætla ek þat vera“, segir hann. Gunnlaugr þreifaði þá þegar í hönd honum ok mælti: „Veit mér nú þetta“, segir hann. „Ger sem þú vill“, segir Þorsteinn, „en þat skulu þeir vita, er hjá eru staddir, at þetta skal vera sem ómælt ok þessu skulu engi undirmál fylgja.“ Síðan nefndi Gunnlaugr sér vátta ok fastnaði sér Helgu ok spurði síðan, hvárt þá mætti svá nýta. Hann kvað svá vera mega, ok varð monnum mikit gaman at þessu, þeim er við váru staddir.

Episoden företer likheter med de två ovan behandlade händelserna i Njáls saga och Heiðarvíga saga. Liksom Thorgísl Arason var Thorsteinn ovillig att ge sig in i en talakt, vars följd kunde bli andra än som avsetts. Liksom Gunnar på Hlíðarendi begärde Gunnlaug Illugason att få sig en formel förestavad, som rätt återgiven kunde få performativ karaktär och illokutiv kraft.

Men Thorsteinn var på sin vakt. Han tog de närvarande till vittnen på att sagt skulle vara som osagt och att intet avtal skulle följa. Först sedan han sagt detta, lät han leken ha sin gång. Alla männen hade roligt åt det som hände. Om Helgas tankar och känslor nämner sagan ingenting. Det skedda kom inte att återopas, när Gunnlaug senare i sagan framförde sitt äktenskapsanbud.

De tre episoderna eller berättelserna speglar det talade ordets stora roll i det fornisländska rättssystemet. Lag stiftades muntligen i lagrätten på alltinget, lagsagomannen framsade under loppet av varje treårsperiod hela den gällande lagen på alltinget; tingsordningen med dess komplicerade rättsregler skulle t.o.m. framsägas varje år. Allt detta skedde så vitt vi vet utan manuskript. På 1000-talet började nedteckningen av lagarna men respekten för det talade ordet måste alltjämt ha varit stor. Alla processer fördes muntligt. Formellt felaktiga käromål kunde icke förbättras. Hade ett mål påbörjats felaktigt, var hela saken förlorad, även om käranden uppenbarligen hade rätt i sakfrågan. Hade en part icke brustit i verbala formalia, stod han starkare än en part som brustit däri. Så långt som till att hävda allsidiga krav på talakten och dess kontext hade man dock icke nått. Ett performativ kunde framföras maskerat eller av våda – orden gällde likväl.

Litteratur

- Austin, John L.: *How to Do Things with Words* (Oxford 1962, här citerad efter nytryck 1965)
- Brockhaus-Wahrig: *Deutsches Wörterbuch* 1–6 (Wiesbaden 1980–1984)
- Ekman, Rolf: *Filosofins grunder* (Stockholm 1973)
- Grágás efter det Arnamagnæanske Haandskrift Nr. 334 fol., *Staðarhólsbók*, udgivet af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat (Kjøbenhavn 1879)
- Grágás. *Islændernes Lovbog i Fristatens Tid*, udgivet efter det kongelige Bibliotheks Haandskrift og oversat af Vilhjálmur Finsen for det nordiske Literatur-Samfund. Første Bind (Kjøbenhavn 1852)
- ÍF = *Íslenzk fornrit*
- Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid I-XXII (Malmö 1956–1978)
- Norges gamle Love indtil 1387. Første Bind (Christiania 1846)
- Olivecrona, Karl: *Rätt och dom* (Stockholm 1960)
- Rosengren, Inger: “Die Sprechhandlung als Mittel zum Zweck. Typen und Funktionen” (*Sprache und Pragmatik*, Lund 1979, s. 188–213)
- Searle, John R.: “A Classification of Illocutionary Acts” (*Language in Society* 1976, s. 1–34)
- *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language* (Cambridge, London, New York 1969)
- See, Klaus von: *Altnordische Rechtswörter* (Tübingen 1964)
- Strömberg, Tore: *Inledning till den allmänna rättsläran* (Lund 1962)
- Vogt, Walther Heinrich: *Altnorwegens Urfehdebann und der Geleitschwur* (Weimar 1936)
- “Zu tryggðamál und griðamál” (*PBB* LXII, 1938, s. 33–42)
- Wunderlich, David: *Studien zur Sprechakttheorie* (Frankfurt am Main 1976)

PATRICIA CONROY and T. C. S. LANGEN

Laxdæla saga: Theme and Structure

This paper defends the often-attacked unity of *Laxdæla saga*. It holds the saga to be a narrative informed throughout by a single point of view and constructed so that every episode serves that point of view. Section I of the paper maintains that *Laxdæla* is not patterned on the feud-saga model, with Kjartan as its hero, but rather on the model of the saga of a woman and her several husbands. Section II describes how the early chapters of the saga establish the point of view in light of which the whole narrative is to be understood. Section III examines the structural mechanisms that integrate what critics have referred to as the introductory, core, and aftermath portions of the saga, while Section IV examines nonstructural links. Section V discusses the intensification of narrative point of view in the final chapters of the saga and accounts for the presence of the two epilogues.

I. Structure of the whole saga

It may be that *Laxdæla saga* is less concerned with the figure of Kjartan Ólafsson as hero than many critics have tended to think it was. For one thing, the first and last parts – two-thirds of its length – take place without him. For the introductory third, relevance has been sought in seeing it as accounting for the splendor of Kjartan's family at the time of his birth (Andersson 1967:172; Magnusson and Pálsson 1969:10; Arent Madelung 1972:16 and 95; Heller 1976:122). It can be objected, however, that this is too small a purpose for so large a portion of the saga: critics have complained that the narrative here is chronicle-like – the work of a hack who could not discriminate between the relevant and the picturesque (Bååth 1885:45; Vigfusson and Powell 1905:II, 138; Sveinsson 1934:xliv; Schildknecht-Burri 1945:106–109). The last third of the narrative has been accounted for as a survey of the results of Kjartan's death (Heller 1976:29; Andersson 1967:170) – and perhaps this will do for the killings of Bolli and Helgi, but it will not do for the meticulously crafted biography of Þorkell Eyjólfsson, packed as it is with links to certain pre-Kjartan portions of the story. Indeed, considering the figure of Kjartan as the organizing principle of the saga and his death as its climax creates more difficulties than it resolves. An explana-

tion in terms of one of the other main characters will serve us better.

The story of a woman and her several husbands is the organizing principle of *Eiríks saga rauða*, and it has been suggested that the author of *Eiríks saga* borrowed this structure from *Laxdæla* (Conroy 1980:116–125):

- I. Pioneer story about the ancestors of the woman
- II. Family history of the first of the prominent husbands
- III. Introduction of the woman and her father
- IV. Foretelling of the woman's marriages
- V. Introduction of the first prominent husband and his brother or foster-brother
- VI. Marriages
 - A. Marriage to the first prominent husband
 - B. Marriage to the second prominent husband
- VII. Epilogue about the woman and genealogy of her descendants

The enormous differences between *Laxdæla* and *Eiríks saga* reflect each sagaman's interest in a different aspect of the central woman's experience. Guðríðr Þorbjarnardóttir, around whose life-story *Eiríks saga* is built, was married to two pioneer explorers and was the daughter of another; she herself took part in voyages to new lands. The sagaman, interested in the exploration and settlement of Greenland and Vinland, accordingly expanded those sections of the structure which incorporate exploration stories. The *Laxdæla* author's interest in his material seems to have centered on the moral tone of an era, and he has elaborated those parts of the structure into which he could introduce representations of the establishing of a standard of behavior and a subsequent falling away from that standard. Bolli's killing of Kjartan is seen to be a result of this moral decline, and that story is treated as a subsaga unto itself, contained within the larger structure.

In *Eiríks saga* and *Laxdæla*, Section I, the pioneer story, has two functions: it links the ancestors of the central woman with the ancestors of her most prominent husband, and it tells specifically of the arrival and settlement of the woman's ancestors in Iceland. In *Laxdæla*, this pioneer story concerns itself with Ketill's son Björn inn Austræni, the great-great-grandfather of Guðrún, who settled at Snæfellsnes (Chs. I–III). Section II, the family history of Bolli, the first prominent husband, starts with Unnr in Djúpúðga and continues right down to the young adulthood of Bolli, her great-great-grandson (Chs. IV–XXXIX). It is this section which sees the introduction of the sagaman's major concern, the breaking down of the traditional morality based on clan loyalty, a breakdown which leads to the moral chaos into which Kjartan, Bolli, and Guðrún are born. In *Laxdæla*, Section III, which contains the introduction of the central woman and her father (Ch. XXXII), is very brief and pointed: the account of Guðrún's intellect and

kurteisi is undercut by hints of Ósvífr's carelessness as a father and of his hunger for money. Section IV, the foretelling of the woman's marriages, occupies the next chapter. In Chs. XXXIV–XXXV, a brief account of Guðrún's first two marriages carries on the themes of Section III, the introduction of the woman and her father. The next three chapters conclude the introduction of the family of the first prominent husband; and Section V, the introduction of the prominent husband and his (foster) brother, runs from Ch. XXXIX through Ch. XLIII. As in *Eiríks saga*, it is not the future husband but the (foster) brother who is the more prominent of the young men. Section V, along with VIA and B, the marriages to prominent men, occupies in *Laxdæla* a stretch from Ch. XXXIX to Ch. LXXVI, and within this section the author has incorporated another structure, one which itself is often seen as underpinning an entire saga: conflict – climax – revenge – counterrevenge – reconciliation – epilogue.¹ The introduction to this subsaga is performed by the introductory sections of the larger saga. The conflict between Kjartan and Bolli is narrated in Section V of the larger saga. The climax of the subsaga (the killing of Kjartan) and the revenge (the killing of Bolli) form the substance of the narrative of the marriage to the first prominent husband (Section VIA of the larger saga). The subsaga's counter-revenge (the killing of Helgi) serves also to introduce the second prominent husband (Section VIB of the larger saga), and the subsaga's reconciliation and epilogue are interwoven with the narrative of this marriage. The epilogue for the larger saga (Section VII) is found in the last part of Ch. LXXVIII – as in *Eiríks saga*, it incorporates personal details about the woman and genealogies of her descendants.

It is not difficult to understand how someone who wished to compose a saga about the settlement and exploration of new lands might come to see that the life story of Guðríðr Þorbjarnardóttir could serve as an organizing principle – especially if, as Conroy alleges, he had already before him the example of another saga's use of such a structure. It is perhaps less easy to see how the life story of Guðrún could have appealed in this way to the *Laxdæla* author. For one thing, his motive in composing the saga is harder to identify. Ari C. Bouman (1962:145) has made the interesting suggestion that there may have existed in the sagaman's day no known explanation for the fact recorded in *Landnámabók* that one foster-brother (Kjartan) had been killed by the brothers-in-law of the other (Bolli), and that the sagaman, intrigued by this mystery, had then tried to account for it in *Laxdæla*. Certainly, concern for how such a tragedy could have come about – and, more specifically, interest in the moral tone of the lives of the participants –

¹ The identification of this structure and the terminology used to discuss it are from Andersson (1967:3–30). Hume (1973:605) points out that the "conflict portion" of a saga may itself be highlighted as part of a larger structure.

does seem to inform the whole saga. If we can admit this concern as a motive for interest in the story, then it becomes easier to see how the life of Guðrún, who inspired the unfortunate loves of Kjartan and Bolli and then survived both men, can have come to be considered as an organizing principle.

II. Establishment of narrative point of view²

II A. *Unnr's life as exemplum*

A narrative like *Laxdæla*, which embodies a point of view, works on two levels at once – plot, or what happens, and theme, or what the plot is meant to mean. “At once” does not necessarily imply “simultaneously”. Readers of *Bleak House* will remember the description of the moral qualities of a London fog with which Dickens prefaces a story about a sordid law case. Here Dickens set aside considerations of plot for a time in order to develop theme. When we see a given sagaman concentrating for a while on theme rather than on plot, however, we seem habitually to conclude that he has lost his grip on the story. This leaves us describing several sagas – *Laxdæla* among them – as for the most part well-constructed, but containing inexplicable lapses (e.g. Clover 1982:27). One reason we find ourselves talking this way is that when a sagaman wants to supply moral direction for his plot, he does not describe a fog – he tells a story. Much that has been considered plot in *Laxdæla* is more intelligible as setting – the establishment of mood, the providing of a thematic climate.

The beginning of *Laxdæla*, which does not have to do directly with Kjartan, Bolli, and Guðrún, is mostly concerned with theme, with setting up a frame of reference to use in the interpretation of the events to follow. The story of Kjartan, Bolli, and Guðrún is meaningful only when seen against the backdrop of its preparation. Some critics have seen these three characters as idealized and heroic figures, the flower of their line (Arent Madelung 1972:16; Magnusson and Pálsson 1969:15). The effect of this view is to deny purpose to the first part of the saga. Njörður P. Njarðvík (1971:72–75, 80) and Ursula Dronke (1979:120–137) have both pointed out that the behavior of Kjartan, Bolli, and Guðrún is undisciplined and self-centered, rather than heroic. If we are willing to consider that these three characters have been meant to be seen as heirs of a problematic past, then it becomes possible to follow a steady development of theme from the beginning to the end of the saga, with Unnr in Djúpúðga as the exemplar of an ideal and Kjartan, Bolli,

² Another version of Section II of this article was given as “Family Relationships and the Interpretation of *Laxdæla saga*” by T. C. S. Langen in Old Norse Section II, SASS Meeting, Amherst, Massachusetts, 5 May 1978.

and Guðrún as residents of a world in which this ideal has ceased to be exemplified.

Unnr in *Djúpúðga* is a crucial figure for *Laxdæla* (Bååth 1885:43–45; Bouman 1962:115; and Sveinsson 1934:xiv). Too often, critics have looked at her story in terms of its detachability (e.g. Clover 1982:37–38), since it appears so often in the introductory portions of other sagas. But surely this is the wrong way around to approach a consideration of its role in a particular work. The question to ask is not whether Unnr’s story can stand on its own, dissociated from *Laxdæla*, but whether *Laxdæla saga* can stand without Unnr’s story. The answer is no: *Laxdæla* would be unintelligible without the figure of Unnr.

Section I of the saga of a woman and her husbands tells how the woman’s ancestors came to Iceland, and it links her ancestors with those of her most prominent husband. In *Laxdæla*, Björn, Guðrún’s family pioneer, is the brother of Unnr, Bolli’s family pioneer; and Björn’s story introduces Unnr’s. In both cases, the *Laxdæla* author has shaped the pioneer stories, which exist independently of the saga, to perform a specific function in his own narrative. One way to estimate the effect of this shaping is to compare the pioneer tales in *Laxdæla* with their appearances in other works.

In *Eyrbyggja saga*, for instance, hereditary landowners forced into exile by the rise to power of Haraldr inn Hárfagri are returning as vikings to plunder the farmers. Haraldr asks Ketill Flatnefr, Unnr’s father, to lead an expedition against the raiders. Ketill, unwilling to make such an alliance, takes his family into exile, circumstances forcing him to abandon one son, Björn, who is with foster parents. Later, Björn is made an outlaw when he tries to reclaim his father’s property. When he does rejoin his family after some years, they have become Christian, and they nickname him “Björn inn Austræni” because he is still pagan and has become a stranger. The message of the information in *Eyrbyggja* is that families are divided by political and religious issues beyond their control. In *Laxdæla*, however, the situation in Norway is only incidental to the family’s breaking up. Knowing that Haraldr wishes to diminish the family’s autonomy and prestige, Ketill calls the group together, including Björn, who in this saga is living at home. Ketill says he would prefer to stay in the land of his ancestors, but “eigi vil ek yðr leiða í svá mikil vandkvæði með einræði mínu, því at mér er kunnigt skaplyndi frænda minna ok vina, at þér vilið eigi við oss skiljask” (4; Ch. II). In repudiation of his father’s expectations, Björn makes an impudent speech and, taking another brother with him, departs immediately for Iceland. In *Laxdæla*, then, it is an internal cause, lack of piety, that splits the family; and this displacement of loyalty by self-interest is the theme of Section I, the pioneer story of Guðrún’s family.

Section II, the introduction to Bolli’s family, opens with its pioneer story.

Unlike Björn, Unnr accompanies her father to the Western Isles, and after his death she is faced with another emergency when her son is killed. This time it is Unnr who organizes the family departure, taking with her not only members of the kin group, but dependents and slaves. Unlike her father, she calls no council; she simply acts on everyone's behalf. Sailing to the Orkneys, the Faroes, and Iceland, she arranges marriages for her granddaughters, claims land, and endows her followers. In the chapters that tell of these deeds, her words are quoted only twice, and we may take it that her speeches are meant to bring into relief themes which the sagaman wishes us to note. When she reaches Iceland, her brother Helgi invites her and a few of her companions to stay with him: "Hon svarar reiðuliga ok kvazk eigi vitat hafa, at hann væri slíkt lítilmenni, ok ferr í brott" (9; Ch. V). She is angry because her brother ought to have known that she cannot accept an invitation that does not include all of the people for whom she is responsible. She goes to see her brother Björn, who invites her whole party to stay, "því at hann kunni veglyndi systur sinnar" (9; Ch. V). The story of Helgi's unsatisfactory offer is also told in *Landnámabók*. In that version, "kvað hon hann lengi mundu lítilmenni vera" (S97, H84). Though the *Laxdæla* author echoes the word "lítilmenni" from *Landnámabók*, there is a significant difference: in *Laxdæla*, Unnr claims to be surprised at Helgi. In grounding her dealings with people on an expectation that they will live up to their breeding, the Unnr of *Laxdæla* echoes her father's claim that he has confidence in his family because he knows them so well.

And the same theme is sounded in Unnr's second quoted speech, when she is giving land to her followers:

Nú skulu þér taka ǫmbun verka yðvarra; skortir oss nú ok eigi fong til at gjalda yðr starf yðvart ok góðvilja. En yðr er þat kunnigt, at ek hefi frelsi gefit þeim manni, er Erpr heitir, syni Melduns jarls; fór þat fjarri um svá stórættaðan mann, at ek vilda, at hann bæri þræls nafn. (10; Ch. VI)

Unnr wishes to make the world reflect her own values, to see loyalty as the motivation of behavior and to have people turn out to be what they ought. She knows from her own family history that the world is not like that, but she continues to act as though it is: at her last feast she honors Helgi, the niggardly brother, equally with Björn, the hospitable one. Perhaps she feels that by setting a tone she can persuade behavior. Certainly, if the descendants of those to whom Unnr has granted land can themselves uphold her standards, there should never be trouble in Laxárdal.

The last gesture of Unnr's life, when she is a very old lady in ill health, is to give a feast to celebrate the wedding she has arranged for her grandson and to acknowledge him as her heir: "Svá segja menn, at Unnr hafi verit bæði há ok þreklig; hon gekk hart útar eptir skálanum; fundusk monnum orð

um, at konan var enn virðulig” (12–13; Ch. VII). What is being praised here in the picture of her physical discipline is her having refused to take any excuse not to fulfill her obligations.

She is honored with a magnificent burial: “. . . var Unnr flutt til haugs þess, er henni var búinn; hon var lögð í skip í hauginum, ok mikit fé var í haug lagt með henni” (13; Ch. VII). According to *Landnámabók* (S110), the historical Unnr was a Christian who had herself buried below the tideline because there was no consecrated ground in Iceland. But for the purposes of *Laxdæla saga*, she must be pagan: it is not until Kjartan’s generation, when Unnr’s code of behavior has fallen into disuse, that Christian standards become a concern. The period before Kjartan is pagan, and the piety displayed in Unnr’s burial sets a standard that the subsequent pagan burials increasingly fail to meet.

II B. *Hqskuldr’s family not exemplary*

For a couple of generations after Unnr we can still see her reflection in the way members of her family behave toward each other. There are grandchildren other than Óláfr Feilan, but no trouble is made about his taking over the entire property, as Unnr wished. When Unnr’s great-grandson Hqskuldr loses his father early, we hear how well served by family loyalty this young man is: “Brátt varð Hqskuldr vinsæll í búi sínu, því at margar stoðar runnu undir, bæði frændr ok vinir, er Kollr, faðir hans, hafði sér aflat” (14; Ch. VII). The trouble starts when this same Hqskuldr refuses to divide his mother’s estate with his half-brother Hrútr, as custom decrees.

Hrútr retaliates by stealing exactly half of a herd of Hqskuldr’s cattle. Hqskuldr is dissuaded from revenge by his wife, who, in one of the most important speeches in this part of the saga, points out that Hrútr’s standing as a family member means he should not be treated like some hanger-on. The quarrel subsides for some years but breaks out again when Hqskuldr’s son Þorleikr, with his father’s encouragement, kills a freedman of Hrútr’s. For Þorleikr, in contrast to his great-great grandmother, a freedman is expendable; and half-brothers are not truly members of the family – neither Hrútr now nor Óláfr later. Recent commentators on the structure of *Laxdæla* hold that the story of Hrútr’s quarrel with Hqskuldr, which they see as ending with the cattle raid, seems to have little function in the saga as a whole (Andersson 1967:172; Clover 1982:27). But the quarrel does not in fact end until Bolli is taken into fosterage. And what could be more important to *Laxdæla* than the examination of the theme of half-, foster-, and illegitimate brothers which is carried forward in terms of this quarrel? The scope of expected loyalty is seen to narrow from the extended family and its dependents to the nuclear family and finally to the individual. The

results of this narrowing are what *Laxdæla* was written to display.

Hǫskuldr and Hrútr appear also in *Njáls saga*, and their story is told somewhat differently there. In *Njála*, the two brothers are on the best of terms. Hǫskuldr undertakes to find a wife for Hrútr, who has grown up in Norway and therefore is not well known in the district. After Hrútr has become engaged, he leaves his fiancée and goes to Norway to take care of property there. On that trip he has an affair with Queen Gunnhild, who, jealous at their parting, gives him a cursed ring in order to ensure that his future marriage will fail. In *Laxdæla*, however, the sequence of events is different. It is when Hrútr first sets out for Iceland to claim his share of his mother's estate that he must break off the liaison already in effect between himself and Gunnhild: "Síðan gaf hon honum gullhring ok bað hann vel fara; brá síðan skikkjuni at hofði sér ok gekk snúðigt heim til bæjar" (44; Ch. XIX). Not only is this ring innocent as compared with the one in *Njála*, we may even see it as a mark of Hrútr's worth. The story of the man leaving behind a woman in Iceland while he goes to Norway and becomes involved with a woman of royal blood is told in *Laxdæla* not of Hrútr, but of Kjartan.

In fact, the Hrútr of *Laxdæla* is presented as a guardian of family values: his very presence in Iceland is an accusation against his brother, who has not upheld those values. Hǫskuldr has ignored close ties (to his mother) in order to do ill to someone less closely related (his half-brother). Hrútr's role is the opposite of Hǫskuldr's. In the episode in which he defends Þorleikr's horses from theft, we see him honoring closer ties (to his half-brother) in order to do good to one less close (his nephew). There is no doubt about his motivation: "... en eigi mun ek láta ræna Þorleik, ef ek hefi fong á því, þótt eigi sé mart í frændsemi okkarri" (104; Ch. XXXVII). When Hrútr, aged eighty, puts on his armor and does battle to protect Þorleikr's property, he is acting not from personal affection for his nephew, but out of devotion to an ideal of family loyalty. In order to understand this episode fully, we must take a look at the kinds of events that have been taking place in the time between the death of Unnr and the attempt to steal Þorleikr's horses.

As the generations go by, there recur certain family situations in which one generation must discharge a specific responsibility to another: a parent must be buried, a request honored, a marriage arranged, a child provided with a start in life. The recurring scenes ask to be seen in relation to each other, and this relation embodies the thematic direction of the narrative.³ In the early part of the saga one may take it that the pious child is a good person in every other way as well: the respectful answer to a parent's request is a shorthand character delineation. How much this changes as the saga pro-

³ Arent Madelung (1972:123-30, 144) examines the recurrent scenes in terms of theme but reaches a different conclusion.

gresses can be seen in a situation in the last part of the narrative when Guðrún, having by a false promise of marriage tricked a friend into taking care of the revenge for Bolli, receives conflicting responses from her two sons when the time comes to renege on the promise: “Þorleiki líkar illa, er svá var hagat, at Þorgíslí var eigi geð á, en Bolli samþykkisk hér um vilja móður sinnar” (195; Ch. LXV). When the parent is in the wrong, the pious son is no longer the good one: the form of virtue has turned inside out.

In Høskuldr’s time it is a relatively simple thing to know what to do with an inherited estate: you are to put treasure into the grave of the deceased and to divide the rest of the property among the descendants. By the time of Høskuldr’s son Óláfr, things are less simple. Very little treasure gets into Høskuldr’s grave, and Óláfr must use trickery even to bring about a funeral feast of honorable dimensions. The question of loyalty between generations has been complicated by Høskuldr’s wish to introduce into his family the son of his slave Melkorka. Þorleikr’s refusal of his father’s wish to make Óláfr an equal sharer in the estate (“Fjarri er þat mínum vilja, at Óláfr sé arfgengr gorr” – echoing Unnr’s words about Erpr, but to opposite effect) raises some interesting points: “. . . hefir þú, faðir, þar marga þína muni til gefna ok lengi mjök misjafnat með oss bræðrum; mun ek eigi upp gefa þann sóma með sjálfvild, er ek em til borinn” (72; Ch. XXVI). Unnr in her day was able cleanly to take on obligations far beyond the immediate family, because family loyalty took precedence over self-interest. The atrophy of loyalties that has gone on since her death means that Høskuldr now cannot do right by one son without seeming to injure the other. It seems likely that, had Melkorka been Unnr’s slave, she would have been freed on revealing her royal parentage; certainly Óláfr would have been encouraged to claim his royal status. But these are solutions that never occur to Høskuldr, who is only too pleased to find that he has a princess for a slave.

II C. Decadence generalized beyond the family

Because Høskuldr cannot deliver a third of his estate to his bastard son, he is forced to provide for him in some other way: he places him in fosterage with a man who is his social and moral inferior, but who has an estate to bequeath. From now on, considerations of money – the emblem of narrowed loyalties – impinge on many decisions made by parents about the placing of their children. Høskuldr, unlike any other father or step-father in the saga, will not stake Óláfr to a voyage. The result is Melkorka’s marriage, with Óláfr’s aid, to a man of low station but ready cash. Several years later the unruly Geirmundr will bribe Óláfr’s wife to take his part in a suit for one of Óláfr’s daughters, and the unfortunate marriage will take place. A little

later, the fifteen-year-old Guðrún will be betrothed against her will to a man who is wealthy but “no hero”, her father’s sole concern being to subject the fiancé to a humiliating property contract. Both of these marriages end in divorce, and Guðrún causes a third divorce so that she can marry again. The parallels between Guðrún’s and Púriðr Óláfsdóttir’s stories, including midnight raids by slighted wives, have the effect of lifting our consideration of the events onto a thematic level. We do not consider the parallel circumstances chiefly as matters of plot: instead, we look back and forth between them and marvel at the cynicism of parents who marry their children off for money and at the outrageous behavior that the children – especially the daughters – permit themselves.

Parallel scenes whenever they occur in this saga are always carriers of a point of view – because they require the reader to draw comparisons – even when they have important plot function as well. The same is true of scenes involving the supernatural. We have in this part of the saga two parallel supernatural scenes that exist almost outside plot, but operate very strongly at the level of theme. These are the two drownings caused by sorcery – of Þorsteinn Surtr (Ch. XVIII) and of Þórðr Ingunnarson (Ch. XXXV). The two drownings make a frame around that part of the story which sees Melkorka marry for money, Púriðr marry and then divorce, Guðrún marry for money and then divorce, and Þórðr divorce his wife in order to marry Guðrún. In each case a man is moving his family by boat, and three generations of the family are present. A supernatural wind is conjured up, and all the family members drown. Not only has the family unit to withstand the pressures of dishonorable human behavior, it is threatened as well by supernatural forces, as if the world itself now were inimical to the very idea of a family.

Let us return to our examination of the episode in which Hrútr protects Þorleikr’s horses. Hrútr, we have claimed, acts in devotion to the idea of family loyalty, whereas Þorleikr is one of the people by whose actions the idea of family loyalty is being vitiated. The horses that figure in this episode were given to Þorleikr by Kotkell, the sorcerer who drowned Þórðr Ingunnarson’s family. Kotkell has been banished from his home, and Þorleikr is persuaded by the gift of horses to take him in. When Hrútr prevents the horse-theft, Þorleikr considers that to have been helped by an eighty-year-old man is to have been insulted, and he asks Kotkell to pay Hrútr back for his good deed. As we might expect, the supernatural revenge is not directed at Hrútr the individual, but at Hrútr the family man: his twelve-year-old son is killed. This is indeed strange thanks from Þorleikr, but at this point in the saga we do not see it as one man’s aberration: the whole world is morally upside down. This world-picture is the accomplishment of the first part of the saga. It informs every scene that follows, right up until the end. The

world that Kjartan, Bolli, and Guðrún come to inhabit is the one whose decadence is portrayed in “Völuspá”:

Bræðr beriaz oc at bõnum verðaz
 muno systrungar sifiom spilla;
 hart er í heimi hórdómr mikill,
 sceggold, scálmold scildir ro klofnir,
 vindold, vargold áðr verold steypiz;
 mun eigi maðr qðrom þyrma. (*Edda*, st. 45)

III. Structural mechanisms that unify the saga

Though scholars have agreed in judging the first part of the saga inferior in concept and execution to the narration of the story of Kjartan and Guðrún, there has been no agreement about the point at which the inferior narrative ends and the superior begins. Andersson (1967:168–9, 172) considers as introductory everything up to Ch. XXV, in which Hrútr’s trouble with Þorleikr begins. Bååth (1885:42–3), with whom van Ham (1932:14) concurs, sees the main story as beginning in Ch. XXVIII with Kjartan’s birth. Vigfusson and Powell (1905:136), Arent Madelung (1972:16), and Magnusson and Pálsson (1969:11, 15) all hold that the introduction ends with Óláfr’s dream about his ox in Ch. XXXI. Röhn (1976:39) says the main story begins with Gestr’s prophecies in Ch. XXXIII, and Schildknecht-Burri (1945:106) does not consider the story to have begun until Kjartan’s return from Norway in Ch. XLIV. So we have a stretch of twenty chapters – from XXV to XLIV – in the course of which a transition – in focus and quality – is somewhere felt to have been made.

One reason so many different opinions exist as to where Kjartan’s story begins may be that the announcement of his birth is underplayed. The chapter that tells of his birth gives just as much space to his brother Halldórr. Further, the saga does not go on to tell about Kjartan. Instead, it begins the story of Geirmundr and Þuríðr, embarking on an examination of marriage, faithlessness, and their results, which lasts for the next seven chapters. The youngster who is thematically important here is Bolli. His appearances are orchestrated carefully: he is never mentioned but in a context of strife. Óláfr’s offer to foster him comes as part of the effort to end a quarrel with Þorleikr. The announcement of Bolli’s birth concludes the chapter in which the freedman is murdered. (Though he and Kjartan are of an age, Kjartan’s birth is not announced until some four chapters later.) At the end of the story of her sordid marriage, Þuríðr gives to Bolli the cursed sword which is the symbol of discord.

But while we may reject twenty chapters as too long a stretch for the

transition from one focus to another, there is a group of ten chapters at this point which does make a different impression from the rest: XXIX–XXXVIII. Here there is an access of prophecy and foreboding, and we see that supernatural enmity is no longer directed against minor characters such as Þorsteinn Surtr, but points directly at the house of Hǫskuldr. Rolf Heller (1976:130–1) has proposed that these chapters be seen as a section designed to link what he calls the introductory part of the saga and the core story. Here, he points out, occurs the story of Kotkell, which involves both Hǫskuldr’s sons and the men of Laugar; and the main purpose of the section is to bring into play the four curses or prophecies – Geirmundr’s curse, Óláfr’s dream, Guðrún’s dreams, and Gestr’s foreknowledge about the swimming boys – that will work themselves out during the rest of the saga.⁴

One implication of Heller’s view that there is a lengthy linking section at this point in the saga is that critics have been mistaken in looking for a distinct end to “introductory material” and a distinct beginning to the “main story”. What we have instead of a single line of demarcation is the sagaman’s accomplishment of several purposes on several different levels, using a non-linear principle of organization. On the level of plot, Guðrún’s story is added, while the story of Hrútr’s and Hǫskuldr’s generation is ended. What this turns out to mean is that the character who is now measured against Unnr is Guðrún; she is someone who might possibly become Unnr’s spiritual heir, rather than someone, like Hrútr, who is a blood descendent. On the level of structure, the sagaman takes the story from Section II (Family history of the first of the prominent husbands) through III (Introduction of the woman and her father) and IV (Foretelling of the woman’s marriages) to the beginning of V (Introduction of the first prominent husband and his foster-brother). On the level of theme, the sagaman uses a change in mood to emphasize certain features of his portrayal of society before narrowing his focus to just three people. The change of mood is accomplished by the rapid piling up of dreams, supernatural events, and violence both physical and psychic – all pointed by the use of parallel episodes and recurring motifs.

Within these ten chapters we note the following arrangement of subject matter: a sordid marriage and outrageous behavior (Geirmundr and Þuríðr, Chs. XXIX–XXX); prophecy (Óláfr’s dream, Ch. XXXI); the introduction of an important character (Guðrún, Ch. XXXII); prophecy (Gestr’s prophecies, Ch. XXXIII); sordid marriage and outrageous behavior (Guðrún’s first marriage, Þórðr’s first marriage and divorce, Chs. XXIV–XXXV). On the level of structure, too, we see the same sort of arrangement, though not the same chapter allocations: Chs. XXIX–XXXI (II, Introduction to the first prominent husband’s family); Ch. XXXII (III, Introduction of the woman

⁴ It should be noted that Heller includes Ch. XXVIII in his linking section.

and her father); Ch. XXXIII (IV, Foretelling the woman's marriages); Chs. XXXIV–XXXV (III again); and Chs. XXXVI–XXXVIII (II again).

The principle of organization in use here may be called "annulate", and the *Laxdæla* author uses it to effect major changes of focus in the saga. Annulate organization arranges its subjects in the order A, B . . . X . . . B, A; and in this it resembles an annular structure. But unlike an annular structure, that portion of a saga with annulate organization will show an ordering of concepts, categories of subject matter, or structural blocks, rather than parts of stories; and the new element introduced at the core will not be immediately taken up again at the close, though it will influence the narrative later on.

We find a true annular structure in *Laxdæla* near the beginning of the saga, soon after the death of Unnr: Ch. X (Hrappr and Hrapprstaðir) – Ch. XI (Þórðr Goddi and Goddastaðir) – Chs. XII–XIII (the birth of Óláfr Páir) – Chs. XIV–XVI (Þórðr Goddi) – Chs. XVII–XVIII (Hrappr). The subject matter here is the introduction into the saga of Óláfr Páir, and the relationship of the rings to their core is that because of Óláfr's illegitimate birth he is fostered by Þórðr Goddi and has to buy Hrapprstaðir rather than staying at his father's farm. In this connection it is interesting to note that the annular structure is closely bounded by the first two appearances of Hrútr in the saga (Chs. VII and XIX), in which he is portrayed as the disparaged half-brother, which is what Óláfr will be.

It has been said that the stories of Hrappr and Þórðr Goddi are land-acquisition stories (Magnusson and Pálsson 1969: 12–3; Andersson 1967:172), and this may be said of them in the same way it might be said of Unnr's story. But such a statement does not explain the stories' mission in the saga. Our attention is recalled to the figures of Hrappr and Þórðr Goddi – and in particular to Þórðr's wife Vigdís – right up until the end of *Laxdæla*, and not always with reference to their farms. Some of the devices used for this purpose are motifs – a sudden gust of wind or the name of a slave – and some are episodes – another drowning, another outlaw-sheltering. The references to Hrappr's story that are in the form of episodes all deal with land-tenure, and two of them (Óláfr's settling at Hjarðarholt and the attempt near the end of the saga to force Halldórr to sell the property) concern Hrapprstaðir itself. The episodes that refer to the Þórðr/Vigdís story, on the other hand, have nothing to do with Goddastaðir. They all have as their point of departure venal marriages and the moral shortcomings of the husband: Þuríðr's marriage, Þorkell Eyjólfsson's relationship with outlaws, and all of Guðrún's marriages except the one to Bolli.

Among the stories told within the part of the saga that shows annulate organization, we find many episodes that explore the themes introduced in the annular structure. And as the annular structure is loosely delimited by

thematically charged appearances of Hrútr, so is the portion of the saga showing annulate organization. Here, the subject matter is family strife intertwined with the story of Bolli's childhood; and Hrútr this time is defined (Chs. XXV and XXXII) as the upholder of family loyalty, which is what Bolli will not be.

But despite the thematic links and similar framing devices, the two ring-like arrangements work very differently. The first one, the annular structure, tells only two stories within its rings. The stories do not move the saga as a whole forward in terms of its own structure at all: in Ch. XVIII, as in Ch. X, we are still involved in Section II (Introduction to the first prominent husband's family). The real function of the annular structure is to introduce via its two stories thematic material which will be referred to throughout the rest of the saga and in terms of which the saga will be seen to make sense: the annular structure is an ornament designed to call attention to stories that should not be mistaken for unimportant anecdotes. The second, annulate, stretch of chapters tells many stories within its compass, and, as we have seen, it performs the enormous function in terms of structure of moving the saga from Section II to Section V. But thematically it introduces nothing new; rather, it recapitulates and intensifies the thematic concerns introduced in the stories of the annular structure.

IV. Non-structural (motific) links

As we have already noted, Sections V and VIA (Introduction of and marriage to the first prominent husband) of *Laxdæla* have been developed in the pattern of conflict – climax – revenge – counterrevenge. The expansion of Sections I, II, and III has been in the service of theme, and elaborate pains have been taken in planning the saga's course from Sections II to V. The narrative in Sections V and VIA is simpler in texture than what has gone before: despite the use of parallel episodes which reflect back and forth upon each other, the narrative may be said to be more straightforward. What Magnusson and Pálsson (1969:13) have likened to the confluence of tributaries into one mighty river of story might be described another way: the pace of the plot may now quicken, since it need not be any longer interrupted by the establishment of theme.

Episodes existing solely or predominantly to serve concerns of theme, then, are absent here: episodic references to the stories of the annular structure all occur either before or after, but not during, the narrative of Guðrún's marriage to Bolli and the subsequent revenge-killing. What we have instead are references in the form of motifs, a device used sparingly in other parts of the saga. The motifs are drawn from stories within the

annulate organization which echo those in the annular structure, as well as from the annular structure itself. Sudden unnatural phenomena (winds, breakers) cause the deaths of Þorsteinn Surtr and Þórðr Ingunnarson. It is an unexpected quickening of wind that draws Kjartan outside so that he cannot prevent Hrefna from trying on the headdress that causes so much trouble. It is Þuríðr, re-married, who now plays matchmaker. Þorleikr's acceptance of Kotkell's gift of studhorses ultimately leads to the death of Hrútr's son. Kjartan's refusal of Þorleikr's son's studhorses hastens his own death. When Óláfr finally lays Hrappr's ghost, there is a remark made about his having three smiths at Hjarðarholt, Án inn Hvíti, Án Svarti, and Beinir inn Sterki: it is Án inn Hvíti who finds the sword the Ósvífrssoons have stolen from Kjartan; Án Svarti reappears as Kjartan's companion the day he is killed. In each case, the motifs serve only as mnemonics: in terms of plot, Kjartan could have offended Bolli by refusing any magnificent gift; a servant with any name could have found Kjartan's sword.

The narratives of the killings of Kjartan, Bolli, and Helgi are particularly supplied with these mnemonic devices. The story of Kjartan's killing has four: he starts his journey that day from Hóll, the farm of Auðr, ex-wife of Þórðr; Auðr took a shepherd along on her expedition against Þórðr, and a shepherd is present at Kjartan's death; Auðr wounded Þórðr so that his arm is never right again, and Kjartan does the same to Þórólfr Ósvífrsson; Án Svarti is almost killed, and people think for a moment that his ghost, like Hrappr's, has come to haunt them. Bolli's killing also involves Án Svarti, a shepherd, and a maimed arm. In addition, he is killed at Stakkagil, the very shieling in which Auðr wounded Þórðr; taking part in the attack is an old friend of Óláfr's named Þorsteinn (but *Svarti* this time, not *Surtr*). The narrative of Helgi's killing also involves a shieling, a shepherd, and Þorsteinn; in addition, there are two references to sheltering outlaws; women wear men's clothes; and Víga-Hrappr appears. All three narratives share the shepherd motif. Kjartan's and Bolli's share two others, as well; Bolli's and Helgi's share a different two; and Kjartan's and Helgi's share yet one other. Kjartan's story contains four motifs; Bolli's five; and Helgi's, six. Of a total of nine different motifs, six come from Vigdís-related material, and five of these are from Auðr's story. The sagaman has gone to some length to ornament his narration of the killings in such a way as to keep us mindful of the concerns introduced in the annular structure and its dependent material. The simplest thing we can say is that he wants us to see the killings as linked to marital strife and social disorder.

The use of motifs in Helgi's story, as opposed to the other two, is curiously lighthearted, and some of them are introduced gratuitously, with an effect that is burlesque. For example, as the killers are closing in on Helgi, a small, shifty-eyed man comes riding up, claiming that his name is Víga-Hrappr and

that he lives up to it. He is seeking shelter because he may have killed a man, but he isn't sure. A figure of fun, he no sooner enters the story boasting of his prowess than he is killed. What is the point of this cameo appearance by an actor with the same name as Þorsteinn Surtr's killer, that earlier, powerful personification of malevolence? It may be that the burlesque tone signals the sagaman's opinion of this revenge expedition in particular: the victim is not the man on whom vengeance should properly fall but has been picked out by Snorri Goði because he thinks it would cause too much trouble if the Bollasons went after the Ólafssons; the leader of the expedition is a dupe who will be cheated of wife and fortune by the people whose honor he is upholding. Or it may be that this burlesque Víga-Hrappr demonstrates more generally the diminished stature of all actors in the kind of society that evolves after Bolli's death.

V. Narrative point of view and structure in the final chapters

V A. *Decadence measured by traditional values*

It has been said that the part of the saga which takes place after the death of Bolli exists chiefly to tell the story of his son, Bolli Bollason (Heller 1976:143; Arent Madelung 1972:182). But Þorkell Eyjólfsson's story, which is also told here, is even more important: it establishes the direction of the last part of the narrative. If in the first third the author was delineating the course of a moral decline, in this last part he is painting a picture of the new status quo, an era which Ursula Dronke has aptly called an "Age of Pewter" (1979:137).⁵ Bolli's story, the material of what remains to be told of the embedded subsaga (counterrevenge – reconciliation – epilogue), constitutes the final portion of Section VIA (Marriage to the first prominent husband). We evaluate events by the code of honor still nominally in place during Bolli's lifetime, in which family loyalty was the touchstone. Þorkell's story constitutes Sections VIB and VII of the whole saga – Marriage to the second husband and Epilogue. In Þorkell's story, Christian values operate.

There is in this final part of the saga a departure from historical chronology which some critics have taken as evidence of the author's lack of control (Bouman 1962:153 and 157; Kersbergen 1933:56; Meissner 1923:14). The historical Þorkell Eyjólfsson died long after his trip to Norway for wood; the historical Guðrún probably married Þorkell much sooner after the death of Bolli than the saga claims; the historical Bolli Bollason could not have been old enough to have participated in the killing of Helgi Harðbeinsson (Sveins-

⁵ Hume (1973:600) discusses why many saga endings, *Laxdæla*'s among them, seem to depict an unsatisfactory state of affairs.

son (1934:lii). On the other hand, Rolf Heller (1976:143) has pointed out that by changing the date of Guðrún's marriage, the author enables Bolli Bollason to play the role of adviser to his mother, and we have already commented on the thematic importance of the resulting change in the figure of the pious child. Porkell Eyjólfsson's death-story fits into two previously established patterns – that of last journeys, which we shall discuss, and that of drownings, which we have already mentioned. It seems evident that the connecting of his death with his journey is evidence of purposefulness, not lack of control, on the part of the *Laxdæla* sagaman.

In an age of pewter, a person's success and status are more likely to be the rewards of vainglory and calculation than they are to be valid indicators of moral stature. Earlier in the saga, during the lifetime of Óláfr Páir – when the code of behavior exemplified by Unnr in Djúpúðga was in the process of being abandoned – the sagaman viewed with irony the discrepancy between society's current evaluation of someone's honor and the way that honor would have been estimated in terms of Unnr's values. Statements about the grandeur of Óláfr Páir, for example, begin and end the narrative of the marriage-for-money of Óláfr's daughter Þuríðr to Geirmundr. Ch. XXIX ends: "Þótti Óláfr vaxit hafa af þessi veizlu" (p. 80) – the feast being Þuríðr's wedding feast, which has been combined with the celebration of the new house at Hjarðarholt. Ch. XXXI begins: "Óláfr Hqskuldsson sat í búi sínu í miklum sóma, sem fyrr var ritat" (p. 83), a strange epilogue to the story of Þuríðr's midnight raid on Geirmundr, her abandoning of her daughter, and the acquisition of Fótbitr.⁶ In fact, all through this part of the saga (Chs. XXV–XXXIX), the expression "þótti hann hafa vaxit" is a sure indication that all is not as it should be and trouble is on the way. By the time of Bolli Bollason and Porkell Eyjólfsson, however, the sagaman's irony is no longer proleptic; it is reflex. It is the medium in which he renders the already-established moral hollowness of his characters and of the age. The men who make their appearances in this last part of the saga, whether in Bolli's story and judged in terms of the old code of honor, or in Porkell's and judged by Christian values, often seem foolish and their enterprises lacking in seriousness.

The revenge for Bolli is a case in point. Despite the protestations of Guðrún and her sons that they will never settle for money, in the end they do. In another saga we might see the accepting of compensation as an indication of the advent of gentler times, but in *Laxdæla* money has always played an evil role. We look at it now as an indication of the values of a society which has accepted the facile pronouncements of Snorri Goði as its

⁶ Arent Madelung (1972:119–21) takes the statement "Óláfr sat nú í búi sínu með miklum sóma" as complimentary to Óláfr; so does Heller (1976:132), though he sees more complexity in the author's attitude toward Óláfr.

moral teachings. As he once advised Ósvífr in the matter of the killing of his son-in-law Þórðr, so he continues to advise Guðrún: obligations exist to be manipulated to your advantage, not met. To his plan involving her with Þorgils Hǫlluson, Guðrún's only objection is that it may not work. Guðrún's cold-blooded dishonesty in arranging the revenge for Bolli casts a strange light on this event and differentiates it from the two killings that have led up to it, a differentiation reflected in the burlesque use of mnemonic motifs already discussed. At the end, when Bolli's avenger, duped into furnishing the compensation payment, continues to count out this money after his head has been cut off, we wonder what has happened to that aspect of the institution of revenge which was meant to do honor to the person avenged and to his family.⁷

The character of the leading young man of each generation is displayed in *Laxdæla* by the narrative of the youthful foreign journey. Like Kjartan, Bolli Bollason abandons obligations toward a woman in order to make the trip; about paying his duty call on the king of Norway he shows that reluctance that is almost a family trait, but to it he adds an arrogance hitherto unseen, and this also informs his treatment of his more reasonable, more honest brother. Although others of his family have certainly not neglected the business of entertaining themselves while in Norway, Bolli seems to live for nothing but to give parties. He is outstanding not for his character – not even for his swimming ability – but for the way he spends money. The chapter that tells of his return from his travels is devoted to a description of his ostentatious clothing. Óláfr Pái and Kjartan shared this taste, but it is hard to imagine either of them continuing to wear a sword with which his father had killed a foster-brother. When there is a discrepancy between outward splendor and inward substance, the greater the splendor, the greater the irony: every inch of gilt on Fótþátr condemns Bolli and by extension the society that admires him.⁸

The narrative of Bolli's journey frames the story of Þorkell Eyjólfsson's last visit to Norway. There is in fact not much to choose between these two vainglorious men. The portrait of Bolli is drawn most emphatically in terms of the differences between his youthful journey and those of his forebears. The story of Þorkell Eyjólfsson also relies for its effectiveness on previous incidents in the saga – in fact, it is wholly made up of events that echo previous episodes, and it is wholly negative. The narrative of his last journey to Norway is built on a pattern previously used for the last journeys of Hǫskuldr and Óláfr: an expedition to Norway for building-timber results in

⁷ Lönnroth (1976:96–7) discusses the same story used unflatteringly of Kolr Þorsteinsson in *Njáls saga*.

⁸ Njarðvík (1971:73–6) shares this point of view, but Arent Madelung (1972:135–44) disagrees.

the disruption of family harmony on the traveller's return.⁹ But in the pattern as it is developed for Þorkell, the portion that tells of the return from the ship to the family home has been elaborated as a third drowning story, parallel to the others but differentiating Þorkell from the other two victims. Þórðr Ingunnarson and Þorsteinn Surtr are portrayed in their scenes as family men: they are on the water in the performance of service to a mother or sister, and generations of their families go down with them. Þorkell, on the other hand, having distinguished himself in Norway by his rudeness to a saintly king, is sailing home with wood to build a church whose size will impress his neighbors; and no other members of his family are with him. If Þórðr and Þorsteinn cannot escape supernatural enmity, Þorkell in his pride seems intent on bringing the wrath of God upon himself: in a way that is not true of the other two, his drowning is his own fault.

The other two events in Þorkell's story involve the sheltering of outlaws and thus are interpreted by reference to the example of Vigdís. Þorkell is introduced into *Laxdæla* by the story of his defeat at the hands of Grímr, who has been outlawed for killing one of Þorkell's kinsmen. The pressure of public criticism finally makes Þorkell take up his duty of revenge, and after his defeat, unsure about what to do, he takes Grímr to Snorri Goði for advice. This story is also told, briefly, in *Grettis saga* (Ch. LXII), and in that version it is Þorkell's own sense of honor that leads him first to go after Grímr and later to provide passage out of the country for the outlaw to whom he owes his life. Also distinguishing the *Laxdæla* version from that in *Grettis saga* is *Laxdæla*'s lighthearted use of the motif of a supernaturally charged sword: as Sköfnungr is to Fótbitr, so are the men and their enterprises in this last part of *Laxdæla* to those a generation earlier.

At this point, in an ironic recapitulation of the scene of the marriage-discussion between Unnr and Óláfr Feilan (Þorkell's great-grandfather), Snorri talks to Þorkell about the marriage he would like to arrange for him with Guðrún. Þorkell replies: "en mikit þykkir mér á liggja, ofstæki hennar . . . ok stórræði" (174; Ch. LVIII). Those critics who have seen the *Laxdæla* author as hampered in his freedom to shape the story by a requirement to fulfill Gestr's prophecies (e.g. Bouman 1962:127-32) have yet to account for this ironic realization of the prediction that the fourth husband would *bera heldr ægishjálms* over Guðrún. Irony plays a role throughout the saga, but after the death of Bolli it is virtually omnipresent. Refusing to play the part of the hero who must win his bride by performing a task, Þorkell will take no part in the vengeance for Bolli.

But he gets the bride anyway. The story of his meeting the outlaw

⁹ This pattern is discussed in detail in T. C. S. Langen, "The Voyages of Older Men in *Laxdæla saga*", a paper presented to the annual conference of the Medieval Association of the Pacific, Seattle, Washington, 17 February 1984.

Gunnarr Piðrandabani at the wedding feast adds to Porkell's portrait a pompous self-importance. He tries to seize Gunnarr without first consulting Guðrún, whose guests both men are. This particular aspect of his behavior is not found in *Gunnars þáttur Piðrandabana* (Ch. VII), which also tells the story. In that version Porkell approaches Guðrún before acting. The ironies perceptible to the reader who knows Vigdís's story are of course available in the context of the *Laxdæla* version alone. If Porkell is in some measure a latter-day Þórðr Goddi whose money will be useful to his stepsons, Guðrún is no Vigdís: the outlaw-sheltering episode in which Guðrún is involved shows her going ahead to marry a man who is her inferior – not, like Vigdís, freeing herself from such an entanglement.¹⁰ In this connection it is interesting to note that in *Gunnars þáttur Piðrandabana* when Porkell tells Guðrún that he intends to seize Gunnarr, “er þess getit fyrir Guðrúnu um þetta, segir hon, at henni þykkir jafnvel, þótt hon eigi ekki hann Porkel Eyjólfsson at bónda ok fari hann á brott, sem hann kom” (210; Ch. VII).¹¹ In *Laxdæla* she does not come even that close to calling off the wedding. The encounter with Gunnarr Piðrandabani, then, is a portrayal not just of Porkell, but of Guðrún as well.

V B. Christian values

After her fourth marriage Guðrún becomes distinguished for her practice of Christianity. Having already built a church at Helgafell, she spends much of the period of this last marriage in prayer and penitence. Indeed, by the time of Porkell's trip to Norway, we realize that we are judging him and his wife by a standard different from the one by which we judged other characters earlier in the saga. Kjartan has been an earlier Christian character, but his Christianity is treated in heroic terms. His conversion is shown in terms of the development of a personal loyalty to Óláfr Tryggvason, not in terms of the acceptance of revelation. His Lenten fast is a heroic stunt, not the practice – in secret, as the Bible advises (Matthew VI:16–18) – of a discipline. And at his death, it is his feeling for Bolli and their situation which occupies his mind: he makes no act of contrition.¹² When we think about Kjartan, we think of him as an unfortunate young man, not as a good or bad Christian. But we do ask ourselves whether Porkell and Guðrún are good

¹⁰ Arent Madelung (1972:82, 116), Bouman (1962:120), and Röhn (1976:122–3) all disagree.

¹¹ The freedom with which the *Laxdæla* author treats this story is also discussed by Andersson (1964:165–167).

¹² Often those who see Kjartan's death scene as thoroughly Christian – e.g., Magnusson and Pálsson (1969:36–37) and Bouman (1962:50) – nonetheless doubt the thoroughness of his conversion (Magnusson and Pálsson, 1969:37; Bouman, 1962:141). Heller, while holding that motifs were borrowed from *Heimskringla* to Christianize Kjartan's death scene (1976:85), yet notes that a motive for casting down his sword may have been the wish to die undefeated (138).

Christians. An estimate of Porkell is easy to form: in a Christian context, arrogance is a capital sin. The impression made by Guðrún is more difficult to interpret. One wonders to what extent her Christianity may be motivated by an already-demonstrated desire to appear outstanding in the secular world. One wonders also whether Guðrún's penitential tears are shed in sorrow for her sins or in regret for Kjartan. The discomfort of the buried witch indicates the genuineness of Guðrún's penitence, while her ignoring of Porkell's dripping ghost indicates that her heart is not in her marriage and that her intentness on prayer may be a way of keeping in touch with the earlier love.

At this point it is interesting to take a look at the structure of this last part of the saga to see how the author has accomplished the transition from older values to new and how he brings to a close both the embedded subsaga and the larger saga of a woman and her several husbands. The marriage to the second prominent husband (Section VIB of the larger saga) and the counter-revenge section of the subsaga are both begun in Ch. LVII, when Þorgils Hǫlluson and Porkell Eyjólfsson are introduced.¹³ The saga continues with the story of Porkell's encounter with Grímr (Chs. LVII–LVIII); and when Porkell goes abroad, the story of Þorgils and the counterrevenge is taken up (Chs. LIX–LXV). After the narration of the killing of Helgi is completed, there is a chapter about the burial of Gestr Oddleifsson, telling how the prophecy about his one day being a close neighbor to Ósvífr is fulfilled (Ch. LXVI). Next, the story of Þorgils is concluded (Ch. LXVII) and Porkell's story is resumed (Ch. LXVIII). Chs. LVII–LXVIII, then, seem to constitute another annulate arrangement, with Gestr's burial at the center (Porkell – Þorgils – Gestr – Þorgils – Porkell). Our earlier experience with *Laxdæla* might lead us to expect such a structure here, where the sagaman is trying to conclude one stage of narration (the series of killings in the subsaga) and to begin another (Marriage to the second prominent husband) and where the tone, as well as the focus, of the saga is changing in a major way. The core of this second annulate arrangement is the fulfillment of one of the prophecies made by Gestr at the core of the first annulate arrangement; and its function is to turn the sense of values by which the saga is interpreted away from the heroic toward the Christian. Gestr, exemplar of pagan wisdom, wishes to be buried at Helgafell church because of a vision he has had. In an episode that will later be understood to contrast with the story of Porkell's death, the winter weather abates so that Gestr's coffin can be taken across Breiðafjörð: for the natural man, a miracle occurs to allow his access to hallowed ground; for the hollow Christian, a change in the weather is fatal. Gestr is not

¹³ No genealogy is provided for Porkell. Bouman (1962:153) states that this is not the proper way to introduce an important figure into a saga. Conroy (1980:124–125), however, has pointed out a similar informality in the introduction of the second prominent husband into *Eirík's saga*.

mentioned again in the saga, but it is by Christian standards that we judge the further careers of Þorkell and Guðrún.

V C. *The two epilogues*

The last structural element of *Laxdæla* to be considered is the epilogue (Section VII). Since the embedded subsaga and the larger saga are being concluded at the same time, it is not surprising that we find two epilogues. Chapter LXXVII and the first part of Ch. LXXVIII contain the epilogue to the subsaga, which tells how Bolli Bollason returns to Iceland and succeeds Snorri Goði. A genealogy of Bolli's descendants and those of his half-brother (Þorkell's son) is given, but there is no mention of the family of Bolli's full-brother Þorleikr. The epilogue to the larger saga is found at the end of Ch. LXXVIII. The genealogy it offers is only of Þorkell's line, and the information somewhat contradicts that given in the subsaga epilogue. As in *Eirik's saga*, the focus of *Laxdæla saga's* epilogue is on the central woman – in one last scene, the conversation that takes place between Guðrún and her favorite son when he asks her which man in her life she loved best. That reflex quality so often employed in the last part of *Laxdæla* is brought into play again, as we recall a previous scene near the beginning of the saga in which a matriarch talked at the end of her life with a favorite grandson.

The contrast between the two scenes demonstrates the theme of *Laxdæla saga*. In the story of Unnr the *Laxdæla* author holds up to view an admirable life made possible by a whole community's adherence to a code of ethics. When Unnr makes plans for her grandson, she is building upon the foundation of her accomplishments a future whose goal is the community weal and whose vehicle is the community honor. By contrast, the focus of Guðrún's and Bolli's conversation is utterly personal, and their gaze is directed backwards, towards the past. Guðrún's deeds have been motivated by a very private sense of pride, and her accomplishment has been the destruction of community. Her espousal of Christian values does not inform this conversation with Bolli, but only provides a setting for it and thus a judgment upon it.

VI. Conclusion

The purpose for which *Laxdæla saga* was composed is to delineate just this decline in moral energy and sense of values that the sagaman saw as having taken place between Unnr's day and Guðrún's. In the early years of this decline, people's individual misdeeds or bad faith are depicted as weakening a society that can still be described as healthy. As the vitiation continues, society is portrayed as sickened to the extent that promising people born into

it cannot flourish. Their talents are now considered private, not public, assets; and they live introverted lives that are poisonous or of no account.

The transitions between phases of the sagaman's argument are accomplished with the aid of intricate ring-compositions which are themselves linked by means of the thematic material that ornaments them. The power of the saga resides in its cohesiveness at both the conceptual and mechanical levels.

Bibliography

- Andersson, Theodore M., 1964, *The Problem of Icelandic Saga Origins: A Historical Survey*. Yale Germanic Studies, 1. New Haven and London, Yale University Press.
- 1967, *The Icelandic Saga: An Analytic Reading*. Harvard Studies in Comparative Literature, 28. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Arent Madelung, A. Margaret, 1972, *The Laxdæla Saga: Its Structural Patterns*. University of North Carolina Studies in Germanic Languages and Literatures, 74. Chapel Hill, N. C., University of North Carolina Press.
- Bååth, A. U., 1885, *Studier öfver kompositionen i några isländska ättsagor*. Lund, Fr. Berlings Boktryckeri.
- Bouman, Ari C., 1962, *Patterns in Old English and Old Icelandic Literature*. Leyden, Universitaire Pers.
- Clover, Carol, 1982, *The Medieval Saga*. Ithaca and London, Cornell University Press.
- Conroy, Patricia, 1980, "Laxdæla saga and Eiríks saga rauða: Narrative Structure." *Arkiv för nordisk filologi*, 95:116–25.
- Dronke, Ursula, 1979, "Narrative Insight in Laxdæla saga." In J. R. R. Tolkien, *Scholar and Storyteller: Essays in Memoriam*. Edited by Mary Salu and Robert F. Farrell. Ithaca and London, Cornell University Press.
- Edda, 1914, *Edda: Die Lieder der Codex Regius nebst verwandten Denkmälern*. Edited by Gustav Neckel. (4th rev. ed. by Hans Kuhn. Heidelberg, Carl Winter, Universitätsverlag, 1962.)
- Gunnars þátr Piðrandabana, 1950, in *Austfirðinga sögur*. Edited by Jón Jóhannesson. Íslenzk Fornrit, XI. Reykjavík, Hið íslenska Fornritafélag.
- Ham, Johannes van, 1932, *Beschouwingen over de literaire betekenis der Laxdæla saga*. Amsterdam, Uitgevers Maatschappij Holland.
- Heller, Rolf, 1976, *Die Laxdæla saga: Die literarische Schöpfung eines Isländers des 13. Jahrhunderts*. Abh. der sächsischen Akademie der Wiss. zu Leipzig, phil.-hist. Klasse, 65, 1. Berlin, Akademie Verlag.
- Hume, Kathryn, 1973, "Beginnings and Endings in the Icelandic Family Sagas." *Modern Language Review*, 68:593–606.
- Kersbergen, Anna C., 1933, "Frásagnir in de Laxdæla saga." *Neophilologus*, 19:53–67.

- Landnámabók*, 1968, in *Íslendingabók/Landnámabók*. Edited by Jakob Benediktsson. Íslenzk Fornrit, I, 1 and 2. Reykjavík, Hið íslenzka Fornritafélag.
- Laxdæla saga*, 1934. Edited by Einar Ól. Sveinsson. Íslenzk Fornrit, V. Reykjavík, Hið íslenzka Fornritafélag.
- Lönnroth, Lars, 1976, *Njáls saga: A Critical Introduction*. Berkeley, Los Angeles and London, University of California Press.
- Magnusson, Magnus and Hermann Pálsson, trs., 1969, *Laxdæla Saga*. Baltimore, Md., Penguin. Books.
- Meissner, Rudolf, tr., 1923, *Die Geschichte von den Leuten aus dem Lachswassertal*. Thule, 6. (reprint ed. Düsseldorf and Köln, Eugen Diederichs Verlag, 1963.)
- Njarðvík, Njörður P., 1971, "Laxdæla saga – en tidskritik?" *Arkiv för nordisk filologi*, 86:72–81.
- Röhn, Hartmut, 1976, *Untersuchungen zur Zeitgestaltung und Kompositionen der Íslendingasögur*. Beiträge zur nordischen Philologie, 5. Basel und Stuttgart, Helbing und Lichtenhahn Verlag.
- Schildknecht-Burri, Margit, 1945, *Die altertümlichen und jüngeren Merkmale der Laxdæla saga*. Lucerne, Unionsdruckerei.
- Sveinsson, Einar Ól., 1934, "Formáli." In *Laxdæla saga*. Íslenzk Fornrit, V. Reykjavík, Hið íslenzka Fornritafélag.
- Vigfusson, Guðbrand and F. York Powell, 1905, *Origines Islandicae*, 2 vols. Oxford, Clarendon Press.

ROLF HELLER

Bemerkungen zu den „irischen“ Namen in der Laxdœla saga*

Im Kreise der Isländersagas zeichnet sich die Laxdœla saga durch einige Besonderheiten aus.

Hat als Hauptfigur des ersten Teiles Kjartan Olafssohn zu gelten, zu dem die Erzählung – ähnlich dem Aufbau in einer ganzen Reihe von Sagas – über mehrere Generationen hinweg geführt ist, so wird alles auf Kjartans Tod Folgende weitgehend von einer Frau beherrscht, von Gudrun Osvifrstochter. Und sie ist nicht die einzige beeindruckende weibliche Gestalt dieser Saga; man braucht nur an die Rollen von Thorgerd Egilstochter, Vigdis und Melkorka zu denken. Mehr als jeder andere Sagaverfasser hat der der Laxdœla saga der weiblichen Psyche Aufmerksamkeit geschenkt.

Zu den ins Auge fallenden Elementen seines Werkes gehört daneben die unverkennbare Freude an der Beschreibung der glanzvollen Außenseite des Lebens. Gutes Aussehen, prächtige Kleidung, hervorragende Waffen, festliche Gelage, wertvolle Geschenke – alles ist mit einem Hauch des Außergewöhnlichen umgeben.

Beides zusammen bestimmt entscheidend den Gesamteindruck der Saga, läßt sie für heutige Leser „moderner“ erscheinen als viele andere.

Nicht zu übersehen ist eine dritte Besonderheit: das starke Interesse des Verfassers an *Irland*. Er hat dieser Insel nicht nur Gewicht gegeben als Heimat einer interessanten Sagafigur, er hat sie auch zum Schauplatz eines nicht unbedeutenden Handlungsteiles gemacht.

Wenn man die Frage nach dem Ursprung dieses Interesses stellt, scheint die Antwort auf der Hand zu liegen. Man könnte ihn allein in dem Namen des Olafssohnes suchen – Kjartan –, der unbestreitbar auf ein keltisches, am wahrscheinlichsten irisches, Vorbild zurückzuführen ist. So einfach liegen die Dinge aber nicht. Unter den nach einer Hauptperson benannten Sagas sind zwei mit einem Namen keltischer Herkunft im Titel: Brennu-Njáls saga und Kormáks saga, und dennoch erfahren wir weder über Njal noch über Kormak etwas, das sie ihrer Abstammung oder ihren Lebensumständen nach in Verbindung mit Irland bringt. *Der Name Kjartan allein* ist somit kaum geeignet, das Erscheinungsbild Irlands in der Laxdœla saga zu erklä-

* Dem Aufsatz liegt ein Vortrag auf dem internationalen Kolloquium zugrunde, das anlässlich des 100. Geburtstages von Theodor Frings vom 22. bis 24. Juli 1986 in Leipzig stattgefunden hat.

ren, wobei noch zu beachten ist, daß Kjartans Eltern ebenso wie seine Brüder und Schwestern nordische Namen getragen haben.

Die Saga selbst gibt allerdings eine Antwort mit der Angabe (c. 28), Olaf habe bei der Namenwahl für den Sohn an seinen Großvater Myrkjartan gedacht, den er zuvor in Irland aufgesucht hatte. In der durch die Mutter Melkorka begründeten verwandtschaftlichen Beziehung zu einem Irenkönig (oder wenigstens einem hochgestellten Iren) sah man demzufolge in der Forschung lange Zeit die Erklärung für alles mit Irland Zusammenhängende in der Laxdœla saga.

Nun sind jedoch mit dieser angeblichen Nachbenennung Unklarheiten verbunden, die offenbar weithin übersehen worden sind. Die herrschende Auffassung umschrieb Einar Ól. Sveinsson 1934 in seiner Ausgabe der Saga folgendermaßen:¹ Der Name Kjartan sei eine Kürzung aus Mýrkjartan bzw. aus dessen irischem Vorbild Muircertach. Vermutlich habe man das irische Namenglied *Muir-* mit dem altnordischen Wort *mýrr* in Verbindung gebracht und als eine Art Beinamen betrachtet. Dazu ist anzumerken, daß eine so geartete „Kürzung“ bei der Übertragung eines Namens auf ein Enkel- oder Urenkelkind als ungewöhnlich bezeichnet werden muß, meines Wissens in den Sagas sogar ohne Beispiel ist. Noch wichtiger aber ist, daß die Überlegung zu dem Namenglied *Muir-* einen Widerspruch zur Saga heraufbeschwört: Nach ihrer Darstellung war Olaf des Irischen mächtig. Melkorka verabschiedet ihn zur Fahrt nach Irland mit den Worten (c. 20): „hefi ek . . . kennt þér írsku at mæla, svá at þik mun þat eigi skipta, hvar þik berr at Írlandi“, und Myrkjartan bestätigt später (c. 21), „at hann mæli allra manna bezt írsku“. Nach der Saga ist es demzufolge unmöglich, daß *Olaf* irländisches *muir-* mit isländischem *mýrr* zusammengebracht hat. Schreibt man ihm zu, daß er irisch verstehen und sprechen konnte, dann stimmt die von der Forschung angenommene *Erklärung* für die Namengebung nicht; konnte er nicht irisch sprechen, dann stimmt die *Sagaerzählung* in diesem Punkt nicht.

Seit 1960² gibt es ein wohl entscheidendes Argument gegen die von der Saga behauptete Ableitung des Namens Kjartan: Nach all unserem Wissen ist es nicht möglich, daß ein isländischer Mýrkjartan auf einen irischen Muircertach zurückgeht. Auf -ach ausgehende irische Namen weisen bei Übernahme ins Isländische am Wortende ausnahmslos -ak als Entsprechung auf (z.B. Ce(a)llach – Kjallakr, Dub(h)thach – Dufþakr), Namen auf -an dagegen erscheinen im Isländischen in gleicher Form (z.B. Dubhán – Dúfan, Ciarán – Kjar(r)an).

¹ Laxdœla saga, in d. Reihe: Íslenzk fornrit V, Reykjavík, S. 75 Anm. 2. – Allen folgenden Zitaten liegt diese Ausgabe zugrunde.

² Heller, Literarisches Schaffen in der Laxdœla saga. Die Entstehung der Berichte über Olaf Pfau's Herkunft und Jugend (Saga. Heft 3), Halle, S. 20 ff.

Das läßt folgende Schlüsse zu:

- 1) Der häufig belegte irische Name Muircertach kann nicht das Vorbild für den Mýrkjartan der Laxdœla saga gewesen sein. – Ein als Vorbild notwendiger *Muircertan ist übrigens im Irischen nicht nachweisbar.
- 2) Auch der Name Kjartan kann somit nicht von einem irischen Muircertach abgeleitet werden.

Es ist interessant, daß in Königssagas und verwandten Texten um 1200 für einen im Zusammenhang mit König Magnus berfættr genannten Irekönig Muircertach als isländische Entsprechung neben dem korrekten Mýrkjartak auch die Namenform Mýrkjartan erscheint. Die Annahme liegt nahe, daß es sich dabei um eine späte Angleichung an den inzwischen auf Island verbreiteten Namen Kjartan handelt.

Textvergleichende Untersuchungen haben ergeben, daß die Sagapartie um die Irlandfahrt Olafs und das Zusammentreffen mit dem angeblichen Großvater Myrkjartan weitgehend mit literarischem Lehngut aufgebaut worden ist. Die Wahrscheinlichkeit spricht dafür, daß Name und Figur des Irekönigs Mýrkjartan der Laxdœla saga vom Verfasser geschaffen worden sind, wobei der historische Name des Olafsohnes das auslösende Moment gewesen ist.

Es wird deutlich, wie sorgfältig bei Untersuchungen dieser Art zu unterscheiden ist zwischen dem, was im 10. Jahrhundert – der Zeit des Erzählten – möglich war, und dem, was für das 13. Jahrhundert – der Zeit der Schöpfung der Saga – denkbar ist.

Die Aufmerksamkeit muß sich nunmehr auf die Mutter Olafs, die versklavte irische Königstochter mit Namen Melkorka richten. Auch für ihre Rolle hat der Verfasser entscheidende Bausteine älteren Werken entnommen.³ Im Zusammenhang mit dem *Auftreten* dieser „königlichen Sklavin“ hat man in der Forschung schon früher freie Bearbeitung eines märchenhaften Motivs nicht ausgeschlossen. Hinsichtlich der *Person* und des *Namens* hielt man jedoch im allgemeinen an zuverlässiger Überlieferung fest. Wesentliche Gründe dafür waren das irisch anmutende Aussehen des Namens sowie die Angabe der Saga über ein Gehöft, das nach ihr benannt sein sollte: Melkorkustaðir.⁴

Daß Melkorka als ein letztlich irischer Name angesehen worden ist, beruht zu einem guten Teil auf seinem ersten Glied. Mel- (keltisch Mael-) in Namen aus dem irisch-hebridisch-schottischen Raum dürfte den Isländern schon seit der Besiedlungszeit bekannt gewesen sein; für das 12. und 13.

³ A. a. O. S. 34 ff.

⁴ Die Nennung Melkorkas in der Egils saga Skallagrímssonar sowie in der Sturlubók kann an dieser Stelle außer Betracht bleiben. Abhängig von der Gesamtbeurteilung der Gestalt der Melkorka sind dafür besondere Erklärungen möglich. Vgl. a. a. O. S. 29 ff.

Jahrhundert steht die Kenntnis nach zahlreichen literarischen Zeugnissen außer Frage. Der Laxdœla-Verfasser nennt selbst einen Jarl Meldun (c. 6) und dürfte auch von einem Schottenkönig Melkolm (im Umkreis von Magnus berfœttr) gewußt haben. Von Bedeutung ist, daß trotz der scheinbar gesicherten Zuordnungsmöglichkeit bis heute ein zutreffendes irisches Vorbild für den Namen Melkorka nicht gefunden worden ist. So kann es nicht wundernehmen, daß über den Ursprung des Namens unterschiedliche Auffassungen vertreten worden sind und vertreten werden.

Hermann Pálsson wies 1964⁵ die bis dahin herrschende Ansicht, ein irischer Name Mael-Curcaich bzw. Mael-Curcaig(h) sei das Vorbild für Melkorka gewesen, mit dem Argument zurück, der irische Name müßte entsprechend der angenommenen Bedeutung Mael-Curcaighe gelautet haben, da das zugrunde liegende irische Curcach keinen Heiligen bezeichnete, sondern eine heilige Jungfrau. Aus Mael-Curcaighe jedoch könne Melkorka nicht entstanden sein. Hermann Pálsson selbst nennt als denkbaren Ausgangspunkt einen überlieferten irischen Namen Mael-Corcae, in dessen zweitem Glied eine Farbbezeichnung zu sehen ist. Außer der Möglichkeit einer sprachlichen Umsetzung in isländisches Melkorka enthält diese Vermutung nichts, was zur Beantwortung der mit dieser Sagafigur verknüpften Fragen beitragen kann.

Im Gegensatz zu Hermann Pálsson möchte Þórhallur Vilmundarson, der Leiter des isländischen Ortsnameninstituts, den Namen Melkorka von jeglicher Bindung an das Irische lösen und aus isländischem Sprachmaterial erklären.

Der Erklärungsversuch ist in Zusammenhang zu sehen mit der von ihm entwickelten Theorie, daß sich in isländischen Gehöftnamen – besonders den mit -staðir gebildeten – häufig Natur- und Geländebezeichnungen verbergen statt der bisher vorausgesetzten Personennamen.⁶

Þórhallur Vilmundarson glaubt, ein um 1700 im inneren Borgarfjordgebiet belegter Name Melkorkustader⁷ beweise, daß es einen Geländenamen Melkorka gegeben habe. Von ihm habe sich der Laxdœla-Verfasser – des irischen Aussehens wegen? – anregen lassen, seine Figur so zu benennen und in der Folge dann das Gehöft Melkorkustaðir im Laxarta! geschaffen.⁸

Dieser Erklärungsversuch erscheint mir aus mehreren Gründen fragwürdig. Es ist mit Nachdruck darauf hinzuweisen, daß außerhalb der Laxdœla

⁵ Um írsk atriði í Laxdæla sögu, in: Tímarit Máls og menningar, 25. Jg., S. 396.

⁶ Zusammenfassend vgl. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, Bd. XVI, København 1971, S. 579 ff. s.v. -stad.

⁷ Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, Bd. IV, S. 306: „Melkorkustader nefna menn í Dýrastaða landi, þar sem tóftaleifar sjást á hól einum í mosamó“.

⁸ Über einen Zusammenhang von Melkorkustaðir der Laxdœla saga mit dem im Borgarfjordgebiet erwähnten Namen hat auch Hermann Pálsson nachgedacht (a.a. O. S. 395), ohne die damit verbundenen Probleme ernsthaft zu verfolgen.

saga nur in einer um 1700 geschriebenen Quelle „Melkorka“ (in Melkorkustader) auftaucht, und obendrein ist da nur von Mauerresten die Rede, über die die in der Nähe Wohnenden außer dem Namen nichts wußten.

Die Geländebezeichnung soll die Wörter „melr“ und „korka“ enthalten.⁹ „melr“ bedeutet „Sand- bzw. Kiesbank, sandige Strecke“ oder „Strandroggen“ (*elymus arenarius*), der auf solchem Untergrund wächst; „korka“, ein sehr selten und wohl nur spät belegtes Wort heißt so viel wie „Verkümmerung, Dahinschwinden“. Für die vorliegende Verbindung käme nur die Bedeutung „Strandroggen“ in Frage, und die Geländebezeichnung wird von Björn Þorsteinsson als „undernourished sand wheat“ wiedergegeben (d.h. etwa „verkümmerter Strandroggen“). Ich halte dies für eine ungewöhnliche Bezeichnung. Sie wäre wohl zu verstehen, wenn Strandroggen die in einem Gebiet vorherrschende Pflanze gewesen wäre – eine vom Gesamtbild abweichende Stelle hätte vielleicht so genannt werden können. Dieser Fall lag aber mit größter Wahrscheinlichkeit nicht vor. Strandroggen wuchs und wächst vor allem auf Sandstrecken in Küstengebieten. Er war in der frühen Zeit hauptsächlich im Süden des Landes zu Hause und hatte da sogar eine gewisse wirtschaftliche Bedeutung (als Nahrungsmittel, Futter- und Streupflanze).¹⁰ Daß er weit im Inneren des Borgarfjordgebietes vorhanden war, *ist nicht sicher*, daß da eine Stelle durch Verkümmerung dieser Pflanze (die wohlgermerkt Sandboden braucht) auffiel, *ist unwahrscheinlich*, daß eine daraus abgeleitete besondere Geländebezeichnung einem Gehöft den Namen gegeben haben sollte, *halte ich für ausgeschlossen*.¹¹ Und so führt endlich von da auch kein Weg zur Melkorka der Laxdœla saga.

Neben diesen an die angenommene Bedeutung des Wortes Melkorka geknüpften Überlegungen darf doch auch ein psychologischer Gesichtspunkt nicht übersehen werden. Enthielte der Name die beiden vorgeschlagenen *isländischen* Wörter, müßte er für das Sagapublikum ebenso durchschaubar gewesen sein wie für den Verfasser. Und dieser Verfasser sollte seinem Publikum für die eindrucksvolle Figur der königlichen Sklavin keinen besseren Namen als einen mit der Bedeutung „unterernährter Strandroggen“ haben bieten können? In meinen Augen scheidet der Vorschlag von Þórhallur Vilmundarson nicht zuletzt an *dieser* Frage.

⁹ Da mir die Darlegungen von Þórhallur Vilmundarson (Um sagnfræði, Reykjavík 1969) nicht zugänglich waren, stütze ich mich im folgenden auf die darauf bezüglichen Bemerkungen von Björn Þorsteinsson in seiner Besprechung von Hans Kuhn, Das alte Island, Düsseldorf 1971 (in: *Mediaeval Scandinavia* 5, Odense 1972, S. 188).

¹⁰ S. u.a. Jónas Jónasson, Íslenzkir þjóðhættir, Reykjavík 1945, S. 95.

¹¹ Die Bemerkungen von Björn Þorsteinsson zum vorliegenden Problem enthalten eine auffällige Unklarheit. Heißt es erst: „the Irish princess Melkorka seems to owe her origin to an identical place-name, the meaning of which is undernourished sand wheat“, so wird kurz darauf dem Verfasser zugestanden „to be able to create princesses out of barren sandhills“ (a.a. O.). Altisländisch melr ist zwar in beiden Bedeutungen belegt, in der gedachten Verbindung ist jedoch für die zweitgenannte kein Platz.

So bleibt Herkunft wie Bedeutung des Namens Melkorka unerklärt. Wahrscheinlich hat der Laxdæla-Verfasser den Namen erfunden, so wie er zweifelsfrei den „Fótbítr“ in Anlehnung an den historischen „Leggbítr“ des Königs Magnus berfœttr geschaffen hat. Das bekannte (aus dem Irischen stammende) Namenglied Mel- hat er möglicherweise assoziativ mit dem isländischen melr verknüpft (darin stehe ich Þórhallur Vilmundarson nahe); für -korka hat er sich jedoch meines Erachtens von einem irischen Wort anregen lassen. Es könnte die unter Handelsleuten nicht fremde Stadt Cork gewesen sein, es könnte ein irischer Pflanzename „coirce, corce“ („Haffer“) gewesen sein, der im 13. Jahrhundert als „korki“ im Isländischen belegt ist.¹²

Nachdem Mýrkjartan und Melkorka mit angemessener Wahrscheinlichkeit sowohl dem Namen wie der in der Saga gezeichneten Figur nach vom Historischen auszuschließen sind, stehen wir eigentlich wieder am Ausgangspunkt, nämlich vor der Frage: Warum hat Olaf seinen Sohn Kjartan genannt (dem ein irischer Name Certan zugrunde liegen muß)? Wenn überhaupt eine Antwort darauf zu finden ist, dann kann sie sich nur aus der Person Olafs selbst ergeben. Er muß eine Bindung an Irland gehabt haben, die nichts mit seiner unehelichen Geburt zu tun hatte, bzw. mit der angeblich irischen Abstammung mütterlicherseits.

Was wissen wir über Olaf?

Er war ein unehelicher Sohn Höskulds. Zur Zeit der Christianisierung zählte er jedoch zu den bedeutendsten Männern des Westlandes („hofðingjar“, vgl. Kristni saga c. 1), und er hatte Thorgerd, die Tochter des berühmten Egil Skallagrímsson, zur Frau. Darüber hinaus spricht vieles dafür, daß er reich gewesen ist. Die Laxdæla saga berichtet davon (c. 29), daß Olaf auf seinem Gehöft eine große Halle errichten ließ, die sich durch Darstellungen mythologischer Stoffe an den Wänden und an der Holzkonstruktion des Daches auszeichnete. Daß diese Angabe einen historischen Kern hat, beweisen (unabhängig von der Laxdæla saga überlieferte) Strophen eines Olaf gewidmeten Gedichtes mit der Beschreibung einiger der abgebildeten Themen. Die erhaltenen Strophen gehören zu der sog. Húsdrápa des Ulf Uggisson.¹³

¹² S. Heller, Laxdæla saga und Landnámabók, in: Arkiv 89, Lund 1974, S. 123 Anm. 76. – Das auslautende -a in Melkorka dürfte kein Hindernis sein bei einer Ableitung von einem irischen Wort mit auslautendem -e. So spiegelt sich sicherlich in „Eðna, dóttir Kjarvals Írakonungs“ (Orkneyinga saga c. 11) der irische Name Ethne, Eithne wider.

¹³ Schier hat zudem auf die Möglichkeit aufmerksam gemacht, daß die Laxdæla saga mit ihrer Erzählung von Olafs Fahrt nach Norwegen zur Beschaffung des Holzes für den Bau seiner großen Halle (c. 29) der historischen Wahrheit nahekommt. Interessant ist auch die Überlegung, daß Olaf am Sitz der Jarle von Lade Bildschnitzereien zu mythologischen Stoffen kennengelernt haben könnte. S. Schier, Die Húsdrápa von Úlfr Uggason und die bildliche Überlieferung altnordischer Mythen, in: Minjar og menntir. Afmælisrit helgað Kristjáni Eldjárn 6. desember 1976, Reykjavík 1976, S. 425–443.

Schließlich ist noch eine Angabe der Saga von Bedeutung: Höskuld soll Olaf bereits in jungen Jahren den Beinamen „pái“, d.h. „Pfau“ gegeben haben („Höskuldr gaf honum kenningarnafn ok kallaði pá; þat nan festisk við hann“, c. 16). Der Sagaerzählung folgend hat man allgemein die (sicherlich als historisch zu betrachtenden) Beinamen mit der mehrfach betonten Vorliebe Olafs für prächtige Kleidung und Waffen in Zusammenhang gebracht (vgl. cc. 16. 20. 22). Daraus erwächst jedoch eine Schwierigkeit. Die „Verleihung“ des Beinamens „Pfau“ mit der angenommenen Erklärung setzt voraus, daß der Namengeber das Tier kannte und von seinen besonderen Eigenschaften wußte; ich möchte sogar glauben, daß auch die isländische Umgebung das Tier gekannt haben müßte, da der Name sonst gleichsam in der Luft gehangen hätte. Beides ist jedoch keineswegs gegeben. Man muß vielmehr davon ausgehen, daß der Pfau im 10. Jahrhundert auf Island unbekannt war. Hingegen darf es als sicher gelten, daß er in dieser Zeit in den keltischen Ländern westlich der Nordsee zu Hause war. Der Beinamen „Pfau“ kann somit – fast überraschend – für die hier aufgeworfenen Fragen das *stärkste* Bindeglied zwischen Island und Irland bilden.

Wenn die irische Abstammung Olafs historisch unglaubwürdig ist, kommt Melkorka als Namengeber nicht in Betracht. Über eine Verbindung Höskulds mit Irland (etwa durch Handelsreisen) ist nichts bekannt. Eine solche Verbindung könnte zwar zum Verstehen des Beinamens „Pfau“ beitragen, sie taugte dagegen kaum zur Erklärung des Namens Kjartan bei seinem Enkel. So dürfte doch am ehesten Olaf selbst für die Namenwahl bei seinem Sohn und daneben auch für das Aufkommen seines Beinamens verantwortlich gewesen sein. Eine Handelsreise oder deren mehrere nach Irland (auch die Saga nennt ja eine Fahrt dorthin, nur zu einem anderen – einem literarischen – Zweck) können ihm die Kenntnis des Pfaus vermittelt haben. Es ist denkbar, daß Olaf von ihm so beeindruckt war, daß er ein lebendes Exemplar mit nach Island genommen und dort Aufsehen erregt hat¹⁴ oder daß er so häufig vom Pfau erzählt hat, daß seine Landsleute ihn (vielleicht zuerst im Scherz) mit dem Tier namentlich verbunden haben. Beides könnte das Haften des Beinamens an Olaf erklären, und ein Aufenthalt in Irland könnte ihn auch mit einem Certan bekannt gemacht haben, dessen Namen (in isländischer Form) er später seinem Sohn gegeben hat.

Die Verknüpfung von Olafs Beinamen mit der Freude an prächtiger Kleidung und Waffenausstattung ist dagegen wohl erst dem Verfasser der

¹⁴ Es ist daran zu erinnern, daß unter den bei der Ausgrabung des Gokstad-Schiffes gefundenen Tierknochen die eines Pfaus samt Federn gewesen sind. Vermutlich hatte der in dem Schiff bestattete Wikingerhäuptling den fremden auffallenden Vogel als Kostbarkeit von einer seiner Kriegsfahrten nach Westen in das heimatliche Norwegen gebracht.

Saga im 13. Jahrhundert zuzuschreiben, als Pfauen auch in Norwegen nichts Ungewöhnliches mehr waren.¹⁵

In strengem Sinne *beweisen* läßt sich keine der angesprochenen Möglichkeiten. Dennoch erscheinen mir derartige Überlegungen gerechtfertigt und notwendig, und sei es nur, um zu zeigen, wie schwer es in der Sagaforschung ist, für das 10. Jahrhundert Gültiges von dem zu scheiden, was erst für das 13. Jahrhundert vorausgesetzt werden kann.

¹⁵ Sie erscheinen allerdings in übersetzten Sagas dieser Zeit vornehmlich als besondere Speise: „pipraðir páfuglar“.

ALFRED JAKOBSEN

En saga om Hårek fra Tjøtta i skriftlig form?

I avhandlingen *Fra sagn til saga* (1923) satte historikeren Toralf Berntsen seg som mål å oppspore den heimenorske tradisjonen som har vært med og gitt grunnlag for Snorres kongesagaer. Han gikk fram på den måten at han skilte ut fra dem alt det stoffet som ikke må eller kan ha sin rot i islandsk muntlig eller skriftlig tradisjon. Det utkrystalliserer seg da en rekke fortellinger med en fast indre sammenheng. Han drar den konklusjon at det må ha eksistert to skrevne sagaer, den ene om Hårek fra Tjøtta og hans ætt, den andre om Tore Hund og hans ætt, begge altså om håløygiske høvdinge og stormenn. Disse ættesagaene er, hevder han, blitt stykket opp og felt inn i kongesagaene, men de lar seg lokalisere og sette i hop på nytt. Han gjør oppmerksom på at synskretsen i disse sagnrekkene peker mot nordnorsk tradisjon, og han mener at den detaljkunnskap om nordnorske tilhøve som blir lagt for dagen i dem, vanskelig kan være formidlet bare ad muntlig vei – og Snorre besøkte som kjent aldri Hålogaland.

Teorien om at det har funnes skrevne håløygiske ættesagaer, kan ikke sies å ha slått igjennom. Vi sakner mer konkrete “bevis” for at den er riktig. En kan ikke se bort fra den mulighet at Snorre under sitt opphold i Nidaros vinteren 1218–19 nedtegnet sagn fortalt ham av nordlendinger, og at han seinere knyttet dem sammen til større helheter og gav dem kunstnerisk form.¹

I forbindelse med en gransking av Selsbanetåtten fant jeg visse indiksjoner på at både forfatteren av den såkalte Eldste saga om Olav den hellige, som jo er skrevet lenge før Snorres Olavssaga, og Snorre hadde nyttet et felles skriftlig forelegg. Bl.a. stemmer de to versjonene av tåtten komposisjonelt godt overens. Visse utsagn i direkte tale i Eldste saga, som er kortere enn de tilsvarende hos Snorre, lar seg lett forklare som sammendrag av et felles skriftlig forelegg.² Seinere utvidet jeg undersøkelsen til å gjelde alt stoff om Tore Hund i Eldste saga og hos Snorre. Det viser seg at forfatteren av Eldste saga tydeligvis har hatt den samme viten om ham som Snorre. Imidlertid er det hovedsakelig Tore Hunds rolle på Stiklestad som interesse-

¹ Jrf. bl.a. Gustav Storm: *Snorre Sturlassøns Historieskrivning*. Kjøbenhavn 1873, s. 80 f., Johan Schreiner: *Saga og oldfunn*. Oslo 1927, s. 106 og s. 159.

² Alfred Jakobsen: “Omkring Selsbane-tåtten.” I *Festskrift til Ludvig Holm-Olsen*. Øvre Ervik 1984, s. 175 ff.

rer ham. Av andre opptrinn der Tore er med, gir han bare et kort resymé, eller han sløyfer dem helt. Men han er øyensynlig svært urutinert, for det hender at han foregriper begivenheter som skulle vært fortalt seinere, og at han stryker opplysninger som leseren får bruk for lenger ute i teksten. Det er slikt som kan skje når en uerfaren forfatter arbeider med et skriftlig materiale som han skal passe inn i teksten.³ Jeg slutter altså at både forfatteren av Eldste saga og Snorre har hatt tilgang til en gammel skriftlig biografi om Tore Hund. Toralf Berntsens teori er følgelig etter min mening så langt blitt bekreftet. Men hva med en lignende saga om Hårek?

Snorre gjør rede for hvordan Hårek slår under seg alle gårdene på Tjøtta, så han til slutt eier hele øya. Vi får greie på hans forhold til kongene Olav Tryggvason og Olav Haraldsson; det blir fortalt om den berømmelige seilsen forbi kong Knuts flåte i Øresund, om hans tevling med en annen håløygsk høvding, Åsmund Grankjellsson, om innbrenningen av Grankjell, og til slutt om hvordan han ble drept av Åsmund da han kom og ville ha forlik med Magnus den gode. Så ble Åsmund kongelig lendmann på Hålogaland, og – sier Snorre “eru þar margar frásagnir miklar um skipti þeira Ásmundar ok sona Háreks”.⁴

Hårek er i alle opptrinn der vi møter ham, skildret konsekvent og levende; han er stridbar og uforsonlig, men alltid slu nok til å gjemme hat og harm i bringa, en mann som bestandig vet å vente på sin tid, men som slår nådeløst til når høvet byr seg.

Forfatteren er forbløffende lokalkjent. Han fører oss til Hålogaland en godværsdag om våren. Vi ser storbonden og hans gjester dra ut på en seiltur da det ble noe langsomt på gården. Vi er med Håreks huskarer ute på været, der det var sel og fugl å veide, eggvær og fiskevær. Han er fortrolig med topografien i Salten, han vet om Gylling og Hæring, til sammen kalt Godøyene, og han kjenner nøye til Godøystrømmen. (For tusen år siden, da landet lå tre-fire meter lavere enn nå, må den ha vært ganske kraftig.)

Hårek opptrer også i Eldste saga, men der er det lite vi får vite om ham. Forfatteren omtaler ham ganske kort som en av Olav Haraldssons motstandere. Med ett unntak: han skildrer hans seilas gjennom Øresund nesten like detaljert og omstendelig som Snorre.⁵ Men av fortellingen om Øresundseilsen alene er det uråd å avgjøre om de to forfatterne bygger på en felles skriftlig kilde. Tåtten siterer to lausavísur som Hårek skal ha diktet like før og etter turen gjennom sundet. Det kan godt ha eksistert et muntlig sagn, en rammefortelling rundt de to visene, som både forfatteren av Eldste saga og Snorre har nedtegnet. Innholdsmessig er det stor likhet mellom Snorres og

³ Alfred Jakobsen: “Har det eksistert en skriftlig saga om Tore Hund og hans ætt?” (Artikkelen kommer i *Maal og Minne* 1988.)

⁴ Snorri Sturluson: *Heimskringla*. Udgivet av Finnur Jónsson. Oslo 1966, s. 429.

⁵ *Brot úr elztu sögu Óláfs helga*. I *Konunga sögur* I. Reykjavík 1957, s. 416–417.

Eldste sagas versjon av beretningen; det fins også verbale likheter mellom dem. Men siden Snorre jo kjente Eldste saga, kunne det tenkes at han hadde lånt ord og uttrykk fra den.

Men selv om vi ikke ut fra tåtten alene kan finne ut om de har hatt et samskriftlig forelegg, er det mulig at den umiddelbare fortsettelsen av den kan hjelpe oss med å løse problemet. Før vi diskuterer denne muligheten, må vi imidlertid se nærmere på hvordan tåtten er overlevert.

Av Eldste saga er som kjent bare bruddstykker bevart. Vi finner her begynnelsen og midtpartiet av fortellingen om Øresundseilasen. Men fra Eldste saga er hele beretningen tatt nesten ordrett opp i Legendariske Olavssaga.⁶ Fra Eldste saga har også Fagrskinna hentet den.⁷ Det viser seg at der hvor det er mulig å sammenligne teksten både i Eldste saga, Leg. saga og Fagrskinna med Snorres versjon i Heimskringla, stemmer i regelen Eldste saga og Fagrskinna best overens med Heimskringla:

Leg. saga, s. 62¹²⁻¹³: “þat er fornt skip nokcot se hvesso gratt er oc skamt”.

Eldste saga, s. 416: “þat er fornt skip nakkvat. Sé hversu grátt er ok skinit mjök”.

Fagrskinna, s. 168⁹: det samme som Eldste saga.

Jfr. Heimskringla, s. 350: en skipit sýndisk þeim grátt og bráðlaust ok sem skipit myndi skinit af sólu . . .

Leg. saga, s. 62¹³⁻¹⁴: Nu er skipit sett.

Eldste saga, s. 416: skipit er sett mjök.

Fagrskinna, s. 168³⁻⁴: det samme som Eldste saga.

Jfr. Heimskringla, s. 350: ok sá þeir, at skipit var sett mjök.

Leg. saga, s. 62¹⁷⁻¹⁸: Oc stavat i giægnum.

Eldste saga, s. 416: ok stafat rauðum vendi.

Fagrskinna, s. 168⁹: oc stafat með venndi.

Jfr. Heimskringla, s. 350: ok stafat rauðu ok blá með vendi.

I enkelte tilfeller ser det ut til at Eldste/Leg. saga har forkortet teksten i forhold til Fagrskinna:

Leg. saga, s. 62⁸⁻⁹: En allt autt um miðskipa.

Lakune i Eldste saga.

Fagrskinna, s. 167¹⁶⁻¹⁷: en allt var auðt at sia til miðs skipsens.

Setningen mangler i Heimskringla.

Eldste saga, s. 416: Nú fara þeir Hárekr svá í gegnum flotann.

⁶ *Olafs saga hins helga*. Utgit av Den Norske Historiske Kildeskriftkommission ved Oscar Albert Johnsen. Kristiania 1922, s. 61²⁷–62²⁹.

⁷ Eller rettere sagt en resensjon av Olav den helliges saga som har stått nær Eldste saga. Se Gustav Indrebø: *Fagrskinna*. Kristiania 1917, s. 93 ff.

I Finnur Jónssons *Fagrskinna*utgave (Samf. til udg. af gl. nordisk litt. København 1902) finner vi tåtten s. 166¹⁷–169¹¹.

Leg. saga, s. 62¹⁴: Det samme.

Fagrskinna, s. 168⁴⁻⁵: for Harekr sva i giognum Øyrar sunnd. oc hær Knuz konongs.

Setningen mangler i Heimskringla.

Eldste saga, s. 416 f.: “Kann vera, at þar hafi siglt sá inn sami karl, er sigldi um oss fyrr í Beltissundi”.

Legendariske saga, s. 62²²⁻²³: det samme.

Fagrskinna, s. 168¹⁵⁻¹⁷: “cann vera at þar hafe siglt Harekr or þiotto. sa hinn same karll sigldi enn um oss í Bælltis sunndi . . .”.

Jfr. Heimskringla, s. 351: . . . ok lézk líkligra þykkja, at þar myndi verit hafa Hárekr ór þjóttu eða hans maki.

Som nevnt mangler slutten av fortellingen om Øresundseilasen i Eldste saga. I Leg. saga ender den slik: “Sigldi siðan norðr með lande læið sina”. Deretter fortsetter sagaen: “Nu er fra þui at sægia er harekr kom afund Olafs konongs í þrondæimi. Oc var þa norðan komenn fra bui sinu or þiotto” (s. 62²⁷⁻²⁹). I Fagrskinna leser vi: “Sigldi siðan norðr til bua sinna. oc fann Olaf konung um varet æftir i Niðar ose. oc var þa comen norðan af Haloga lande” (s. 169⁹⁻¹¹).

Vi venter å få høre nærmere om dette møtet i Nidaros “um varet æftir” (tidsleddet er sannsynligvis sløfyet i Leg. saga; jfr. ovenfor om tekstforkortinger i denne sagaen). Hvorfor kom det i stand, og hva kom det eventuelt ut av det? Men om det tier både Leg. saga og Fagrskinna. Istedet blir det i begge sagaene tatt opp en helt ny tråd. Leg. saga opplyser ikke om hvor kong Olav befant seg våren etter (lakune i Eldste saga), men av Fagrskinna s. 173¹¹⁻¹² går det fram at han var «a Upplandum». Her er det åpenbart noe som ikke stemmer.

Snorre avslutter fortellingen om Øresundseilasen med ordene: “Fór Hárekr þá ferðar sinnar ok létti eigi fyrr, en hann kom norðr á Hálogaland ok til bús síns í þjóttu” (Heimskringla, kap. 158). Deretter går han over til å gjøre rede for hva kong Olav foretar seg i tidsrommet fra slaget ved Áin helga og fram til neste vår (kap. 159–168). Han oppholder seg hele tida sønnafjells, bl.a. på Opplandene (jfr. Fagrskinna), og om våren er han i Tønsberg.

I kap. 169 vender Snorre tilbake til Hårek. Vi får vite at han “þat sama vár” hadde latt falle ord om at han aktet seg sørover til Trondheimen. Skipet hans lå seilklart på hamna. Istedet drar han og mennene hans til Grankjells gård og brenner ham inne. Det er en hevnaksjon. Bakgrunnen for den har Snorre tidligere (i kap. 140) gjort rede for.

Den rimeligste forklaringen på skilnaden mellom Eldste/Leg. saga og Fagrskinna på den ene siden og Heimskringla på den andre tror jeg er følgende: Det har foreligget en skrevet saga om Hårek som både Eldste saga og Heimskringla har gjort bruk av. I den fulgte innbrenningsepisoden umiddelbart etter skildringen av Øresundseilasen og Håreks heinkomst utpå

sommeren. Forfatteren har sannsynligvis tidfestet den til “om våren etter” (jfr. Fagrskinnas “um varet æftir”, Heimskringlas “þat sama var”). Siden det gikk nesten et helt år før Håreks hevnaksjon, har Snorre, som vanligvis beretter i kronologisk rekkefølge, ventet med å omtale den til det rette tidspunktet var kommet.⁸

Forfatteren av Eldste saga må automatisk ha begynt å skrive av innledningen til innbrenningsepisoden i Håreks saga, men avbrutt skrivingen da han oppdaget at den handlet om uvedkommende personer (verken Åsmund eller Grankjell er tatt med i hans framstilling). I innledningen stod det sannsynligvis at Hårek antydte at han skulle besøke kong Olav i Trondheim (eller Nidaros). Det gjaldt selvsagt å holde det egentlige reisemålet hemmelig så lenge som mulig så ikke noen skulle rekke å få advart Grankjell.⁹ Av en eller annen grunn har Eldste sagas forfatter ikke skjønt at Håreks snakk om en Trøndelagstur bare var bløff – muligens uttrykte forelegget seg uklart om dette punktet. Fagrskinnaforfatteren kopierte tydeligvis Eldste sagas ord om Håreks besøk hos kong Olav i Nidaros. Da han så seinere kom med opplysningen om at Olav var “a Upplandum” den aktuelle våren, kan han ikke ha reflektert over at et slikt møte umulig kunne ha funnet sted. Iallfall gjorde han ikke noe for å rette på selvmotsigelsen.

Toralf Berntsen antok som nevnt at det hadde foreligget to skrevne sagaer – en om Hårek fra Tjøtta og en om Tore Hund. Jeg ser ikke bort fra den muligheten at vi har å gjøre med utdrag av en større Håløygenes saga som også har handlet om andre nordnorske stormenn (jfr. Færeyinga saga og Orkneyinga saga).

Ut fra en detalj i Fagrskinna har Jan R. Hagland argumentert overbevisende for at forfatteren har hatt tilgang til et skrevet forelegg der Øyvind skaldespillers dikt var ledsaget av en utfyllende (?) prosatekst.¹⁰ Siden Øyvind som kjent var Håreks far, er det nærliggende å slutte at vi her har et nytt spor etter Håløygenes saga (eller eventuelt en saga om Hårek og hans ætt). Nå går det imidlertid fram både av ordlyden i fortellingen om Øresundseilasen og av den omgivende teksten at Fagrskinnaforfatteren har skrevet av Eldste saga. Taler ikke det imot at det har funnes en særskilt Håløygenes saga som bl.a. handlet om Hårek? Nei, forklaringen kan ganske enkelt være

⁸ En parallell har vi i Selsbanetåtten. Det går vel et år fra Asbjørn tok imot årmannstjenesten av kong Olav til han blir drept av Åsmund Grankjellsson. Snorre stykker opp tåtten ved å fortelle om kongens gjøremål i det mellomliggende tidsrommet (Heimskringla, s. 297–300).

I Eldste/Leg. saga får vi beretningen om drapet umiddelbart etter opplysningen om at Asbjørn lot seg overtale av Tore Hund til å holde seg heime (Leg. saga, s. 47^{21–24}).

⁹ Snorre forteller at de rodde om natta og kom om morgenen til Grankjells gård. Han opplyser ikke om hvor gården lå. Axel Coldevin (*Jordegods og storgårder i Nord-Norge*. Trondheim 1943, s. 4 f.) antar at han bodde på Dønnes – storgården på øya Dønna. Det kan passe godt etter avstanden å dømme.

¹⁰ Jan R. Hagland: “Et skriftleg førelegg for Øyvind Skaldespillers dikt i Fagrskinna?” *Maal og Minne* 1975, s. 12–19.

den at forfatteren fant at han ikke hadde bruk for den lenger da han skulle skrive om Olav den hellige – i Eldste saga var jo skildringen av Håreks reise allerede integrert.

Men han kan ikke ha lagt Håløygenes saga til side for godt. Da han skulle ta fatt på sagaen om Olav Kyrre, ser det nemlig ut til at han har funnet den fram igjen. Første del av denne sagaen inneholder noen digresjoner, bl.a. en lengre “ættartala” over svenske og danske konger (s. 300^{10ff.}). Avsnittet er hentet fra Morkinskinna (s. 356^{24ff.}).¹¹ Men han har gjort noen tillegg til Morkinskinna. F.eks. supplerer han listen med noen yngre personer av den svenske og danske kongeslækten. Dessuten knytter han Tjøttaætten sammen med det danske og svenske kongehuset: “. . . faðir þeirra Nikulos oc Kristinar er atti Karl konongr Sværkis sun. þeirra sun var Sværkir konongr faðer Ioans konongs. moðer Karls konongs var Ulfildr drotning dotter Hoconar Finnz sunar Hareks sunar or þiotto. Vlfilde atti fyst Niculos Danakonongr enn síðann Ingi Svía konongr Halzstæins sun enn síðazt Sværkir konongr Kolssun. Rikizu drotningu atte Eiríkr konongr i Sviðioð Knuz sun”.

Det ligger nær å anta at han har opplysningen om Ulvhilds giftermål fra Håløygenes saga. Tydeligvis har han funnet den så interessant og viktig at han syntes den måtte tas med. Ja, det er mulig at hele ættetavlen er satt in for å få høve til å vise hvilke fornemme slektinger Tjøttafolket hadde.¹²

Ulvhild må ha levd i første halvdel av det 12. århundre. (“Niculos Danakonongr” døde i 1134 og “Sværkir konongr Kolssun” i 1156.) Vi tør slutte at den supponerte håløygske ættesagaen iallfall har vært ført fram et stykke inn i det århundret.

Som kjent regner forskerne med en (tapt) Ladejarlenes saga som er blitt nyttet både i Fagrskinna og i Heimskringla. Det er derfor slett ikke overraskende å konstatere at også de mektigste nordnorske høvdingene etter alt å dømme fikk sine livsløp nedtegnet. Det må ha skjedd tidlig på 1200-tallet. Ladejarlenes saga må ha ligget på et høyt litterært nivå. Innslagene fra den representerer noen av høydepunktene i Fagrskinna.¹³ Håløygenes saga har neppe stått tilbake for Ladejarlenes, for de “håløygske” partiene hos Snorre vitner om en høyt utviklet fortellekunst (jfr. f.eks. nettopp skildringen av Øresundseilasen, Selsbanetåtten, Bjarmelandsferden, bøteleggingen av Tore Hund i Vågan, etc.).

Ladejarlenes saga er høyst sannsynlig skrevet i Nidaros eller et sted i nærheten. Her må vel også sagaen(e) om Hårek og Tore Hund være blitt til, for nordafjells er det nok bare her vi omkring 1200 finner det rike litterære miljøet som slik sagaskrivning forutsetter.

¹¹ *Morkinskinna*. Udg. for Samf. til udg. af gl. nord. litteratur. Ved Finnur Jónsson. København 1932.

¹² Jfr. G. Indrebø, op. cit., s. 269.

¹³ *Ibid.*, s. 147.

Vi mener å ha ført gode grunner i marken for at nordnorske sagn er blitt satt på pergament på et meget tidlig tidspunkt. Men nye problemer har dukket opp underveis: Har nordmenn del i utviklingen av den klassiske sagastil? Skal Håløygenes saga ses i sammenheng med f.eks. Orknøyingenes og Færøyingenes saga? Er den (de) "bestillingsverk" eller blitt til på privat initiativ? Slike og lignende spørsmål vil forhåpentlig bli tatt opp og besvart av framtidig sagaforskning.

GERTRUD PETTERSSON

Bisatsledföljden i svenskan eller Varifrån kommer BIFF-regeln?*

Dagens svenska skolbarn får lära sig skilja mellan huvudsats och bisats med hjälp av den s.k. BIFF-regeln: i bisats står *inte* före det finita verbet. Denna regel illustrerar en påfallande skillnad mellan huvudsats och bisats i den moderna svenskan: i huvudsatsen står satsadverbialiet efter det finita verbet, i bisatsen står det före:

- (1) Han är inte bofast
- (2) eftersom han inte är bofast

Någon sådan skillnad mellan satstyperna existerade inte i fornsvenskan. Där var satsadverbialiets normala plats efter det finita verbet både i huvudsats och bisats:

- (3) Han ær ei bofastær
- (4) þa han ær ei bofastær

Syftet med denna uppsats är att presentera en hypotes om hur den moderna bisatsledföljden har uppstått och att på en väsentlig punkt pröva hypotesen på ett empiriskt material. Jag kommer huvudsakligen att uppehålla mig vid förhållandena i svenskan. I slutet av uppsatsen kommer jag dock att ta upp en diskussion om förhållandena i övriga nordiska språk.

Den fornsvenska bisatsen har alltså normalt följande ledföljd:

(fogeord) + subjekt + finit verb + satsadverbial + övriga led.

I de bisatser där subjektet av någon anledning saknas eller representeras av ett fogeord utfylls dock normalt platsen närmast före finitet av ett annat satsled, en s.k. kil:

- (5) sipæn up ær runnit
- (6) som stulit ær aff honom

Min hypotes är att det är denna kil som har gett upphov till den förändrade bisatsledföljden. Denna hypotes vill jag pröva genom att söka visa *dels* att

* Jag vill tacka David Kornhall, Christer Platzack och Ulf Teleman som har läst uppsatsen i manuskript och kommit med värdefulla påpekanden och förslag till förbättringar.

det finns en kilhierarki, d.v.s. att det finns en rangordning mellan satsleden som avgör vad som skall flytta fram som kil, *dels* att denna kilhierarki toppas av negationen.

1. Tidigare forskning

1.1. *Om bisatsledföljd i allmänhet*

Den svenska bisatsledföljdens historia är ingalunda ett obearbetat forskningsområde. Speciellt äldre språkskeden har behandlats av en rad forskare. Det förekommer således iakttagelser om bisatsledföljd i arbeten som syftar till att beskriva vissa speciella texter (t.ex. Delbrück 1918, de Boor 1922 och Jörgensen 1987). Under 30- och 40-talen kom en rad specialarbeten om fornsvensk ordföljd där bisatserna naturligt nog ägnas en mer ingående uppmärksamhet (Wenning 1930 och 1941, Larsson 1931 och Åkerlund 1935 och 1944). Vissa aspekter på bisatsordföljd har också behandlats av Platzack (1983 och 1985). Slutligen kan nämnas syntaktiska översiktsverk av handbokstyp (Wessén 1965). Också undersökningar som gäller andra nordiska språk kan vara relevanta i sammanhanget (Falk-Torp 1900, Diderichsen 1941 och Skautrup 1944 och 1947).

I en nyligen publicerad doktorsavhandling belyser Ingegerd Nyström (1985) bisatsernas ledföljdsutveckling under en senare period av svenskans historia: tiden från 1400-talets början till 1700-talets mitt. Det var i samband med att jag hösten 1985 var opponent på denna avhandling som jag kom att intressera mig för bisatsledföljdens utveckling i svenskan.

Trots det intresse som många forskare visat för området är nämligen långt ifrån alla problem lösta. När frågan var som mest aktuell – alltså under 30- och 40-talen – var läget i stora drag följande:

Man var överens om att de nordiska fornspråken hade en normalledföljd som i både huvudsats och bisats krävde det finita verbet på andra plats i satsen. För bisatsens del innebar denna formulering av normalregeln att man vid ledräkning måste bortse från inledande fogeord – konjunktioner, relativa partiklar och pronomen samt interrogativer. En viss terminologisk oreda hade länge rått, vilket hade haft till följd en ibland ganska förvirrande och svårgenomskådlig diskussion. Carl Larsson gör emellertid i inledningen till sin avhandling (1931) en klagörande genomgång där han *dels* slår fast ledräkningen som en viktig princip, *dels* i klartext formulerar regeln om utelämnningen av fogeorden vid denna ledräkning. Enligt Larssons ledräkningsregler står således det finita verbet på andraplatsen i alla satserna nedan (samtliga hämtade från Larsson, s. 73–75):

- (7) sum þu giuær nu mær
- (8) som öghon hawir fore oc bak
- (9) huru lengi faþir oc moþer sculu vardvetæ
- (10) siþan ær hion tu komæ saman

Allmän enighet rådde således – och råder fortfarande – om följande: i den äldre fornsvenskan hade en bisats normalt ledföljden subjekt + finit verb + övriga satsled. Om subjektet av någon anledning saknades på förstaplatsen (genom att t.ex. fogaordet hade subjektsfunktion eller genom att satsen var subjektlös¹) måste i normalfallet ett annat satsled flyttas fram på första platsen. En lätthanterlig term för detta framflyttade satsled som jag i fortsättningen kommer att använda är termen ”kil” (se Wessén 1965 s. 248). En annan term för samma företeelse är ”stylistic inversion”. Den har myntats av Maling i en uppsats (1980) om ordföljd i modern isländska.

I fokus för forskarnas intresse vid den här tiden var de avvikelser från normalledföljden som man kunde iaktta, framför allt i de yngre fornsvenska texterna. Främst intresserade man sig för de satser där det finita verbet stod närmare satsens slut, oftast efter alla övriga led. Denna bisatsledföljd fick stor spridning under yngre fornsvensk tid och var ganska vanlig ända in på 1700-talet, åtminstone i vissa genrer (se Platzack 1983 s. 50 och Nyström 1985 s. 156f.). Möjligheten till finalplacering av det finita verbet blev emellertid endast en episod i svenskans historia – i dag finns som bekant den möjligheten inte längre.

Diskussionen forskarna emellan kom i huvudsak att röra sig om hur tendensen till finalplacering av finitet skulle kunna förklaras. Viss enighet rådde om att en del av de fall där finitet stod på tredje plats kunde förklaras med den s.k. pronominalinskottsteorin. Den kan kort beskrivas så här: I den äldre fornsvenskan behövde inte subjekt sättas ut om det framgick av sammanhanget. Dessa subjektlösa satser fick då enligt normalregeln en kil (se (11) nedan). När i ett senare skede satser av detta slag försågs med ett pronominellt subjekt hamnade verbet på tredje plats om inga ändringar gjordes i övrigt (ex. (12)). Man skulle kunna formulera det så att ett pronominellt subjekt på det sättet inte fick riktigt fullt värde som eget satsled (se Wessén 1965 s. 332).

- (11) Han skal sit goz frælst haua *til fæmtan ara ær*
- (12) Han skal sit goz frælst haua *til han fæmtan ara ær*

Åtskilliga satser låter sig dock inte förklaras med teorin om pronominalinskott, och här går de olika forskarnas uppfattningar i sär. Med en stark förenkling skulle man kunna säga att Wenning var mest benägen att se

¹ I fortsättningen använder jag termen ”subjektlösa bisatser” för att beteckna båda dessa kategorier.

inflytande från latin som en väsentlig orsak, Larsson återopade lågtyskt inflytande, medan Åkerlund hävdade att det var fråga om en i huvudsak inhemsk utveckling grundad på föreställningen om ett s.k. verbkomplex där verbet placerades sist.

Eftersom hela diskussionen koncentrerades till den fornsvenska tiden blev följden att ingen av deltagarna var särskilt intresserad av att förklara just den utveckling som lett fram till den moderna svenskans ledföljdsregler. Inte heller Nyström, som ju behandlar ett senare skede, går in närmare på just detta problem – hon inriktar sig på att beskriva hur bisatsledföljden i allmänhet ser ut.

Vad är det då som har hänt med bisatsernas ledföljd sedan fornsvensk tid? Med utgångspunkt i den fornsvenska normalledföljden sådan den formuleras av Larsson är det två väsentliga förändringar som ägt rum:

1. det finita verbet kan i dag stå omedelbart efter inledningsledet – något behov av kil finns alltså inte längre
2. nexusadverbial, d.v.s. sådana adverbial som placeras i satsens nexusfält,² är i den moderna svenskan placerade *före* det finita verbet. Dess normala plats i den fornsvenska bisatsen var ju efter finitet.

Beskrivningen ovan utgår som sagt från fornsvenskans normalledföljd. Jämför man i stället läget i dag med den utveckling som var på gång i yngre fornsvenska och som diskuterades så livligt för några decennier sedan, måste förändringen beskrivas på ett annat sätt. Ordföljden med det finita verbet efter alla övriga led i satsen övergavs – i det långa loppet blev det bara nexusadverbial (och subjektet, förstås) som hamnade framför finitet, medan objekt, predikativ, infinita verb och slutadverbial placerades efter finitet. Den speciella bisatsordföljd som återfinns i t.ex. tyskan fick alltså ingen varaktighet i svenskan. I stället utvecklade svenskan (och f.ö. också danskan och norskan, möjligen också färöiskan, se mera därom nedan, avsnitt 4.3) ett alldeles eget sätt att markera bisats: nexusadverbial före finit verb.

Det måste sägas vara ganska märkligt att denna utveckling som ju leder fram till en så viktig företeelse i språket som en säregen bisatsordföljd inte i någon högre grad har tillvunnit sig forskarnas intresse. Vi vet inte ens med säkerhet när den nya nexusadverbialsplatsen slog igenom på allvar. Att utvecklingen är i full fart mot slutet av fornsvensk tid framgår dock av Wenning 1930 och Larsson (se mera därom nedan). Vissa upplysningar kan man också få hos Nyström och i en nyligen publicerad uppsats om Stock-

² Mina resonemang kommer att ha Diderichsens satsschema som grund (enligt Diderichsen 1966). För att uppnå riktig klarhet vid beskrivningen av adverbial behöver man dock enligt min uppfattning dubbel uppsättning termer, en för att beteckna funktion och betydelse, en för att beteckna position. Jag kommer här att tala om satsadverbial och innehållsadverbial då jag avser syntaktisk och semantisk funktion, och om nexusadverbial och slutadverbial då jag avser position.

holms tänkeböcker (Svanlund 1986), men någon riktig datering är det inte fråga om. Ännu mindre finns det några klart formulerade teorier eller hypoteser om vad som åstadkommit förändringen.

1.2. Om nexusadverbialets plats

Den tidigare forskningens bristande intresse för problemet med nexusadverbialets plats får dock inte tolkas som att det råder en total brist på empiri på området. Av de tidigare nämnda forskarna är det framför allt Wenning och Larsson som intresserat sig för adverbialens placering.

Wenning (1930) har specialstuderat treledade satser med det finita verbet på tredje och sista plats i fyra fornsvenska textgrupper: äldre lagtext (Äldre Västgötalagen, Dalalagen och Östgötalagen), yngre lagtext (Upplandslagen och Magnus Erikssons landslag), diplom samt religiösa texter. Han redovisar siffror för vilket led som i dessa satser står på andraplatsen (alltså mellan det som han (s. 43) kallar "det obligatoriska första ledet" och det finita verbet). Wenning urskiljer tre satsledskategorier på den aktuella andraplatsen: adverb, tunga led och objekt o.d. (till denna senare kategori räknar han enkelt objekt, enkel predikatsfyllnad, enkelt prepositionsuttryck och verbalpartiklar). Av siffrorna framgår att adverbens andel av andraplatsleden ökar med tiden och att andelen adverb är speciellt hög i diplomerna och i den religiösa prosan. Detta tar Wenning som intäkt för att det är de latinska originalerna som här utövat inflytande. Han ger också en rad konkreta exempel på detta.

Tyvärr är Wennings undersökning en utmärkt illustration till hur svårt det i det här sammanhanget är att dra några ordentliga slutsatser av en statistik som tagits fram för helt andra ändamål än ens egna. Man kan t.o.m. fråga sig vilken relevans Wennings siffror har för en studie av nexusadverbialets placering i fornsvenskan. För det första har han enbart valt sådana satser där det finita verbet står sist, vilket gör det omöjligt att särskilja en ev. tendens att flytta fram nexusadverbialet från tendensen att placera verbet sist i satsen. För det andra är hans satsledskategorier inte särskilt lämpligt valda för att ge upplysningar om adverbial. Sådana finns – eller kan åtminstone finnas – i alla tre kategorierna i hans redovisning. För det tredje ger han inga upplysningar om hur det första satsledet i hans undersökta satser ser ut – är det ett substantiviskt subjekt, ett pronominellt subjekt eller kanske ett helt annat satsled än subjektet som inleder satsen? Enligt min uppfattning kan man inte bortse från förstaledet i satsen då man vill studera ledföljdsfenomen i fornsvenskan.

Av större intresse är däremot den undersökning av negationens plats som Wenning presenterar i en exkurs. Han konstaterar där att negationen normalt står före alla andra verbbestämningar, både i huvudsats och i bisats.

Dessutom ger han ett bidrag till dateringen av flyttningen av negationen i bisatsen. Hans redovisning, som dock är mycket summarisk och saknar ordentliga kvantitativa uppgifter, utmynnar i konstaterandet att den nya ledföljden (d.v.s. negationen före finitet) "har segrat" i Själinna Tröst, Svenska Medeltidens Bibelarbeten och hos Jöns Budde (s. 141).

Larsson är den ende äldre forskare som klart uppmärksammar att den moderna nexusadverbialsplatsen är ett eget problem och som ägnar något intresse åt det. Efter att ha citerat en lång rad exempel på satser med ordföljden subjekt + adverbial + finit verb säger han så här (s. 140):

Att döma av undersökta nysvenska språkprov från skilda håll (J.A. Göth, Sv. Landsmålen) är denna adverbtyp spridd över hela det svenska språkområdet, och något tvivel om att den i exempel sådana som de ovanstående på det hela taget är genuint svensk, kan man knappast hysa. I förhållande till den normala nordiska bisatstypen innebär den dock en avvikelse, och för isländskan är den ännu idag främmande. Man måste då fråga sig vilka anor den har i vårt språk, och vad de fornsvenska källorna upplysa om dess förekomst. Man kan till en början lätt konstatera, att avvikelser av detta slag ha mycket ringa frekvens i landskapslagarna, medan de däremot synas spela betydligt större roll i yngre fornsvenska. Därutöver är det ej möjligt att säga något med visshet utan en särskild undersökning, vilken här emellertid av utrymnesskäl måste ställas på framtiden.

Någon sådan större undersökning gjorde tyvärr ej Larsson. Redan i sin avhandling gör han dock en studie av negationens placering som är av mycket stort intresse. Den ger genom sitt gedigna statistiska underlag en betydligt mer nyanserad bild än Wenning. Den är dessutom utformad så att den eliminerar problemet med tendensen till finalplacering av finitet. I sin undersökning bortser Larsson från sådana satser som inte har bevisvärde i sammanhanget. Han räknar således endast med satser med ledföljderna

1. subjekt + finit verb + negation (+ övriga led)
2. subjekt + negation (+ ev. övriga adverb) + finit verb (+ övriga led).

Larsson jämför sedan dessa satsers fördelning med övriga satser i sitt fornsvenska material. Han är då intresserad av att se om de negativa satserna har en större andel satser av typen 2, d.v.s. avvikelser från det fornsvenska normalschemat, än de övriga bisatserna har. Det är ju först om en sådan tendens kan urskiljas som man kan konstatera "att särskilda lagar gällt för negationens placering", menar han (s. 141). Resultatet av denna jämförelse presenteras i ett par tabeller (s. 143–144) och sammanfattas så här:

Efter denna utredning synes utvecklingen ligga tämligen klar. Vi ha att utgå från en ordföljd i negerad bisats, motsvarande den i isländskan, d.v.s. även detta slag

av bisatser följer huvudregeln för verbets ställning. Under 1300-talet börjar emellertid i relativsatserna negationen så småningom att skjuta verbet till tredje plats, en förskjutning som med tiden blir allt mera märkbar, och vari övriga bisatsarter snart taga del. Det hette alltså tidigast *at (þa, sum, hvi) han kunde æi*. Först börjar *sum han kunde æi* övergå till *sum han æi kunde*, därefter *at (þa, hvi) han kunde æi* till *at (þa, hvi) han æi kunde*. Utvecklingen är emellertid under fornsvensk tid ej avslutad, då den nordiska bisatsen även på denna punkt ofta överväger eller är i stor utsträckning bevarad, till och med i de yngsta urkunderna.

Att de negativa bisatserna är ”åtminstone till en viss grad representativa för den adverbiala bisatsstypen överhuvud” antar också Larsson och därvid anser han sig kunna få visst stöd av Wennings undersökning. Larsson är dock mycket kritisk till Wennings statistiska underlag (”Wennings dock mycket bristfälliga utredning” heter det på s. 145). Han håller inte heller med om att flyttningen av adverb i första hand skulle vara ett resultat av latinskt inflytande. Larsson gör egna systematiska jämförelser med latinska original som visar en anmärkningsvärd självständighet hos översättarna. Larssons uppfattning tycks i stället vara att den nya adverbialplaceringen är ett resultat av en inhemsk utveckling (s. 173). Någon klar motivering till detta ställningstagande har jag dock inte kunnat finna hos Larsson.

Om man ska försöka sammanfatta forskningsläget beträffande nexusadverbialets placering i äldre språkskeden kan man konstatera vissa likheter med diskussionen om finitets slutställning. Det finns en ganska hygglig empiri – åtminstone i fråga om de äldre skedena – och det finns ett par radikalt olika uppfattningar om de bakomliggande orsakerna: den ena (Wennings) framhåller det främmande inflytandet, den andra (Larssons) tar fasta på teorin om en inhemsk utveckling. Ingen av de aktuella forskarna har dock klart kunnat (eller snarare varit intresserad av att) leda sina hypoteser i bevis eller ens motivera dem ordentligt. Däri föreligger det en väsentlig olikhet gentemot diskussionen om finitets slutplacering.

2. Hypotesen om kilen som orsak till flyttningen av nexusadverbialet

Jag vill ansluta mig till Larssons uppfattning att flyttningen av nexusadverbialet i huvudsak har inhemska orsaker. Mina skäl till detta är emellertid mer explicita än Larssons – jag tror nämligen att den fornsvenska kilkonstruktionen spelar en viktig roll i sammanhanget. För att kunna motivera detta måste jag gå in lite utförligare på kilens funktion och utformning i fornsvenskan.

2.1 Kilen som bisatsmarkör

Den normalregel för fornsvensk ledföljd om finitet på andra plats i både huvudsats och bisats som jag redogjort för ovan ger tyvärr lätt upphov till missuppfattningen att ledföljden och därmed kilen inte skulle ha någon funktion som bisatsmarkör. I själva verket är det tvärtom: det är just genom kilen som det uppstår en speciell bisatsordföljd.

Orsaken till missuppfattningen är att normalregeln är alltför kategoriskt formulerad när det gäller huvudsatser. Om det referentiella subjektet av någon anledning utelämnas i en fornsvensk huvudsats måste subjektplatsen stå tom och satsen följaktligen inledas av det finita verbet. I bisatsen däremot används i normalfallet konstruktionen med kil. Kilens funktion som bisatsmarkör i fornsvenskan kan illustreras med följande exempel (alla hämtade från Wessén 1965 s. 246–251):

- (13) Pa scal a prest kallä. han scal a kirkiubole boä.
- (14) kilauk lit hakua at iorut sun sin to i haiþaby.
(Gillög lät hugga /stenen/ efter Jorund, sin son, dog i Hedeby)
- (15) Pär skulu twe bolfastir män wiþ wärä, þät skulu witnä.
- (16) Böte firi markum III þän, up resti.

Eftersatserna i exemplen ovan har alla en liknande funktion – att ge en kompletterande upplysning om någon som är tidigare nämnd – men formellt är de olika. Den första utgörs av en normal huvudsats inledd av ett anaforiskt pronomen som subjekt. Sekvensen **to i haiþaby** i exempel (14) måste också tolkas som en huvudsats – det finns i varje fall inga synliga bisatsstrecken. I exempel (15) och (16) däremot är det fråga om klart markerade bisatser: förstaplatsen i satsen är utfylld av ett framflyttat led – en kil.

Bisatser av typ (15) och (16), d.v.s. satser utan inledande fogeord, var mycket vanliga, särskilt i den tidiga fornsvenskan. Kilen blir på det sättet en viktig och vanlig bisatsmarkering. Ursprungligen används den i relativsatser där fogeordet (utsatt eller ej) har funktion av subjekt och i andra satser som saknar subjekt, sedan genomförs den också – enligt Wessén s. 330 – i indirekta frågesatser där fogeordet har subjektetsfunktion.

2.2 Kilhierarki

Kilen fyller alltså en funktion som bisatsmarkör i de fornsvenska texterna. Vilka satsled är det då som kan flyttas fram som kil? Om detta finns det en del intressanta uttalanden i litteraturen. I sitt arbete om meningsbyggnaden i Skånelagen säger Diderichsen så här om kilen:

det Led rykker frem foran Vb fin., som ellers skulle have Førstepladsen efter det (s. 59)

Det skulle med andra ord finnas en hierarkisk ordning mellan verbalbestämningarna som avgör vad som skall flyttas fram som kil i subjektslösa bisatser. Vad detta innebär för Skånelagens del redovisar Diderichsen på de följande sidorna. Redovisningen av materialet är inte helt lättöverskådlig. Det framgår dock tydligt att indirekt objekt och satsadverbial finns i hierarkins topp. Om något av dem finns i satsen är det alltså det som kommer att utgöra kil. I botten av hierarkin finns prepositionsled och infinit verb.

Vissa uppgifter om kilbenägenhet kan man faktiskt också finna i litteraturen om fornsvenska. Wenning (1930) formulerar sig så här:

En konsekvens av negationens framskjutna ställning i förhållande till övriga verbalbestämningar blir, att den i satser, där subjektet saknas och i relativsatser, där rel. är subj., vid habituell ordföljd kommer att intaga den första betonade platsen, d.v.s. kommer omedelbart framför det på andra plats stående verbet (s. 142)

Wessén (1965) konstaterar kort och gott: ”I detta fall /d.v.s. vid kil/ har negationen företräde” (s. 331). Möjligen bygger han på Wenning.

Också om den moderna isländskan, som ju i motsats till norska, danska och svenska har kvar kilen (i varje fall som ett alternativ) har liknande iakttagelser gjorts. Joan Maling ställer i en uppsats från 1980 (s. 185) upp följande kilhierarki för dagens isländska:

past participle
ekki > predicate adjective >
verbal particle³

Om det nu är så att det även för fornsvenska subjektslösa bisatser finns en sådan kilhierarki och att denna hierarki toppas av satsadverbial⁴ eller kanske t.o.m. av negationen, då har jag mycket svårt att tänka mig att ett sådant förhållande inte skulle ha något att betyda för tillkomsten av den moderna bisatsordföljden. Den karakteriseras ju av att just negationer och satsadverbial har flyttat framför verbet.

Jag tänker mig följande utveckling: Kilsatser måste ha varit mycket vanliga bisatser under tidig fornsvensk tid. Dels var det vanligt att subjektet inte sattes ut då det framgick av sammanhanget, dels är relativsatser i alla texttyper en bisats med hög frekvens. Platzack har undersökt fornsvenska prosakrönikor och visar att relativsatserna där utgör mellan 30 och 58 % av alla bisatser (1980 s. 36). Han har också gjort en skattning av religiöst översättningspråk (med material från en undersökning av Tisell 1975) och fått andelen där till ca 40 %. Liknande siffror – 42 % – uppvisar Wollin (1983

³ Objekt och prepositionsfraser som står på förstaplatsen i subjektslösa bisatser är enligt Maling topikaliserade led och inte kilar. För denna analys har hon – med rätta – blivit kritiserad (se Barnes 1987 s. 24 f.).

⁴ Jag följer här Diderichsens terminologi och använder således inte termen nexusadverbial.

s. 118). En del av dessa relativsatser har naturligtvis utsatt subjekt (typen *som han hade sett*) men merparten är troligen kilSATSER. Jörgensen redovisar i sin undersökning av fornsvensk lagtext (1987 s. 126) att ca 68 % av relativsatserna har kil.

Om det nu finns en kilhierarki som innebär att subjektlösa bisatser som har negation eller annat satsadverbial normalt får en framflyttning av just detta satsled – då vore det inte konstigt om det så småningom hos språkbrukarna utbildade sig den uppfattningen att satsadverbialen egentligen har sin rätta plats före finitet och inte efter det. Det är visserligen sant att satsadverbial inte är särskilt högfrekventa satsled och att de därmed inte heller blir särskilt vanliga kilar.⁵ Men det spelar i det här sammanhanget ingen roll – poängen är ju att satsadverbialen, när de förekommer i subjektlösa satser, alltid står på kilplats. Objektskilarna är visserligen betydligt fler absolut sett, men det måste här vara den relativa frekvensen som är den intressanta. I satser med både objekt och satsadverbial är det dessutom – om hypotesen om kilhierarkin håller – satsadverbialet och inte objektet som flyttar på sig.

Detta resonemang skulle alltså innebära att satsadverbial i många relativsatser (d.v.s. de subjektlösa) är framflyttat till positionen närmast före det finita verbet. Det troliga är då att samma flyttning så småningom kommer att ske också i övriga relativsatser. Det tycks också vara just det som hänt. I Larssons undersökning av negationens plats är det i relativsatserna som negationens nya plats slår igenom först (jämför citatet från Larsson ovan s. 6).

3. Undersökningsresultat

3.1 Syfte och material

Bärigheten hos den teori som jag nu presenterat måste naturligtvis prövas på ett empiriskt material. Det verkligt avgörande för dess hållbarhet är ju om det faktiskt finns en kilhierarki med satsadverbialet, eventuellt negationen, i toppen. Jag har därför inriktat mig på att studera just detta i ett – tills vidare rätt begränsat – fornsvenskt textmaterial.

Empiriska undersökningar av fornsvenska drabbas alltid av problemet med valet av material. För att hålla antalet variabler nere är det lämpligt att – i varje fall för en mindre undersökning av det här slaget – hålla sig inom en enda genre. Vill man då täcka även våra allra äldsta skrivna texter finns det inte mycket att välja på: det måste bli lagtext. Lagtexter har å andra sidan

⁵ I Jörgensens lagspråksundersökning (1987 s. 126) är det de direkta objekten (tillsammans med prepositionsobjekten) som är den vanligaste kilen, och därefter kommer innehållsadverbial och subjektivt predikatsfyllnad.

den nackdelen att de tenderar att vara mycket konservativa i sin språkform. Att med hjälp av dem spegla en utveckling är alltså mycket vanskligt. Jag har trots detta valt att studera just några fornsvenska lagtexter. Mitt huvudsakliga försvar är att jag i och med att jag koncentrerar mig på frågan om kilhierarkin inte är primärt intresserad av förändringar. Det finns ingenting som talar för att själva kilhierarkin skulle underkastas några större förändringar över tiden. Den förändring man i stället kan vänta – med utgångspunkt i den moderna svenskan – är ju att kilen så småningom försvinner och att därmed satser med finitet på förstaplatsen ökar.

Jag har valt ett material som täcker en stor del av den fornsvenska perioden. Det utgörs således av följande tre lagar:

1. Äldre Västgötalagen (i den fullständiga handskriften från 1280-talet) (ÄVgL)
2. Magnus Erikssons Landslag från ca 1350 (MEL)
3. Kung Christoffers Landslag från ca 1440 (KCL)

ÄVgL är med eftersom det är vår äldsta hela lagtext. De övriga två är med i kraft av sin riksgiltighet för hela den svenska landsbygden. KCL är visserligen till stora delar samma text som MEL men har ganska stora partier nyskriven text och uppvisar även i övrigt många avvikelser från MEL.

3.2. Kilhierarki

För en kilhierarkiundersökning är naturligtvis inte alla bisatser av intresse. De bisatser som ska med i undersökningen måste för det första vara potentiella kilsatser, för det andra ha så många satsled att verkliga kilalternativ står till buds. I en sats med enbart finit verb och objekt t.ex. måste ju objektet bli kil, och en sådan flyttning är inte intressant i det här sammanhanget. De bisatser som jag har excerperat har således följande kännetecken:

1. De saknar subjekt. Det innebär antingen att satsen helt saknar ord med subjektsfunktion (typ *sibän vp ær runnit*, ÄVgL s. 62) eller att fogeordet har subjektsfunktion (typ *sum ep vil ganga*, MEL s. 220).
2. Finitet står inte senare än på andraplatsen. Satser med finit verb på plats 3 eller senare har ju inte regelrätt kil i och med att fler än ett satsled står före verbet.
3. Det finita verbet står inte sist i satsen. Detta innebär att satsen innehåller minst tre satsled. De satser som uppfyller de två kriterierna ovan men inte detta sista har ju inget kilalternativ, och är därför som tidigare påpekats ointressanta.

I princip är alla bisatser med dessa kännetecken i de tre lagarna med i min undersökning. Jag har dock uteslutit alla satser av typen *som förr är sagt*. De

används för att hänvisa till ett tidigare ställe i lagtexten och förekommer med så gott som identisk utformning i mängder av belägg i MEL och KCL. Likaså har jag uteslutit alla satser som utgör senare led i en koordination, såvida inte satsen är helt komplett med fogord och alla satsled.

Tabell 1 nedan visar totala antalet bisatser i undersökningen. Man kan där notera en sak av intresse: benägenheten att överhuvudtaget använda kil avtar med tiden precis som man kunde vänta. Andelen bisatser med verbet på första plats ökar från ca 18 % i ÄVgL till nära 29 % i KCL. Ett närmare studium av dessa satser följer nedan s. 170. Jag vill här nöja mig med att konstatera att lagspråket tydligen inte är helt oemottagligt för de förändringar som äger rum i språket i övrigt.

Tabell 1. Översikt över materialets bisatser

		antal	därav med kil antal	med verbet först antal	%
ÄVgL	relativa	60	49	11	
	övriga	30	25	5	
	TOTALT	90	74	16	17,8
MEL	relativa	229	172	57	
	övriga	33	24	9	
	TOTALT	262	196	66	25,2
KCL	relativa	273	196	77	
	övriga	48	33	15	
	TOTALT	321	229	92	28,7

Vad jag främst har velat undersöka är ju vilken benägenhet olika satsled har att inta kilplatsen. Jag har därför gjort en grov satsledsanalys. De satsled jag därvid urskiljer är: direkt objekt, indirekt objekt (till denna kategori har räknats alla nominalfraser i dativ), predikativ, infinit verb samt tre olika sorters adverbial. Det visade sig ganska snart att en indelning i satsadverbial och innehållsadverbial inte var vare sig särskilt praktisk eller upplysande. Jag har därför urskilt följande tre kategorier av adverbial: negationer, (övriga) ettordsadverbial (i denna grupp ingår även verbpartiklar) och flerordsadverbial.

Tabell 2 och 3 nedan redovisar förekomsten av dessa satsled i de tre lagtexternas kilsatser, dels på kilplats, dels i position efter finitet.

Tabell 2. Olika satsleds plats i kilsatser

ÄVgl	som kil	efter finitet	totalt	% kilfall
negation	8	0	8	100
indirekt objekt	9	1	10	90
objekt	13	13	26	50
predikativ	4	25	29	16
infinit verb	5	23	28	18
ettordsadverbial	23	13	36	64
flerordsadverbial	10	16	26	38
MEL	som kil	efter finitet	totalt	% kilfall
negation	20	0	20	100
indirekt objekt	11	2	13	85
objekt	55	13	68	81
predikativ	22	62	84	26
infinit verb	4	54	58	7
ettordsadverbial	64	35	99	65
flerordsadverbial	18	77	95	19
KCL	som kil	efter finitet	totalt	% kilfall
negation	26	1	27	96
indirekt objekt	13	3	16	81
objekt	68	15	83	82
predikativ	29	54	83	35
infinit verb	7	57	64	11
ettordsadverbial	60	26	86	70
flerordsadverbial	25	114	139	18

Tabell 3. Alla tre lagtexterna. Satsleden i rangordning efter kilbenägenhet

	som kil	efter finitet	totalt	% kilfall
negation	54	1	55	98
indirekt objekt	33	6	39	85
objekt	136	41	177	77
ettordsadverbial	147	74	221	67
predikativ	55	141	196	28
flerordsadverbial	53	207	260	20
infinita verb	16	134	150	11

Som framgår av tabellerna finns det stor överensstämmelse mellan den kilhierarki som Diderichsen (1941) skisserar för Skånelagen och den som råder i fornsvenskan. Negationen ligger i mitt material i hierarkins absoluta topp och följs av indirekt objekt. Övriga adverbial har dock en mer blygsam placering i min ranglista. (Det beror förstås på att jag gjort en annorlunda indelning av adverbialen än Diderichsen. De rena satsadverbialen är, om

man bortser från negationen, mycket sällsynta i mina lagtexter.) Längst ner i hierarkin återfinns precis som i Skånelagen de infinita verben och flerordsadverbialen (i de flesta fall motsvarande Diderichsens prepositionsuttryck).

Man kan också konstatera att det finns fyra typer av satsled som har en mycket stark benägenhet att flytta fram som kil: negation, indirekt objekt, direkt objekt och ettordsadverbial. Procenttalen ger dock en lite förenklad bild av den hierarkiska ordningen mellan dessa fyra toppled. Om ett led blir kil eller ej i en enskild sats kan vara beroende av vilka andra satsled som finns i satsen. En något mer nyanserad bild av hur de fyra satsleden i hierarkins topp reagerar i förhållande till varandra kan man därför få om man plockar ut de satser där två av dessa satsled förekommer samtidigt. Nästa steg blir att se hur många gånger respektive satsled blir kil i dessa satser. Resultatet ser ut så här:

Satser med	antal satser	det förstnämnda ledet är kil	det sistnämnda ledet är kil
negation och ind objekt	0	0	0
negation och objekt	22	21	1
negation och ettordsadverbial	14	14	0
indirekt objekt och objekt	7	4	3
ind objekt och ettordsadverbial	11	9	2
objekt och ettordsadverbial	18	11	7

Vi ser här tydligt att negationen slår ut både objekten och ettordsadverbialen i kilkonkurrensen. Däremot får vi tyvärr inget besked om hur negation och indirekt objekt förhåller sig till varandra – det finns inga satser i materialet som innehåller båda dessa satsled. Det finns som synes inte heller särskilt många satser med både direkt och indirekt objekt – siffrorna tyder dock på att dessa två led är ungefär jämstarka. Gentemot ettordsadverbialen är däremot både de indirekta och de direkta objekten i överläge.

Det finns ytterligare en möjlighet att belysa kilbenägenheten hos de aktuella satsleden, nämligen genom att se på i vilken utsträckning de förekommer i de totalt 174 satser i materialet som inte har fått någon kil utan där det finita verbet står på förstaplatsen. Resultatet ser ut så här:

negation finns i 1 killös sats
 indirekt objekt finns i 8 killösa satser
 objekt finns i 83 killösa satser
 ettordsadverbial finns i 19 killösa satser

Här får vi ytterligare ett tecken som tyder på att negationen har starkare kilbenägenhet än det indirekta objektet.

Om man slutligen kompletterar siffrorna över de fyra satsledens före-

komst i tabell 3 ovan med resultatet för de killösa satserna får man följande uppställning:

	i kilsatser:		i killösa:	totalt antal belägg	procentandel kil
	kil	efterled	efterled		
negation	54	1	1	56	96
ind objekt	33	6	8	47	70
e-adverbial	147	74	19	240	61
objekt	136	41	83	260	52

Negationen behåller som vi ser sin absoluta topposition även med detta sätt att räkna. Ettordsadverbialen får här en något starkare ställning än tidigare – de går som synes förbi objekten i ranglistan. Vad negationen beträffar kan dess flyttning i de subjektlösa satser där den förekommer sägas vara närmast automatisk.

De hypoteser jag ville pröva har alltså till fullo bekräftats. För det första: det finns en kilhierarki i fornsvenskan. För det andra: negationen intar en mycket klar position i toppen på denna hierarki. I hela 96 % av de satser där den förekommer står den på kilplats. Motsvarande siffra för det satsled som kommer närmast i hierarkin – de indirekta objekten – är bara 70 %. Denna närmast obligatoriska flyttning av negationen i de många subjektlösa bisatserna i fornsvenskan bör ha utgjort en god grogrund för uppfattningen att negationen hade sin rätta plats före finitet i alla bisatser.

4. Avslutande diskussion

Även om min hypotes om kilens betydelse för flyttningen av negationen kan sägas vara bekräftad av undersökningen ovan återstår en rad frågor att besvara. Jag tänker i det här avsnittet ta upp en del av dem till diskussion.

4.1. Varför flyttar alla nexusadverbial?

Vi har i avsnitt 3 ovan kunnat konstatera att om en subjektlös bisats i fornsvenskan innehåller en negation så flyttas nästan alltid denna negation fram före det finita verbet. Jag menar att detta så småningom leder fram till den uppfattningen hos språkbrukarna att negationens rätta plats i alla bisatser är framför finitet. Ser vi på den moderna svenskan är det dock som bekant inte bara negationen som står före finitet i bisatserna. På den platsen står normalt även andra satsadverbial. Platsen före finitet är också en möjlig position för vissa innehållsadverbial, nämligen sådana som har en relativt perifer anknytning till verbet, s.k. ramadverbial. Om hypotesen om kilens roll skall kunna göras trolig måste man alltså kunna förklara varför också

dessa adverbial drabbas av en flyttning. Jag vill här ge ett förslag till förklaring med utgångspunkt i den äldre fornsvenskans ledföljd.

Fornsvenskans ledföljdsregler är visserligen långt ifrån utredda, men ett par saker förefaller dock helt klara. För det första: frånsatt kilen i bisats och fundamentet i huvudsats förefaller det inte finnas några väsentliga skillnader mellan ledföljden i huvudsatser och bisatser (se Wessén 1965 s. 201 f. och 328 f.). För det andra: negationens normala plats i fornsvenska satser är omedelbart efter det finita verbet (se Wessén 1965 s. 219 och 333). M.a.o.: det fanns en speciell plats i nexusfältet för adverbial. Vilka andra adverbial som kunde stå på den platsen förutom negationen ger Wessén tyvärr inget besked om. Rimligen måste dock även andra satsadverbial höra hemma där. Om man går ett steg längre och antar att också ramadverbial kunde stå i nexusfältet blir utvecklingen mot den moderna svenskans bisatsordföljd inte svår att förklara. Vad som händer är att flyttningen av negationen så småningom drar med sig en flyttning av alla adverbial som står på samma plats i satsschemat som negationen. Det blir helt enkelt nexusadverbialsplatsen som flyttar i bisatsen.

Frågan är då: finns det några bevis för att andra adverbial än negation kunde stå i nexusfältet i fornsvenskan?

Det lilla material bestående av subjektlösa bisatser som jag arbetat med i kilhierarkiundersökningen erbjuder tyvärr utomordentligt få belägg av intresse i det här sammanhanget. Saken kompliceras nämligen av det faktum att ordningsföljden mellan leden i innehållsfältet med största sannolikhet var en annan i fornsvenskan än i dagens svenska. Dagens innehållsfält har ju ordningen V S A, d.v.s. infinit verb + objekt/predikativ + innehållsadverbial. Enligt flera källor finns det i fornsvenskan en stark benägenhet att placera det infinita verbet efter alla övriga innehållsled – s.k. omfattning (se Wessén 1965 s. 218, Platzack 1980 s. 33 f. och Jörgensen 1987 s. 137 f.). För att ett adverbial med säkerhet ska sägas stå i nexusfältet måste det alltså stå före ett objekt eller ett icke-verbalt predikativ. Dessa får dessutom inte vara särskilt tunga satsled – sådana placeras gärna i extraposition utanför själva innehållsfältet. Allt detta försvårar naturligtvis ytterligare möjligheterna att hitta klara fall av nexusadverbial i ett så pass litet material som det jag har haft.

Ser man till huvudsatser finns det dock iakttagelser som stöder mitt antagande ovan om ramadverbialens placering. Det visar sig nämligen att det nordiska lagspråk som Jörgensen undersökt – hans material utgörs av svenska, norska, danska och isländska lagtexter – uppvisar en rad troliga fall av lätta innehållsadverbial i nexusfältet. Jörgensen uppger att en placering före objekt är vanlig dels då adverbialen är "anatoriskt känt" och utgörs av "en prepositionsfras med rektionsellips" (*gialde firi tolf öra*), dels då adverbialen uttrycker "handlingens mål eller start" (*takæ hun af køpæ iorth*

fullung). Före objektet står också ofta dels adverbial som hänvisar till lagnormen (*laghlika, i/mæþ laghum*), dels tidsadverbial ”med generell eller tidsföljdsbetecknande innebörd” (t.ex. *aldri, þa, först, fyr*) (Jørgensen 1987 s. 139 f.).

Mitt bisatsmaterial uppvisar som sagt mycket få exempel av samma slag som Jørgensens. Jag har emellertid funnit dels en rad belägg med formuleringar som *hauer i sik* + direkt objekt (i MEL och KCL), dels ett exempel som ser ut så här:

huar sum ei hauer þa gilt nät (MEL s. 156).

Detta senare exempel är intressant eftersom det kan hjälpa till att konkretisera resonemanget om hur flyttningen gått till. Negationen står här som synes på sin normala kilplats, medan *þa* återfinns på nexusadverbialsplatsen efter finitet. Att adverbial på det här sättet kunde stå på två olika ställen i nexusfältet kunde tolereras så länge som negationen kunde uppfattas som kil. Men när negationen börjar stå före finitet i satsen med fullt subjekt blir den tolkningen omöjlig. Vad som då sker är enligt mitt sätt att se att språkbrukarna helt enkelt börjar flytta fram alla nexusadverbial för att skapa en enhetlig nexusadverbialsplats i bisatsen. Denna flyttning underlättas säkerligen också av att de lätta adverbialen ligger högt i kilhierarkin.

4.2. Varför bara nexusadverbialen före finitet?

I yngre fornsvenska texter är det ju inte bara kilsatser som kan ha en särskild bisatsordföljd med icke-subjekt före det finita verbet. Det finns som tidigare påpekats en kraftig tendens att konstruera bisatser enligt tysk modell, d.v.s. med det finita verbet sist i satsen. Vi har också kunnat se av kilhierarkin att både det direkta och det indirekta objektet har stark kilbenägenhet. Bägge dessa omständigheter skulle kunna medverka till att placera finitet ännu längre bak i satsen än på den tredjeplats där det slutligen hamnade. Med andra ord: när nu svenskan väljer en speciell bisatsordföljd, varför segrar just den där bara ett satsled – nexusadverbialen – får sin plats före finitet?

För att kunna besvara den frågan tror jag att man måste se på spridningen av de två sätten att markera bisats. Man kan då konstatera att kilkonstruktionen hade en stark förankring i talspråket, medan sistplacering av finitet var förbehållen skriftspråket (se t.ex. Larsson 1931 s. 130 f. och Wessén 1965 s. 332 f.). Det ska mycket till för att ett rent skriftspråksdrag ska få grammatisk ensamrätt över ett genuint talspråksdrag – speciellt i ett samhälle som var så lite baserat på skriftlig kommunikation som Sverige under den aktuella perioden. Vi vet ju t.ex. hur oerhört starkt motstånd talspråket genom århundradena har bjudit mot den latinpåverkade syntaxen (se Holm 1967).

Dessutom är det inte omöjligt att sistplaceringen av finitet faktiskt uppfat-

tades som ett tyskt drag och att det därför fanns ett motstånd mot den, åtminstone i vissa stilarter och hos vissa skrivare. Ett sådant motstånd mot utländskt inflytande har ju Lars Svensson (1981) funnit i sin undersökning av *a* i ändelser.

4.3. Varför segrar inte den nya bisatsordföljden i alla de nordiska språken?

Kilkonstruktionen – och troligen också den kilhierarki som jag ovan har kunnat påvisa för fornsvenskans del – fanns ju i alla de nordiska fornspråken. Det mest logiska vore därför att den nya bisatsordföljden med nexusadverbialt före finitet skulle återfinnas i alla de moderna nordiska språken. För danskans och norskans – även nynorskans – del är saken klar: de har samma regler som svenskan (se t.ex. Diderichsen 1966 s. 186, Næs 1979 s. 250 och Heggstad 1975 s. 196). I isländska och färöiska är situationen något mer komplicerad. För isländskans del råder det inte någon tvekan om den officiella linjen: nexusadverbial står efter finitet i bisats, d.v.s. den gamla nordiska ordföljden har bibehållits. Det är dock svårt att hitta något om detta i grammatikor över modern isländska. I Stefán Einarssons engelskspråkiga grammatik (1945) är t.ex. bisatsordföljden inte nämnd överhuvudtaget. Jakob Jóh. Smári (1920) däremot – som f.ö. redan Larsson hänvisar till – varnar för den ”utlendu målvenju” som det innebär att placera nexusadverbial före finitet i bisats. Också Maling (1980) berör frågan i en not (s. 176). Hon konstaterar att negationen, i motsats till i övriga nordiska språk, inte kan stå före finitet i bisats i den moderna isländskan – i de fall då det förekommer är det, säger hon, ”felt to be a Danism”. Samtidigt ger hon dock en rad exempel på bisatser där andra adverbiala uttryck står före finitet.

Färöiskan tycks mer likna svenska, danska och norska i det här avseendet, åtminstone om man får tro Lockwood (1964 s. 157): ”It is usual for the adverb to be placed in front of the verb in subordinate clauses.” Carin Sandqvist som skrivit en avhandling om färöisk syntax (1980) har i en uppsats om Heðin Brú (1981) gjort några intressanta iakttagelser. Hon har i och för sig inte studerat ordföljden systematiskt men har i sin avhandling undersökt modernt färöiskt tidningsspråk och skönlitterärt språk och har därmed goda kunskaper om modern färöisk syntax. Hon menar att färöiskans bisatsordföljd inte är lika strikt reglerad som svenskans. Hon fortsätter sedan så här:

Mitt intryck av skriven färöiska är dock att *ikki* oftast placeras före det finita verbet i bisatser. Placering efter det finita verbet, dvs samma ordföljd som i huvudsatser, förefaller vara vanligast i *at*-satser. (Även svenska *att*-satser har någon gång denna ordföljd, i synnerhet i ledigare stil.) I relativsatser och tidsbisatser tycks denna placering vara mycket sällsynt. Hos Heðin Brú före-

kommer emellertid *ikke* efter det finita verbet i alla typer av bisatser. / . . . / Denna ordföljd är den normala hos Heðin Brú. Han använder den också i översättningar från danska. Ett danskt *ikke* före det finita verbet översätts alltså med *ikke* efter det finita verbet. / . . . / Den konsekventa placeringen av *ikke* efter det finita verbet syns mig vara ett kännetecken för Heðin Brús stil. Hos andra författare förekommer denna ordföljd mycket mera sällan (med undantag för Valdemar Poulsen), och i sakprosa tycks den vara ännu mer sällsynt än i skönlitteratur. Heðin Brú själv menar att denna ordföljd återger bruket i det talade språket i hans hembygd, och jag har hört honom använda den spontant. Mitt intryck av det färöiska talspråk som jag har hört är annars att *ikke* normalt placeras före det finita verbet i bisats. Möjligen föreligger det skillnader mellan olika dialekter och regioner på Färöarna (s. 29 f.).

Ytterligare ett vittnesbörd om förhållandena i färöiskan får man av Barnes (1987 s. 22 f.). Han menar att ledföljden subjekt + nexusadverbial + finit verb är en frivillig variant i färöiskan och att den är ett resultat av dansk påverkan. Obligatorisk är denna ordföljd dock enligt Barnes då adverbialet är betonat.

Jag vill hävda att både färöiskan och isländskan har haft samma grammatiska förutsättningar som de övriga nordiska språken att utveckla en speciell bisatsledföljd med nexusadverbial före finit verb. Att så inte skett anser jag har med yttre icke-språkliga faktorer att göra. Skillnaderna i fråga om bisatsledföljd inom den nordiska språkfamiljen måste alltså förklaras utifrån ett vidare perspektiv. Detta vill jag gå närmare in på nedan.

4.4. Vilket inflytande kan yttre omständigheter tänkas ha haft då den nya bisatsledföljden utvecklades?

Det faktum att det finns grammatiska förutsättningar för en språklig förändring är ingen garanti för att en förändring verkligen kommer till stånd. För det krävs det, tror jag, också omständigheter som ligger utanför språket självt. Jag vill här ansluta mig till tankegångar som Ulf Teleman utvecklar i en nyligen publicerad uppsats (1985 s. 88). Han pläderar där för att språkhistoriker måste se språket som en produkt av det samhälle där det används.

Teleman skisserar också en modell med vars hjälp samspelet mellan samhälle och språk ska kunna beskrivas. I detta samspel urskiljer han tre faktorer som ömsesidigt påverkar varandra: den faktiska kommunikationen i samhället, de villkor som är givna i den samhälleliga situationen och de föreliggande språkliga konventionerna (s. 67 f.). Teleman räknar också med tre krafter som driver den här processen: funktionalitet, makt och prestige samt novationsbenägenhet och försvagad social kontroll.

Med utgångspunkt i den modell som Teleman presenterar vill jag här vidareutveckla min hypotes om drivkrafterna bakom den nya bisatsledfölj-

den i svenskan och samtidigt försöka förklara olikheterna i fråga om bisatsledföljd mellan de nordiska språken.

Jag vill se den ökande användningen av skrift och de nya funktionella krav på språket som skrivsituationen ställer såsom en viktig drivkraft bakom etableringen av svenskans nya bisatsledföljd.

Det är visserligen alldeles klart att både kilen och kilhierarkin är av inhemskt ursprung och därmed hade en fast förankring i det talade språket under tidig fornsvensk tid. Vi vet dock mycket lite om hur den generalisering av kilregeln som resulterade i en ny bisatsledföljd hanterades i talet. Det är inte otänkbart att talspråket länge behöll den gamla ledföljden som ett alternativ vid sidan om den nya. Av en notis hos Skautrup (1947 s. 61) förefaller det t.ex. som om det finns dialekter – i varje fall inom det danska språkområdet – som fortfarande har kvar den gamla ledföljden. Vi vet ju också att huvudsatsledföljd i bisats inte alls är något ovanligt i dagens talspråk.

Någon sådan vacklan mellan olika ledföljder kan emellertid inte i längden tolereras i skriftspråket. Skriften är ju – i motsats till talet – ett beständigt medium. Denna beständighet skapar ett motstånd mot oregelbunden variation och medför krav på standardisering. Finns det då två alternativa ledföljder för bisatser att välja mellan – en som markerar bisats och en som inte gör det – ligger det nära till hands att det är den förstnämnda som väljs som skriftspråklig standard. Språkbrukare har visserligen behov av att markera skillnad mellan sidoordning och underordning både när de skriver och när de talar. Men i tal kan skillnaden uttryckas med prosodiska signaler, medan den i skrift måste ta sig grammatiska uttryck. Genom sin beständighet utsätts ju också skriftspråket i en helt annan utsträckning än talspråket för krav på klart markerade logiska samband inom den syntaktiska meningen. En språklig nyhet som kan hjälpa till att tillfredsställa dessa krav bör rimligen ha mycket goda förutsättningar att slå igenom som skriftspråksnorm. Flyttningen av nexusadverbialet i bisats är enligt mitt sätt att se just en sådan funktionell språklig nyhet.

Det är här viktigt att komma ihåg att själva idén om ordföljden som bisatsmarkör inte var någon nyhet. Kilen hade ju redan i den tidiga fornsvenskan just den funktionen. Som bisatsmarkör hade den dock den svagheten att den bara kunde förekomma i en viss typ av satser – relativsatser och indirekta frågesatser med fogleudet som subjekt samt sådana satser som helt saknade utsatt subjekt. I och med flyttningen av nexusadverbialet kunde emellertid ordföljdsmarkeringen utsträckas till alla typer av bisatser.

För att ett satsled skall kunna fungera väl som satsstypmarkör måste det ha relativt hög frekvens i de texter där distinktionen huvudsats-bisats är viktig. Satser med negation och andra rena satsadverbial är visserligen ganska sällsynta – det har jag kunnat konstatera i mitt jagande efter dem i

kilhierarkiundersökningen. Men i och med att också ramadverbial kan drabbas av flyttningen blir det betydligt fler bisatser som kan få ordföljdsmarkering. (Mig veterligt har några satsledsredovisningar baserade på den adverbialsdistinktionen inte gjorts. Både Jörgensen 1976, Platzack 1980 och Wollin 1983 använder de funktionellt baserade begreppen satsadverbial och innehållsadverbial i stället.)

När man studerar texter från den tid då den nya bisatsledföljden växer fram och stabiliseras – framför allt texter från äldre nysvensk tid – får man intrycket att skrivarna är intresserade av den här nya möjligheten att utnyttja ordföljden som satstypsmarkör. (Det är viktigt att observera att nexusadverbialsplatsen i det framväxande systemet automatiskt kommer att fungera också som huvudsatsmarkör: nexusadverbial före finit verb = bisats, nexusadverbial efter finit verb = huvudsats.) Det finns nämligen undersökningar som visar att nexusadverbialspositionen nu börjar utnyttjas mer än tidigare. Heumans arbete (1960) om meningsbyggnaden i texter från stormaktstiden visar att adverbiala bisatser på nexusadverbialsplatsen ökar starkt både i huvudsats och bisats. Nyström (1985) uppvisar en ökning av andelen bisatser med nexusadverbial (på den nya bisatsplatsen) i sitt material – från ca 10 % på 1400-talet till ca 20 % på 1700-talet. Man kan f.ö. notera att också ett annat nytt sätt att markera bisats introducerades i svenskt skriftspråk under äldre nysvensk tid – utelämnandet av *hava* i bisats (se Platzack 1983).

Om man i stället ser på förhållandena på Island och Färöarna måste man konstatera stora olikheter med Sverige och det övriga Norden vad beträffar språkets yttre villkor. Under de århundraden då den nya ledföljden etablerades i de övriga nordiska skriftspråken fick varken färöiska eller isländska tillfälle att utvecklas som skriftspråk. Färöiskan fick ju överhuvudtaget inte status som skriftspråk förrän en bra bit in på 1800-talet (se Wessén 1968 s. 54) och på Island dominerade danskan i det offentliga livet. T.o.m. de lokala administratörerna, som var islänningar, skrev på danska ända fram till mitten av 1800-talet (Baldur Jónsson 1985 s. 57).

För färöiskans del tycks dessa förhållanden enbart ha inneburit en förse-nad utveckling. Den nya bisatsledföljden har där en relativt säker ställning i dag. På Island fick man emellertid en helt annan utveckling i och med att purismen fick luft under vingarna i början av 1800-talet. I en uppsats om isländsk språkpolitik under 1800-talet ger Jónas Kristjánsson följande karakteristik av två av märkesmännen i den puristiska rörelsen, Sveinbjörn Egilsson och Konrád Gíslason:

- 1) De kom fra islandske hjem på landet hvor talesproget var rent. 2) Af alle samtidige vidste de mest om oldislandsk og oldislandske skrifter blandt andet fra adskillige ordbogsarbejder. / . . / 3) Begge havde et fremragende kendskab til dansk, især Konrád Gíslason der levede i København fra tyveårsalderen og resten af livet, var professor ved universitetet og udgav, som før nævnt, den

første dansk-islandske ordbog. Han var derfor frem for nogen i stand til at afgøre hvilke ord og vendinger der var islandske og hvilke der var kommet fra dansk. (Jónas Kristjánsson 1986 s. 143)

Med sådana män i ledningen för språkpolitiken fanns det inte stora utsikter för att en ny nexusadverbialsplats i bisats skulle bli accepterad som god isländska. Man kan f.ö. notera att både Jakob Jóh. Smári (1920) och Maling (1980) stämplar adverbial före finit verb som danismer.

Olikheterna mellan de nordiska språken i fråga om bisatsledföljd är alltså inget argument mot min hypotes om den gemensamma kilen som källa till förändringen av bisatsernas ledföljd. I stället bekräftas den tes som jag hävdade i inledningen till detta avsnitt: för att en språklig förändring ska slå igenom krävs både grammatiska och samhälleliga förutsättningar.

5. Sammanfattning

I den här uppsatsen har jag presenterat hypotesen att den moderna svenska bisatsledföljden med nexusadverbialet före det finita verbet har sitt ursprung i den gamla fornsvenska kilkonstruktionen. Jag har prövat hypotesen genom att i tre fornsvenska lagtexter undersöka vilka satsled som flyttar fram som kil i de subjektlösa bisatser där kil kan förekomma.

Undersökningen visar dels att det finns en kilhierarki, d.v.s. en rangordning mellan satsleden som avgör vad som får flyttas fram som kil, dels att negationen befinner sig i den absoluta toppen på denna hierarki: när en subjektlös bisats innehåller en negation står denna negation nästan alltid på kilplats, d.v.s. före det finita verbet. Denna närmast obligatoriska framflyttning av negationen i subjektlösa bisatser utgör ett första mycket viktigt stöd för min hypotes: det är mycket troligt att språkbrukarna därav har bibringats uppfattningen att negationen har sin rätta plats framför finitet i alla bisatser.

Innan hypotesen i sin helhet kan anses bekräftad återstår dock en del problem: hur flyttningen av negationen kan medföra en flyttning av alla nexusadverbial, varför bara nexusadverbialet flyttar samt varför nexusadverbialet inte har ändrat plats i alla de nordiska språken. Dessa frågor diskuteras mer översiktligt i ett avslutande avsnitt i uppsatsen. Min huvudtes här är att också yttre samhälleliga förhållanden måste beaktas då man studerar språklig förändring.

Litteraturförteckning

Baldur Jónsson (1985) Isländska språkets ställning inom 1800-talets förvaltning. I: *De nordiske skriftspråkernes udvikling på 1800-tallet 2*. Nordisk språksekretariats rapporter 6. Oslo. S. 51–61.

- Barnes, Michael P. (1987) *Some Remarks on Subordinate-Clause Word-order in Faroese*. Scripta Islandica 38. S. 3–35.
- de Boor, Helmut (1922) *Studien zur altschwedischen Syntax in den ältesten Gesetztexten und Urkunden*. Germanistische Abhandlungen 55. Heft, herausgeb. von Friedrich Vogt. Breslau.
- Delbrück, Paul (1918) *Germanische Syntax IV. Die Wortstellung in dem ältesten Westgötischen Landrecht*. Des XXXVI Bandes der Abhandlungen der phil.-hist. Klasse der Königl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. N.o 1. Leipzig.
- Diderichsen, Paul (1941) *Sætningsbygningen i Skaanske Lov*. København.
- (1966) *Elementær Dansk Grammatik*. 3 udgave, 2 oplag. København.
- Falk, Hjalmar & Torp, Alf (1900) *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania.
- Heggstad, Leiv (1975) *Norsk grammatikk*. Större utgåve. Faksimil av andra utg. 1931. Oslo.
- Heuman, Bengt (1960) *Tendenser till fastare meningsbyggnad i prosatexter från svensk stormaktstid*. Uppsala.
- Holm, Gösta (1967) *Epoker och prosastilar*. Lund.
- Jakob Jóh. Smári (1920) *Íslenszk setningafræði*. Reykjavík.
- Jónas Kristjánsson (1986) *Íslandsk sprogpolitik i 1800-tallet. I: De nordiske skriftspråkernes udvikling på 1800-tallet 3*. Nordisk språksekretariats rapporter 7. Oslo. S. 134–147.
- Jørgensen, Nils (1976) *Meningsbyggnaden i talad svenska*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie C Nr 7. Lund.
- (1987) *Studier över syntax och textstruktur i nordiska medeltidslagar*. Lund.
- KCL = *Konung Christoffers Landslag* (1869). Samling af Sweriges Gamla Lagar XII, utg. av C. J. Schlyter. Lund.
- Larsson, Carl (1931) *Ordföljdsstudier över det finita verbet i de nordiska fornspråken*. Uppsala.
- Lockwood, W. B. (1964) *An Introduction to Modern Faroese*. København.
- Maling, Joan (1980) *Inversion in Embedded Clauses in Modern Icelandic. I: Íslenskt mál og almenn málfræði. 2 árgangur*. Reykjavík. S. 175–193.
- MEL = *Konung Magnus Erikssons landslag* (1862). Samling af Sweriges Gamla Lagar X, utg. av C. J. Schlyter. Lund.
- Nyström, Ingegerd (1985) *Studier i äldre nysvensk syntax II. Ledstruktur och ledföljd i bisatser*. Meddelanden från inst. för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Serie A Nr 4. Helsingfors.
- Næs, Olav (1979) *Norsk grammatikk*. 4 utgave, 1 opplag. Oslo.
- Platzack, Christer (1980) *Meningsbyggnaden i några fornsvenska prosakrönikor*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie D Meddelanden 13. Lund.
- (1983) *Three syntactic changes in the grammar of written Swedish around 1700: I: Struktur och variation*. Festskrift till Bengt Loman 7.8.1983. Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi Forskningsinstitut. Nr 85. Åbo. S. 43–63.
- (1985) *Syntaktiska förändringar i svenskan under 1600-talet. I: Svenskans beskrivning 15*. Förhandlingar vid Sammankomst för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning. Göteborg. S. 401–417.

- Sandqvist, Carin (1980) *Studier över meningsbyggnaden i färöiskt skriftspråk*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A Nr 32. Lund.
- (1981) Några karakteristiska drag i Heðin Brús språk. I: *Bókatiðindum* 1/1981. Torshamn. S. 19–32.
- Skautrup, Peter (1944) *Det danske Sprogs Historie I*. København.
- (1947) *Det danske Sprogs Historie II*. København.
- Stefán Einarsson (1945) *Icelandic*. Baltimore.
- Svanlund, Jan (1986) *När BIFF-regeln blev regel*. Opublicerad uppsats. Institutionen för nordiska språk. Stockholm.
- Svensson, Lars (1981) *Ett fall av språkvård under 1600-talet*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A Nr 33. Lund.
- Teleman, Ulf (1985) *Historien och språkhistorien. I: Svenskans beskrivning 15*. Förhandlingar vid Sammankomst för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning. Göteborg. S. 64–91.
- Tisell, Carin (1975) *Syntaktiska studier i Bonaventuras betraktelser över Kristi liv*. Lund.
- Wenning, Alf (1930) *Studier över ordföljden i fornsvenskan*. Lund.
- (1941) *Fornsvenska ordföljdsprinciper*. Lund.
- Wessén, Elias (1965) *Svensk språkhistoria III*. Grundlinjer till en historisk syntax. Andra upplagan. Stockholm.
- (1968) *De nordiska språken*. Åttonde upplagan. Stockholm.
- Wollin, Lars (1983) *Svensk latinöversättning II. Förlagan och produkten*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet. Häft. 252.
- Åkerlund, Walter (1935) *Fornnordiska ordföljdsprinciper. I: Arkiv för nordisk filologi*. 51 bandet. Lund. S. 121–168; 205–251.
- (1944) *Om det finita verbets plats i den fornsvenska bisatsen. I: Arkiv för nordisk filologi*. 57 bandet. Lund. S. 1–67.
- ÄVgL = *Den äldre codex af Westgöta-lagen* (1827). Samling af Sweriges Gamla Lagar I., utg. av Collin & Schlyter. Stockholm.

JAN EINARSSON

Medeltida statusnamn på *-holm*

Ann-Christin Mattisson: Medeltida nordiska borg- och sätesgårdsnamn på -holm. Uppsala 1986. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning. 17.)

Ortnamnsvetenskapen kännetecknas av tvärvetenskaplighet och av att dess resultat möts med allmänhetens intresse. Tvärvetenskapligheten har ibland drivits så långt att ortnamnsforskare själva tycks ha behov av att slå fast sin språkvetenskapliga hemvist:

Stednavneforskningen er altså først og fremmest en sproglig disciplin, hvis metode er bestemt af dens etymologiske opgave. Den har dog også udviklet sine egne metoder, der på væsentlige punkter adskiller sig fra øvrige i sprogvidenskabens anvendte metoder. Dette skyldes dels propriernes særlige stilling i sprogsystemet, dels emnets affinitet til forskningsområder inden for andre videnskabsgrene, først og fremmest historieforskningen (Christensen & Kousgård Sørensen 1972, s. 28 f.).

Mycket tidigt var ortnamnsforskarna väl medvetna om att framgångsrikt vetenskapligt studium av språk, särskilt på ordförrådsnivå, förutsätter kännedom om den trakt/miljö/kultur där ordet brukas och om den terräng eller bebyggelse där ortnamnet har sitt *signifié*. Så här skriver t.ex. redaktionen för Namn och bygd (A. Grape, O. Lundberg och J. Sahlgren) i tidskriftens första nummer (1913):

Inom den moderna språkvetenskapen har på senare tid en ny strävan alltmer arbetat sig fram, nämligen den att med ordforskningen kombinera en detaljerad sakforskning. / . . / Givetvis måste i stort sett varje ortnamnsförklaring föregås av ett intimt studium av respektive ords såväl förutvarande som nuvarande natur- och kulturförhållanden. Men denna komplicerade uppgift kräver oundgängligen ett samarbete mellan vetenskapsidkare av olika fack. För att bedöma åldern hos en ortnamnstyp behöver språkforskaren även arkeologens och geologens vittnesbörd. Även den stora allmänheten kan genom uppgifter om dialektuttal och ortsförhållanden göra ortnamnsforskningen värdefulla tjänster. Glädjande nog har också vår forskningsgren mötts med livligt och offervilligt intresse från allmänhetens sida (s. 2).

Folkets intresse för ortnamn står sig. Ortnamnsvetenskap är populära inslag i riksradio, lokalradio och veckopress. Det har ofta slagit mig att ortnamns-

kunskap är den gren av nordistiken som nordisten har störst glädje av i samtal med vanligt folk, d.v.s. icke-nordister. Men att döma av de översikter över språkforskning som jag har bläddrat igenom tycks namnforskning vara en av andra språkforskare förbisedd del av språkvetenskapen: Borgström 1958, Malmberg 1959, Collinder 1959, Sigurd 1967, Hovdhaugen 1976, Sigurd 1983 . . . Ingenstans finner jag något om namnforskning, trots att här återfinns en hel del om nordistikens andra traditionella grenar och en del om nyare inriktningar med *socio-* och *psyko-* framför sig.

Förhoppningsvis kommer framtida översikter över språkvetenskapligt studium att innesluta även ortnamnsforskningen nu när även denna gren fått projekt som Ortnamn och samhälle och begrepp som "socioonomastics, semantic change, social connotations" (Mattisson 1986, s. 5). Det skall bli uppenbart för framtida överblickare att det är en alltför inskränkt syn som t.ex. P. A. Sjögren ger uttryck för när han i Termer i allmän språkvetenskap beskriver ortnamnsforskningen så här: "*Ortnamnsforskning* har sitt intresse därför att ortnamn ofta bevarar mycket gamla former, t.o.m. från tider då andra språk talades på platsen, t.ex. keltiska i nuvarande England och Frankrike" (1979, s. 107).

När ortnamnsforskningen genom projektet Ortnamn och samhälle markerar sin samhällstillvändhet är det alltså inte fråga om någon radikal nyorientering. Men delvis nya och intressanta frågor ställs inom den etablerade traditionen:

De två huvudaspekter inom ämnet Ortnamn och samhälle som redan från början dominerat diskussionen är 1) ortnamnen betingas av samhället, och 2) ortnamnen belyser samhället.

Den första huvudaspekten, ortnamnen betingas av samhället, tar fasta på ortnamnets funktion under olika samhällsförhållanden. Ortnamnsforskningen har sedan länge i huvudsak varit inriktad på etymologiska spörsmål, mera sällan på frågor som varför bildas ortnamn?, varför dör ortnamn? eller varför tycks vissa ortnamn ha högre status än andra? Med den sistnämnda frågan följer: vilka sociala drivkrafter ligger bakom namnbyte? Flera av de här formulerade frågorna låter sig svårigen besvaras utifrån det äldsta materialet men undersökningar från nyare tid kan belysa även äldre förhållanden.

Den andra huvudaspekten, ortnamnen belyser samhället, tar fasta på hur ortnamnsforskningen tillsammans med eller vid sidan av andra vetenskaper kan belysa samhällsförhållanden under äldre tid (Mattisson 1986, s. 11).

Ann-Christin Mattissons avhandling Medeltida nordiska borg- och sätesgårdnamn på *-holm* (1986) är ett resultat av arbetet inom projektet. Som framgår av avhandlingens titel representeras projektnamnets första del av *-holm*-namn och dess andra del av det samhällsskikt som bygger och bebod borgar och sätesgårdar. Undersökningens syfte är att ge "en bakgrund till och därmed belysa uppkomsten av senare tiders säterinamnsskick" (s. 13).

Den ”bakgrund” som åsyftas utgörs av det medeltida namnmaterialet och med ”senare tiders säterinamnsskick” avses huvudsakligen namnbyten på säterier under 1600-talet. Vi kan se fram emot en redogörelse för sådana namnbyten när den medeltida bakgrunden nu är klarlagd.

Utgångspunkten för medeltidsundersökningen kan sägas vara en passus i Otto von Friesens uppsats *Namnet Vegeholm* (1913) i det tidigare nämnda förstanumret av *Namn och bygd*. I uppsatsen beskriver författaren skissartat hur stormännen under medeltiden samlade sina jordegendomar till större enheter med en huvudgård som centrum. Härigenom uppstod ett namngivningsbehov:

Huvudgården anlades gärna i dessa stormansfejdnas och bondeförtryckets dagar som fästning och på en plats som särskilt lämpade sig för en sådan. Synnerligen omtyckt var en naturlig mindre ö i sjö eller flod. Också kunde man genom en kanal nyskapa en holme vid ett vatten där en sådan ej förut fans. Efter denna stormansborgarnas belägenhet har alltsedan senare delen av 1200-talet en mängd av dem uppkallats /.../ Under 1400-talet och senare framträda också många dylika namn /.../ Så småningom kommer *-holm* att användas i namn på herrgårdar som alls icke voro belägna på någon holme: *-holm* hade blivit en kliché (von Friesen 1913, s. 112).

Senare har ortnamnsforskare närmast schablonartat hänvisat till von Friesen så fort de behandlat en herrgård eller motsvarande med namn på *-holm*. Sålunda förekommer t.ex. ”S. leden är subst. *holm* ’holme’, vanligt i namn på slott och befästningar omgivna av vatten (se O. v. Friesen *NoB* 1:111 ff.)” i *SkO A* 14 i identisk form på s. 226 och 280.

Mattisson ställer i inledningen av sin avhandling ett antal frågor om de medeltida *-holm*-namnen. ”Den första, som i praktiken redan är besvarad, är: Styrdes den medeltida namngivningen med *-holm* av ett mode? Att så var fallet visar det förhållandevis stora materialet” (s. 14). Avhandlingens första problem löses alltså halsbrytande raskt med hänvisning till det ännu ej redovisade materialets storlek.

Resonemanget leder enligt min mening till fler frågor som inte behandlas: Vad krävs för att ett medeltida namngivningsskick ska betecknas som modebetonat? Det sägs t.ex. med hänvisning till Mattisson 1982 att borgnamnen på *-hus* givits under en kort tidsrymd och av ”en mycket begränsad social krets”. Namngivningen av borgar med *-hus* kallas emellertid inte modebetonat trots att den bättre fyller allmänna kriterier på modeföreteelser: De förekommer under en kort tid och kan, men behöver inte nödvändigtvis, förekomma enbart i ett visst socialt skikt. Till modeföreteelsernas kännetecken hör också att de ger vad språksociologerna kallar schibboletheffekt. De sorterar människor i sådana som är ”ute” och sådana som är ”inne” under en viss period. Vad är för övrigt ”en kort tidsrymd”? Är det rimligt att kalla

en företeelse som varit i svang från medeltid till nutid för ett mode?¹

Jag frågar mig vidare om det är tillräckligt med en svepande hänvisning till det stora *-holm*-materialet för att påstå att det medeltida namngivningssättet var utslag av ett "mode". Borgar och sätesgårdar låg som redan von Friesen påpekade oftast på holmar. Kan man då hävda att ett stort antal *-holm*-namn är utslag av ett "mode"? Det är ju naturligt att de får namn på *-holm*. Möjligen skulle man kunna tala om befästningsbyggnadsmode, men inte gärna det heller, eftersom *mode* enligt min språkkänsla inte kännetecknas av sådana väl övervägda nyttoaspekter som låg bakom valet av byggnadsplats för befästningarna.

Mattisson borde här tagit till sig det hon själv insiktsfullt skriver senare i avhandlingen: "Sammanfattningsvis kan sägas att *holm(e)* är ett relativt vanligt element i såväl natur- och ägonamn som bebyggelsenamn. Det finns därför, enligt min mening, anledning att iaktta försiktighet vid behandlingen av elementet *holm* i borg- och sätesgårdsnamn, i synnerhet de medeltida. Det kan röra sig om helt vanliga ortnamnsbildningar, som sekundärt kommit att beteckna stormäns och kungars fasta hus" (s. 31). I citatet antyds också ett grundläggande problem i undersökningen: För att man säkert ska kunna tala om klichéer, schabloner (och eventuellt mode) i namngivningen bör namnet vara primärt och givet åt en borg eller sätesgård som inte ligger på en holme. Jag ska återkomma till detta.

Sedan Mattisson alltså ställt och i samma andetag besvarat den första frågan följer ytterligare några. Syftet är att utreda varför, hur, när och av vilka namnskicket introducerades. Vidare är avsikten att beskriva förutsättningarna för att "detta namnmode skulle hålla i sig och behålla sin höga status ända fram till våra dagar" (s. 14).

Undersökningsmaterialet består av C. G. Styffes Skandinavien under unionstiden (1911) och Kartor över det medeltida Sverige och dess ortnamn (1967). Dessa verk har kompletterats med historisk litteratur och med hjälp av samlingarna i Ortnamnsarkivet i Uppsala. Undersökningen bygger alltså på sekundärlitteratur, och det är svårt att avgöra vilka konsekvenser detta kan ha fått för resultaten. "Originalbrevens citeras ur fotokopior i den mån dessa varit tillgängliga i OAU eller SMPs. I övrigt citeras efter tryckt källa" (s. 18). Hur stort är det material som inte ingår i OAUs fotokopierade samlingar? Är detta stort blir naturligtvis osäkerheten störande. Är det litet så gör det kanske inte så mycket att man förblir i sitt arkiv. Det hade i alla fall varit värdefullt med en diskussion av den här frågan.

Avhandlingens huvuddel består av en utredning av vart och ett av 52 medeltida svenska och finländska borg- och sätesgårdsnamn på *-holm* med

¹ Östergren anför i Nusvensk ordbok bl.a. exemplet *Moderna ha ju alltid växlat, tätt som en gris blinkar*.

första belägg från slutet av 1200-talet till början av 1500-talet. Namnen inom det medeltida danska området behandlas i en exkurs. I utredningarna blir det som jag tidigare antytt viktigt att fastställa läget för den medeltida anläggningen, eftersom klichéartad användning egentligen bara kan konstateras säkert när anläggningen inte var vattenomfluten. I en översiktlig och sammanfattande tabell (s. 126) sorteras borgarnas och sätesgårdarnas läge: 1. Holme 2. Upphöjning delvis omgiven av vatten 3. Konstgjord holme och 4. Annat läge. Intressantast i det här sammanhanget är alltså den fjärde klassen.²

När den ofta nog så kvistiga frågan om borgens eller sätesgårdens läge har besvarats gäller det att försöka datera anläggningen och fastställa vilken som har givit den namn. ”Eftersom ett av undersökningens syften är att försöka besvara frågan vilka som har initierat ett namnmode med elementet *holm*, spelar de enskilda personerna och deras släkttillhörighet en betydelsefull roll. Avhandlingen innehåller därför många genealogiska uppgifter” (s. 7). Mattisson har uppenbarligen fängslats av just stormannasläkternas familjehistoria. Enligt min mening bidrar emellertid många av de vidlyftiga släkthistoriska utredningarna inte till svar på de övergripande frågorna. (Det finns dock fina exempel på motsatsen, t.ex. behandlingen av *Æmpnisholm*.) Här kunde författaren i många fall sparat kraft genom att vara mera svepande.

Om de 52 borg- och sätesgårdsnamnen ställs alltså frågorna Var? När? och Av vem? Härtill kommer frågan om ett visst namn är primärt givet åt anläggningen eller om det är sekundärt övertaget: Vilket var först, namnet på holmen eller namnet på anläggningen? Elementet *-holm* kan betraktas som kliché eller innehållslöst ortnamnssuffix 1) om *-holm*-namnet är primärt och 2) om anläggningen ligger på en lokal som rimligen inte kunnat betecknas som holme i appellativisk bemärkelse. Mattisson påpekar på flera ställen att det är svårt att i det enskilda fallet avgöra om ett namn är primärt eller sekundärt (s. 16, 19, 137, 206). Som utgångspunkt för sina analyser tar hon principer som mer eller mindre antydande formulerats av Kousgård Sørensen och L. Weise i inledningen till olika nummer av Danmarks Stednavne. Principerna innebär att:

1. Namn vilkas förled består av personbeteckning, person- eller släktnamn eller namn på näraliggande bebyggelse är primära bebyggelsenamn (och

² SAOB anger förutom den vanliga betydelsen 'mindre ö' en betydelse som numera uppfattas som bildlig: "(i sht bygdemålsfärgat) terrängbildning som höjer sig över l. skiljer sig ifrån den omgivande terrängen; kulle o.d." (SAOB H 1119 bet. 1). Denna användning känner jag till från en ortbenämningsprocess som många män har deltagit i och som kan förtjäna ett omnämnande i sammanhanget. Jag tänker på den militära procedur som kallas Utgångspunkter för målångivning. Den tillgår så, att mannarna i ett förband blickar ut över ett terrängavsnitt och repeterar chefens ord när han säger t.ex.: "Utgångspunkter för målångivning! Rakt fram! Röda ladan bortom stora stenen kallas Ladan! Ladan och vänster två händer! Holme med ensam ek! Kallas Ekholmen!"

sekundära naturnamn).

2. Namn som har djur- eller växtbeteckning i förleden är primära naturnamn (och sekundära bebyggelsenamn).

3. Namn som har sjö- eller vattendragsnamn i förleden bedöms som sekundära borg- eller sätesgårdsnamn (s. 138).

Det är uppenbart att dessa principer, som i avhandlingen inte presenteras som principer men används som sådana, inte kan tillämpas blint. Mattisson gör också nyanserade överväganden i varje enskilt fall och kommer t.ex. fram till att även om en hel del av hennes fall styrker dessa principiella antaganden så är det ingalunda säkert att t.ex. "alla borg- och sätesgårdsnamn på *-holm* som innehåller bebyggelsenamn i förleden är semantiskt primära" (s. 137).

Jag ska nu tillämpa principerna mer explicit än Mattisson på några namn för att visa hur diskussionen förs. I Östergötland finns *Bjärkaholm*, *Grensholm*, *Ringstadaholm* och *Svanaholm*. *Bjärkaholm* (1370) är det tidigaste namn i materialet som bedöms som primärt (efter *Borgholm* som behandlas separat). Enligt N. Lindqvists tolkning (1926, s. 39) är förleden ett ånamn **Bjärka*. Med den tolkningen skulle namnet *Bjärkaholm* klassas som sekundärt enligt princip 3 ovan. Mattisson bedömer det dock alltså som primärt. Det finns nämligen också ett bebyggelsenamn *Bjärka* som gör att princip 1 kan tillämpas. (Resonemanget i den här frågan är ovanligt rörigt. I övrigt är framställningen klar och lätt att följa.) I själva artikeln om namnet sägs att "*Bjärka* i Vists sn är ett ursprungligt ånamn" (s. 46) och eftersom "bebyggelsen i *Bjärka* och i *Bjärkatorp* /.../ kan antas vara äldre än den på holmen, förefaller det mest troligt att *Bjärkaholm* är bildat till det sekundära bebyggelsenamnet *Bjärka*" (s. 46). I sammanfattningen blir härledningskedjan en annan: "Ånamnet *Bjärka* /utan * här!/ är emellertid härlett ur bebyggelsenamnet som är väl styrkt, och det är bl.a. därför mer tillfredsställande att det senare är förled i *Bjärkaholm*" (s. 137). I den första behandlingen är alltså den tänkta utvecklingen ånamn>bebyggelse>sätesgård, i den andra ser kedjan ut så här: bebyggelse>ånamn>sätesgård. Båda resonemangen resulterar i att det anses vara bebyggelsenamnet som ingår i sätesgårdsnamnet, och *Bjärkaholm* bedöms (något principiöst) som primärt enligt princip 1.

Detta är ett fall där Mattisson enligt min bedömning inte borde ha låtit sig pressas till ett bestämt ställningstagande. Hon har i sin sammanfattande tabell byggt in två möjligheter att markera tvekan. Den ena är en kolumn med rubriken *osäkert*, den andra är plustecken med frågetecken efter sig i kolumnerna för *primärt namn* eller *sekundärt namn*. Någon av dessa möjligheter borde ha utnyttjats här. Det förefaller nämligen omöjligt att med någon rimlig grad av säkerhet avgöra om *Bjärkaholm* på en holme i Bjärkån vid intilliggande byn *Bjärka* fått sitt namn efter ån (eller varför inte efter holmen i ån) eller efter byn. Rimligast är väl att tänka sig en samverkande

influens från å och by.

Grensholm (1512) tillhörde släkten Gren under flera generationer, och det är helt klart att förleden är genitiv av släktnamnet. Sätessgårdsnamnet blir därmed primärt enligt princip 1. Efterleden på *-holm* motiveras inte av terrängförhållandena. Dessutom är det fråga om ett namnbyte – gården hette tidigare *Ål* – av den typ som blir vanlig under 1600-talet. Dessa faktorer tillsammans gör naturligtvis *Grensholm* till ett viktigt fall i beskrivningen av den nobiliserande namngivningsprocessens utveckling.

Mattisson anför i avhandlingen en i mina ögon diskutabel princip som teoretiskt sett skulle kunna tillämpas här: "Osammansatt förled + genitiv-s betraktas allmänt som ett indicium för att förleden är ett ortnamn (se t.ex. Dalberg & Kousgård Sørensen 1972 s. 79f)" (s. 43). Principen tillämpas på *Sundsholm* (1506) i Småland. Ortnamnet i förleden antas där vara vatten-namnet *Lilla Sund*, och *Sundsholm* bedöms därför som sekundärt (med frågetecken). Det småländska namn som föregår *Sundsholm* i avhandlingen är *Stensholm* (1482). Här betraktas dock rimligt nog inte förleden som ortnamn (trots principen ovan) utan som "genitiv singularis av appellativet *sten* med en allmän betydelse" (s. 42), och *Stensholm* blir sekundärt sätessgårdsnamn. Vad den icke allmänna betydelsen hos *sten* skulle kunna tänkas vara framgår inte. Möjligen är det *sten* som beteckning för fornborg som föresvävar Mattisson. Jfr tyska borgnamn på *-stein* (Franzén 1982, s. 109).

Ringstadaholm (1368) har sina ruiner på en holme i Motala ström. "Förleden i namnet *Ringstadaholm* är givetvis det flera gånger nämnda *Ringstad*" (s. 48). Därmed borde saken vara klar, kan man tycka. Enligt princip 1 skulle *Ringstadaholm* "givetvis" vara ett primärt sätessgårdsnamn, "men det är knappast troligt" (s. 48). Skälen till avsteget från principen är att det finns ett omnämnande av *rimstapaquærnæ* i ett brev från 1347. Detta är alltså äldre än sätessgårdens första belägg från 1368. Detta tyder på att det i Motala ström funnits en kvarnplats som tillhört Ringstad. Det tas för givet att kvarnplatsen har legat på själva holmen, att denna tillhört Ringstad och därför kallats *Ringstadaholm* redan före sätessgårdens uppförande. Ytterligare ett motiv för avsteg från principen och för bedömningen att *Ringstadaholm* som sätessgårdsnamn är sekundärt i förhållande till naturnamnet är ett citat ur ett överlåtelsebrev från 1404: "Rymstætæholm i Østre Gyllant liggende, som husit oc fæstæt nw wppa stander" (s. 49). Här är det alltså uppenbart att namnet syftar på själva holmen.

Svanaholm (1363) ligger på en udde som tidigare varit kringfluten holme i Kilarpssjön. Om förleden betraktas som genitiv pluralis av djurbeteckningen *svan* skulle namnet betraktas som sekundärt borgnamn (princip 2). Mattisson nöjer sig dock inte med denna nära till hands liggande förklaring utan föreslår en annan förklaring som dock leder till samma klassificering. Hon utgår då (utan att anföra några belägg) från att namnet *Kilarpssjön* är ungt,

och hon tänker sig att sjön tidigare kan ha hetat **Svanasjö(n)* och vidare att holmen i sjön skulle ha hetat **Svanasjöholm* som sedan reducerats till *Svanaholm* (princip 3).

Här följer så några icke-östgötska exempel på Mattissons behandling av primärsekundärproblemet. *Amnaholm* (1371) låg på en holme i Gullspångsälven i Västergötland. Förleden är genitiv av ett äldre namn på älven, *Am(p)n*. I. Lundahl har uppfattat namnet som ett primärt borgnamn, men Mattisson är "inte helt överens med Lundahl" (s. 51). I själva verket är hon inte alls överens med honom utan betraktar *Amnaholm* (enligt princip 3) som sekundärt "eftersom de topografiska förutsättningarna för namnelementet *holm* föreligger" (s. 51). Detta gör hon trots att det i ett brev från 1386 finns en formulering som tyder på att det i första hand är anläggningen som åsyftas med namnet: "then holman som husit ampnaholm och forborgghen nw uppa star" (s. 50).

Sjöholm (1514) låg på en holme i Näsnaren i närheten av Katrineholm. Förleden är *sjö*, fsv. *sio(r)*, och efterleden "kan vara fsv *holmber* i betydelsen 'kringfluten holme'" (s. 74). Enligt princip 3 borde detta vara ett sekundärt borgnamn. Osäkerheten i tolkningen av *-holm* bottnar i det här fallet i att namnet är så senmedeltida att *holm* vid den här tiden kan ha förlorat sin ursprungliga karaktär och blivit ett statusbärande suffix. Det här resonemanget har klart cirkulär karaktär. Mattisson utgår från det hon vill visa (att *holms* betydelse förändrats) vid bedömningen av detta relativt sena namn. Den cirkulära tankegången kan vara försvarbar i något enstaka fall som detta. Det finns nämligen vid början av 1500-talet tillräckligt med belägg på försvagad betydelse för att resonemanget ska vara befogat (se tab. 1, s. 126f.), och liknande argumentering anförs som väl är inte vid andra sena namn, *Lindholmen* (1515) och *Loholmen* (1516).

Ett äldre *Lindholmen* (ca 1325) låg på en holme i Göta älv vid Hisingen i Göteborg. Detta tidiga *Lindholmen* betraktas som sekundärt enligt princip 2. Det ca 200 år yngre *Lindholmen* (1515) i Västergötland klassas dock som ett primärt sätesgårdsnamn. Det anses här vara fråga om ett namnbyte från ett äldre *Vadhaholmen* (*vad* 'fiskenot'). Att *Lindholmen* valdes förklaras med att det har vuxit lind på platsen eller att valet av namn kan ha skett under påverkan från en närbelägen ö, *Lindö*, eller från en uppländsk sätesgård, *Lindholmen*. Att *Vadhaholmen* övergavs förklaras med: "Ett namn som *Vadhaholmen* kan inte ha låtit särskilt ståndsmässigt i början av 1500-talet. Ett namnbyte är därför inte ägnat att förväna" (s. 57). Namnbytet gäller egentligen bara förleden; *holm*-elementet bibehålls ju. Det är alltså inte *holm*-suffixet som eventuellt förbättrar namnets ståndsmässighet, och problemet ligger i det avseendet lite grand vid sidan av huvudproblemet. Ändå är frågan central eftersom den rör ett namns konnotationer och attityder till namn i en sedan länge gången tid.

Det förefaller mig ytterst vanskligt att bedöma hur ett ords ståndsmässighet kan ha klingat under senmedeltiden så som Mattisson gör här. Jag ställer mig alltså tveksam till Mattissons tvärsäkra uttalande om att *Vadhaholmen* skulle ha låtit mindre statusmässigt i början av 1500-talet. Inlevelse och fantasi är förvisso goda egenskaper vid (ortnamns)forskning, men just i det här fallet har de fört författaren för långt.

En intressant iakttagelse i attitydsammanhang är att Birgitta Sonesdotter på Näsholm (Näs kungsgård) av andra personer i tre olika brev från slutet av 1400-talet omtalas som "fru Birgitta i Näs". När hon själv och hennes syster själva skriver om sätesgården använder de (i statushöjande syfte?) namnet *Näsholm* (s. 102).

Detta får räcka som exempel på den ofta vanskliga bedömningen av ett visst namn som primärt eller sekundärt. Mitt intryck är att Mattisson i stort sett gör bedömningarna klokt och sansat, utan att låta sig blint styras av de övergripande principerna.

Som tidigare påpekats är fallen "annat läge" + "primärt borg- eller sätesgårdsnamn" särskilt intressanta i en undersökning som vill belysa *-holms* betydelseutveckling till kliché "utan särskild betydelse". Fem av namnen i materialet har dessa egenskaper: *Borgholm*, Öland (1285), *Örboholm*, Sdm (1423), *Näsholm*, Dal (1468), *Hörningsholm*, Sdm (1500) och *Grensholm*, Ögtl (1512).

Som framgår ovan intar namnet *Borgholm* här en särställning genom att det är så tidigt. "I det tidigmedeltida borg- och sätesgårdsmaterialet finns i övrigt inget som talar för att elementet *holm* användes utan att dess betydelse 'kringfluten holme' var tillämplig för den lokalitet som namnet betecknade" (s. 128). I ett särskilt kapitel behandlar Mattisson namnet *Borgholm*. Hon tar där avstånd från den slentrianmässiga hänvisning till modetanken som gjorts beträffande det senare ledet *-holm*. Detta hade ju ännu inte blivit vanligt som benämning på lokaler som inte var kringflutna. Elementet *-holm* blir "modernt" betydligt senare. Mattisson förklarar namnet *Borgholm* med att anläggningen liksom Stockholm är ett resultat av Birger Jarls och hans söners ekonomiska och politiska intressen. Borgbyggandet hade ännu inte tagit ordentlig fart i Norden. Före *Borgholm* "fanns egentligen bara *Stockholm*, och namnet på denna borg och stad har enligt min mening också varit mönsterbildande vid namngivningen av Ölandsborgen" (s. 159). Förleden är ett tidigare bebyggelsenamn i trakten, *Borgh*, som ju passar utmärkt i sammanhanget genom sin appellativiska betydelse.

Namnet *Borgholm* är alltså inte ett resultat av moderörelse. Det blir heller inte någon inspirationskälla för en våg av borgar med *-holm*-namn, i varje fall inte under 1300-talet. Borgarna får istället ofta namn på *-hus*: "Att de borgar som nyuppfördes under Birger Magnussons tid fick namn på *-hus* ser jag som en viss bekräftelse på att *-holm* ännu inte blivit det ortnamnelement

'utan särskild betydelse' som man tidigare antagit" (s. 160). Åtminstone fram till sekelskiftet 1400 torde betydelsen 'kringfluten holme' ha varit aktuell för dem som givit namn åt borgar och herresäten (s. 128).

Det som skulle tala för att *-holm* blev kliché under medeltiden är alltså de återstående fyra namnen i den tidigare nämnda gruppen: *Örboholm*, *Näs-holm*, *Hörningsholm* och *Grensholm*. Helt riktigt anser Mattisson att detta inte är tillräckligt för att man ska kunna tala om en klichéartad, statushöjande namngivning med *-holm* redan under medeltiden. Möjligen kan man tala om "ett begynnande namnmode" (s. 130).

Mattisson beskriver detta resultat som om det stode i kontrast till tidigare forskning: "According to earlier research, the element *holm* in Scandinavian castle and country estate names lost its topographic meaning 'islet' already in the Middle Ages, turning into a cliché" (s. 4). Denna – som det sägs – allmänt accepterade uppfattning bildar undersökningens bas. "The main result of the investigation thus is that the element *holm* did not lose its topographic meaning 'islet' in the Middle Ages" (s. 4). På liknande sätt framställs den tidigare inställningen i den tyska sammanfattningen (s. 209). Men detta stämmer faktiskt inte riktigt, åtminstone inte med svenska förhållanden. Sålunda motsägs ju inte von Friesens uttalande av Mattissons resultat; von Friesen ger exempel på *-holm*-namn från 1400-talet och skriver sedan:

"Så småningom /d.v.s. under 1500-talet och senare enligt min tolkning/ kommer *-holm* att användas i namn som alls icke voro belägna på någon holme: *-holm* hade blivit en kliché" (1913, s. 112).³

Däremot står Mattissons resultat i kontrast till hennes eget uttalande: "Styrdes den medeltida namngivningen med *-holm* av ett mode? Att så var fallet visar det förhållandevis stora materialet" (s. 14). Som jag tidigare påpekat (ovan s. 184) har hon emellertid förväxlat ord och sak. Det är utsagan om "begynnande namnmode" (s. 130) som ska gälla.

Gripsholm och *Æmpnisholm* behandlas liksom *Borgholm* i separata kapitel. *Gripsholm* antas ha stått färdig 1381, då det första belägget uppträder.

³ von Friesen jämför *-holms* utveckling till kliché med folkvisornas uttryck *under ö*:

Thet var Ebbe Skameson
han later sala sina hästar
"Jag vil ridha mig under öö
Lungfru Lucia löster mig gästa"

"Ursprungligen torde detta uttryck *under öö*, min anm./ ha äsyftat en borg som låg på en naturlig eller konstgjord ö, men så småningom kommer det att beteckna riddarborg överhuvud, för att omsider vattnas ur till ett uttryck av ett bestämt stämmingsvärde men ett mycket obestämt betydelseinnehåll" (von Friesen 1913, s. 113). Jag önskar att avhandlingen hade innehållit ett avsnitt om sådana paralleller.

Namnet bedöms som okomplicerat: förleden är inspirerad av Bo Jonssons (Grip) vapen, och namngivningen är ett exempel på namnbyte. Ursprungligen hette nämligen platsen *Näsboholm*, ett primärt naturnamn. Under en period övertog själva anläggningen sekundärt detta namn, varpå Bo Jonsson gav den det primära namnet *Gripsholm* efter kontinentalt mönster (?) för att markera sin egen och borgens status (?) och kanske för att skilja den från ett närbeläget *Näsby*.

Namnet *Æmpnisholm* finns belagt bara två gånger (i brev från 1393 och 1400). I båda dessa brev nämns Torkel Haraldsson som kommit att betraktas som sätesgårdens ägare. Gården har av Styffe hypotetiskt lokaliserats till trakten av Emån. Denna lokalisering har allmänt accepterats och har i sin tur haft betydelse för tolkningen av namnet *Emån*.

I en elegant utredning visar Mattisson att Styffes med osäkerhetsmarkör försedda lokalisering är felaktig och att namnforskare tidigare har godtagit hans förslag alltför kritiklöst. Så här sammanfattas kapitlet:

Undersökningens historiska del har visat att Torkel Haraldssons (Gren) sätesgård *Æmpnisholm* har legat i Kinda hd och inte vid Emåns utlopp i Kalmar län, såsom tidigare antagits. Vidare är det högst troligt att den legat vid Skedevid i Tjärstads sn som Torkel Haraldsson köpte 1390, dvs tre år innan namnet *Æmpnisholm* dyker upp första gången. Den onomastiska delen av undersökningen har visat att förleden i sätesgårdsnammnet är genitiv av sjönamnet *Ämmern*, fsv *Æm(p)nir*. Slutligen har de fosfatprover som tagits på Amelie ö intill Skedevid och den provgrävning som företogs sommaren 1981 visat att den utpekade holmen mycket väl kan vara platsen för Torkel Haraldssons *Æmpnisholm* (s. 194).

Inte utan berättigad stolthet presenterar författaren utredningen som "ett belysande exempel på vad som (kan) åstadkommas med tvärvetenskap, i detta fall historia, genealogi, arkeologi och språkvetenskap" (s. 18). Jag kan tillägga att Mattisson här också i Namn och bygd-redaktionen anda (se citat ovan, s. 181) har tagit kontakt med lekmän som bidragit med uppgifter om förhållandena på platsen.

Ann-Christin Mattisson har i den här intressanta, mångsidiga och välskrivna avhandlingen lyckats med den svåra uppgiften att belysa faktorer bakom medeltida betydelseskiftningar. (Några klara besked om tyskt och danskt inflytande på utvecklingen får vi dock inte.) Jag tror dock att den tecknade utvecklingen hade kunnat göras tydligare om den hade kompletterats med en diskussion om nutida statusnamngivning i psykologiskt och socialt perspektiv och om vi hade fått en kort allmänspråklig behandling av "semantic change" och "social connotations" som är begrepp som nämns i raden av nyckelord för avhandlingen. Ungefär så beskriver ju också Mattisson själv intentionerna i citatet på s. 182 ovan. – Det är alltså inte bara allmänlingvis-

terna som förbiser ortnamnsforskningen som jag antydde inledningsvis; ortnamnsforskarna, här representerade av Mattisson, tycks också vara benägna att förbise allmänlingvistiken.

Litteratur

- Borgström, C. Hj.: *Innføring i sprogvidenskab*. Oslo 1958.
- Christensen, V. & Kousgård Sørensen, J.: *Stednavneforskning. 1. Afgrænsning. Terminologi. Metode. Datering*. København 1972.
- Collinder, B.: *Språket*. Stockholm 1959.
- Dalberg, V. & Kousgård Sørensen, J.: *Stednavneforskning. 2. Udnyttelsesmuligheder*. København 1979.
- Danmarks Stednavne udg. af Stednavneudvalget (Institut for Navneforskning). 1-. København 1922-.
- Franzén, G.: *Ortnamn i Östergötland*. Stockholm 1982.
- Friesen, O. v.: *Namnet Vegeholm. I Namn och bygd 1*. 1913.
- Hovdhaugen, E. (red.): *Språkvitenskap*. Oslo 1976.
- Kartor över det medeltida Sverige och dess ortnamn jämte nutida motsvarigheter. Stockholm 1967.
- Lindqvist, N.: *Bjärka-Säby ortnamn 1*. Stockholm 1926.
- Lundahl, I.: *Det medeltida Västergötland*. Uppsala & Köpenhamn 1961.
- Malmberg, B.: *Nya vägar inom språkforskningen. En orientering i modern lingvistik*. Stockholm 1959.
- Mattisson, A.-C.: *Elementet hus i medeltida nordiska borgnamn*. I *Studier i nordisk filologi* 63. Helsingfors 1982.
- *Medeltida nordiska borg- och sätesgårdsnamn på -holm*. Uppsala 1986.
- Namn och bygd*. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning 1-. Uppsala och Lund 1913-.
- SAOB. *Ordbok över svenska språket* utg. av Svenska Akademien. Lund 1898-.
- Sigurd, B.: *Språkstruktur*. Stockholm 1967.
- *Möt språkforskningen*. Lund 1983.
- Sjögren, P. A.: *Termer i allmän språkvitenskap. Ett systematiskt lexikon*. Stockholm 1979.
- SkO. *Skånes ortnamn. Serie A. Bebyggelsenamn*. 1-. Lund 1958-.
- Styffe, C. G.: *Skandinavien under unionstiden. Ett bidrag till den historiska geografin*. 3 uppl. Stockholm 1911.
- Östergren, O.: *Nusvensk ordbok*. Stockholm 1919–1972.

PER-AXEL WIKTORSSON

En avhandling om yrkesbeteckningar – några synpunkter

Stina Hellichius, Yrkesbeteckningar inom hud-, skinn- och läderhantverken i Sverige. En ordhistorisk undersökning. Uppsala 1986. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 18.)

Denna recension är en på några punkter företagen utvidgning av den opposition som jag i egenskap av fakultetsopponent framförde, då Stina Hellichius den 28 maj 1986 försvarade sin avhandling *Yrkesbeteckningar inom hud-, skinn- och läderhantverken i Sverige*.

Inledningsvis skall framhållas att avhandlingen innehåller en rad välskrivna artiklar om de olika yrkesbeteckningarna. Artiklarna bygger på ett stort material, ur vilket författaren har dragit fram många värdefulla upplysningar. Nedan skall endast några enstaka punkter i avhandlingen beröras, där jag har en avvikande uppfattning.

I avhandlingens inledning diskuterar författaren tidigare forskning på området, avhandlingens syfte och avgränsning samt det material som framställningen bygger på. Vad man däremot här saknar är förklaringar till några av de termer, som förekommer i avhandlingen. Som det nu är strörs förklaringarna in under framställningens gång, exv. s. 12 f.: ”*hud* ’betydde under medeltiden *ox-* och *kohud*, senare också *hästhud*” och s. 101: *läder* betecknade ”*avhårad* och genom *garvning* beredd *djurhud*”. Sådana förklaringar kunde med fördel ha samlats i inledningen.

Vidare skulle man i inledningen ha önskat en redogörelse för den metod som kommer till användning i avhandlingen. Metoden synes gå ut på att författaren behandlar varje yrkesbeteckning separat och därvid undersöker, om den är inhemsk eller inlånad, hur lång livslängd den har haft och varför vissa yrkesbeteckningar har kommit ur bruk; dessutom ges en bild av respektive betecknings geografiska spridning.

Andra metoder kunde ha övervägts. En utväg hade varit att ta mera samlade grepp på materialet genom att exempelvis sammanhålla yrkesbeteckningar med samma förled eller efterled. Att sålunda följa bruket i vårt land av efterleden *-makare* alltifrån det på 1300-talet och framåt belagda *skomakare* skulle ha haft sitt givna intresse. Ett annat grepp kunde ha varit att undersöka de fall, där olika beteckningar konkurrerar om att ange ett och

samma yrke, t.ex. då samma person kallas både *skinnare* och *pälsare* (s. 75).

Författaren delar upp sitt material i tre huvudgrupper: beteckningar för hantverkare inom skomakerihantverken (kap. 2), skinn- och läderhantverken (kap. 3) samt garverihantverken (kap. 4). Hantverkarna inom skomakerihantverken delas upp i sådana som nytillverkade respektive reparerade skor. Beträffande beteckningarna på dem som nytillverkade skor domineras materialet helt av *sutare* och *skomakare*. *Sutare* (s. 14–26) är det äldre ordet, som en gång synes ha varit gängse på centralt svenskt område. S. 16 konstaterar författaren att ordet dock saknas i diplommaterial från 1300-talets senare hälft och framåt vad gäller Mälardalskapen och städerna. Ordet finns emellertid belagt härifrån i andra typer av material, t.ex. i två förbönslängder från Strängnäs samt i SSb 1501–1510.

Vad gäller de båda förbönslängderna från Strängnäs (1300-talets senare hälft och början av 1400-talet) förklarar Stina Hellichius förekomsten av ordet *sutare* med att hantverkare av danskt ursprung kan ha tillhört de båda gillena i Strängnäs, något som dock varken leds i bevis eller görs troligt. Något sådant har heller inte hävdats av andra forskare. Däremot vet vi att ett av de båda gillena var ett knutsgille, en typ av gillen som emanerade från danskt område och som i första hand var köpmännens gillen.¹ – Författaren menar också att skrivarna kan ha kommit utifrån och alltså fört med sig bruket av ordet *sutare* till Strängnäs. Hon grundar detta antagande på det förhållandet att skrivarna ofta var präster. ”Kyrkans företrädare förde som bekant ett rörligt liv”, skriver hon (s. 17). En av skrivarna som använder ordet *sutare* är den som påbörjar Knutsgillet förbönslängd någon gång på 1350-talet. Om honom vet vi att han redan 1335 fanns i Strängnästrakten, då han skrev den handskrift, som nu kallas Södermannalagens B-handskrift.² Han bör efter så lång tid i trakten ha känt till yrkesbeteckningarna där väl. Ingenting hindrar att ordet *sutare* har använts i Strängnäs vid den aktuella tiden.

SSb 1501–1510 har troligen skrivits av stadsskrivaren i Stockholm, Helmich van Nörden. Mestadels används i handskriften det latinska ordet *sutor* för ’skomakare’, fastän texten är svensk. Men i en mindre del, pag. 280–290, används det svenska ordet *sutare* (7 ggr; jämte *sutor* 3 ggr och *skomagare* 14 ggr). Stina Hellichius förklarar detta med att en annan skrivare än Helmich har skrivit detta parti och anför ett par paleografiska drag (s. 19–20), som avviker från förhållandena i handskriften i övrigt. Flera drag skulle dock ha behövt dras fram för att visa att skrivaren är en annan än Helmich. Till saken hör att paleografin skiftar starkt genom handskriften, något som ju också är naturligt, eftersom denna har kommit till under en tidrymd av närmare 10 år.

¹ Per-Axel Wiktorsson, Två förbönslängder från det medeltida Strängnäs. Uppsala 1982. S. 38.

² Ib. s. 11.

Författaren menar (s. 20) att den andre skrivaren skulle ha "haft sydsvenskt ursprung eller att hans språk skulle ha varit danskpåverkat" och att han alltså fört med sig ordet *sutare* utifrån till Stockholm. Språkliga drag som antyder sydsvenskt ursprung saknas inte i handskriften men dessa drag presenteras inte i avhandlingen.

Ändå måste man ställa sig tveksam till tanken på att skrivaren av SSb 1501–1510 skulle ha varit ensam ansvarig för valet mellan beteckningarna *sutare* och *skomakare*. Enligt just SSb 2 (exv. s. 342) sköttes nämligen skattläggningen av två mantalsskrivare i vart och ett av de fyra kvarteren i staden. Ibland namnges dessa personer till och med. Det är väl troligt att skrivaren, särskilt om han inte var från Stockholm, måste ha förlitat sig på de beteckningar som mantalsskrivarna uppgav.

Sutare och *skomakare* har troligen använts sida vid sida i Stockholm ännu i början av 1500-talet. Orsaken härtill är oviss. Man kunde tänka sig inflytande från Finland, där ordet *sutare* var i bruk under 1500-talet (s. 16 f.).³ En annan tänkbar orsak kunde vara att det förelåg en social skillnad mellan *sutare* och *skomakare*. Av SSb framgår att skattekraften 1509 Innanmur låg på olika nivå hos *sutare* respektive *skomakare*. *Sutarna* skattade från 2 öre upp till 6 öre, *skomakarna* däremot från 6 öre upp till 1 mark 6 öre. Motsvarande siffror för *skinnare* och *bältare* var: från 2 öre upp till 1 mark 4 öre. Olika skattekraft kan tänkas tyda på social differentiering.

I avsnittet *skomakare* (s. 26–47) behandlar författaren främst kortformen *skom(m)are*. Om dess utbredning i äldre språk sägs (s. 33): "Centrum är Uppland och norra Södermanland. Härtill ansluter sig norra Närke, sydöstra Västmanland, östra Dalarna, Gästrikland och Hälsingland." Dessutom finns formen längre norrut (Medelpad, Ångermanland) samt i Finland (Åland, Österbotten, Nyland, Karelen). Slutligen förekommer den också i Småland. Om förhållandena i Jönköpings tänkebok (JTb) säger nämligen författaren (s. 35): "Av de drygt 90 beläggen på det aktuella ordet för skotillverkare hänför sig knappt 20 till *skomare*". (Läs 26!) Stina Hellichius vill förklara formens förekomst här med att skrivarna av JTb skulle ha varit klerker. "Dessa kyrkans män förde ofta ett rörligt liv. Genom förflyttningar eller genom kontakter kan de ha lärt känna formen *skomare*", skriver hon (s. 35). Invändas kan att det mesta som skrevs under medeltiden skrevs av präster. Men man kan för den skull inte systematiskt underkänna de medeltida källornas vittnesbörd om språket. Eftersom formen *skomare* används i JTb under en så lång tidsperiod som 1456–1545, finns det anledning att räkna med att den verkligen också var i bruk i Jönköping.

Utbredningen av formen *skom(m)are* i dialekterna (karta s. 42) kan

³ I SJb 1 (1420–1474) brukas om *skomakare* i Stockholm med någon anknytning till Finland lat. *sutor* och inte det för övrigt i texten övervägande *skomakare*.

jämföras med den ovan angivna utbredningen av formen under äldre tid. Författaren skriver (s. 44) att "utbredningsområdet i stort sammanfaller med det för det äldre materialet. Några skillnader kan dock noteras. En är att utbredningsområdet har utvidgats." Häre måste man instämma men ytterligare ett drag kan läggas till: området har också blivit mera sammanhållet. Belägg från Ångermanland, Åland, Österbotten, Karelen – och Småland – verkar inte kunna spåras i dialektmaterialet.

Vad är då *skom(m)are* för en form? Författaren väger mellan de båda förklaringsmöjligheterna 1) ljudhistorisk utveckling och 2) analogi (s. 36–40). Hon stannar för att formen skulle vara bildad i analogi med exv. *barkare*, *bältare* och *skinnare*. För att hindra hiatusreduktion i ett genom analogi bildat **skoare* skulle "m i *skomare* [. . . ha] bevarats efter mönster av den helt dominerande gruppen beteckningar vilka har konsonant (eller konsonantgrupp) framför suffixet *-are*" (s. 40). – Påpekas kan att språket har medel att naturligt hindra hiatus, jfr t.ex. *bröar*>*broghar* och *Johan*>*Jowan*>*Joghan*. Om analogi föreläge vid *skom(m)are*, skulle **skoare* ha kunnat ge upphov till former som **skoware*, **skoghare*. Mot tanken på analogi talar också det förhållandet att analogier lätt uppstår på många håll. Nu är formen *skom(m)are* relativt koncentrerad till centralsvenskt område. Enligt författaren utgör detta inget hinder för hypotesen om analogi. "Från sitt ursprungsområde, de östra Mälardalskapen, har formen visserligen kunnat spridas till angränsande landskap men dess vidare framträngande hejdat genom att den konkurrerats ut av *skomakare*" (s. 40). Borde inte under sådana omständigheter detta utkonkurrerande ha ägt rum också på centralsvenskt område?

Författarens plädering för att *skom(m)are* är en analogi övertygar inte. Ett genom analogi uppkommet **skoghare* o.dyl. skulle knappast i dialektmaterialet uppträda på ett så koncentrerat geografiskt område. Författaren borde ha sökt efter förklaringar av annat slag. Kanske lösningen är att söka på accentens område. Ordet *skomakare* uttalas i dialekterna både *skòmåkare* och *skomákare*. Denna accentskillnad fördelar sig tydligt efter ett visst mönster i dialekterna. Påfallande är att belägg för uttalet *skomákare* saknas i trakter som uppvisar kortformen *skom(m)are*. Kanske uttalet *skòmåkare* var en av förutsättningarna för uppkomsten av kortformen.

Stina Hellichius för ett intressant resonemang om några urspårade former i ATb av ordet *skomakare*: *skomog(h)re*, *skog(h)mog(h)re*, *skog(h)more*, *skogore* (s. 45–47). Formerna finns hos skrivarehänderna 15, 21, 22 och 23. Händerna 21 och 23 slår författaren samman till en enda skrivare med motiveringen att båda jämte "andra överensstämmelser" gör tydlig åtskillnad mellan *a* och *o* (s. 45). Även om slutsatsen om en enda skrivare säkert är riktig, duger inte den anförda överensstämmelsen som bevis därför, eftersom denna gäller så gott som alla skrivare. Man måste för att säkerställa

resultatet i stället dra fram iakttagelser, som avgränsar de aktuella skrivarhänderna från så många andra skrivarhänder som möjligt.

Författaren betraktar de urspårade formerna ur två synvinklar: a) andra stavelsens *o*, b) förleden *skogh-*. Till den andra stavelsens *o* ser hon två förklaringsmöjligheter: 1) formerna har sin grund i mlt. ljudutveckling, 2) det rör sig om hybridformer, närmare bestämt en kontamination av *skomag(h)are* och *skomongare*, det senare med innebörden 'skohandlare'. Stina Hellichius finner båda förslagen till förklaring osäkra och lämnar frågan öppen. – Enligt min mening är *o* i andra stavelsen en skrivning för $\ddot{a}(<\bar{a})$. Alla tre skrivarna återger nämligen detta ljud ofta med *a* men ännu oftare med *o*, t.ex. *molare* (ATb 2 s. 170:8) för *malare* 'målare', *halstensmogh* (ib. s. 161:4) för *halstensmagh* 'Halstens måg'.

Formerna med förleden *skog(h)-* betraktar författaren som urspåringar utan att gå in på någon närmare förklaring. Ovan har antytts att en till exv. *skinnare* strikt analog form vore **skoare*, med en tänkbar fortsatt utveckling till **skoware* > **skoghare*. Jfr t.ex. *bogandis* (ATb 2 s. 188:20) för *boandis* 'boende' hos hand 15. Formerna med *skog(h)-* skulle därför kunna ses som ett slags hybrider mellan **skoghare* och *skom(m)are*. Arboga hör ju till *skom(m)are*-området.

S. 47 slutar framställningen om nytillverkare av skodon utan att det har nämnts att det i fornsvenskan fanns ytterligare ett ord för denna yrkesgrupp: *botsmakare*, som från 1450-talet föreligger i belägget *clauus bodzmakare* (KTb s. 162:26). Förleden verkar ingå i fsv. *botskor* m. 'ett slags stora och grova skor' (Sdw) vartill väl sidoforment *bozo skor* m. 'ett slags (grov) sko' (Sdw suppl.).

Framställningen om hantverkare inom skinn- och läderhantverken (kap. 3) delas upp på tillverkare av större klädesplagg respektive tillverkare av tillbehör till klädedräkten. Den förra gruppen domineras av beteckningen *skinnare* (s. 55–70). Inte minst betydelseerna hos detta ord intresserar. I presentationen av dialektmaterialet (s. 68–69) ges värdefulla upplysningar om denna yrkesbetecknings innebörd. I det stora flertalet fall anges att skinnarna sysslade med garverihantverk: 'person som beredde skinn', 'skinnberedare', 'garvare' o.dyl. Endast i ett mindre antal fall uppges att skinnarna förfärdigade fällar samt pälsar eller andra kläder. Ordet *skinnare* borde därför snarare ha förts till kap. 4: hantverkare inom garverihantverken. Uppdelningen på skinn- och läderhantverk respektive garverihantverk förefaller i detta sammanhang konstlad och torde ha varit relevant först för senare tiders förhållanden.

Ordet *skinnare* uppvisar också två pejorativa betydelser: 1) 'plundrare', 2) 'hudavdragare' (s. 58–60). Författaren menar – med rätta – att dessa bibetydelser var den egentliga anledningen till att *skinnare* som yrkesbeteckning gick starkt tillbaka på 1700-talet. Betydelsen 'plundrare' hos ordet är i vårt

land belagd från 1400-talet och betydelsen 'hudavdragare' från 1746. Stina Hellichius menar (s. 59) att det måste vara bibetydelsen 'hudavdragare' hos ordet som har inverkat negativt på yrkesbeteckningen, eftersom den förra börjar uppträda ungefär när den senare går starkt tillbaka. – I mitt tycke verkar detta antagande förhastat. En bibetydelse som är belagd första gången vid 1700-talets mitt kan knappast ha åstadkommit att ett så pass utbrett ord som *skinnare* kom ur bruk i riksspråket redan vid slutet av århundradet. Tillbakaträngandet av *skinnare* bör ha påbörjats långt tidigare. Förhållandena belyses av ett i annat sammanhang (s. 79) givet citat från C. R. Berch 1774: "Tyskarna kunna icke tåla at heta Skinnare efter det låter nästan lika med Rackare i deras Land; och hafva därföre begynt rikta Swenskan med ordet Kjørssnär."

Ordet *skinnredare* har enligt författaren hos Hof betydelsen 'skinnberedare', 'sämmsmakare' och hos Rietz betydelsen 'garvare', 'sämmsmakare', 'beredare av ludna skinn' (s. 70). I dialektmaterialet (s. 71–72) anges betydelsen oftast som 'garvare', 'skinnberedare' (= 'person som bereder /garvar, sämskar/ skinn'. Endast ett fåtal gånger uppges det att skinnredarna gjorde pälsar eller var fällmakare. Mot denna bakgrund borde ordet *skinnredare* (liksom *skinnberedare*, s. 70 not 17) ha behandlats i kap. 4.

Pelterer (1673) och *peltenär* (1798) är enligt författaren (s. 76–77) belagda en gång var. Båda orden har innebörden 'kørsnär', 'buntmakare'. Beträffande *pelterer* anför Stina Hellichius förekomsten av ett mlt. *pelter* 'kørsnär' från 1200–1300-talen men på grund av tidsavståndet till belägget på svensk botten finner hon lån från mlt. mindre sannolikt. – Vid en kontroll av källan, bouppteckningar från Stockholm 1673 18/11 – och s.å. 3/12 av en och samme skrivare –, har jag funnit *pelterer* tre gånger i rent svensk text, om två olika personer tillhörande en och samma släkt, släkten Fuldt. Intressant är att då en av dessa *pelterer* egenhändigt undertecknar handlingen 1673 3/12, gör han det med en kort fras på tyska. Det är troligt att den svenske skrivaren blivit påverkad av sin tyskspråkige uppdragsgivare, då han använder ordet *pelterer*. Till mlt. *pels* m. 'päls' synes ha funnits en sidoförm mlt. *pelt*.⁴ I bouppteckningen 1673 18/11 förekommer också formen *peltwahrur* 'pälsvaror', liksom i en bouppteckning av en annan skrivare 1674 5/2.

Peltenär förekommer (i formen *peltener*) hos H. O. Sundelius i Norrköpings minne s. 251 (samt väl därifrån övertaget i SAÄ 2 s. 461 och SBL 12 s. 300) om en Mikael Tomasson, som levde på 1600-talet och var drottning Kristinas skinnare. Frågan är om termen är Sundelius' egen eller om han hämtat den i de kyrkböcker från 1600-talet, där han kan förmodas ha funnit sina i sammanhanget anförda uppgifter. Mikael Tomasson nämns redan 1625 13/7 (STb från 1592, band 14 s. 318) och kallas då *skinnare*. Han benämns så

⁴ Upplysningen härom har vänligen meddelats mig av docent Folke Freund, Uppsala.

ännu vid sin död 1655 22/8 (SSA, Storkyrkan, L I A 1, vol. 21). *Peltenär* är väl därför ingen 1600-talsterm, som hänger samman med Mikael Tomassons anställning vid hovet el.dyl. Det är snarare en ”lärđ” term från slutet av 1700-talet, som användes för att undvika det belastade ordet *skinnare*. Detta är något som avhandlingen borde ha belyst närmare.

Myenskinnare, *myskare* (s. 81–83) inleder avsnittet om tillverkare av tillbehör till klädedräkten. Författaren ansluter sig här till KHL 21 sp. 315, där man räknar med förekomsten av sådana yrkesbeteckningar med en innebörd ’skinnare som specialiserat sig på skinnberedning till mössor’. Med detta betraktelsesätt skulle förleden *mysken-* i *myenskinnare* snarast vara en diminutivbildning med suffixet mlt. *-ken* till *müsse*, *musse* f. ’mössa’ (s. 82). – Det som manar till skepsis inför dessa ”yrkesbeteckningar” är dels att förled och efterled i *myenskinnare* aldrig är sammanskrivna i källorna, dels att förled och efterled ibland helt frikopplas från varandra, t.ex. *skynnere mysker* (s. 81). De belägg som ligger till grund skrivs på följande sätt: i STb 4 år 1505 *mattis mynsken skynnere* [ed. *skynnere*], *mattis mynsken*; i SSb 2: år 1502 *mattis mwsken skynnere*, 1503 *mattis mytzken*, 1504 *mattis mwssken* [ed. *mwsskere*], 1505 *mattis skynnere mysken* [ed. *mysker*], 1506 *mattis mynsken skynnere*, 1507 *mattis mytzken*, 1508 *mattis skynnere mynsken*, 1509 *mattis myskin*. Vi har alltså här en person, som kallas *Matts Mysken* 5 ggr, *Matts Mysken skinnare* 3 ggr och *Matts skinnare Mysken*⁵ 2 ggr. *Mysken* är med andra ord ett tillnamn. Jfr det i Rudolf Zoders arbete *Familiennamen in Ostfalen* 2 s. 198 anförda tillnamnet *Muske* med belägg av typen *Johannis Museken* (gen.) och *Frantz Müseken*, liksom tvåstaviga former.

I samma artikel (s. 83 not 32) avfärdar författaren förtjänstfullt tanken på att en form *møskylere* (SSb 3 s. 169) skulle ha något med yrkesbeteckningar att göra, vilket Sdw suppl. s. 542 – om än med tvekan – antar. Det till grund liggande belägget bör läsas *lasse olsons hustrv møskylen*. Denne Lasse Olsson är inte så okänd som författaren tycks mena. Han nämns bl.a. i SSb 2 under åren 1501–1508 och kallas där *Lasse (Olsson) mwskyle*, *mwskyla*, *mwskylan*, *mwskyl* o.dyl. Några direkta uppgifter om hans härkomst har vi inte. Också hans hustru (Margit) är mera känd än så här. Hon nämns i STb 5 s. 298, också 1521, och kallas där enligt en avskrift hos Palmskiöld 261 pag. 663 (UUB) *unskyle*, en missuppfattning av *miskyle*. Hon levde ännu 1565 6/5, då hon fick visst gods i utbyte mot sin fäderneärvda jord i Finnby i Närpes socken (STb NF 3 s. 289). Att namnet på någon finsk lokalitet ligger bakom beteckningen *møskylen* förefaller sannolikt. Författarens gissning på *Myrskylä* (= Mörskom, nordost om Helsingfors) verkar dock mindre tilltalande, bl.a. på grund av att formerna är skiljaktiga. Kanske lösningen på

⁵ Paralleller till denna ordföljd med yrkesbeteckningen ställd mellan förnamn och tillnamn eller mellan förnamn och patronymikon finns också på andra håll i SSb, exv. 1509 *Jøns skypper nilsson* (SSb 2 s. 324), *Larens gulssmüt kylholdth* (ib. s. 347) o.s.v.

problemet skall sökas i Närpes eller trakterna däromkring.

Vid beteckningen *handskmakare* (s. 90–91) intresserar bl.a. beläggen med förleden *handsko*-. Dessa föreligger från tiden 1832–1849⁶ och visar sig bestå av två belägg, ett från varadera året. Båda beläggen finns i bouppteckningar från Växjö, troligen av en och samme skrivare. Författaren menar att dessa former kan ses på två sätt, antingen som beroende på inverkan från högtyskan (*Handschuhmacher*) eller som tillkomna genom association med det mycket vanliga *skomakare*. Hon stannar för det senare alternativet. – Jag finner det kanske något långsökt att skrivaren vid bouppteckningarna skulle ha associerat den avlidnes yrke med ett socialt sett lägre stående yrke som skomakarens. Snarare vill jag se formen *handskomakare* som ett försök att snygga upp en lokal form *hanskemakare* el.dyl. Detta resonemang stöds av en form *sämskomakare* (s. 119), också i en bouppteckning från Växjö, denna gång från 1839. Denna form bör förklaras på liknande sätt som *handskomakare*, alltså som en uppsnygning av en lokal form *sämskemakare* el.dyl.

Benämningarna på hantverkare inom garverihantverken (kap. 4) spaltar författaren upp i tre undergrupper: ord för dem som sysslade med vegetabilisk garvning, sämskgarvning och mineralgarvning. Först tar hon dock upp ord för dem som enligt hennes mening förarbetade arbetsmaterialet (s. 93–94). Hit hör *skinnskavare*, belagt från 1495 och in på 1500-talet men försvunnet på 1600-talet, samt *skavare*, belagt 1495 och ända in på 1600-talet men försvunnet efter 1600-talets mitt. Enligt Stina Hellichius utförde dessa tydligen ett enda moment av skinnberedningen: rengöringen av skinnens köttside. Att beteckningarna försvann kommenterar hon på följande sätt: ”Möjligan kan detta ha sin grund i ändrade arbetsförhållanden, nämligen att skavningen inte längre utfördes av speciella yrkesmän” (s. 94). – Jag finner det inte troligt att specialiseringen inom yrkeslivet vid denna tid skulle ha minskat. Utvecklingen synes i själva verket ha varit den motsatta. Sålunda lösgjordes exempelvis först vid början av 1600-talet garvningen från skomakeriet (s. 104). Enligt mitt förmenande skulle i stället *skinnskavare* (*skavare*) kunna ses som en – kanske förklenande – variantbeteckning till *skinnare*, vilken tog fasta på endast ett moment i arbetet: skavningen. Låt oss se på förhållandena i Stockholm i början av 1500-talet, sådana de träder emot oss i SSb 1501–1510. Staden (det som nu kallas Gamla sta'n) var indelad i fyra kvarter. Det finare Inre kvarteret (Innanmur, mellan Väster- och Österlånggatorna) omgavs utanför muren av Västra, Södra och Östra kvarteren utefter vattnet. 1509 fanns de båda från det året kända *skinnskavarna* i staden, Nils och Lasse (SSb 2 s. 331 och 334), i Södra kvarteret och 1508 nämns Henrik *skinnskavare* (ib. s. 295) i Västra kvarteret, medan ingen

⁶ Ett belägg *Hands Skomakaren* (s. 90) från år 1776 bör utgå, emedan källan ULA, Uppsala domkyrkoarkiv, E:2 (vigsel- och lysningsbok för åren 1739–1852) på denna punkt skall tolkas *HandelsMannen*.

skinnskavare fanns Innanmur. Där fanns däremot 1509 alla 11 skinnarna.⁷ Om skinnskavarna hade utfört endast ett moment i skinnarnas arbete, borde de ha funnits i samma område som dessa. Däremot skulle ett parallellt bruk av beteckningarna *skinnskavare* (*skavare*) och *skinnare* kunna tänkas spegla en social skillnad. En sådan antyds också av att skinnskavarnas genomsnittliga skattekraft 1509 var endast drygt 3 öre mot 1 mark 1 öre för skinnarna.

Samma resonemang synes kunna föras om beteckningarna *barkstötare* och *barkstampare* (s. 100). Författaren menar att dessa yrkesmän inte var garvare utan att de gjorde ett förarbete till garvningen genom att krossa den bark, som var avsedd till garvningsämne. Man kan också här se beteckningar – kanske med en litet nedsättande innebörd – som tog fasta på ett enda moment i arbetet: *barkstötare* och *barkstampare* skulle kunna tänkas stå för *barkare* och beteckna personer som bedrev barkaryrket i liten skala. Detta resonemang synes få ett visst stöd av att vi har exempel på att en och samme yrkesutövare kunde betecknas som både *barkare* och *barkstampare* (s. 100).

Vid termen *rödläskemakare* (s. 106–108) knyter sig ett betydande intresse till belägget *Mattis Skermer rydzskomacare* (s. 108 not 19), ett belägg som av Sdw suppl. s. 658 – om än med tvekan – sammanställs med *rödläskemakare*, varvid *rydzsko-* skulle vara en förvanskad form av ordet *rödläsk*. Stina Hellichius däremot hävdar klart: ”*Rydzskomakare* skall med all sannolikhet hållas skilt från *rödhläskemakare*” – i vilket jag helt instämmer. Hon fortsätter: ”Om förleden är *ryss*, är *rydzskomakare* ’rysskomakare’ kanske snarast att uppfatta som ett personligt tillnamn (öknamn?)” (väl då närmast till *Matts Skärmare*). – Jag finner dock att det sammanhang, där belägget står, kräver en annan tolkning. Belägget är hämtat ur KTb s. 150:29 och ingår i en förteckning över dem, som 1433–1434 får burskap i Kalmar. På varje rad nämns två personer, av vilka den förste får burskapet och för vilken (*pro quo*) den andre är löftesman:

*pædher sonason pro quo holmsten erlendzson
mattis skermer⁸ rydz⁹ skomacare
pædher ericxson pro quo birghe remaslaghare*

Rydz skomacare är alltså namnet på löftesmannen. Han omtalas i KTb s. 12:25 och 28 i latinsk språkdräkt: *rützo calcearius*, *idem rützo*. Hans egentliga namn var *johannes rütz* (KTb s. 132:33) men tillnamnet *Ryss* upplevdes tydligen som mera särskiljande än förnamnet *Johan* och kom därför att användas i förnamnsställning.

⁷ Att förklaringen till denna lokalisering av skinnskavarna skulle vara att de för sin yrkesutövning skulle ha krävt tillgång till det öppna vattnet, förklarar ändå inte varför ingen skinnare fanns utanför det finare Inre kvarteret.

⁸ Här är *pro quo* utelämnat.

⁹ Med tydligt ordavstånd efter *rytz*.

Fällberedare (s. 120–122) saknar enligt författaren motsvarighet i mlt. men däremot föreligger ett holl. *vel(len)bereider*. Hon menar att vi kan ha att göra med ”en utan kontinentala förebilder på nordiskt område uppkommen beteckning, med andra yrkesbeteckningar på *-beredare* som mönster” (s. 120). Nu är yrkesbeteckningar på *-beredare* (*skinn-*, *tagel-* och *ullberedare*) ganska sparsamt belagda, i varje fall på svenskt område. Det är knappast troligt att en så pass svagt företrädd grupp av ord kan ha genererat nya sammansättningar.

Författaren uppger utbredningen för *fällberedare* till Skåne, Blekinge, Småland, Västergötland och Östergötland (s. 122). En liknande utbredning har *fällboredare* (s. 123–126). De båda formerna synes också överensstämma till betydelsen: *fällberedare* betyder både ’person som arbetar med skinn med påsittande hår’ och ’person som arbetar med avhårat skinn’ (s. 121). Samma två betydelser visar *fällboredare* (s. 123). Stina Hellichius anger två tänkbara förklaringar till formen *fällboredare*: 1) yrkesbeteckningen *fällberedare* kan ha kommit att associeras med ett inhemskt ord, verbet *bo* ’göra i ordning’, ’bereda’ (s. 124), 2) det i senare leden ingående *bo-* skulle kunna vara en från mlt. inlånad sidoform till *be-*. Författaren ger två exempel på skrivare från 1500–1600-talen (Erik Trolle, Johan Banér), som uppvisar egenheten att skriva *bo-* för väntat *be-* (t.ex. *bohålla* för *behålla*), troligen då genom inverkan från tyskan (s. 125). Författaren gör inget val mellan dessa båda alternativ. – Beträffande den sistnämnda förklaringsgrunden förefaller det mig mindre sannolikt att en yrkesbeteckning, som det inte tycks finnas något spår av på mlt. område, just i Sverige skulle ha fått denna mlt. utveckling från *beredare* till *boredare*. Däremot finner jag den förra förklaringsgrunden – association till något inhemskt ord – tilltalande. Men författaren kunde kanske ha valt ett mera lämpligt ord än verbet *bo* ’bereda’ som tänkbart upphov till associationen. Dels är detta verb svagt belagt. Dels förefaller det egendomligt att man framför en avledning till verbet *reda* ’bereda’ skulle återfinna ännu ett ord med betydelsen ’bereda’, nämligen verbet *bo*.

Förste arkivarie Gunnar Nyström vid OSD har haft vänligheten att göra mig uppmärksam på förekomsten av ett subst. *boreda*, *borede* ’husgeråd’, ’utrustning’ med just den aktuella utbredningen: Skåne, Blekinge, Småland, Östergötland, Västergötland (samt dessutom Halland, Värmland och södra Närke). Ordet är ganska väl belagt och det borde enligt min mening ha prövats, om inte detta ord har kunnat inverka associativt, så att *fällberedare* utvecklades till *fällboredare*. *Fällberedare* och *fällboredare* utgör alltså två former av ett och samma ord och skulle ha behandlats i en gemensam artikel i avhandlingen.

I avhandlingen saknas två ord för hantverkare inom garverihantverken. *Skinnmakare* ’skinnberedare’ finns belagt i DHT 1 s. 90, i belägget *Gud-*

mund skinmakare i Gudz arffue 1506 15/12. Vitlädermakare nämns visserligen i avhandlingen (s. 117) som översättning av lat. *alutarius* men vi får inte veta något om ordets innebörd eller utbredning i källorna. Ordet saknas också i det eljest utmärkta registret över yrkesbeteckningar i avhandlingen (s. 157–161).

De här framförda synpunkterna på Stina Hellichius' avhandling får inte undanskymma det faktum att vi nu för första gången har fått en värdefull sammanställning av yrkesbeteckningarna inom hud-, skinn- och läderhantverken i vårt land. Det tillhör avhandlingens obestridliga förtjänster att den på ett lättillgängligt språk presenterar och strukturerar upp det stora material, som ligger till grund för undersökningen. Stina Hellichius' avhandling är väl värd att vinna spridning och få en stor läsarskara.

Förkortningar

ATb = Arboga stads tänkebok. Utg. av E. Noreen och Th. Wennström. Register av S. Ljung. 1–4. Uppsala 1935–1950. (SFSS 53.) (Hs Arboga A I:1 i ULA.)

DHT = Dalarnas hembygdsförbunds tidskrift. Utg. av Dalarnas hembygdsförbund. 1–10. Hedemora 1921–1930.

JTb = Jönköpings stads tänkebok 1456–1548. Utg. av C. M. Kjellberg. Jönköping 1910–1919. (Bilaga i Meddelanden från Norra Smålands fornminnesförening. 2–5.) (Hs Jönköping A I:1 i VLA.)

KHL = Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid. 1–22. Malmö 1956–1978.

KTb = Kalmar stads tänkebok. Utg. av I. Modéer och S. Engström. Uppsala 1945–1949. (SFSS 57.) (Hs E 211 i UUB.)

OSD = Arkivet för ordbok över Sveriges dialekter, Uppsala.

SAÄ = Gustaf Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor. 1–9. Stockholm 1925–1936.

SBL = Svenskt biografiskt lexikon. 1–. Stockholm 1918–.

Sdw, Sdw suppl. = Söderwall, K. F., Ordbok öfver svenska medeltids-språket. 1–2. Lund 1884–1918. (SFSS 27.) – Supplement av K. F. Söderwall, W. Åkerlund, K. G. Ljunggren och E. Wessén. Lund 1925–1973. (SFSS 54.)

SFSS = Samlingar utg. av Svenska Fornskrift-Sällskapet. 1–. Stockholm 1844–.

Sjb = Stockholms stads jordebok 1420–1498. Utg. av Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. Stockholm 1876–1914. (Stockholms stadsböcker från äldre tid. Första serien.)

SSA = Stockholms stadsarkiv.

SSb = Stockholms stads skottebok. 1–3. Utg. af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. Stockholm 1915–1935. (Stockholms stadsböcker från äldre tid. Tredje serien.)

STb = Stockholms stads tänkebok. 1–5 (1474–1520 [–1524]). Ny följd. 1–8 (1544–1591). Utg. af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandi-

naviens historia. Stockholm 1917–1948. (Stockholms stadsböcker från äldre tid. Andra serien.) – Stockholms stads tänkebok 1524–1529. Lund 1929. (Skrifter utg. av Vetenskaps-Societeten i Lund. 11:1.) Register. Lund 1929–1940. (Skrifter utg. av Vetenskaps-Societeten i Lund. 11:3.) – Stockholms stads tänkebok efter 1592. 1– (1592–). Stockholm 1939–. (Utg. av Stockholms stadsarkiv.)

ULA = Landsarkivet i Uppsala.

UUB = Uppsala universitetsbibliotek.

VLA = Landsarkivet i Vadstena.

MEDDELANDEN

Till ny ledamot av redaktionen för Arkiv för nordisk filologi har från och med 1988 utsetts universitetslektor Allan Karker, Århus.

Efter rekommendation av styrelsen för Stiftelsen Arkiv för nordisk filologi upphör från och med 1988 avsnittet Till red. insända skrifter.

Lund i maj 1988

Bengt Pamp och Christer Platzack

Litteraturkrönika 1987

Av S. Benson, B. Pamp och C. Platzack

Aspects of Language. Studies in Honour of Mario Alinei. Volume II. Theoretical and Applied Semantics. Papers presented to Mario Alinei by his Friends, Colleagues and Former Students on the Occasion of his 60-th Birthday. Editorial Committee: Roberto Crespo, Bill Dotson Smith, H. Schultink. Editorial Secretary: Nicoline van der Sijs. X + 559 s. Amsterdam 1987 (Editions Rodopi). ISBN 90-6203-629-5. Den monumentala festskrift till Mario Alinei vars första volym anmäldes i ANF 102 (1987):244 får här sin fortsättning i en andra del ägnad åt teoretisk och tillämpad semantik. En hel del av studierna ägnas åt särspråkliga problem av mindre intresse för nordiska läsare, medan andra har större räckvidd. Hit hör, för att bara nämna några exempel, Robert Beard, On the Origins of Syntax. Phylogenetic Implications of Alinei's "Two-Cycle Grammar", Angela Bidu-Vrănceanu, La sémantique et ses applications à la lexicographie, Narcisa Forăscu, La synonymie: une modalité de définition lexicographique, Dirk Geeraerts, Prototypicality and the Identity Test of Ambiguity, Marge E. Landsberg, Semantic Aspects of Syntactic Iconicity, Victor Raskin, Semantics of Lying och H. Schultink, Discontinuity and Multiple Branching in Morphology.

B. P.

Continuity and Change. Political institutions and literary monuments in the Middle Ages. A Symposium. Proceedings of the Tenth International Symposium organized by the Centre for the Study of Vernacular Literature in the Middle Ages. Held at Odense University on 19-20 November 1985. Edited by Elisabeth Vestergaard. 134 s. Odense 1986 (Odense University Press). ISBN 87-7492-606-3. I sex artiklar diskuteras medeltida inhemska litteratur utifrån perspektiven kontinuitet och förändring. Tre av dessa artiklar behandlar nordiska ämnen. Kirsten Hastrup studerar skillnaderna mellan isländska sagor och isländska lagar med avseende på vad dessa säger om Islands medeltida historia, Jesse Byock ifrågasätter i en intressant artikel det berättigade i att betrakta Sturlungatiden som en särskild era inom isländsk historia, och Sverre Bagge visar hur statsbildningen och samhällsbegreppet i 1200-talets Norge påverkats av kontinentala politiska strömningar under denna tid (utförligare i Bagges bok om Kungaspegeln, som också recenserar i denna krönika). I två andra uppsatser behandlas ungersk och fransk medeltid. Den avslutande uppsatsen av Elisabeth Vestergaard undersöker samspelet mellan kontinuitet och diskontinuitet i Völsunga-Nibelungen-traditionen.

C. P.

Dialektala terrängords semantik. Föredrag hållna vid ett minisymposium arrangerat av Institutionen för nordiska språk vid Umeå universitet den 2–3 december 1986. 98 s. Umeå 1987 (Institutionen för nordiska språk, Umeå universitet). (Diabas. Skrifter från den dialektgeografiska databasen inom Institutionen för nordiska språk vid Umeå Universitet. Nr 2.) ISSN 0283-4952. Den första skriften från Diabas utkom 1986 och anmäldes i ANF 102 (1987):263. Här kommer nu nr 2, en rapport redigerad av Lars-Erik Edlund från ett "minisymposium" i Umeå 1986. Bidragen är inte fler än att författare och titel kan återges: Peter Slotte, Påfallande belägg – verklighet eller upptecknarvanor?; Asbjørg Westum Lindmark, Hageletta – en terrängbenämning i Ångermanland; Lars-Erik Edlund, Löra – ett norrländskt terrängord, dess semantik och etymologi; Staffan Wiklund, Våtmarksord i Lule älvadal; Staffan Nyström, Ord för höjder och sluttningar i Daga härad, Sörmland; Hans Jonsson, Svenska ord med betydelsen 'vattensamling': semantisk opposition och ordfält; Kaisa Rautio, Kvenske terrengappellativer i Skibotn i Troms fylke; Margareta Svahn, Förhållandet mellan växtnamn och terrängbenämningar med utgångspunkt från några gräsnamn; Sigurd Fries, Sandby Malm och Runstens malmar – hur terrängbenämningar kultiveras.

B. P.

Einar Haugen, Blessings of Babel. Bilingualism and Language Planning. IX + 176 s. Berlin–New York–Amsterdam 1987 (Mouton de Gruyter). (Contributions to the Sociology of Language. 46.) ISBN 3-11-011080-6, 0-89925-226-5. Föreliggande del av Contributions to the Sociology of Language är ett urval på 23 artiklar av den välkände norsk-amerikanske lingvisten professor Einar Haugen. De har tidigare varit publicerade i olika tidskrifter, samlingsverk och tidskrifter mellan år 1970 och 1983 och har här omarbetats och ordnats tematiskt. Speciellt avsnitten om tvåspråkighet berör ämnen som borde ha varit centrala länge i Norden, med dess uråldriga minoritetsspråk och differentierade dialekter, men som har aktualiserats först genom invandringsvågorna efter andra världskriget. (Avsnitten om språkvård baserar sig i stor utsträckning på de nordiska förhållandena och har kanske mindre att ge en nordisk initierad publik.) Som framgår av bokens huvudtitel ser Haugen positivt på tvåspråkigheten och menar att den är en stor tillgång och inte får betraktas som ett handikapp. I ett kort men viktigt avsnitt konfronteras tvåspråkighetsforskningens upptäckter med Benjamin Whorfs (och Edward Sapirs) teser om språklig relativitet, med förödande resultat för de senare.

Haugens artiklar är välskrivna och insiktsfulla och, inte minst, mycket lättlästa. Som redan har antytts ger de tungt vägande bidrag till den språkpolitiska debatten inte minst i Norden.

I ett avseende hade man önskat bibliografien mer uppdaterad. Scandinavian Language Contacts, utgiven av P. Sture Ureland och Iain Clarkson och anmäld i ANF 1985 (100):173, borde ha omnämnts.

B. P.

Helle Østkjær Jensen, Eine kontrastive Analyse der dänischen Modalverben BEHØVE und MÅTTE und ihrer deutschen Äquivalente BRAUCHEN, DÜRFEN, MÖGEN und MÜSSEN. 256 s. Odense 1987 (Odense University Press). (Odense University Studies in Linguistics Vol. 6.) ISBN 87-7492-640-3. ISSN 0078-3315. Modalverbssystemen i olika språk skiljer sig ofta åt, även i språk som är nära besläktade. Så använder t.ex. danskan och svenskan ungefär samma uppsättning modalverb, men deras innebörd är delvis olika. Dessa skillnader kan naturligtvis leda till missförstånd vid samtal och vid läsning.

Också i främmande-språk-undervisningen leder modalverbens semantik och syntax till problem. I föreliggande monografi kontrasterar förf. de två danska modalverben *behøve* och *måtte* med deras tyska motsvarigheter, *brauchen*, *dürfen*, *mögen* och *müssen*. Förf. går systematiskt igenom de enskilda modalverben från ett kontrastivt perspektiv och lägger härmed en god grund både för danskars inläring av tyska och för den vidare utforskningen av modalverbssystemen i de undersökta språken. C. P.

The Nordic Languages and Modern Linguistics 6. Proceedings of the Sixth International Conference of Nordic and General Linguistics in Helsinki, August 18–22, 1986. Editors: Pirkko Lilius and Mirja Saari. 482 s. Helsingfors 1987 (Helsinki University Press). ISBN 951-45-4169-3. För sjätte gången arrangerades sommaren 1986 den internationella konferensen för nordisk och allmän lingvistik, denna gång i Helsingfors. Tidigare konferenser har hållits i Reykjavík 1969, Umeå 1973, Austin, Texas 1976, Oslo 1980 och Århus 1984. I denna volym publiceras de fyra plenarföredragen och drygt hälften av sektionsföredragen (29 av totalt 49 stycken). Artiklarna behandlar fonologiska, morfologiska, syntaktiska, semantiska och pragmatiska företeelser inom olika nordiska språk; i några uppsatser berörs också finska, grönländska och turkiska. Det synkrona perspektivet dominerar, även om vissa bidrag också anlägger ett diakront perspektiv. C. P.

M. L. A. I. Philippa, Noord-zee-germaanse ontwikkeling. Een keur van fonologische, morfologische en syntactische parallellen op Noord- en Noordzeegermaans gebied. 135 s. U. o. 1987. Rubricerade doktorsavhandling innehåller fyra språkvetenskapliga uppsatser, som tidigare varit publicerade i nederländska tidskrifter, samt två nyskrivna uppsatser. Avhandling-
en ventilerades vid universitetet i Amsterdam 1987. Tre av uppsatserna berör pluralmorfem på nordsjögermanskt område. En artikel ägnas åt brytning på nordiskt och nordsjögermanskt område och därmed sammanhängande terminologiska frågor. Vidare ägnas en uppsats åt de frisisk-nordiska förbindelserna med utgångspunkt i två sigtunarunfynd (U 379 och U 391), där det talas om *frisa gildar*, d.v.s. 'frisiska gillesbröder'. Slutligen behandlar en uppsats försvinnandet av motsvarigheter till verbet *varda* i engelskan och den västligaste kontinentalgermanskan. S. B.

Hermann Reichert, Lexikon der altgermanischen Namen. 1. Teil. Text. 844 s. Wien 1987 (Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften). (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Schriftreihe der Kommission für Altgermanistik. Herausgeber Helmut Birkhan. Thesaurus Paleogermanicus. 1. Band.) ISBN 3-7001-0931-8. En samlad översikt över den äldsta germanska namnskatten har hittills saknats. Moritz Schönfelds arbete *Wörterbuch der altgerm. Personen- und Völkernamen* (Heidelberg 1911, nytryck 1965) beaktade icke det engelska och skandinaviska området. En modern ordbok för det svenska runmaterialet är ännu under förberedande.

Hermann Reicherts namnlexikon har sålunda en viktig uppgift att fylla. Det tar i princip upp alla germanska personnamn, mytologiska namn, folkslagsnamn och geografiska namn, som är belagda före år 600. För det nordiska namnmaterialets vidkommande har gränsen satts ca ett århundrade senare, så att i princip alla inskrifter med det äldre runalfabetet har kunnat beaktas.

Vid avgränsningen mot icke-germanska namn har förf. varit generös. Namn, som möjligen kan vara germanska, har tagits upp med vederbörlig reservation.

Vid utarbetandet har datateknik använts. Källredovisningen är föredömlig, och koncentrerad kontext till namnen ges. S. B.

Schwedische Literatur in deutscher Übersetzung 1830–1980. Eine Bibliographie bearbeitet von Regina Quandt herausgegeben von Fritz Paul und Heinz-Georg Halbe. Erster Band. Vorwort, Einleitung, Anthologien A-Z. Zweiter Band. Autoren A-G. Dritter Band. Autoren H-Linderholm. Vierter Band. Autoren Lindgren-R. XIX + 1882 s. Göttingen 1987 (Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen). (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-historische Klasse. Dritte Folge. Nr. 161, 162, 163, 164.) ISBN 3-525-82445-9 (1), 3-525-82446-7 (2), 3-525-82447-5 (3), 3-525-82448-3 (4). Ovanstående förteckning omfattar de delar av bibliografien som har kommit krönikören till handa; därutöver föreligger ett femte band, Autoren S, ett sjätte, Autoren T-Z, Volksmärchen, Volkslieder, Balladen u. ä., Bearbeitungen, Nachträge, och ett sjunde, Register: Schwedische Originaltitel, Deutsche Titel, Übersetzer. De granskade delarna räcker dock i och för sig för att man skall kunna ge bibliografien ett mycket högt betyg. "Die vorliegende Bibliographie is also die reduzierte Fassung eines ursprünglich weitaus grösser geplanten Unternehmens. Gleichwohl übertrifft ihr Umfang alle anfänglich gehegten Erwartungen und angestellten Berechnungen", skriver utgivarna i förordet. Det är lätt att instämma. Här finns inte bara litterära storfeter som Selma Lagerlöf (150 sidor) och August Strindberg (enligt utgivarna 200 sidor) utan också betydligt mindre kända författare som Jerrold Beim, Magda Bergquist som Mirbach och Anders Grafström förtecknade. Uppenbarligen har intresset i Tyskland för svensk litteratur varit betydligt större än man har haft anledning att förmoda. För den som vill

studera svenska kulturströmningar till Tyskland under 150 år är detta en oöverträffad källa. B. P.

*

Festskrift til Alfred Jakobsen, redigert av Jan Ragnar Hagland, Jan Terje Faarlund og Jarle Rønhovd. 212 s. Trondheim 1987 (Tapir Forlag). ISBN 82-519-0791-8. Denna hyllning till Alfred Jakobsen på hans 70-årsdag innehåller, förutom bibliografi över festföremålets tryckta arbeten och en Tabula Gratulatoria, nitton uppsatser över skilda norröna ämnen. Över hälften av dessa behandlar stoff med anknytning till norrön prosa och poesi (även runologi): hit hör uppsatserna skrivna av Bjarna Einarsson, Bjarne Fidjestøl, Jan Ragnar Hagland, Nils Hallan, Jørgen Haugan, Ludvig Holm-Olsen, Finn Hødnebo, Jonna Louis-Jensen, Hallvard Magerøy, Else Mundal och Preben Meulengracht Sørensen. Syntaktiska aspekter på de nordiska fornspråken tas upp av Marit Christoffersen, Jan Terje Faarlund och Erik Simensen, medan Magnus Rindal och Stefán Karlsson skriver om norröna lagar. En uppsats om Tønsbergskansliet (Grethe Authén Blom), en om grammatik som ideologi (Jarle Rønhovd) och en om kulturkommunikation och kyrkoplacering (Jørn Sandnes) fullbordar festskriften. C. P.

Ottar Grønvik, Fra Ågedal til Setre. Sentrale runeinnskrifter fra det 6. århundre. 233 s. Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø 1987 (Universitetsforlaget). ISBN 82-00-18436-6. Ottar Grønvik är inte okänd för läsarna av ANF. Här behandlar han ett antal viktiga runinskrifter från 500-talet, närmare bestämt inskrifterna på Setrekammen, spännena från Fonnås och Eikeland, Ågedal-brakteaten, Nolebysten samt Stentofstenen (den episka inledningen). För varje inskrift redovisas, i förekommande fall, fyndplats och arkeologisk datering. Runorna analyseras, tidigare tolkningar diskuteras, förslag till nytolkning ges, och avslutningsvis dryftas de vittnesbörd om språk, speciellt ljudhistoriska förhållanden, som inskriften kan ge. I sex exkurser behandlas respektive runordet *alu*, Krogstastenen, Tjurköbrakteaten, Möjbrostenen, Skåängsstenen och Strandspännat. Slutkapitlet sammanfattar vad man av runinskrifterna kan utläsa om utvecklingen av de nordiska språken i folkvandrings- och merovingertid. I olika index förtecknas dels de ord, ordelement och inskrifter som diskuteras, dels citerade forskare. – Det ligger i sakens natur att en hel del forskningsresultat får betecknas som osäkra. Grønvik är en djärv, ibland kanske alltför djärv forskare, men han är också kreativ, kunnig och uppslagsrik, och det råder inget tvivel om att hans insatser här i många avseenden väsentligt utvidgar vårt vetande om 500-talets språk och föreställningsvärld. B. P.

Nils Jörgensen, Studier over syntax og tekststruktur i nordiska medeltidslagar. 181 s. Lund 1987 (Lund University Press). (Lundastudier i nordisk språkve-

tenskap A 38.) ISBN 91-7966-005-3. I föreliggande intressanta undersökning studeras den syntaktiska och textuella uppbyggnaden av tio nordiska medeltidslagar, fyra svenska (Västgötalagen, Upplandslagen, Östgötalagen och Dalalagen), två norska (Gulatinglagen och Frostatingslagen), tre danska (Skånelagen, Själlandslagen och Jyllandslagen) och en isländsk (Grágás). Metodiskt anknyter arbetet nära till de undersökningar om talspråkets uppbyggnad som under 1970-talet genomfördes inom lundaprojektet Talsyntax och Skrivsyntax, där förf. var en av medarbetarna. Dock vidgas forskningsramen i denna studie till att gälla även textuella faktorer.

Till grund för undersökningen ligger ett slumpurval av flockar från de studerade lagarna. Förf. redovisar de enskilda stadgandenas uppbyggnad, beskriver samspelet mellan kasus och lagbud ur logisk, referentiell och syntaktisk synvinkel, klarlägger kapitlens uppbyggnad i lagtexterna och utreder satsdelarnas ordningsföljd i materialet. Boken avslutas med en översikt över de karakteristiska dragen i de nordiska medeltidslagarna; förf. gör här jämförelser bl.a. med andra germanska lagar och romersk civilrätt. Författarens slutsats är att lagarna inbördes (trots ett antal mindre skillnader) företer så stora likheter i stilistiskt och textuellt avseende att man kan anta förekomsten av en särskild lagtexttradition med indoeuropeiska rötter. C. P.

Gert Kreutzer, Kindheit und Jugend in der altnordischen Literatur. Teil 1. Schwangerschaft, Geburt und früheste Kindheit. 388 s. Münster 1987 (Kleinheinrich). (Münstersche Beiträge zur deutschen und nordischen Philologie. 2.) ISBN 3-926608-06-4. ISSN 0930-7494. Författaren, som är redaktör för och medutgivare av tidskriften Skandinavistik, disputerade 1973 på en avhandling om "Die Dichtungslehre der Skalden" och är lärare och forskare på Kieluniversitetets nordiska institut. Föreliggande arbete är hans år 1982 skrivna habilitationsskrift. Ämnet är i och för sig berört och behandlat tidigare – man kan nämna t.ex. Keyzers Nordmændenes private Liv i Oldtiden (1867), Kålunds Familielivet på Island i den første Sagaperiode (indtil 1030), således som det fremtræder i de historiske Sagaer (1870) och Ritterhaus' Altnordische Frauen (1917) –, men medan den äldre forskargenerationen ville se den fornisländska litteraturens kulturhistoriska inslag som relikter, vittnesbörd om på övriga håll försvunna urgamla germanska förhållanden, ser Kreutzer liksom andra moderna forskare den fornnordiska kulturen som en del av den europeiska, där allmäneuropeiskt gods tas upp, införlivas och omformas i ofta djärvt originella mönster. I sin noggranna framställning går författaren i sju omfattande kapitel igenom Kinder betreffende Prodigien und Prophezeiungen; Kinderlosigkeit, Zeugung, Schwangerschaft; Die Geburt; Die Versorgung des Neugeborenen; Kinderaussetzung; Wasserweihe, Taufe, Namengebung; Die Pflegekindschaft im mittelalterlichen Recht. Källorna citeras utförligt – för icke-nordister meddelas i ett appendix översättningar till tyska –, och motivens kontinentala motsvarigheter i t.ex. helgonlegender och hjältesagor diskuteras ingående.

Arbetet med insamlandet och uppordnandet av materialet till en andra del om ämnet är enligt författaren redan avslutat. Om del 2 håller samma klass som del 1 finns det all anledning att motse den med förväntan. B. P.

Laurits Rendboe, Det gamle shetlandske sprog. George Low's ordliste fra 1774. 130 s. Odense 1987 (Odense Universitetsforlag). (North-Western European Language Evolution, Supplement vol. 3.) ISBN 87-7492-645-4. ISSN 0900-8675. Ännu på 1700-talet fanns det shetländare som hade det nu utdöda nordiska språket *norn* som modersmål. Vid ett besök på ön Foula 1774 nedtecknade den skotske teologen George Low några prov på levande *norn*. Dessa nedteckningar har i stort sett lämnats obeaktade av forskningen, och det måste därför hälsas med tillfredsställelse att de nu görs allmänt tillgängliga.

Denna bok innehåller emellertid inte bara Lows ordlista. Förf. inleder med en kort språkhistorisk översikt och en diskussion av Lows shetländska språkprov. Därefter går han igenom ordlistan ord för ord, med utförliga sakliga och språkliga kommentarer till varje ord. Avslutningsvis sammanfattas de slutsatser man kan dra om *norn* på basis av ordlistan: förf. diskuterar bl.a. fonologiska och morfologiska drag.

Det framgår av förordet att denna bok är en del av ett större projekt, syftande till att granska allt föreliggande *norn*-material för att kunna komma fram till en beskrivning av denna dialekts fonologi, morfologi och syntax. Man kan bara hoppas att förf. lyckas fullfölja detta uppsåt. Denna monografi är en god början. C. P.

Jan Svensson (red.), Nordistiken som vetenskap. Artiklar om ämnets historia, teorier och metoder. 177 s. Lund 1988 (Studentlitteratur). ISBN 91-44-27871-3. Denna artikelsamling riktar sig i första hand till forskarstuderande i nordiska språk, även om redaktören uttalar förhoppningen att den skall vara av intresse också för mer avancerade forskare. Majoriteten av bidragsgivarna har eller har haft anknytning till Lund – undantagen är göteborgaren Peter Cassirer och stockholmaren Hans Strand. Redaktören skriver själv, med utgångspunkt i Jürgen Habermas' vetenskapsteorier, om Nordistikens kunskapsintressen. Lars Wollin tecknar nordiska språks lärdomshistoria, och Christer Platzack skriver om Att forska i nordiska språk – problem, teorier och forskningstraditioner. Hans Strands bidrag behandlar kvantitativa stilstudier och Kjartan G. Ottóssons den isländska språkhistorien, medan Birgit Falk-Kjällquist beskriver ortnamnsforskningen. Svenssons uppslag är gott och flera bidrag beaktansvärda, men det snäva urvalet av författare gör att väsentliga delar av nordistiken förblir obehandlade, samtidigt som en del grenar beskrivs från ett alltför trångt perspektiv.

En randanmärkning må tillåtas. Lars Wollin påpekar i sitt bidrag att ANF under de senaste decennierna har fått en markerat "norrön" profil. Detta beror inte, som Wollin antyder, på att tidskriftens ledning "favoriserar" det

fornvästnordiska materialet. Anledningen är helt enkelt att av godtagbara artiklar sådana som berör fornvästnordiskt stoff har varit påtagligt många. Däremot har bidrag rörande exempelvis modern svensk grammatik varit påfallande få. Under 1980-talet har inte ett enda bidrag i detta ämne refuserats. – Att litteraturkrönikan mot praxis här tar upp en bok tryckt under tidskriftsnumrets utgivningsår beror på att det är viktigt att detta snarast påpekas.

B. P.

*

Reidar Astås, Et bibelverk fra Middelalderen. Studier i Stjórn. Bind 1, s. 1–369, bind 2, s. 370–799. Oslo 1987 (Novus Forlag). ISBN 82-7099-126-0 (1), 82-7099-127-9 (2). Med Stjórn förstår förf. den samling av norröna bibeltexter som Unger utgav under denna titel 1862; benämningen syftar möjligen på texternas funktion som moraliska exempel, exempel som styr (stjórnar) människorna. Stjórn omfattar fyra olika verk, i anslutning till Ungers utgåva nummerade I-IV; den här recenserade monografin behandlar Stjórn I.

Författarens huvudtes är att *Stjórn I* är kompilerad för och anpassad till norska och isländska läsare/åhörare av en person. Förf. uppehåller sig främst vid frågan om hur verket har tillkommit: kompileringen och översättningen till norrönt blir därför centrala undersökningsområden.

För att kunna beskriva hur det studerade verket är uppbyggt undersöker förf. vilka olika enheter verket består av och hur dessa enheter är sammankopplade. Detta förutsätter i sin tur en noggrann kartläggning av källmaterialet, och ett fastläggande av principerna bakom bruket av olika källor. Förf. studerar närmare i vilken mån kompilatorn är bunden till förlagorna, och intresserar sig bl.a. för innehåll och funktion i de tillägg till förlagorna som kompilatorn gjort. Astås visar övertygande att kompilatorn följt en genomtänkt plan för sitt arbete, och att han bemödat sig om att ge läsarna/åhörarna bästa möjliga orientering och största möjliga klarhet och sammanhang i framställningen. Resultatet har blivit ett verk med innehållsmässig helhet och konsekvens, en höjdpunkt i och en avslutning på produktionen av religiös lärdomslitteratur i Norge och på Island under medeltiden.

Reidar Astås' monografi över *Stjórn I* är ett betydande arbete, som på ett avgörande sätt har ökat vår kunskap om den religiöst-didaktiska översättningslitteraturen.

C. P.

Sverre Bagge, The Political Thought of The King's Mirror. 253 s. Odense 1987 (Odense University Press). (Mediaeval Scandinavia Supplement 3.) ISBN 87-7492-596-2. ISSN 0106-102x. Detta är en engelsk version av Bagges doktorsavhandling *Den politiske ideologi i Kongespeilet*, framlagd vid Bergens universitet 1980. Texten är emellertid reviderad och förkortad, och synpunkter från opponenter och andra kolleger är inarbetade. Förf. har dock inte gjort några systematiska litteratursökningar sedan avhandlingen låg färdig.

I sin bok analyserar förf. den politiska ideologin i Kungaspeglarna och sätter denna i relation till samtida politiska tankar på den europeiska kontinenten och till det samtida norska samhället. Boken blir av detta skäl inte bara ett bidrag till kunskapen om norsk filologi och historia, utan också ett viktigt inlägg i studiet av medeltidens politiska ideologier.

C. P.

Margaret Clunies Ross, Skáldskaparmál. Snorri Sturluson's ars poetica and medieval theories of language. 210 s. Odense 1987 (Odense University Press). (The Viking Collection. Studies in Northern Civilization. Volume 4.) ISBN 87-7492-599-7. ISSN 0108-8408. I sitt arbete *Skáldskaparmál* tar sidneyprofessorn Margaret Clunies Ross upp en rad teoretiska frågor kring Snorres lärda författarskap. Snorres egen grundsyn på diktningen ligger sammanfattad i svaret på frågan, vilka skaldskapets tvenne grenar är: "Mál ok hættir".

Det har mycket diskuterats, vilken kunskap Snorre hade om medeltidens teoribildning på retorikens och stilistikens område. Ej oväntat kommer förf. fram till uppfattningen att det icke kan visas eller göras sannolikt, att Snorre själv studerat någon av de stora systembyggarna, Donatus, Quintilianus etc. Däremot har han uppenbart haft andrahandskännedom om deras tankevärld. Margaret Clunies Ross bygger sin uppfattning på ingående analyser av Snorres begrepp *kenning*, *fornafn* och *heiti* samt dessas motsvarigheter hos äldre stilteoretiker.

Förf. ställer vidare frågan om motiven bakom Snorres *Edda*. Hon kommer fram till att Snorre var en skapande mytograf, som betraktade språket i den äldre norröna poesien som en nyckel till förståelsen av den förkristna skandinaviska religionen. Hon anser vidare, att en nära förbindelse föreligger mellan å ena sidan *Skáldskaparmál* och å andra sidan prologen och *Gylfaginning*.

Med sitt välskrivna verk har Margaret Clunies Ross fört oss fram till en djupare förståelse både av Snorres egen tankevärld och av högmedeltidens språksyn på Island och på kontinenten.

S. B.

Hávamál. Edited by David A. H. Evans. X + 157 s. London 1986 (Viking Society for Northern Research. University College, London). (Viking Society for Northern Research. Text Series. Volume VII.) ISBN 0-903521-19-9. Evans' utgåva av *Hávamál* rymmer fyra avsnitt: en inledning, en textversion, en kommentar och en bibliografi. Evans tar i sin inledning skarpt avstånd från Ivar Lindquists tankar bakom verket *Die Urgestalt der Hávamál*. Han ställer sig emellertid också reserverad till vissa av Klaus von Sees tankar om *Hávamáls* uppkomst. I mycket bygger han sin helhetssyn på Gustaf Lindblads viktiga arbete *Studier i Codex Regius av Äldre Eddan* (1954) men har ej funnit anledning referera till samme forskares senare uppsatser i ämnet.

Texten ges ut i starkt normaliserad form. Normaliseringen avviker på vissa punkter från de två system, som tillämpats av Jón Helgason, resp. Gustav

Neckel. För litteraturvetenskapliga, stilistiska och syntaktiska undersökningar är texten fullt citerbar. Kommentaren följer strofindelningen och rymmer talrika litteraturhänvisningar. Den är enligt krönikörens mening synnerligen värdefull. Bibliografien tar endast upp citerade arbeten men är det oaktat mycket omfattande. S. B.

Hrafns saga Sveinbjarnarsonar. Edited by Guðrún P. Helgadóttir. CXVI + 151 s. Oxford 1987 (Clarendon Press). ISBN 0-19-811162-2. Den egentliga texten i Guðrún P. Helgadóttirs utgåva av Hrafns saga Sveinbjarnarsonar omfattar endast 46 sidor. Resten av volymen utgöres av en mycket omfattande inledning (116 s.) samt register och bibliografi. Textutgåvan bygger främst på en av A-handskrifterna, nämligen Cod. AM 155 fol. Texten är normaliserad i fråga om ortografi och morfologi. Trots att den valda förlagan är sen (en 1600-talshandskrift), är handskriftsläget relativt gynnsamt. Utgivaren menar sig för stora delar av arbetet ha kunnat komma arketypen nära.

Hrafns födelseår är icke känt men torde ha infallit någon gång omkring 1150. Hrafn bodde på den fäderneärvda gården Eyrr i Vestfirðir, företog vidsträckta resor och kom i ovänskap med bonden Porvaldr Snorrason från Vatnsfjörðr, som lät dräpa honom år 1213.

Hrafn framstår i sagan som en from och läkekunnig man. Sagans författare är icke känd, men skäl anförs för att han kan ha varit en prästman Tómas Þórarinsson i Selárdalr. Sagan räknas till de s.k. samtidssagorna, och sagans författare anger uttryckligen att han haft direktkännedom om de händelser och personer som skildras. Sannolikt är sagan skriven någon gång mellan år 1230 och år 1260, snarast under den angivna periodens tidigare del. S. B.

The Icelandic Journal of Henry Holland, 1810. Edited by Andrew Wawn. XVIII+342 s. London 1987 (The Hakluyt Society). (Works issued by The Hakluyt Society, Second Series. No. 168.) ISBN 0-904180-22-0. ISSN 0072-9396. År 1810 företog den engelske vetenskapsmannen Sir George Mackenzie en forskningsresa till Island. En av hans assistenter var den unge läkaren och naturvetenskapsmannen Henry Holland. Med utgångspunkt i Reykjavík företogs tre resor. Den första gick till Gullbringusýsla, Islands sydvästligaste utpost. Den andra gick från Reykjavík norrut till Snæfellsnes och vidare genom inre delar av västlandet till bl.a. Reykholt, en gång Snorres gård. Den tredje resan slutligen gick till bl.a. Skálholt, Geysir, Hekla, Breiðabólstaður och Oddi.

Holland förde dagbok under resan och på grundval av denna utgav Mackenzie i eget namn en reseskildring *Travels in the island of Iceland, during the summer of the year 1810*, Edinburgh 1811. Boken blev mycket uppskattad, en andra upplaga utkom 1812 och en tredje 1842. Hollands eget manuskript kom så småningom att tillföras Landsbókasafn Íslands i Reykja-

vik, där det har nummer Lbs MSS 3875-6, 4to. Manuskriptet har nu utgivits av Andrew Wawn med en mycket fyllig inledning och flera kartor.

För en nutida läsare är boken främst av etnologiskt intresse. Bostadsförhållanden och det sociala livet beskrivs ingående. De rent naturvetenskapliga iakttagelserna har nu främst historiskt intresse. Läsaren kommer ofta att tänka på två berömda svenska reseskildrare, Carl von Linné och Carl August Ehrensvärd.

Henry Holland blev själv så småningom en framstående läkare och adlades för sina förtjänster. Sitt intresse för Island behöll han livet ut. Han avled 1873 vid 85 års ålder.

S. B.

Ian J. Kirby, Bible Translation in Old Norse. 213 p. Genève 1986 (Librairie Droz). (Université de Lausanne. Publications de la faculté des lettres. XXVII.) Ian J. Kirby har tidigare varit professor i engelska i Reykjavik och bekläder nu motsvarande post vid universitetet i Lausanne. Han har under halvtannat decennium bl.a. arbetat med studiet av fornvästnordiska översättningar av religiösa texter, och nu föreligger av hans hand ett viktigt arbete om översättningar av bibeln eller delar därav. Han menar sig kunna finna belägg för tre fornvästnordiska översättningar av delar av Gamla testamentet. Den första översättningen skulle ha gjorts i början av 1200-talet eller tidigare och ha omfattat bl.a. pentateuken. Delar därav återfinns i AM 226 fol., utg. i *Stjórn* II. Den andra översättningen skulle ha gjorts vid mitten av 1200-talet, möjligen av Brandr Jónsson, och återspeglas i *Stjórn* III. Ovisst är hur omfattande denna översättning har varit. Den antages emellertid ha omfattat partiet från Josua bok till slutet av andra konungaboken, möjligen även pentateuken. Den tredje översättningen, som är starkt parafraaserande, skulle ha tillkommit i början av 1300-talet och ha omfattat Genesis och början av Exodus. Den möter i *Stjórn* I. Härutöver föreligger material ur bl.a. Psaltaren och mackabéerböckerna. Det kan enligt Kirby icke visas att någon fullständig bibelöversättning skulle ha förelegat i Norge eller på Island under medeltiden. Spridda citat i olika predikotexter och liknande material tyder dock på att översättningar förelegat av ytterligare delar av både Gamla och Nya testamentet, däribland Apostlagärningarna.

Kirby ger översiktliga framställningar av vulgataversioner och bibelöversättningar i västra Europa under medeltiden men berör icke förhållandena i östra Norden. Det föreligger dock säregna likheter mellan bevarat material från östra och västra Norden. I Sverige möter vi förutom pentateukparafrasen och översättningen av Apostlagärningarna (1300-talet) även översättningar av Josua bok, Domareboken, Ruts, Esters och Judits böcker, mackabéerböckerna och Uppenbarelseboken. Från Danmark föreligger en senmedeltida översättning av Gamla testamentets böcker fram t.o.m. sista delen av 2:a konungaboken. Kan dessa likheter bero på en ren slump?

I ett appendix diskuterar förf. den på sista tiden aktualiserade frågan om sambandet mellan *Stjórn* och *Konungs skuggsjá*.

S. B.

Magnus' Saga. The Life of St Magnus Earl of Orkney 1075–1116. Translated and with an Introduction by Hermann Pálsson and Paul Edwards. With wood-engravings by Kathleen Lindsley. 52 s. Oxford 1987 (The Perpetua Press). ISBN 0-9508488-6-7 (limited edition), 0-9508488-5-9 (general edition). Denna översättning har huvudsakligen kommit till för att fira 850-årsminnet av uppförandet av St Magnus' Cathedral i Kirkwall. Orkneyjarlen Magnus den heliges liv finns skildrat i tre texter: Orkneyinga saga (väsentligen kapitlen 34–57), Magnuss saga skemmri och Magnuss saga lengri. Alla tre återgår ytterst på en latinsk *Vita*. I detta häfte översätts Magnuss saga skemmri; därjämte presenteras i en inledning bakgrunden till sagan, och texter och källor redovisas kortfattat. Vidare meddelas i original och översättning två latinska psalmer och en gaelisk dikt vilka hyllar Magnus. Det välkända översättarparet har lyckats väl med sin uppgift. De smakfulla träsnitten förhöjer ytterligare den lilla bokens värde.

B. P.

Magnus Rindal, Ortografi, fonologi og morfologi i Sth. perg. fol. nr. 6 (Barlaams ok Josaphats saga). 151 s. Oslo 1987 (Novus Forlag). ISBN 82-7099-123-6. Denna studie av grammatiken (syntaxen undantagen) i handskriften Sth. 6 bygger på en datamaskinell bearbetning av handskriften, som tidigare legat till grund dels för en konkordans och frekvensordlista över handskriftens drygt 76 000 ord, dels för Rindals utgåva av handskriften från 1981. Efter en kort inledning går förf. igenom de centrala ortografiska och fonologiska förhållandena i handskriften, och han ger också en systematisk översikt över böjningssystemet. Framställningen stöds av en mängd exempel från handskriften, och på ett flertal ställen jämförs förhållandena i handskriften med förhållandena i andra handskrifter och diplom. Boken avslutas med ett försök till datering och regional bestämning av det fonologiska och grafologiska system som visar sig i handskriften.

Rindal är pionjär när det gäller att ta datorn till hjälp vid utforskningen av de nordiska fornspråken. Nordistiken behöver många studier liknande den här recenserade.

C. P.

Helge Sandøy, "Han er åt og kjem seg". Om ein vestnordisk aspektkonstruksjon. Bergen 1986 (Nordisk institutt). ISBN 82-90500-06-8. Medan det länge varit känt att isländskan kan använda konstruktionen *vera að gera eitthvað* för att uttrycka durativ aktionsart, verkar förekomsten av motsvarande norska och färöiska uttryck **vera åt å/og resp. vera at at* vara så gott som okänd för språkforskningen. Förf. ställer sig därför uppgiften att visa bruket och utbredningen av dessa konstruktioner i modern norska (både i skrift och i tal) och färöiska, och att diskutera hur de tre konstruktionerna språkhistoriskt sett kan hänga samman. I sin beskrivning av konstruktionen går förf. systematiskt igenom vid vilka verbhandlingar konstruktionen kan användas, och han diskuterar också kortfattat andra uttryck för durativ aktionsart i de tre språken.

Sandøys skrift är ett viktigt bidrag till den komparativa nordiska syntaxforskningen.
C. P.

Rudolf Simek/Hermann Pálsson, Lexikon der altnordischen Literatur. 400 s. Stuttgart 1987 (Alfred Kröner Verlag). (Kröners Taschenausgabe. Band 490.) ISBN 3-520-49001-3. Titeln på rubricerade arbete kan verka missvisande i så måtto att boken endast behandlar fornvästnordiskt, icke forndanskt eller fornsvenskt material. Inom det sålunda avgränsade området är lexikonet emellertid mycket givande. Artiklarna behandlar främst enskilda litteraturverk samt författare och översättare. Därtill kommer vissa litteraturhistoriskt väsentliga begrepp. För sagor, dikter och annan litteratur redogörs för handskriftsförhållanden, utgåvor och översättningar samt behandling i den vetenskapliga litteraturen och reception. Däremot har exempelvis namn på enskilda sagogestalter, hedniska gudar och under medeltiden betydelsefulla platser utelämnats.

Av de två författarna är Rudolf Simek lektor vid universitetet i Wien och Hermann Pálsson professor vid universitetet i Edinburgh. De kompletterar varandra på ett lyckligt sätt genom sina vetenskapligt något olika inriktningar. Litteraturreferenserna har icke blott stor bredd utan även hög aktualitet. Många upptagna arbeten är utkomna så sent som 1986. Krönikören har endast påträffat ett mycket litet antal luckor. Beträffande översättningar till moderna språk hade man dock önskat en större utförlighet. Nu beaktas egentligen endast översättningar till tyska och – i någon mån – engelska.

S. B.

Snorri Sturluson, Edda. Translated from the Icelandic and introduced by Anthony Faulkes. XX+252 s. London and Melbourne 1987 (J. M. Dent & Son Ltd, Everyman's Library). (Everyman Classics.) ISBN 0-460-01499-4. Föreliggande arbete är den första fullständiga engelska översättningen av hela Snorre-Eddan. Medan Skáldskaparmál och framför allt Gylfaginning har tilldragit sig många utgivares och översättares intresse, har Háttatal av naturliga skäl undvikits av översättare.

Anthony Faulkes, docent i fornisländska vid universitetet i Birmingham, har redan tidigare ådagalagt en betydande förtrogenhet med Snorres Edda. Han utgav 1982 avsnitten Prolog och Gylfaginning. Kontroll av valda ställen i den nu föreliggande översättningen visar, att Faulkes har lyckats förena kraven på modernt språk med stor trohet mot förlagan. Av särskilt intresse är hans behandling av Háttatal. Han har här valt att återge Snorres strofer på en normaliserad fornisländska och att låta dessa åtföljas av en prosaformad översättning till engelska. Härigenom kommer översättningen av Snorres metriska beskrivningar att väl belysa versmåttens samtidigt som dikternas innehåll blir lättillgängligt för läsarna. Två index, ett över namn och ett över metriska termer, avslutar boken.

Tyvänn har ett sakfel insmugit sig på bokens allra första sida. Snorre dräptes 1241 på Reykholt, icke såsom i texten uppges på Skálholt. S. B.

Structure and Meaning in Old Norse Literature. New Approaches to Textual Analysis and Literary Criticism. Edited by John Lindow, Lars Lönnroth, Gerd Wolfgang Weber. 454 s. Odense 1986 (Odense University Press). ISBN 87-7492-607-1. ISSN 0108-8408. Huvuddelen av artiklarna i den här volymen har sitt ursprung i föredrag vid sagakonferensen i Toulon 1982. Syftet är att visa hur nya metoder för textuell analys och litterär kritik, baserade på metoder utvecklade i närliggande ämnesområden som antropologi, etnologi, semiologi, sociologi, strukturell lingvistik, folkloristik och jämförande litteraturforskning, kan leda till ny förståelse av den norröna litteraturen.

De sjutton uppsatserna är samlade i tre avdelningar. Den första gruppen innehåller bidrag till studiet av norrön lyrik och mytologi, med uppsatser bl.a. av Carol Clover, Roberta Frank, Anne Heinrichs och Lars Lönnroth. Den andra avdelningen innehåller bidrag till studiet av familjesagorna: här märks bl.a. uppsatser av Joseph Harris, Preben Meulengracht Sørensen, John Lindow och Kirsten Hastrup. Den tredje avdelningen innehåller bidrag till studiet av norröna översättningar av helgonlegender och hövinsk litteratur: bland författarna märks Theodore Andersson, Birte Carlé och Gerd Wolfgang Weber. C. P.

Otto J. Zitzelsberger, Konráðs saga keisarasonar. CLXV + 192 s. New York–Bern–Frankfurt am Main–Paris 1987 (Peter Lang). (American University Studies. Series 1. Germanic Languages and Literature. Vol. 63.) ISBN 0-8204-0572-8. ISSN 0721-1392. Konráðs saga keisarasonar är en isländsk riddarsaga från 1300-talet som, utan att vara ett helgjutet litterärt mästerverk, är skriven med en viss flykt och inte utan originalitet. Den har tidigare utgivits av Gunnlaugur Þórðarson 1859 och av Gustaf Cederschiöld 1884; därjämte har Bjarni Vilhjálmsson i serien Riddarasögur givit ut en ortografiskt normaliserad version som helt baserar sig på Cederschiölds utgåva. Här föreligger nu en välbehövlig ny edition som bygger på ett nytt och grundligare studium av de relevanta texterna, Cod. Holm. 7, 4to (A), Cod. Holm. 7, fol. (B) och Cod. Holm. 6, 4to (E). A- och B-texterna publiceras tillsammans, E-texten separat. För första gången får läsaren tillgång till hela texten i alla tre huvudversionerna. I inledningen undersöks utomordentligt ingående ortografi och paleografi i handskrifterna, både de ovan nämnda och andra mer sekundära manuskript, och meddelas de iakttagelser i fråga om morfologi, syntax och interpunktion som texterna kan ge anledning till. Litteratur- och idéhistoriska aspekter behandlas mer i förbigående, men genom sitt grundliga ederingsarbete ger Zitzelsberger goda förutsättningar för mer djupgående studier härvidlag. B. P.

Nils Österholm, Porleifs þátr jarlaskálds. Handskriftsstudier i en isländsk kortsaga. 154 s. Stockholm 1987 (Almqvist & Wiksell International). (Nordiska texter och undersökningar. Utgivna av Lennart Elmevik och Gun Widmark. 26.) ISBN 91-970684-1-1. ISSN 0282-9966. Den centrala delen av Nils Österholms doktorsavhandling utgöres av en textutgåva. I parallelltryck återges diplomatariskt sex handskrifter av Porleifs þátr jarlaskálds. Den äldsta texten återfinnes i Flateyjarbók, de övriga fem i sena pappershandskrifter. Förf. beskriver de olika handskrifternas språk och söker ställa upp ett stemma. Avslutningsvis anställer förf. i två exkurser jämförelser mellan Torleifståten och två andra litteraturalster.

Österholms arbete har redan recenserats av Per-Axel Wiktorsson i *Gardar XVIII*. Wiktorsson påpekar att ytterligare en handskrift är känd, nämligen Add 4867 i British Museum. Han framför även befogade anmärkningar mot Österholms stemma och framlägger själv ett nytt förslag. Krönikören vill gärna framhålla att stemmaproblemet ännu icke kan anses slutgiltigt löst.

S. B.

*

Toril Fiva, Possessor Chains in Norwegian. 104 s. Oslo 1987 (Novus Forlag). ISBN 82-7099-132-5. Med utgångspunkt i norskans möjlighet att uttrycka genitiv med hjälp av en konstruktion med reflexivt pronomen, *Per sin bil* 'Pers bil', ger förf. en beskrivning av norskans olika possessiva konstruktioner. Huvudidén är att de alla kan härledas från en D-struktur där det possessiva ledet står postnominalt, och att skillnaderna mellan de olika typerna kan förklaras som olika egenskaper hos de S-strukturkedjor som possessiven ingår i. Studiet av de norska konstruktionerna har också vissa intressanta teoretiska konsekvenser.

Fivas bok är ett välkommet bidrag till den hittills magra litteraturen om nominalfrasens struktur. Dess betydelse ligger inte bara däri att den vidgar kunskapsbasen för denna diskussion, den lär också få betydelse för utforskningen av de olika sätt att uttrycka genitiv som existerar i de nordiska dialekterna. Monografien är som framgår av inledningen praktiskt taget identisk med författarens hovedfagsoppgave från 1985; tyvärr har författaren inte ansett det vara nödvändigt att uppdatera sina referenser.

C. P.

Bernt Fossestøl, Norske grammatikker på 1800-tallet. 282 s. Oslo 1987 (Novus Forlag). (Oslo-studier i språkvitenskap III.) ISBN 82-7099-129-5. I detta intressanta bidrag till den nordiska grammatikhistorien ger förf. en översikt över grammatiskt tänkande så som det kommer till uttryck i norska grammatikor från 1800-talet. Huvudsakligen undersöks hur ordklasser och syntax behandlas i grammatikorna.

Inledningsvis ger förf. en kort kunskapshistorisk bakgrund till den grammatiksyn som visar sig i de studerade grammatikorna. Han berör t.ex. rationalismens universallogik och romantikens uppfattning av språket som

en organism och spegel av ett folks kultur, liksom den roll den framväxande nationalismen under 1800-talet spelat, bl.a. för valet av norska termer och för jämförelsen mellan skriftspråk och dialekt. Mer utrymme ägnas av naturliga skäl översikten av grammatikornas språkteoretiska grundlag: bl.a. redogör förf. för latintraditionens roll, inflytandet från allmängrammatiken och från den historiska grammatik som vetenskapligt dominerar senare delen av 1800-talet.

Huvuddelen av boken ägnas en systematisk genomgång av hur de undersökta grammatikorna behandlar ordklasserna och syntaxen. Definitioner och klassificeringsprinciper genomgås ordklass för ordklass. I samband härmed ger förf. ofta en vetenskapshistorisk bakgrund. Inom syntaxen undersöks dels vilka satsdelar som grammatikorna tar upp, dels olika principer för klassificeringen av satser och meningar.

Fossestøls bok är ett värdefullt bidrag till den knapphändig litteraturen om ämnet nordiska språks historia. Man skulle önska att liknande översikter gjordes för andra tidsperioder och andra nordiska språk. C. P.

Jan Ragnar Hagland, Trønderord frå 1700-talet. Ordsamling frå Surnadal i Det kgl. Bibl. Add. 108: 8vo. 90 s. Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø 1986 (Universitetsforlaget). ISBN 82-00-18429-3. Äldre dialektkällor har under senare år tilldragit sig ett betydande intresse bland norska språkmän. Nu föreligger en utgåva av en samling ord från Surnadal i Nordmøre. I ordlistan hänvisar dess anonyma författare flera gånger till Erik Pontoppidans *Glossarium Norvegicum* av år 1749. Därmed kan en bortre tidsgräns sättas för arbetets tillkomst.

Manuskriptet, som förvaras i Köpenhamn, är en av Ole Devegge utförd avskrift av ett äldre manuskript. Jan Ragnar Hagland, som har givit ut ordsamlingen, visar i sin inledning, att upphovsmannen sannolikt har varit en prästman Søren Richart Hagerup (1724-1792), som fr.o.m. 1760 var verksam i Surnadal. Hagerup var född i Skogn några mil nordost om Trondheim, vilket kan förklara dialektens ej fullt enhetliga karaktär. S. B.

Mål og medvit. Heidersskrift til Kjell Venås på 60-årsdagen 30. november 1987, frå vener og læresveinar. Redigert av Tove Bull, Ernst Håkon Jahr, Geirr Wiggen. 265 s. Oslo 1987 (Novus Forlag). ISBN 82-7099-131-7. I denna skrift hyllas Kjell Venås, professor i nynorsk målvitenskap vid Oslo universitet sedan 1971, av ett antal tidigare studenter och/eller nuvarande kolleger. Festskriften inleds med en dikt av Olav T. Beito och en bibliografi över Venås' arbeten. Huvuddelen av skriften utgörs av tio uppsatser inom fem olika ämnesområden, som Venås själv arbetat inom. Oddvar Nes, Jan Ragnar Hagland och Jan Terje Faarlund skriver om ämnen inom ramen för äldre språk och historisk syntax, medan Tove Bull och Ernst Håkon Jahr behandlar teman från nyare språkhistoria. Andreas Bjørkum och Helge

Sandøy skriver om dialektala ämnen, Kåre Skadberg om språknormering, och festskriften avslutas med två uppsatser om språk och skola av Olaf Almenningen och Geirr Wiggen.

C. P.

Nynorskordboka. Definisjons- og rettskrivingsordbok. Utarbeidd av avdeling for nynorsk ved Norsk Leksikografisk Institutt, Universitetet i Oslo, i samarbeid med Norsk Språkråd. Redaksjon: Marit Hovdenak, Laurits Killingbergtrø, Arne Lauvhjell, Sigurd Nordlie, Magne Rommetveit, Dagfinn Worren. 870 s. Oslo 1986 (Det Norske Samlaget). ISBN 82-521-2165-9, 82-574-0503-5 (Nye Bøker), 82-521-2779-8 (med Bokmålsordboka).

Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok. Utarbeidet av avdeling for bokmål ved Norsk Leksikografisk Institutt, Universitetet i Oslo, i samarbeid med Norsk Språkråd. Redaksjon: Marit Ingebjørg Landrø, Boye Wangensteen. 697 s. Bergen–Oslo–Stavanger–Tromsø 1986 (Universitetsforlaget). ISBN 82-00-07667-9, 82-574-0502-7 (Nye Bøker), 82-521-2779-7 (med Nynorskordboka). Dessa två parallellt utarbetade ordböcker för nynorska och bokmål riktar sig till alla som önskar mer kunskap om ordförrådet inom de två norska språkvarianterna idag. Ordböckerna ger upplysningar om ordens stavning, ordklass och böjning, uttal, ordhistoria och betydelseinnehåll (angivet med synonym(er) och/eller med förklarande omskrivning); användningen av orden i olika språkliga sammanhang illustreras med exempel. Ord som finns både i nynorska och bokmål får om möjligt samma definition i de två ordböckerna. För ord som kan skrivas på olika sätt ges uppgift om vilka former som är jämställda och vilka som är huvud- och sidoförmer.

Det framgår av sidantalet att Nynorskordboken är mera omfattande än Bokmålsordboken. Detta avspeglar en skillnad i antal ordartiklar: Bokmålsordboken har ca 65 000 artiklar, Nynorskordboken ca 90 000. Skillnaden beror på att Nynorskordbokens redaktion valt att ta med en stor mängd dialektord: huvudregeln har varit att ett ord skulle komma med om det var registrerat i minst tre fylken.

C. P.

*

Lars Bleckert, Centralsvensk diftongering som satsfonetiskt problem. 194 s. Uppsala 1987 (Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 21.) ISBN 91-506-0622-0. ISSN 0083-4661. Den företeelse som Lars Bleckert undersöker i sin doktorsavhandling är en speciell mellansvensk diftongering av långa vokaler. Denna diftongering har tidigare något berörts av bl.a. G. Uppmark, T. Ericsson och O. Gjerdman. Företeelsen har sitt centrum i Södermanland men är ofta förekommande i Uppland och Östergötland samt i till Södermanland gränsande delar av Närke och Västmanland.

Bleckerts undersökning är främst fonetisk och inriktad på diftongeringens

funktion och satsposition. Med en lyckad term karakteriserar han företeelsen som *hyperartikulation*. Han finner att diftongeringen positionellt är knuten till den prosodiskt definierade frasens sista del. Inom vokalsystemet tycks det framför allt vara vokalerna *e*, *y* och *å* som drabbas av diftongering och realiseras som *eä*, *yö*, *åe* o.d. Dessa diftonger blir fallande. Ur funktionell synvinkel ger diftongeringen extra emfas åt det ord vari den förekommer.

Diftongeringen tycks förekomma inom alla socialgrupper men inte hos alla individer inom någon grupp. Förf. är klart medveten om att de sociolingvistiska aspekterna inte tillräckligt kunnat beaktas i arbetet. Krönikören finner det beklagligt att förf. icke i större utsträckning beaktat diftongeringens förekomst inom vokalsystemet. Vokalen *o* tycks knappast alls diftongeras och vokalen *u* endast i ringa utsträckning. Är inskränkningarna både dialektgeografiskt och strukturellt betingade? Väsentliga problem återstår att undersöka.

Förf.:s vetenskapliga språk gör framställningen svårtillgänglig, vilket är beklagligt, då boken verkligen innehåller metod- och faktarelaterade nyheter. Vissa malörer tycks dessutom ha inträffat under tryckningens slutskede.

S. B.

Karl-Hampus Dahlstedt, Från Quartier Latin till Grisbacka. Ett urval artiklar i språkvetenskapliga och andra ämnen samt Karl-Hampus Dahlstedts bibliografi 1936–86 av Karin Snellman i samarbete med författaren. 213 s. Umeå 1987 (Två Förläggare Bokförlag). ISBN 91-85920-22-3. Karl-Hampus Dahlstedt hör till de lyckligt lottade vetenskapsmän som har lätt för att skriva och som finner en glädje i att skriva. Han har samtidigt alltid något väsentligt att säga sin läsekrets. Till hans 70-årsdag sammanställdes en festskrift, som dels innehöll några essäer, dikter och lättlästa vetenskapliga artiklar av hans hand, dels en bibliografi. Den senare är mycket stor, den upptar inalles 865 nummer. Häri är då inräknat ett stort antal tidningsartiklar i aktuella ämnen.

Av de vetenskapliga artiklarna är "*Grisbacka och gris*" nyskriven. Artikeln består inte enbart av en ortnamnstolkning, den har också psykolingvistiska dimensioner, den visar hur ortsbefolkningen ställer sig till ortnamnet *Grisbacka* och hur personnamnet *Gris* har använts som släktnamn.

S. B.

Diverse. Vänskrift till Bertel Fortelius 3.8.1987. 161 s. Åbo 1987. (Turun yliopiston filologian laitos. Pohjoismainen filologia. Julkaisuja. 6/Filologiska institutionen vid Åbo universitet. Nordisk filologi. Meddelanden. 6.) ISBN 951-642-960-2. ISSN 0784-0314. På sin sextioårsdag hyllades professor Bertel Fortelius av vänner och kolleger med denna festskrift med ett mycket omväxlande innehåll. Bo Grönholm diskuterar finlandssvenskt tidnings-språk, och Bengt Johansson analyserar olika metoder att uttrycka progressiv aspekt i svenskan. Gudrun Utterström ger en elegant närstudie av två noveller av Steen Steensen Blicher, Juleferienne och Høstferienne. Ortnamn

och dialekter behandlas i två uppsatser av respektive Dido Björkblad och Aino Naert, och Christer Hummelstedt försöker etymologiskt och ordbildningsmässigt analysera det finländska slangordet *slobo* 'ryss'. Det mest omfattande bidraget är också ett av de mest givande i boken, Ilkka Hirvo-nens jämförelse av språket i Biörners Nordiska kämpadater med Olof Vere-lius' sagaöversättningar.

B. P.

Tom Ericsson, Vision och verklighet. Landshövding Gabriel Gyllengrips riksdagsrelation år 1734. 82 s. Umeå 1987 (Johan Nordlander-sällskapet, Umeå universitet). (Skrifter utgivna av Johan Nordlander-sällskapet. Nr 9.) ISSN 0348-6664. Det var ett till ytvidden ofantligt län, över vilket Gabriel Gyllengrip 1733 blev landshövding. Gyllengrip var född år 1686 och sprung-en ur samhällets högsta skikt, hade undergått juridisk utbildning vid Uppsala universitet och efter meriterande hovrättstjänstgöring m.m. i 14 år varit kommerseråd i Kammarkollegium. Det var sålunda en synnerligen kvalifi-cerad ämbetsman som placerades i det underutvecklade nordliga länet. Han grep sig raskt an med att göra upp planer för länets förkovran, och redan till 1734 års riksdag ingav han en utförlig relation om länets tillstånd och behov. Denna, som jämte sina bilagor har utgjort en viktig källa för historieforsk-ningen, har nu utgivits av Tom Ericsson. Relationen eller memorialet kan studeras ur många synpunkter. Skriften bjuder på åtskilligt folkloristiskt material men är kanske mest intressant ur stilhistorisk synpunkt. Framställ-ningen tyngs i hög grad av upphovsmannens tidsbundna, abundanta stil, men bakom den prunkande ordskatten och den tunga syntaxen döljer sig en skicklig ämbetsmans framsynta, stundom visionära tankar.

I inledningen ges s. 9 en oriktig uppgift om Gyllengrips födelseår. S. B.

Britt-Louise Gunnarsson (red.), Facktext. 144 s. Malmö 1987 (Liber). (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter. 18.) ISBN 91-40-60667-8. I rubricera-de arbete definierar Britt-Louise Gunnarsson inledningsvis facktexter som "texter producerade av yrkesmän och yrkeskvinnor inom deras specialistom-råden". Definitionen tar som synes hänsyn till sändaren och ämnet men icke till mottagaren. Detta är ingen tillfällighet. Mottagare kan vara kolleger till sändaren, andra personer som är direkt berörda av ämnet och budskapet, politiker och massmedia samt ytterst den stora allmänheten. Detta betyder att termen facktext får täcka texter med mycket skiftande målgrupper och svårighetsgrader.

Metoder för analys av facktexter – med och utan praktiska exempel – diskuteras av sex forskare, av vilka en är professor i idé- och lärdomshisto-ria, tre är experter på nordiska språk och två på andra moderna språk (tyska, resp. spanska). Modern textlingvistik är den övergripande metodiken.

Rikedomen på termer, aspekter och metodgrepp är betydande, och läsa-ren får ett starkt intryck av att förenkling är nödvändig, om forskningen på området skall nå fram till några praktiska resultat. Samtidigt tycks vissa

väsentliga aspekter, t.ex. användningen av odefinierade eller bristfälligt definierade facktermer, icke ha ägnats tillräcklig uppmärksamhet. Men facktexter förtjänar i hög grad att undersökas – och tuktas. S. B.

Åke Hallberg, Aktuell grafisk ordbok. 237 s. Halmstad 1986 (Bokförlaget Spektra). ISBN 91-7136-388-2. Boktryckarkonsten har under de senaste decennierna genomgått en lavinartad utveckling – på gott och ont. Utbudet av tekniska möjligheter har ökat enormt, men samtidigt har nya feltyper dykt upp i samband med sättning och korrigering. Detta har i sin tur ställt ökade krav på författare, tidskrifts- och serieredaktörer samt förlagspersonal.

Åke Hallberg har under två decennier bedrivit ett flitigt upplysningsarbete i branschen. Av hans hand föreligger tidigare – delvis i samarbete med andra – arbetena *Typografi i fakta, form och färg* (2:a uppl. 1969), *Trycksaksbeställning* (1967), *Klart för tryck* (3:e uppl. 1984), *Grafisk design* (1985) och *Elektroniskt manus* (1986). Hans senaste arbete är *Aktuell grafisk ordbok*.

Ordboken bjuder på ett rikt bestånd av facktermer inom hela fältet från handsättning till foto- och datateknik. Den kan emellertid också läsas som en lärobok. En inledning ger en överblick över den grafiska teknikens bakgrund och utveckling. Sammantaget ger de olika artiklarna värdefull information inte bara om enskilda fackords betydelse utan också om arbetsmetoder och möjligheter. Naturligtvis finns det vissa luckor i stickordsbeståndet och några för trånga definitioner (*ISSN* saknas, *spatium* får för trång definition o.s.v.) men helhetsintrycket av boken är mycket positivt. S. B.

Ilkka Hirvonen, Konstruktionstyperna denne man och denne mannen i svenskan. En språkhistorisk undersökning. 515 s. Helsingfors 1987 (Svenska litteratursällskapet i Finland). (Studier i Nordisk Filologi. 69. Skrifter utgivna genom Svenska litteratursällskapet i Finland. Nr 542.) ISBN 951-9018-33-6. ISSN 0356-0376, resp. 0039-6842. I Åbo ventilerades 1987 en mycket omfattande doktorsavhandling i nordiska språk, nämligen Ilkka Hirvonens arbete *Konstruktionstyperna denne man och denne mannen i svenskan*. Arbetet är syntaxhistoriskt och beaktar såväl kronologisk som geografisk, stilistisk och fraseologisk variation. Hirvonen visar att typen *denne man* är äldst. Redan vid slutet av 1300-talet blev emellertid typen *denne mannen* allt vanligare. Den senare typen fick sin starkaste ställning inom det religiösa språket, sin svagaste inom lag- och kanslispråket. Vid slutet av 1700-talet drabbades typen *denne mannen* av en stark recess och lever i dag kvar i skriftspråket endast som stilmarkör och i vissa lexikaliserade fraser. I det regionalt färgade talspråket har *denne mannen* (ofta via *denne här mannen*) ersatts av *den här mannen* i stora delar av Svealand, nordöstra Götaland, Norrland och delar av det svenskspråkiga Finland. Denna utveckling kan spåras i skrift alltsedan slutet av 1400-talet.

Hirvonens arbete har dubbelt värde: dels genom de breda syntaxhistoriska undersökningarna, dels genom de rikliga källöversikterna. För krönikören ter sig avhandlingen som ett av årets främsta verk inom nordisk språkvetenskap.

S. B.

Lisa Holm & Helena Westroth, Svensk grammatisk bibliografi. 220 s. Stockholm 1987 (Svenska Akademiens grammatik, Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet). ISBN 91-7970-020-9. Denna ytterst värdefulla bibliografi över skrifter inom ämnesområdet svensk grammatik är utarbetad inom projektet Svenska Akademiens grammatik. Bibliografien tar i första hand upp arbeten om ordböjning, ordbildning och syntax rörande det moderna svenska standardspråket (både tal och skrift), men förtecknar också arbeten om de svenska dialekterna och de övriga nordiska språkens grammatik (främst syntax), dock med mindre grad av fullständighet. Både tryckta publikationer och bidrag ur stencilerade samlingar av preliminära studier beaktas.

Bibliografien består av två delar, en alfabetisk del sorterad efter författarnamn och en systematisk del sorterad efter den preliminära dispositionen för Svenska Akademiens grammatik.

C. P.

Gisela Håkansson, Teacher Talk. How teachers modify their speech when addressing learners of Swedish as a second language. 134 s. Lund 1987 (Lund University Press; Chartwell-Bratt). (Travaux de l'institut de linguistique de Lund. 20.) ISBN 91-7966-015-0, 0-86238-157-6. ISSN 0347-2558. I denna avhandling studeras dels hur komplexiteten hos invandrarlärares eget tal i klassrummet växer med ökad språkförmåga hos invandrarna, dels vilka specifika konstruktioner som lärarna gör bruk av när de talar till invandrar-elever. Förf. jämför här de konstruktioner som används till nybörjare med de konstruktioner som används till mer avancerade elever.

C. P.

Christer Laurén [och] Marianne Nordman, Från kunskapens frukt till Babels torn. En bok om fackspråk. 216 s. Malmö 1987 (Liber). ISBN 91-40-60684-8. Specialisering och differentiering inom samhället medför att olika yrkesgrupper liksom olika socialgrupper utbildar egna varianter av det språk som i grunden är gemensamt för alla medborgare i samhället. Vasaforskarna Christer Laurén och Marianne Nordman har valt fackspråket eller yrkes-språket som ett speciellt studieobjekt. Redan 1985 offentliggjorde de en översiktlig rapport från sitt arbete (*Projektet svenskt fackspråk*, se därom ANF 101:262). Det arbete som de nu lägger fram är teoretiskt och filosofiskt orienterat och är starkt präglat av textlingvistikens landvinningar. Det konkreta undersökningsobjektet, fyra facktexter, behandlas på ett trettiotal sidor.

Inom den teoretiska överbyggnaden intar begreppen *teknolekt* och *mini-lekt* en central roll. Boken har försetts med såväl en kommenterad bibliografi som en fyllig litteraturlista. Tyvärr saknar man helt referenser till Stig Nilssons insatser inom begreppsbestämningen och inom teknikens språk.

Några besvärande fel har insmugit sig i Laurén-Nordmans framställning. Sålunda står på s. 43 ordet *grupperapi* i stället för *grupp teori* i figuren. På s. 131 har Elias Wessén omnämnts i stället för Erik Wellander. Och utredningen om olika typer av cykeltävlingar störs på s. 96 av ett ordförväxlingsfel: på rad 11 står *etapplopp* i stället för *tempolopp*.

Fackspråksprojektet väntas komma att avkasta ytterligare arbeten. S. B.

Ivar Lindquist, Religiösa runtexter III. Det vikingatida kvädet på en kopparplåt från Södra Kvinneby i Stenåsa socken, Öland. Ett tydningförslag. Efter författarens efterlämnade manuskript utgivet av Gösta Holm. 85 s. Lund 1987 (Lund University Press). (Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund. 79.) ISBN 91-7966-017-7. Detta är den tredje och sista delen av Ivar Lindquists serie om religiösa runtexter. De två första kom på 1930-talet och gällde Sigtunaamulettens respektive Sparlösastenen. Här behandlas den i mitten av 1950-talet påträffade Kvinnebyamulettens, en liten kopparbricka med närmare 150 runor. Fram till sin död 1985 sysselsatte sig Lindquist med amulettens, ofta med radikala omvärderingar av sina tidigare ståndpunkter. Vid Lindquists frånfälle förelåg ett efterlämnat material om inskriften som nu har ederats av Gösta Holm. Utgivaren, som f.ö. vid diskussioner med förf. verksamt har bidragit med vissa tolkningsförslag, har haft en svår uppgift som han har löst skickligt: Lindquists huvudtankar framstår klart och får ofta sitt sammanhang genom inskjutna initierade redaktionella notiser. Självfallet har resultaten en varierande grad av säkerhet. Det är symptomatiskt att Lindquist in i det sista modifierade sina tolkningar. En som slutgiltig betecknad version från 1983 reviderades sålunda ganska radikalt i slutet av år 1984, varigenom amulettens enligt tidigare tolkning tre strofer förvandlades till två. Lindquists tolkningar är fantasieggande och öppnar vida perspektiv, samtidigt som de säkert kan stimulera till vidare forskningsinsatser beträffande den dunkla runtexten.

B. P.

Barbro Lundin, Bisatser i små barns språk. En analys av fem barns första bisatser. 217 s. Lund 1987 (Lund University Press). ISBN 91-7966-020-7. I denna intressanta avhandling beskrivs bisatsutvecklingen hos fem svenska barn under en tidsperiod av ett och ett halvt år, från det barnen är ca tjugo månader till dess de är ca tre och ett halvt år. De första bisatserna kommer tidigt, strax efter det barnen fyllt två år, och föregås i tiden av olika slag av bisatsförelöpare. De första fullständiga bisatserna utgörs av relativsatser, men redan innan barnen är två och ett halvt år gamla verkar de kunna använda alla slag av bisatser.

Huvuddelen av avhandlingen består av en noggrann beskrivning av barnens bisatser ur olika perspektiv. Vi får uppgifter om de olika bisatstypernas frekvens och deras val av inledarord. Ett avsnitt ägnas bisatsernas ledföljd och satsdelsdisposition. Här framgår det bl.a. att barnen redan tidigt följer vuxenspråkets regel att placera finitet efter satsadverbiallet; undantagen mot denna regel finns hos de bisatstyper där även vuxna tillåter sig att göra undantag. Vidare undersöker förf. bisatserna med avseende på deras längd och komplexitet. Förf. studerar också bisatsens position i meningen, liksom de olika bisatsernas satsdelsfunktion. I ett kortare avsnitt presenterar förf. en innehållslig analys av vissa bisatstyper (temporala, kausala-finala, konditionala). Det avslutande avsnittet belyser hur barnens interaktionsmönster (d.v.s. deras benägenhet att svara på vuxnas frågor eller kommentera yttranden från vuxna) spelar en roll för deras bisatsproduktion.

Barbro Lundins avhandling är ett välkommet bidrag till den ännu magra litteraturen om syntaxen i svenskt barnspråk.

C. P.

Kerstin Nordenstam, Kvinnlig och manlig samtalsstil. 86 s. Göteborg 1987 (Institutionen för nordiska språk vid Göteborgs universitet). (Färsk Forsk. 11.) ISSN 0281-3114. Mot bakgrund av tidigare, internationell forskning rörande skillnader mellan mäns och kvinnors språk har Kerstin Nordenstam undersökt språket hos ett antal par av människor som samtalar vid en mikrofon utan att någon försöksledare är närvarande. Primärmaterialet har samlats in av Språkdata i Göteborg. De inspelningar hon undersöker utgörs av sex samtal mellan två män, sex samtal mellan två kvinnor och sex samtal mellan äkta makar. Grupperna är små och framför allt olikartade, varför resultaten får tas med försiktighet. Förf. finner bl.a. att män gärna etablerar hierarkier under sina inbördes samtal. Kvinnorna etablerar sig mera som jämlikar och finner gemensamma intressen, varvid samtalen blir livliga och engagerade. Äktenskapen bildar den intressantaste gruppen, men särskilt denna grupp hade behövt vara större. Påtagligt är att kvinnorna i denna grupp talar mer än männen och att dessa ofta hör på mera förstrött. Ämnet inbjuder till fortsatta undersökningar.

S. B.

Mirja Saari, Studier i äldre nysvensk syntax III. Meningar, satser och deras konstituentier. 228 s. Helsingfors 1987 (Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet). (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Serie B nr 11.) ISBN 951-45-4317-7. ISSN 0358-0180. I denna tredje monografi från projektet Äldre nysvensk syntax beskriver projektledaren ett urval texter från fem olika nysvenska genrer (bibelspråk, övrig religiös prosa, kanslispråk, lagspråk och övrig profan prosa) med avseende på meningsbyggnad och syntaktisk komplexitet. Det undersökta materialet och de variabler efter vilka det analyserats har redovisats i tidigare rapporter från

projektet. Förf. rapporterar här om makrosyntagmernas frekvens och längd, olika slag av satser, deras position och längd, samspillet mellan meningslängd och förekomsten av olika satstyper. I det sista huvudavsnittet, som också är det längsta, beskrivs de enskilda konstituenternas struktur med utgångspunkt i ledens syntaktiska funktion. I det avslutande kapitlet diskuteras förf. texterna utifrån ett funktionellt perspektiv: narrativa texter, instruktiva texter och deskriptiva resp. argumentativa texter. Förf. anger vilka kvantitativa syntaktiska egenskaper som är gemensamma för dessa textfunktioner under den här studerade tidsperioden.

C. P.

Pehr Stenbergs Umebeskrivning utgiven av Margit Wennstedt. XVI+374 s. Umeå 1987 (Johan Nordlander-sällskapet). (Skrifter utgivna av Johan Nordlander-sällskapet. Nr 10.) ISSN 0348-6664. Pehr Stenberg föddes i Umeå landsförsamling år 1758. Efter studier i Åbo prästvigdes han 1786. Tre år senare avlade han fil. kand.-examen och promoverades till magister. Fr.o.m. 1792 innehade han tjänst som vice komminister i Umeå stad och efter 1803 som komminister i Umeå landsförsamling. Vid sidan av sin prästerliga gärning ägnade han sig med iver åt att studera hembygdens dialekt, bebyggelse och topografi. Vid hans död 1824 förelåg i manuskript dels en ordbok över umemålet, dels en sockenbeskrivning. Det förra verket utgavs jämte inledning och kommentar av Gusten Widmark 1966–1973 i *Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala* (Ser. A:12, 1–2). Det senare har nu med en kort inledning utgivits av Margit Wennstedt.

Handskriften till umebeskrivningen har haft ett märkligt öde. Arbetet var ursprungligen utformat som fem kartblad jämte fylliga beskrivningar. Manuskriptet kom på avvägar men återfanns av professor Gösta Holm på Tidö slott vid mitten av 1960-talet. Kartorna hade då gått förlorade och har senare inte kunnat återfinnas.

Stenbergs beskrivning av Umeå socken bjuder på ett stort ortnamnsbestånd och en uppsjö av topografiska detaljer. Ett rikt material erbjuder sig tack vare Margit Wennstedts omsorgsfulla utgivning för ett kommande studium av landskapsutvecklingen under två sekler.

S. B.

Siv Strömquist, Styckevis och helt. Om styckeindelningens roll i skrivprocessen och bruket av nytt stycke i svenska elevuppsatser. 229 s. Malmö 1987 (Liber). (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter. 19.) ISBN 91-40-60677-5. Underrubriken till Siv Strömquists doktorsavhandling täcker en stor del av bokens innehåll. Huvudrubriken tyder på att hon i den utgivna boken främst betraktar stycket som en del av en större enhet, texten. Trots detta ägnar hon ett betydande utrymme även åt synen på stycket som den i förhållande till meningen överordnade storheten.

Siv Strömquist har lagt ner betydande möda på att skapa och definiera termer som kommer till användning, när hon på olika strukturnivåer arbetar

med stycken, styckeindelning och styckestruktur. Framställningen tyngs av att hon ägnar alltför mycken uppmärksamhet åt den klassiska retoriken och åt tanken på eventuell styckeindelning av talat språk.

Förf. säger s. 106, att stycket primärt är en kognitiv enhet men att styckeindelningens primära funktion är kommunikativ. Krönikören menar att problemet även kan ses från en annan sida: stycket kan betraktas som en grafiskt markerad textdel, bestående av en eller flera meningar, som textens upphovsman av kommunikativa skäl vill sammanhålla till en enhet, skild från andra enheter.

Utifrån sin egen teoretiska grundsyn har förf. granskat hur elever indelar sin text i stycken och hur man kan träna dem i att indela en given text i stycken. S. B.

Marketta Sundman, Subjektval och diates i svenskan. 541 s. Åbo 1987 (Åbo akademis förlag - Åbo Academy Press). ISBN 951-9498-02-2. UDK 803.97-56(043). Marketta Sundmans doktorsavhandling kan sägas behandla ett litet och ett stort problem: vad är subjekt i satsen och vad blir subjekt i satsen. Avhandlingen berör ett allmänlingvistiskt frågekomplex som helt appliceras på svenskan. Kasusgrammatiken i en något modifierad form kan sägas bilda arbetets teoretiska bakgrund. Förf. anlägger formella, syntaktiska och semantiska aspekter på frågorna. Hon förs i sin brett utplagda undersökning snart över på verbets syntax och semantik. Särskilt intressant men också mest diskutabel är där hennes framställning av transitivitet och diates. Som materiell bakgrund för sin framställning har förf. i viss mån utnyttjat fraser från Språkdata i Göteborg, men främst arbetar hon med fraser som är skrivbordsprodukter och som diskuteras i ljuset av förf.:s egen språkliga kompetens.

Med stor tillfredsställelse konstaterar läsaren, att förf. avslutningsvis klart hävdar att gränser mellan språkliga kategorier ofta är flytande. "Ett prototypiskt subjekt är ett subjekt som refererar till en given, identifierbar individ och som uppbär den semantiska rollen Agent, d.v.s. som refererar till en aktiv mänsklig individ." S. B.

Svensk medeltidsforskning idag. En forskningsöversikt utarbetad på uppdrag av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet. Redaktör: Göran Dahlbäck. 173 s. Uppsala 1987 (Ord & Form). (Brytpunkt.) ISBN 91-86362-10-0. ISSN 0280-4395. I denna skrift presenteras en översikt av de senaste tio årens svenska forskning om svensk medeltid (från 1000-talets mitt till 1500-talets första hälft) från fem olika utgångspunkter: historisk (Göran Dahlbäck), konstvetenskaplig (Mereth Lindgren), kyrkohistorisk (Åke Andrén), latinsk (Monika Asztalos) och fornsvensk (Thorsten Andersson). Översikten är ytterst värdefull, och man skulle önska att det fanns liknande översikter inom andra områden och för andra tidsperioder. C. P.

Den Svenska Litteraturen. Från forntid till frihetstid. 800–1718. Redaktion Lars Lönnroth [och] Sven Delblanc. 284 s. [Stockholm] 1987 (Bonniers). ISBN 91-34-50861-9. Den nya svenska litteraturhistorien är ett lagarbete. Förutom huvudredaktörerna Lars Lönnroth och Sven Delblanc har Barbro Dal och Lennart Grenholm deltagit i det redaktionella arbetet. Andrea Yrving har svarat för den grafiska formgivningen. Som författare har Lars Lönnroth, Sven Delblanc, Stina Hansson, Gunilla Dahlberg, Kurt Johanneson, Anders Piltz och Kristian Wählin varit verksamma.

Bokens yttre är osedvanligt påkostat. Volymen innehåller förutom huvudtexten talrika illustrationer i färg samt insprängda notiser. De senare omfattar en sida eller mindre och har tryckts mot färglagd bakgrund. Den utförliga innehållsförteckningen ger klara upplysningar om vilka som skrivit de enskilda kapitlen eller notiserna.

Innehållsmässigt spänner det nu utkomna verket över perioden 800–1718. Detta innebär att Rökstenen blir det äldsta behandlade litteraturverket och Dahlstierna, Runius, Sophia Elisabeth Brenner och Israel Holmström de sist behandlade författarna.

Arbetet är synnerligen innehållsrikt och givande. De bibliografiska och biografiska avsnitten blandas med i trängre mening litteraturvetenskapliga och litteraturhistoriska partier. Det är främst om litteraturen, icke författarna, som boken handlar.

Enligt planerna skall den nu föreliggande volymen följas av ytterligare fem delar. Den svenska litteraturen skall beskrivas fram till 1980-talets mitt. S. B.

Ulf Teleman (huvudredaktör), Grammatik på villovägar. 123 s. [Solna] 1987 (Esselte Studium). (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden. 73.) ISBN 91-24-35046-X. Ulf Teleman, ledare för den arbetsgrupp som nu under Svenska Akademiens huvudmannaskap håller på att arbeta fram en svensk grammatik, har redigerat denna artikelserie om den svenska skolgrammatiska traditionen. Bland det som tas upp till kritisk granskning är bl.a. skolgrammatikornas behandling av predikativ, subjekt, objekt/adverbial, bisats/huvudsats, genus och komparation. I ett tungt vägande inlägg beklagar Jan Svensson att frasstrukturbeskrivningar inte har slagit igenom i skolgrammatikorna, och inte heller den notationsteknik i form av trädrutningar som har använts så flitigt i vetenskapliga grammatiska analyser. Följden av försummelsen blir att satsers och meningars hierarkiska strukturer har kommit att beskrivas oklart eller missvisande i de elementära läroböckerna.

Boken är, vilket också medges av redaktören, i huvudsak negativ genom att författarna oftast nöjer sig med att peka på felaktigheter och luckor i den skolgrammatiska traditionen. Det hade varit värdefullt om de också i större utsträckning hade ägnat sig åt konstruktiv kritik, d.v.s. hade demonstrerat hur man med en modernare språksyn kan åstadkomma lättfattliga, korrekta och uttömmande läroboksavsnitt lämpade för den elementära grammatikundervisningen.

B. P.

Bertil Westberg, *Verben pläga och bruka. Två medellågtyska lånord i svenskan. 176 s. Uppsala 1987 (Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 20.) ISBN 91-506-0617-4. ISSN 0083-4661.* Bertil Westbergs doktorsavhandling berör två från medellågtyska lånade verb, som delvis står varandra nära. Som hjälpverb är *pläga* och *bruka* praktiskt taget synonyma. Som huvudverb har de däremot skilda betydelser. Efter ett mera allmänt hållet resonemang om olika vägar för lånordens inträngande i svenskan under medeltiden behandlar förf. först de båda orden i medellågtyskan och därefter i fornsvenskan, äldre nysvenskan och yngre nysvenskan samt dialekterna. Han visar att lånen knappast var nödvändiga, då fornsvenskan redan hade andra ord och uttryck för motsvarande begrepp. Det visas vidare att några av de två verbens betydelser som huvudverb övertogs från det långgivande språket, medan andra utvecklades på svensk botten. Det visas också att *pläga* som hjälpverb är föga brukligt i nysvenskan.

Medan undersökningen av de lokala särbetydelseerna är av stort intresse, förefaller utredningen om de två verbens ljudutveckling i svenska dialekter överflödigt. Man hade gärna sett att förf. ägnat större utrymme åt de sammansättningar och avledningar, vari de båda orden eller ordstammarna ingår.

Förf. håller för sannolikt att lånen av de två verben skett direkt från medellågtyskan till svenskan, i första hand stadsmålen, utan förmedling av danskan. S. B.

Lars Wollin, *Nysvensk bibliografi. Del 1. Sorterad efter språklig beskrivningsnivå, med författarregister. Editionsförteckning. 134+XXVI s. Del 2. Sorterad efter ämnesinriktning, med författarregister. 114+XXVI s. Lund 1987 (Institutionen för nordiska språk). (Nordlund. Småskrifter från institutionen för nordiska språk i Lund. 12:1-2.) ISSN 0281-5427.* Lars Wollins arbete *Nysvensk bibliografi* kan enklast beskrivas med några utdrag ur inledningen. "Denna bibliografi meddelar referenser till litteratur om nysvenskt språk . . . Bibliografien innehåller 1100 referenser . . . Föreliggande bibliografi täcker tryckt vetenskaplig litteratur om nysvenskt språk, författad efter 1850. Som 'nysvenskt' uppfattas här svenskt språk från 1500 till dags dato . . . Av arbeten om språket efter 1900 registreras endast sådana med diakronisk inriktning eller med väsentliga inslag av diakroni. Av arbeten om dialektologi och dialektala förhållanden samt om namn och namngivning registreras endast sådana som behandlar frågor av direkt betydelse för det skrivna standardspråket under nysvensk tid."

Bibliografien är databaserad, vilket kommer att underlätta utgivandet av en eventuell andra, mera komplett upplaga. Förf. anger själv i förordet att han tacksamt mottar förslag till kompletteringar. S. B.

Danmarks gamle ordsprog. Udgivet af Iver Kjær og John Kousgård Sørensen. IV. Problemata et Proverbia moralia. København 1611 og 1624. Hans Chr. Sthens Ordsprog. Efter tabt Cod. Hamb. Theol. 2090a, 8°. Udgivet af Iver Kjær, John Kousgård Sørensen og Niels Werner Frederiksen. 290 s. København 1987 (C. A. Reitzels boghandel). (Det danske sprog- og litteraturskab.) ISBN 87-7421-257-5. Den nu föreliggande volymen i serien Danmarks gamle ordsprog innehåller dels nytryck av ett pirattryck av år 1611, dels en utgåva av ett förlorat manuskript. Betydande förarbeten till utgåvan gjordes av Niels Werner Frederiksen, som tyvärr fick frånträda arbetet, sedan han erhållit tjänst vid den danska gymnasieskolan.

För nyutgåvan av pirattrycket *Problemata et Proverbia moralia* av år 1611 fick Iver Kjær övertaga ansvaret. Till den 130-sidiga textutgåvan har han skrivit en 90 sidor lång inledning. Där dryftas ingående frågor kring kompilator, förlagor och tryck. Medan det är klart, att Vedels text från 1572 bildar grundvalen till den fjärde delen av 1611 års tryck, den del som benämnes *Septem Sapientes Græciæ*, förblir frågan om kompilator av delarna I–III olöst, likaså frågan om utgivare och tryckare.

John Kousgård Sørensen har skrivit inledningen till utgåvan av Hans Christian Sthens *Ordsprog*. Sthen var född 1544 och verkade bl.a. som lärare i Helsingør och (1583–1610) som kyrkoherde i Sankt Petri kyrka i Malmö, tillika prost i Oxie härad. Hans originalmanuskript, som förvarades i Hamburg, har gått förlorat men kännes genom en fotokopia, som nu förvaras i Det kongelige Bibliotek i Köpenhamn.

S. B.

Inger Ejkskjær og Poul Andersen, Sydsamsisk II. Ordsamling I–Å. 196 s. København 1987 (C. A. Reitzels forlag). (Udvalg for Folkemaals Publikationer. Serie A. Nr 28,2.) ISBN 87-7421-530-2. I ANF 101 kunde krönikören s. 266 anmäla första delen av Ejkskjær–Andersens arbete *Sydsamsisk*. Detta omfattade förutom en målbeskrivning en ordsamling A–H. Nu föreligger i tryck andra delen, som inrymmer en ordsamling I–Å. Därmed är verket avslutat.

Poul Andersen avled i juli 1985 efter det att arbetet på manuskriptet förts fram till bokstaven P. Det har sedan fått ankomma på Inger Ejkskjær att ensam svara för arbetets fullbordan och utgivning. Vid korrekturläsningen har Poul Lindegård Hjorth, själv en gång verksam inom samsøprojektet, varit behjälplig.

S. B.

Jørgen Rischel, Sproggranskeren Rasmus Kristian Rask. Forskerbedrifter og bristende forhåbninger. 47 s. Odense 1987 (Odense Universitetsforlag). ISBN 87-7492-652-7. Detta lilla häfte om Rasmus Rask innehåller texten till Jørgen Rischels C. C. Rafn-föreläsning, som presenterades 22 november 1987, 200-årsdagen av Rasks födelse. Som en röd tråd genom texten går den kamp man kan märka hos Rask mellan empiri och teori, en kamp som enligt förf. ännu i

dag är ett av de stående problemen för språkvetenskapens självförståelse. C. P.

1. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog. Århus, 16–17 oktober 1986. Udgivet af K. Ringgaard. 257 s. Århus 1987 (Institut for nordisk sprog og litteratur, Aarhus universitet). ISBN 87-981570-1-9.* Med ett "Møde om udforskningen af dansk sprog" har prof. Kristian Ringgaard i Århus velat skapa en motsvarighet till de svenska sammankomsterna för svenskans beskrivning. Praktiskt taget alla de föredrag som hölls vid sammankomsten i Århus är nu tryckta i rubricerade arbete.

Innehållsmässigt föreligger en viss gruppering. Efter en något svårsmält, politiskt färgad inledning om språkvetenskapens målsättning och metodologi följer bl.a. några uppsatser om dansk lexikografi och några uppsatser om handikappade barns språk. En särskild grupp utgör rapporterna från det s.k. Værløseprojektet, en serie undersökningar i skolor i en köpenhamnskommun. Vidare möter uppsatser om språkkontakt, om dialektfärgat språk och om personnamn. Särskild uppmärksamhet ägnas i de sistnämnda åt datatekniken.

S. B.

*

Eva Brylla, Singular ortnamnsböjning i fornsvenskan. Starkt böjda namn med utgångspunkt från sörmländskt material. IX+211 s. Uppsala 1987 (distr. Almqvist & Wiksell International, Stockholm). (Skrifter utgivna genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Serie B. Meddelanden. 6.) ISBN 91-85452-09-2. ISSN 0347-2027. I sin doktorsavhandling sätter Eva Brylla de singulara ortnamnens böjning i relation till de appellativa substantivens böjning i fornsvenskan. Det på morfologisk grund fastställda kasussystemet i fornsvenskan förlorar efter hand relevans för ortnamns materialet. Med ett lyckat grepp inför och definierar förf. de nya kategorierna *normalform*, *stelnad form* och *grundform*. Hon visar att ackusativformen av ortnamn liksom av appellativer i stor utsträckning ersatte dativformen av starka maskuliner och neutrer under 1400-talet och kom att utgöra normalform. De feminina ortnamnen med *iö*-stamsböjning förallmänligade ofta en form på *-e*. Ett särfall utgör namn innehållande *myr* som senare led. De utvecklar ofta en svag femininböjning.

En tidig framväxt av oböjd normalform av ortnamn iakttar förf. i de latinska diplomerna från medeltiden.

S. B.

Egennamn i språk och samhälle. Nordiska föredrag på Femtonde internationella kongressen för namnforskning i Leipzig 13–17 augusti 1984. 66 s. Uppsala 1987 (Uppsala universitet). (Ortnamn och samhälle. 9.) ISBN 91-506-0648-4. ISSN 0347-5417. Den femtonde internationella namnforskningskongressen hölls i Leipzig 13–17 augusti 1984 och hade Der Eigenname in

Sprache und Gesellschaft som huvudtema. Endast plenarföredragen har publicerats i bokform; övriga bidrag är bara tillgängliga på mikrokort. Det är därför ett gott initiativ av professor Thorsten Andersson att nu låta ge ut de nordiska föredragen. Bidragsgivare är Stefan Brink, Botolv Helleland, Ann-Christin Mattisson, Eeva Maria Närhi, Bengt Pamp, Allan Rostvik, Velta Rūķe-Draviņa, Gerhard Schildberg-Schroth och Svante Strandberg. Bland ämnen som avhandlas kan nämnas namnvård på kartor och i andra sammanhang, litterära namn och hydronymi. Det vore kanske önskvärt med ett liknande initiativ för den kongress i Ann Arbor som kom före Leipzigkongressen; rapporten från Ann Arbor har ännu inte publicerats, vare sig i bokform eller på mikrokort. B. P.

Nionde nordiska namnforskarkongressen. Lund 4–8 augusti 1985. Redigerad av Göran Hallberg, Stig Isaksson, Bengt Pamp. 422 s. Lund/Uppsala 1987 (Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund/NORNA-förlaget, Uppsala). (Skrifter utgivna genom Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund. 4/NORNA-rapporter. 34). ISBN 91-970485-1-8. ISSN 0348-6702/ISBN 91-7276-032-X. ISSN 0348-6728. Med Göran Hallberg som huvudredaktör publiceras nu rapporten från den nionde nordiska namnforskarkongressen. Den ges ut samtidigt i Dialekt- och ortnamnsarkivets i Lund skriftserie och som en NORNA-rapport; endast den senare versionen finns i handeln. Kongressens tema, Namnsemantik och namnstruktur, hade lockat 26 föredragshållare. Här återges 23 av föredragen, med fylliga diskussionsreferat. Därutöver finns register över ortnamn, personnamn, husdjursnamn, "övriga ord" och terminologi. Det vida temat medgav bidrag i de mest skilda ämnen, och det vore fruktlöst att här komma med ett slags sammanfattande referat. B. P.

Nyere nordisk personnavnskikk. Rapport fra et symposium på Skammestein i Valdres 10.–14. april 1985. Redigert av Tom Schmidt. With summaries in English or German. 307 s. Uppsala 1987 (NORNA-förlaget). (NORNA-rapporter. 35.) ISBN 91-7276-033-8. ISSN 0346-6728. Den allt livaktigare nordiska personnamnsforskningen manifesterar sig i bl.a. denna symposierapport, där som framgår av titeln föredragshållarna har koncentrerat sig på nyare namnskikk. Symposiumet kretsade kring tre huvudämnen. Det första gällde nyare påverkningsfaktorer på traditionell namnkultur. Bland frågor som togs upp kan nämnas engelska pojknamn i Danmark; inflytandet från namn i film, litteratur samt serier i radio och TV; vad för slags arkivmaterial som ger möjligheter att studera påverkningsfaktorer. Det andra avsåg nu aktuell namnlagstiftning i de nordiska länderna och dessas konsekvenser för namnskicket och medförde nyttiga översikter som bl.a. möjliggör studiet av likheter och olikheter i de nordiska ländernas namnlagar. Det tredje gällde utnyttjandet av datorer i personnamnsforskningen. Bland föredragen där fäster man sig kanske främst vid Birte Hjorth Pedersens insiktsfulla översikt. B. P.

Kjell Venås, Norske innsjønamn III. Hedmark fylke. 578 s. Oslo 1987 (Novus Forlag). ISBN 82-7099-133-3. Med denna bok fortsätter professor Venås Gustav Indrebøs verk om norska insjönamn, där del I, om Oppland fylke, kom ut 1924 och del II, om Buskerud fylke, 1933. Venås' intresse för saken väcktes genom förstudierna till hans bok om Indrebø 1984 (For Noreg og Ivar Aasen. Gustav Indrebø i arbeid og strid; se anmälan i ANF 100:181 f.). Hedmark fylke ligger i sydöstra Norge vid gränsen till Sverige. Venås inskränker urvalet namn till dem som påträffas i kartserien M 711 i skala 1:50 000. Förutom en inledning finns ett kapitel om påträffade huvudleder, en kort skildring av fylkets dialektförhållanden och ett avsnitt om insjönamnen i de enskilda häraderna. Därefter följer bokens huvuddel, en behandling i alfabetisk ordning av hela det undersökta materialet. Efter uppslagsformen följer dialektuttalet i Norvegias ljudskrift, uppgifter om geodetisk och administrativ lokalisering, en grov skattning av sjöns storlek och uppgift om dess höjd över havet. Sedan ges uppgifter om äldre belägg och till slut en tolkning av namnet.

Den omfångsrika boken är Venås' förstlingsarbete som namnforskare, den påbörjades så sent som 1984 och har enligt förordet delvis utarbetats jämsides med undervisning, administration och annan forskningsverksamhet, vilket ofrånkomligen märks här och var i framställningen. Om relaterandet av namntolkning till uttal, äldre belägg, ordbildningsregler och morfologi samt realia må norsk expertis döma, men även en icke-norsk iakttagare noterar påfallande luckor i litteraturlistan. Sålunda saknas åtskilliga hydronymiska arbeten av bl.a. Thorsten Andersson, Brevner, Slotte och Strandberg. Mest påfallande är dock att John Kousgård Sørensens monumentala Danske sø- og ånavne tydligen inte har utnyttjats. Den hade annars kunnat tjäna som förebild bl.a. genom sina rikhaltiga upplysningar om aktuella namnelements förekomst i hela det nordiska språkområdet.

B. P.

Den 4. nasjonale konferansen i namnegransking. Blindern 22. november 1985. Innleingingar og diskusjon. Redigert av Botolv Helleland. 194 s. Oslo 1987 (Institutt for namnegransking, Universitetet i Oslo). ISSN 0801-7956. Den fjärde norska namnforskningskonferensen ägnades ljudskrift med särskild hänsyn till ortnamn. Både praktiska och principiella frågor togs upp. Störst intresse tilldrar sig de artiklar som berör behovet av en ljudskriftsstandard, främst ett inlägg av Helge Sandøy samt ett meningsutbyte mellan honom och Joleik Øverby.

B. P.